

ALISHER NAVOIY

84 (50)
N31

*Saddi
Iskandariy*

Alisher Navoiy

SADDI ISKANDARIY

G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyi
TOSHKENT – 2020

UO'K 821.512.133
KBK 84 (5O') 1
N 14

Nashrga tayyorlovchi va mas'ul muharrir
Vahob Rahmonov

Navoiy, Alisher

Saddi Iskandariy: doston. /A.Navoiy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. – 640 bet.

Iskandar – har bir davr, xususan, o'rta asrlardagi shoh-u shahzodalar uchun ibrat qilib ko'rsatishga arzirli adolatparvar hukmdor. Shuningdek, uning hikmat egasi ham bo'lganligi asar-ning badiiy ko'lami kengligini ta'minlagan. Iskandarning nabi, hakim va haqiqiy ma'nodagi malik – “adolatli shoh” ekanligini ta'kidlagan Navoiy uni ideal obraz sifatida talqin etgan.

UO'K 821.512.133
KBK 84 (5O') 1

ISBN 978-9943-6106-0-8

© G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy
uyi, 2020

SADDI ISKANDARIY

I

Xudoyo, musallam xudoliq sanga¹,
Birov shahki, da'bi gadoliq sanga.

Xudovandi bemisl-u monandsen,
Xudovandlarga xudovandsen.

Zabardastlar zerdasting sening,
Biyiklar kelib borchaning sening.

Sanki, ko'rguzub mavj daryoyi jud,
Sen aylab ayon korgohi vujud.

Vujud ahlinig komi judung bila,
Kelib jud qoyim vujudung bila².

Vujudung qachon qilsa zohir qidam,
Bo'lub borchaning ashyo vujudi adam.

Zamoneki, kavnayn ma'dum edi,
Adam tangnoyida maktum edi.

Ne kun orazidin bor erdi nishon,
Ne tun turrasi anda anbarfishon.

Sahardin falak zoli ro' toza yo'q,
Shafaqdin yuziga aning g'oza yo'q.

Ne aflok-u ne muttasil anda davr,
Ne el, ne aning davridin elga javr.

Ne olam diyoridin osor ham,
Ne paydo diyor ichra dayyor ham.

Sen ul nav' mavjud eding, bal vujud-
Ki, budungg'a yo'q erdi nangi nabud.

Ayon bo'lmayin bahri zotingg'a mavj,
Aning mavjig'a ne haziz-u ne avj.

Jamolingki, mehri jahontob o'lub,
Xafo pardasi ichra noyob o'lub.

Jamolingg'a, chunkim, zuhur istading,
Quyoshingg'a ifshoyi nur istading.

Bu nav' iqtizo ayladi xo'blug'-
Ki, qilg'aysen izhori mahbublug'.

Chu mahbubluq amri pinhon emas-
Ki, to bo'lmag'ay oshiq imkon emas.

Chu bori husng'a ishq loyiq base,
Kerak bo'ldi husnungg'a oshiq base.

Chu bir junbush etti ayon bahri zot,
Padid o'ldi amvojdin koinot.

Iki harf amrin qilib nuktavar,
Ayon aylading muncha dilkash suvar.

Chu qilding malak xaylini jilvasoz,
Alar qismati bo'ldi zikr-u niyoz.

Iki, uch-u to'rt ochilib parlari,
Harimi jaloling kabutarlari.

Tilab ul kabutarlar oromini,
Yasading falak qasrining tomini.

Chu aflok tarhig'a chekting qalam,
Havo safhasig'a chekildi raqam.

To'quz gunbad ul nav' chekting baland-
Ki, vahm anda rust aylay olmas kamand.

Kelib bir-biri ichra har bir nihon,
Fazo har biriga jahon dar jahon.

Alar javharini basit aylading,
Birin sekiziga muhit aylading.

Bori bir-biri javfida to'-bato',
Biri-birga vobast o'lub mo'-bamo'.

Borin tab' bir jonib aylondurub,
Burung'i borin tab' ila yondurub.

Bo'lub ul sekizning madori anga,
Taharruk aro ixtiyori anga.

Yana birda sabt aylading sobitot,
Anga sayr, ammo bularg'a sabot.

Tushub davr aro jomi nilufariy,
Anga berk yuz ming sharaf gavhari.

Murassa' javohir bila bo'lsa jom,
Vale davr aro jom topsa xirom.

Necha bor esa sayr zohir anga,
Ne tong, mahkam o'lsa javohir anga.

Bo'lub jilvagar yuz tuman mohvash,
Vale jilva ichra sukun birla xush.

Yana birni undur hisor aylading,
Birovni anga qal'ador aylading.

Muhandis shiori taammul ishi,
Tahammulliq ul nav' bo'lmay kishi.

Batiyralig'i hilm ayog'i kibi,
Garonjonlig'i sabr tog'i kibi.

Ko'zidin balo raxnasi ochilib,
Damidin nuhusat o'ti sochilib.

Qaro yuz bila charxi gardunnishin,
Nechukkim, xaros uyi ichra chibin.

Yana birni bir ma'bad etting vase',
Aning obidi qadr aro bas rafe'.

Saodat ziyosin sochib mehrson,
Yuzinda sharaf hullasi taylason.

Topib «Kimyoyi saodat»qa yo'l,
Falak xonaqohida G'azzoliy ul³.

Falak gunbadi ichra qandildek,
Vayo Arsh burjida Jibrildek.

Bo'lub yaxshiliqqa munir axtare,
Xaridor, ya'ni deyin Mushtariy.

Yana birni bir maqtal etting ajib,
Aning sokini qotile, bas, muhib.

Kishi tig'idin topmayin bahr amon,
Beshinchi mamolikda ul qahramon.

Kelib lam'ayi tig'i barqi balo,
Hamul su aro xalq g'arqi balo.

Bo'lub sheva el bo'ynin urmoq anga,
Itik tig' ila bosh uchurmoq anga.

Kesuk boshning kosasini jom etib,
Vale qon may o'rnig'a oshom etib.

Kelib ish anga charx davrida qahr,
Qadah davrida, o'ylakim, qatra zahr.

Yana birni bir ravza qilding nazih,
Muqimi aning hurdin ham farih.

Demay hurkim, charx mulkida shoh,
Anga taxti feruza oromgoh.

Sipehr ahlining zeb ila zayni ul,
Demay ayni ul, qurrat ul-ayni ul.

Bo'lub zoti raxshanda mir'ot anga,
Guvoh ushbu da'voda zarrot anga.

Biri gunbadi charxi gardon aro,
Aningdekki, zar shamsa ayvon aro.

Yana birni toqi baland aylading,
Muqim anda bir no'shxand aylading.

Quyosh chehralik sho'xi barbatnavoz-
Ki, jon rishtasi tor anga, cholsa soz.

Chu torig'a doston guzorish berib,
Bag'irlarg'a tirnog'i xorish berib.

Qachon xushnavo lahn bunyod etib,
Agar Aqli Kull bo'lsa faryod etib.

Qayonkim, etib barbatidin nag'am,
Ne yo'l anda topib kudurat, ne g'am.

Falak toqida un chekib ko'ngli tinch,
Bo'lub, o'ylakim, doira ichra sinch.

Yana birni qilding kutubxonaye,
Ichinda kitobatda farzonaye.

Mudaqqiq zamirida mamlu funun,
Kelib diqqat ahli aro zufunun.

Ishi sarbasar la`b-u nayrang o`lub,
Sudek, qaydakim, etsa, ul rang o`lub.

Shiori xaroshi qalam aylamak,
Nukat safha uzra raqam aylamak.

Falak durjida lavhi zarkordek,
Davot uzra bir naqshi pargordek.

Yana birni soz aylading turfa dayr,
Aning sokinin aylading tezsayr.

Boridin itikrak xiromi aning,
Vale tegmayin yerga gomi aning.

Manozilg`a bot-bot qilib intiqol,
Otin goh etib badr-u, gohi hilol.

Vubol-u sharaf ko`rguzub sur`ati,
Gahi za`fi ortib, gahi quvvati.

Falak davrida sur`ati ichra zo`r,
Tegirmon toshi uzra, andoqki, mo`r.

Chu obog`a bu nav` berding sifot,
Alar tahtida aylading ummahot.

Ato yetti-yu, to`rt qilding ano,
Natija uch etting bulardin yano⁴.

Ne tong gar ano to`rt qilding muboh-
Ki, to`rt o`ldi shar` ichra joyiz nikoh.

Birining mizojini tez aylading,
Aning tab'ini shu'laxez aylading.

Biriga berib lutfi tab'i hayot,
Hayot ahlig'a berding andin najot.

Birin soyir etting, nechukkim, samo,
Safo ichra mir'oti getinamo.

Yasoding kasofat birining ishin-
Kim, ul bo'ldi bu ishdin asfalnishin.

Berib bu tazavvujg'a payvand ham,
Padid aylading necha farzand ham.

Biriga hajar jismidin to'shadur,
Anga naqd, balkim jigargo'shadur.

Biriga numu jilvasidin hayot,
Qadi jilvada nayshakar, bal nabot.

Birin lutf aro javhari jon deyin,
Anga obxo'r obi hayvon deyin.

Munga tegru qilding marotibnavard-
Ki, ochting bashar gulbuni ichra vard.

Ochilg'och bu gulshanda inson guli,
Ne inson guli, bog'i rizvon guli.

Tanig'a sharafdin duvoj aylading,
Boshin ham sazovori toj aylading.

Qilib ko'nglini roz ganjinasi,
Yuzin aylading zot oyinasi.

Anga aylagach nuri husnung zuhur,
O'qubon malak xayli Alloh nur.

Chu bu nav' mavjud qilding ani,
Maloyikka masjud qilding ani.

Qayu ko'zguda tutsa aksing vujud,
Maloyik nechuk qilmag'aylar sujud.

Bosh indurmagan aylab izhori ta'n.
Ne tong ta'm nuni anga tavqi la'n.

Chu berding anga rutba mundoq baland,
Qilib ko'nglini sevmaging arjumand.

Chu ishqing o'ti soldi ko'ngliga tob,
Quyoshning yuzidin ketordi sahob.

Quyoshingg'a xud mone'i yo'q edi,
Hijobi aning o'zlugi-o'q edi.

Chu raf' aylading ul hijobin aning,
Fuzun aylading ishqiq tobin aning.

Seni ko'rdi, har yonki, soldi ko'zin,
Chu bori sen o'ldung, iturdi o'zin.

Ajab holkim, bo'lsa ayni shuhud,
Chiqorg'oy birov jonidan shavqi dud.

Zihi turfa ma'shuqi oshiqnavoz-
Ki, qilmoqqa o'z husnini jilvasoz.

Karam birla xalq aylagay olame,
Bu olamda maqsud anga odame.

G'araz odame anga olam tufayl,
Nekim, g'ayri olamdur, ul ham tufayl.

Kishi ko'rmamish hargiz andoq kishi-
Ki, oshiqqa oshiqlik o'lg'ay ishi⁵.

Yaqin anglasam g'ayr bordur adam,
O'zung oshiq-u ishq-u ma'shuq ham.

Chu ma'shuq-u oshiq sen o'ldung tamom,
Sanga ishq-u ushshoqdin, va-s-salom.

II

*Munojot ul Karimi Xalloq va Mukrimi ala-l-itloqqakim, kara-
mining «kof»i sarkashlik bilan yozuq «qof»ini yerga past qilur
va «ro»si royi olamoro bila ma'siyat «ayn»in ko'r etar va
«mim»i lutfi emim bila xato xattig'a afv raqami chekar va o'z
jurmi oloyishin demak va bahri g'ufironidin amon istamak*

Laka-l-hamd, yo Akram ul-Akramin,
Karam ahlin etgan gadoyi kamin.

Karim o'lsa olamda har nav' shoh,
Anga sen karam qilding ul dastgoh.

Karamdin kishi qayda sochqay diram,
Diram sen anga qilmog'uncha karam.

Karam ahli gar sohibi toj erur-
Ki, xoni navolingg'a muhtoj erur.

Anga sen xazoyin eshigin ochib,
Chu sochmoqqa amr aylabon, ul sochib.

Bas ul fi-l-haqiqat karamkesh emas,
O'zung Mukrim, ul bir sabab besh emas.

Chu sen Mukrim, ahli karamdur sabab,
Desam Akram ul-Akramin ne ajab.

Munga o'zga ma'ni dog'i bordur,
Akobir so'zidin namudordur-

Ki ayni karamdin, qachonkim, Iloh.
Gunahkordin o'tkarur bir gunoh.

Karam fartidin budur oning ishi-
Kim ul ishga o'zga tutulmas kishi.

Ulusqa agar ul gunoh ishdurur,
Qiyomatqacha afv-u baxshishdurur.

Bu yanglig' karamdin Rasuli amin
Seni etmish ul Akram ul-Akramin.

Ilohiy, alarkim, gunahkor ekin,
Sen o'tkarmagan ne gunah bor ekin?

Chu, har mujrimelim, sen etting karam,
So'ulmas hamul jurm ila o'zga ham.

Agar afv birla karam budurur,
Bori xalqning jurmi ma'fudurur.

Sangakim, karamdur bu g'oyatqacha-
Kim, el ma'fu o'lsa nihoyatqacha.

Chu daryoyi rahmatqa solg'anda mavj,
Quruq qolmamish ne haziz-u, ne avj.

Necha menda jurm o'lsa behad padid,
Ne yanglig' bo'la olg'amen noumid.

Necha ma'siyatdin tabahkormen,
Nihoyatdin ortuq gunahkormen.

Qadimni xijolat yuki xam qilib,
Anga jurm sarborliq ham qilib.

Tutoshib vujudumg'a hirmon o'ti,
Ne hirmon o'ti, balki isyon o'ti¹.

Bu isyon o'ti ichra kuymak aro.
Bo'lub dudidin ro'zgorim qaro.

Ne isyon o'ti, balki otashkada,
Anga hema bu jismi mehnatzada.

Ne otashkadakim, tomug'din nishon,
Zabonalari ko'kka otashfishon.

Gunah shu'lasin chun chekib ul tomug',
Kuyub abri rahmat, nechukkim, momug'.

Sharardin kavokib yuzi o'rtanib,
Ne kavkab, maloyik, pari cho'rganib.

Qarortib tutun charx javfin tamom,
Zamona qo'yub oning otini shom.

Demay shom, mehnat palosi, deyin,
Jahon kiydi motam libosi, deyin.

Gunahda meni o'ttururga qazo,
Kiyib dahr shaxsi libosi azo.

Ichin ham qaro qayg'u g'amnok etib,
Yaqosin dog'i subhdin chok etib.

O'kush tiyraliklar aro turfa boq-
Ki, charx etti mushkum savodini oq.

Savodim bayozig'a so'rsang dalil,
Erur shomi isyong'a subhi rahil.

Fano paxtasi, bil, namudor anga,
Kafan rishtasi angla har tor anga.

Ajal xaylig'a chun hujum ortibon,
Adam sori har toridin tortibon.

Nechuk bo'lmay ohimdin otashfishon,
Menikim, ajal eltgay mo'kashon.

G'amim yo'qtur o'lmakda emgak uchun,
Nedinkim, tug'ar kimsa o'lmak uchun.

Va lekin bu joning'a emgakdurur-
Ki asru yomon nav' o'lmakdurur.

Munga tegru andinki, o'zni bilib,
Zalolat aro umr zoye' qilib.

Nafas urrey aylar zamon xiyralik-
Ki, topmay ko'ngul ko'zgusi tiyralik.

Qadam urreyin g'ayri berohg'a-
Ki andin tushub bosh tuban chohg'a.

Tun-u kun xarobot aro mayparast,
Qilib o'zni isyon mayi birla mast.

Musallo garavda mayolo bo'lub,
Rido go'shasi bodapolo bo'lub.

Bo'lub maykada dayri zulmatasos,
Men anda qari gabri haqnoshinos.

Agar muncha yuz bo'lsa rasvolig'im,
Siyahro'lug'-u besar-u polig'im.

Vale sendin uzmaymen aslo umid-
Ki, ermon karam bahridin noumid.

Bu dargohda har kim gunahkorroq,
Inoyat qilurg'a sazovorroq.

Muni anglag'ach bo'ldi holim taboh-
Ki, ummid ila ko'prak ettim gunoh.

Eshittimki, Horuni² daryoato
Demishkim, chu afv aylasam bir xato.

Agar bilsalar, xalqkim, begumon,
Ne chog'lig' toparmen farah ul zamon.

Toparg'a inoyat bila parvarish,
Ulus qilmag'ay jurmdin o'zga ish.

Ilohiy, tuman ming bu Horun kibi,
Ne Horunki, Ashk-u³ Faridun kibi.

Sening dargahingda ne bo'lg'ay? Xase!
Demay xaski, ul xasdin o'ksuk, base.

Alar qilsalar muncha arzi karam,
Bu ma'razda ne nav' atay seni ham.

Alar gar shah o'lsa, gadomen yomon,
O'lar vaqti soyil hamon, shah hamon.

Yorurda quyosh partavidin saro,
Qachon farq o'lur fahm zarrot aro.

Qilur vaqt bu zarralarg'a karam,
Navoiyg'a lutf ayla bir zarra ham.

Sazo andin ar jurm-u pindor erur,
Sen ul qilki, sendin sazovor erur.

Xato aylaganni hisob aylama,
Xatosig'a loyiq azob aylama.

Karam birla jurmini kam aylagil,
Gar ul qildi kamm, lek karam aylagil.

Agar qilmading zuhd-u toat nasib,
Habibingdin etgil shafolat nasib.

*Ul Rasuli amin na'tikim, risolat xuthasida muborak alqo-
bi Sayyid ul-mursalin keldi va ul shafe' ul-muznibin
vasfikim, humoyun sifoti «Va mo arsalnoka illo rah-
matan li-l-olamin» yozildi, alayhi afzal us-salavot va akmal
ut-tahiyot*

Zihi anbiyo xaylining sarvari,
Boshing uzra sarxaylliq gavhari.

Demay anbiyo qavm-u xayling sening,
Bori ofarinish tufayling sening.

Tutub gavhari zoting avval vujud,
Bo'lub so'ngra mavjud bud-u nabud.

Zamoneki, nurungg'a bo'lmay zuhur,
Ne zulmat bo'lub zohir ul dam, ne nur.

Chu Haq aylab ul nurni sham'i jam',
Aning nuridin yorutub jam'i sham'.

Bu mash'al chu o'z shu'lasin yorutub,
Rusul sham'i andin yorug'luq tutub.

Demaykim, rusul, har nekim, topti ruh,
Bu kibritdin borchha topib futuh.

Ne kibrit, gugirdi ahmar ham ul.
Ne gugird, iksiri akbar ham ul.

Vujudingdin aylab qazo kimiyo,
Misin oltun aylab bori anbiyo.

Bu sabqatki, zotingg'a berdi Ahad,
Sanga Bul-bashar, tong yo'q, o'lmoq valad.

Atoliqqa suratda payvand erur.
Vale asli fitratda farzand erur.

Ajab yo'q, sen o'lmoq ato, ul sabiy,
Bu ma'nig'adur dol «Kuntun nabiy¹».

Qachonkim, valad bo'lsa Odam sanga,
Bas ahfod erur o'zgalar ham sanga.

Xiradg'a solib ajz zoting sening,
Xirad ahlig'a mu'jizoting sening.

Chu Musog'a² «Tavrot» etib Haq bayon,
Sanga ul bayon ichra mu'jiz ayon.

Bo'lub, chunki, Dovud³ qismi «Zabur»,
Sening mu'jizing anda aylab zuhur.

Chu Isog'a⁴ «Injil»⁵ nozil bo'lub,
Haq anda sifotingg'a qoyil bo'lub.

Kalomeki, sendin topib intizom,
Aning lafz bar lafzi mu'jiznizom.

Nechakim, kutubi osmoniy kelib,
Borisinda sendin nishoni kelib.

Bo'lub chun zuhuri valodat sanga,
Bo'lub fosh nuri saodat sanga.

Aning partavidin, nechukkim, quyosh,
Madoyin bo'lub Makka⁶ ahlig'a fosh.

Sujudungg'a butlar bo'lub yerga past,
Aningdekki, but ollida butparast.

Angakim, sanga berdi mundoq vujud,
Bu shukronag'a sen ham aylab sujud.

Seni, chunki, sojid qilib Kirdigor,
Anga sajda qilmoq bo'lub oshkor.

Sening tug'mog'ing ravshan aylab jahon,
Aningdekki, tuqqay quyosh nogahon.

Bu ishtin falak topqach ogohliq,
Sanga shahlar uzra berib shohliq.

Falakka bu baxshish qilurg'a ne had,
Seni Haq shah etmish azal to abad.

Guvoh o'ldi toji futuvvat munga,
Dalil o'ldi muhri nubuvvat munga.

Bu muhreki, naqshin tutub ul kitif,
Quyosh ichradur axtari munxasif.

Ne axtarki, bir xotam etmish nishon,
Yadulloh⁷ aro xotam o'lg'on nihon.

Vujudungni chun qildi Haq ganji roz,
Haqiqat dur-u la'lidin, yo'q majoz.

Qilib fosh mahfuzi asror fanin,
Zaruratki, muhr etti o'z maxzanin.

Demay jismkim, ganji shohiydur ul,
Ne xotam, nigini ilohiydur ul.

Angakim, ilik bersa mundoq nigin,
Niginida tong yo'q zamon-u zamin.

Gini yo'qki, oy uzra piroyadur,
Quyosh ustida mushkdin soyadur.

Quyoshning chu man' ayladi soyani,
Nedin soya kasb etti bu poyani.

Chu sham'ingning o'ldi adam soyasi,
Nechuk bo'ldi bu soya hamsoyasi.

Qilib har kun ul soyag'a rashk fosh,
To'kar sarg'arib, titrab ashkin quyosh.

Quyoshingg'akim, banda yuz badrdur,
Iki zulf iki laylat ul-qadrdur.

Demay zulf, iki gesuyi anbarin,
Qarorib alar atridin mushki Chin.

Sabo Chin⁸ sori andin eltib shamim,
Bo'lub Chin dog'i nofayi mushkin nasim.

Nedin bo'ldi Chin nofasi mushkfom,
Bulardin agar qilmadi mushk vom?!

O'rulganda topib chu tob-u shikanj,
Iki anbarin af'i, ul jism – ganj.

Qachonkim, tarar chog'da tobin ochib,
Sabo bargi gul uzra sunbul sochib.

Yuzung sunbuli anbarinfom aro,
Saodat tazarvi tushub dom aro.

Qushekim, sanga bastayi dom emish,
Azozildek farruxanjom emish.

Ayog'ingg'a, tayreki, afgandadur,
Agar chug'z bo'lsunki, farxandadur.

Birovkim, erur ganj vayronasi,
Ne g'am ajdaho bo'lsa hamxonasi.

Alarkim, o'lumga davo qildilar,
Aso tashlabon ajdaho qildilar.

Ochilg'och kalomingdin obi hayot,
Ani to'rt burqa'g'a soldi uyot.

Chu habli matining ayon qildi zo'r,
Munung ayladi ajdahosini mo'r.

Ne Muso-yu, Isoki, bori milal,
Chu shar'ing ayon bo'ldi, topti xalal.

Zihi oftobi risolatpanoh-
Ki, anjumdek etting rusuldin sipoh.

Vale, chunki, xurshiding etti zuhur,
Kavokib sipohin nihon qildi nur.

Nekim, charx-u anjum sanga jilvagoh-
Ki, jilvang chog'i Arsh⁹ o'lub xoki roh.

Rikobingda chovush o'lub Jabrail¹⁰,
Bu ma'nig'a me'roj shomi¹¹ dalil.

IV

*Ul humoyi balandparvoz tayronining sur'ati ta'rifdakim,
me'roj shabistonida ko'zi nargisi bila ko'ngli g'unchasi
«mozog' al-basar»-u «va mo tag'o» jo'yboridin shodobdurur
va taqarrub ayvonida muqavvas qoshlari «qoba qavsayni av
adno» e'tiboridin bahrayob*

Ne shom ul shabistoni farxundafol,
Bo'lub ofarinish uzorig'a xol.

Demay xolkim, gesuyi mushkrez,
Qilib ofarinish uza mushkbez.

Chu oning bo'lub oshkoro isi,
Jahonni tutub mushki soro isi,

Taaniy bila junbish aylab nasim.
Yoyib mushk zimnida avroqi sim.

Ne simin varaq, balki yuz lam`a nur,
Qilib ul shabistonda har yon zuhur.

Ul anvordin jirni g`abro yorub,
Ne g`abro, shabistoni xazro yorub.

Falak gulshani ravza bo`stonidek,
Sipehr axtari xuld rizvonidek.

Maloyik inib ravshan axtar kibi,
Uchub dahr davrida shabpar kibi.

Bu qushlar jinohi eli chun etib,
Shayotin g`uborini barbod etib,

Bu yanglig` kecha ul charog`i sipehr,
Yuzi toza gulbargi bog`i sipehr.

Quyoshdek ulusdin nihoniy bo`lub,
Yeri hujrayi Ummahoniy bo`lub-

Ki, nogoh choqildi bir tez barq-
Ki, ofoqni qildi nur ichra g`arq.

Demay barqkim, toyiri barqsayr,
Qo`lida bir, ul nav`kim, barqtayr.

Biri Arsh ayvonining toyiri,
Biri Xuld bo`stonining soyiri.

Anga sidra shoxi navogoh o`lub,
Munga ravza bog`i charogoh o`lub.

Kelib hosilan Jabraili amin,
Etib turfa tovusi Xuldi barin.

Buroqi¹ sabuksayri qudsiysirisht,
Bo'lub jilvagohi riyozi Bihisht.

Falak sayridin tez orom anga,
Ming illik falak sayri bir gom anga.

Qayonkim, solib gom payki nazar,
Yuz oncha qilib gomi oning guzar.

Chu etti payomovari rahnavard,
Bo'lub jabbadin xoki dargahnavard.

Yuzin mehrdek aylagach xoksud,
Habibig'a yetkurdi Haqdin durud-

Ki, hijron bisotin tay etmak kerak,
Qo'pub Haq visolig'a yetmak kerak.

Eshitgach bu so'z soyiri charxgom,
Ravon qo'pti bo'lmoqqa gardunxirom.

Chehib qosid ul raxsh aylandurub,
Safar sozni qo'ldab, otlandurub.

Chu otlandi rohib, nechukkim, daraxsh,
Burun surdi Bayt ul-haram² uzra raxsh.

Yana po'yada qo'ydi Aqsog'a yuz,
Ne Aqsog'a yuz, charxi a'log'a yuz.

O'tub hamli avvalda bu bog'din,
Yel-u o't bila su-vu tufrog'din.

Chu javlongahi bo'ldi bu tiyra farsh,
Burun hamlada farshdek qoldi Arsh.

Falakdin demay o'tmak oson edi,
Quyig'i tihi birla yakson edi.

Burung'idakim, oyg'a qildi vido'.
Qamar manzili bo'ldi taht ash-shuo'.

Chu kasb etti ul nuri joviddin,
Qamar poyasi o'tti xurshiddin.

Chu raxshi ikinchiga urdi qadam,
Atoridg'a³ sindi davot-u qalam.

Ko'rub ummiyi ilmlar maxzani,
Ravon ilm kasb etmak o'ldi fani.

Uchunchi sori chun shitob aylabon,
Falak Zuhrag'a⁴ ehtisob aylabon.

Yo'lidin qochib zohir etmay surud,
Ravon yoshurub chodiri ichra rud⁵.

Chu to'rtunchi sori takovar surub,
Quyoshqa, base, sarzanish yetkurub.

Bo'la olmayin ul shabistonda fosh,
Kirib yer tubiga uyotdin quyosh⁶.

Beshinchiga chun yetkurub gomni,
Qilib bandayi amri Bahromni⁷-

Ki solib ulus tarkidin qing'a tig',
Qilib tark qon to'kmagin bedarig'.

Chu oltinchig'a yetkurub rahbari,
O'qub xutbayi davlatin Mushtariy⁸.

Duosig'a minbarda chun qo'l ochib,
Boshig'a falak naqdi anjum sochib.

Yetinchiga chun obir aylab samand,
Saodatdin o'lub Zuhali⁹ bahramand.

Bo'lub daf' aning borcha nahsiyoti,
Qavli bo'lub aning saodat oti.

Chu aylab sekizinchí sori murur,
Savobit topib maqdamidin surur.

Ochib gullarin ul musamman chaman,
Boshi uzra sochib gul-u nastaran.

Hamal chun aningdek topib mehribon,
Kerakmas debon Muso yanglig' shubon.

Bo'lub sadqasi charxi davvor uyi,
Qilib davra, andoqki, assor uyi.

Iki paykar ochib duosig'a el,
Tongib xizmatig'a iki yerda bel.

Musharraf qilib, chunki, Xarchangni,
Ochib raxshi temorig'a changni.

Qochib Sher yetgan zamon ul daler,
Qari tulku, ul nav'kim, yetsa sher.

Bo'lub Xo'shag'a dona gavhar kibi,
Ne gavhar kibi, balki axtar kibi.

Ayog'ig'a Mezon qo'yub boshini,
Adolat yuzidin tuzub toshini.

Chayon no'sh sochmoq qilib ibtido,
Etib nishining band-banddin judo.

Bo'lub qosh uchidin ishoratnamoy,
Berib «qoba qavsayn»din mujda Yoy.

Suti O'chkuning shirayi jon bo'lub,
Aning qatrasi durri g'alton bo'lub.

Yo'li ustida Qubqakim, su sochib,
Sochar vaqti su yo'qki, inju sochib.

Falak deb damidin tirilganda Hut-
Ki, «Subhona hayyillazi lo yamut»¹⁰.

Falak bog'i andoq topib zeb-u far-
Ki, bir charx o'lub anda har nilufar.

Chu garm aylabon charxi atlasqa ot,
To'shab atlasin oti ollinda bot.

Chu sayr aylab ul necha toram sori,
Takovar surub Arshi a'zam sori.

Bo'lub muftaxir Arsh aning zotig'a-
Ki, na'l aylabon «ayn»idin otig'a.

Berib, chunki, Kursiga piroyaye,
Urujig'a Kursi bo'lub poyaye.

Munavvar bo'lub Lavh, anvoridin,
Qilib shamsa xurshid ruxsoridin.

Qalamg'a yetib maqdamidin kushod,
Yozib chashm zaxmi uchun «in yakod»¹¹.

Surub barqsayrini jon mulkiga,
Ne jon mulkiga, Lomakon mulkiga.

Guzargohi, ul damki, Rafrat bo'lub,
Yuzidin damodam musharraf bo'lub.

O'tub dog'i bir yerga tortib alam-
Ki, bo'lmay anga hamrahi hamqadam.

Qolib po'yadin payki aflokgard,
Qadam olmayin raxshi gardunnavard.

Buroqin tushub paykiga topshurub,
Qadamsiz yurub, po'yasiz gom urub.

Ne to'rt asldin ko'ngliga yorliq,
Ne olti tarafdin xabardorliq.

Ham olti-yu, ham to'rt mavquf edi,
Aning xotiri birga mash'uf edi.

Bo'yidin vujudi libosin so'yub,
Boshidin taayyun livosin qo'yub.

Vujudin adam gardi aylab sog'inch,
Vujud-u adamdin bo'lub ko'ngli tinch.

O'zidin chu jonida qolmay nishon,
Solib o'zni jonon sori jonfishon.

O'zidin o'zin toki qilmay xalos,
Qila olmayin o'zni jonong'a xos.

Chu o'zlukni o'zdin qilib bartaraf,
Qilib jilva maqsud anga har taraf.

Bo'lub raf' o'zluk aro pardasi,
Padid o'ldi vahdat saropardasi.

Niqob anda yetmish ming etti zuhur,
Aning ko'pragi zulmat, ozrog'i nur-

Ki, raf' etti borin hidoyat eli,
Hidoyat eli yo'q, inoyat eli.

Yaqinroq sig'indi visol istabon,
Visol avjig'a ittisol istabon.

Nekim, istabon aylar erdi havas,
Tamomig'a Haq yetkurub dastras.

Yorub vasl xurshididin ayn anga,
Muayyan bo'lub qobi qavsayn anga.

Taallumg'a yetmay «shadid ul-quvo»,
Ko'zi topti «mozog'», o'zi «mo tag'o»¹²,

Necha ikilik naqshi nobud o'lub,
Bir-o'q vahdati sirf mavjud o'lub.

Qilib mayl ummat nizomig'a ham,
Yonib «Li maalloh» maqomig'a ham.

Qilib mustame'liqda arzi niyoz,
Topib Haq Taolodin asmoi roz.

Agar maxfiy, ar fosh o'lub Haq so'zi,
O'zi aytib-u, ham eshitib o'zi.

Ko'rub bahri g'ufronni chun mavjнок,
Tilab osiy ummat gunohini pok.

Bu maqsudini arz qilg'on zamon,
Talab birla topmoq bo'lub tav'amon.

Chu topib tilab topmag'onni kishi,
Kirib ko'ngliga avd qilmoq ishi.

Kelib g'uncha-u bog'i Rizvon yonib,
Yetib qatra-u bahri Ummon yonib.

Topib har ne maqsudkim, istabon,
Bo'lub borcha mavjudkim, istabon,

Yonib yuz qo'yub raxsh-u yo'ldoshig'a,
Tonilmay yetishgach, alar qoshig'a.

Aning shavkatin beadam topibon,
Necha Ahmad istab. Ahad topibon.

Yana sekribon markabi uzra chust,
Qilib po'ya azmi, nechukkim, nuxust.

Falak ahli ichra alolo tushub,
Malak xaylig'a sho'r-u g'avg'o tushub.

Maloik tutub yo'l boshin javq-javq,
Tamoshosida borchha ko'nglida shavq.

Jamolig'a chun ko'zlarin ochibon,
Tabaqi nurlar boshig'a sochibon.

Anga nur sochmoqqa monand bu-
Ki, sochqay kishi bahri Ummonga su.

Sochib nur-u bori ayog'in o'pub,
Ayog' neki, raxshi tuvog'in o'pub.

Chu bir xayl etib xayrbodig'a mayl,
Yetib, xayra maqdam, debon o'zga xayl.

Bular qilmayin avd, pobo's etib-
Ki, bir o'zga xayli maloik yetib.

Malakdin to'lub, baski, har qo'l anga,
Nuzul etgali bog'lanib yo'l anga.

Tuman ming sharor ichra bir lam'a nur,
O'kush xayli nor ichra bir lam'a nur.

Vale nurig'a nordin yo'q gazand,
Bo'lub nor ul nurdin bahramand.

Bu yanglig' kirib xayli aflok aro,
Guzar qilg'ali markazi xok aro.

Boshig'a aning evrulub har falak.
Nechukkim, falak uzra xayli malak.

Charog'ig'a parvonalardek nujum.
O'zin o'rtamaklikka aylab hujum,

Ne parvonakim, borcham sham'in tutub,
Aning mash'ali nuridin yorutub.

Falak ahlin aylab chu nur ichra g'arq,
Falakdin inib yerga, andoqki, barq.

Guli chun qilib toza bu bog'ni,
Yetib g'ayrati Arsh tufrog'ni,

Tushub bo'lg'och oromgohi visoq,
Yonib payk-u jannatqa eltib Buroq.

Munungdek safarkim, emas xalq ishi-
Ki, sharhin aning aylay olmas kishi.

Xiradni, ne tong, aylasa badgumon-
Ki, boshtin-oyoq bor emish bir zamon.

Borib kelmak andoq topib ittisol-
Ki, bo'lmoq burun so'ngra lafzi mahol.

Ne yerga yetishgay xirad bilmagi,
Bor ersa borurdin burun kelmagi.

Dame sayr etardin biyik himmati,
Murodini hosil qilib ummati.

Borig'a berib mujdayi shodlig',
Gunah intiqomidin ozodlig'.

Navoiyg'a bo'lsa gunah behisob,
Anga ham, gunohig'a ham ne hisob?

Shafe' o'lg'on o'lsa bu yanglig' Rasul,
Haq ul nav' ani qilg'on o'lsa qabul.

Ishi necha jurm ichra mushkildurur,
Bag'ishlang'on el ichra doxildurur.

Qachon hojati bo'lg'ay erdi ravo,
Agar topmasa erdi mundoq navo.

V

*Bu «Xamsa» takmilidakim, saloti xamsa adosidek avval fajr sa-
jadotidin «Siymohum fi vujuhihim min asaris-sujud» zumrasig'a
kirildi va zuhr rakaotidin «Varkau maar-roke'yn» xaylig'a
qo'shuldi va asr qiyomidin «Va iqomas-salot» jamoatig'a yuz
qo'yuldi va mag'rib qiroatidin «Iqra' bismi rabbikallazi xalaq»
xalqig'a bosh induruldi va emdi isho niyatidin otil tah'ni g'afat
uyqusig'a borg'oli qo'ymayin adosig'a targ'ib qilildi*

Kel, ey tole'i sa'd-u baxti baland-
Ki, sizdin bo'lur odami arjumand.

Angakim, tushar qaysingiz soyasi,
Quyoshdin biyikrak bo'lur poyasi.

Angakim, yetar ikingizdin madad¹,
Madadkori Haqdur azal to abad.

Karam aylab iki qo'lum qo'ldangiz,
So'z iqlimi sori meni yo'ldangiz.

Bu vodi yaro Xizri² rohim bo'lung,
Qayon yuz ketursam panohim bo'lung.

Burundin chu ko'rguzdunguz yorliq,
Base yetti sizdin madadkorliq.

Kichik erkanimdin bo'lub qoshima,
Ulug' muddao soldingiz boshima³.

Chu ollimg'a kelgan biyik tog' edi,
Toshi itig-u yo'li bo'rtog' edi.

Bu bo'rtog'liq birla yuz pech anga.
Chiqa olmog'udek kishi hech anga.

Chiqar yo'lida to'rt oromgoh⁴,
Beshinchisi maqsad biloishtiboh.

Har oromgohida yuz nav' ranj,
Vale tutqach orom, zimnida ganj.

Anga chiqmoq o'lmay kishining ishi,
Magarkim, chiqib bir, iki, uch kishi⁵.

Manga, chunki, sizdin madad bor edi,
Ne sizdinki, Tengri madadkor edi.

Chiqorg'a chu qildim azimat durust,
Qadam urdum ul aqba yo'lig'a chust.

Qilay deb maqom ul falakvash sarir,
Itik tosh ayog'img'a erdi harir.

Qadam urmog'im bemadoro bo'lub-
Kim, ul xora yo'lumda xoro bo'lub.

Qilib tang'a osudalig'ni harom,
Hamul to'rt manzilni qildim xirom.

Yo'lum ichra manzil chu bu to'rt edi,
Chiqorim biyik, o'ylakim, o'rt edi.

Solib chun biyik yo'lg'a chiqmoqqa xez,
Makon tay qilib, o't kibi garm-u tez.

Ne manzilg'a yetguncha gar ranj o'lub,
Vale bahra manzilda bir ganj o'lub.

Qo'yuldi chu to'rtunchi manzilg'a gom,
Dedimkim, qilay to'rt-besh kun maqom-

Ki, yo'l ranjiddin notanumand edim,
Tinorg'a. base, orzumand edim.

Necha kunki, daf' o'ldi farsudaliq,
Mizojing'a yuzlandi osudaliq.

Tabiatki, xo'yi kasolatdurur,
Taraddud anga sa'b holatdurur.

Xususanki, tovsholmish o'lg'ay, base,
Qotig' po'yadin tolmish o'lg'ay, base.

Besh-o'n kunchakim, bo'ldum oromjo'y,
Nishoti may-u nuqldin komjo'y.

Havo andoq aylabdur oni lavand,
Tarab – tanbal-u, kom-u g'aflat – tanand,

Ki, juz mayli kom-u murod aylamas,
Qadam yo'lg'a urmog'ni yod aylamas.

Desam azm targ'ibig'a yuz masal,
Aning daf'ig'a ko'rguzub ming hiyal.

Yo'l emgaklarin yod qilg'on zamon,
Bo'lur xotire azm etardin ramon.

Dame bemay-u nuql masrur emas,
Manga oning islohi maqdur emas.

Azimat anga mundin ar qolsa kech,
Ne emgakki, chektim, erur borcha hech.

Xususanki, zanjirlar birla ham,
Agar cheksalar, yo'lg'a qo'ymas qadam.

Nasihati mizojig'a dargir yo'q,
Kuchum yetmas-u o'zga tadbir yo'q.

Yarim yo'lda qolmoq erur mushkil ish,
Manga tushgan ish kimsaga tushmamish.

Bu dostonki, surdum – kinoyatdurur,
G'araz andin – ushbu hikoyatdurur-

Ki, Haqdin ato chu manga bor edi,
Yana baxt-u iqbol ham yor edi-

Ki, chun «Xamsa» azmin durust ayladim,
Kamargohig'a panja rust ayladim.

Yetishmay ko'p ul ishta panjamg'a ranj,
Nasib o'ldi besh ganjidan to'rt ganj.

Ne vasf aylayin, chunki, har kim yetar,
Taammul agar qilsa, ma'lum etar-

Ki, ganj, o'yla, yo'qtur Faridung'a ham,
Faridun demay, balki Qorung'a⁶ ham.

Va lekin beshinchida tab'i najand,
Necha kun bo'lub lahv⁷g'a poyband.

Qadah durdig'a qo'l uzotibdurur,
Ayog'i bu loy ichra botibdurur.

Ani tortmog'liqni bu loydin,
Hamul bodayi xotiroloydin.

Necha o'z qoshimdin qilurmen xayol,
Xirad ul xayolimni aytur mahol.

Uyekim, vahaldin chekar yuz kishi,
Ani chekmak ermasdurur mo'r ishi.

Bu ishdinki, tab'im haroson erur,
Agar Tengri lutf etsa oson erur.

Qachon cheksa oni inoyat qo'li,
Ilayinda ochsa hidoyat yo'li,

Talab yo'lida tolpina-tirmanana,
Ne dushvor manzilg'a yetmak yana?

Chu Haqdin edi ul saodat manga,
Bu dushvor ish ichra jalodat manga.

Bu dam hamki, mushkilrak o'lmish ishim,
Erur Tengri ollinda-o'q nolishim.

Agar lutfini aylasa yovarim,
Tilimni yozug'larga uzrovarim.

Chehib borchha oludalig'din ayoq,
Tutub bori behudalig'din qiroq.

Nadomat ko'zin ashknok aylabon,
Hamul su bila g'usli pok aylabon.

Solib ko'ngluma so'z demak niyatin,
Kiyib egnima dog'i so'z kisvatin.

Suxanvarlig' asbobini soz etib,
Duri nazm sochmog'lig' og'oz etib.

Tuzay nazm mulkida shohona bazm,
Ham ul bazm sori qilay yona azm.

Bilik taxti uzra chiqib o'lturay,
Xayol elchisin har taraf chopturay.

Namudori rasmi rayosat qilib,
Ibo aylaganga siyosat qilib.

Maoniy sipohini jon mulkidin,
Ne jon mulkidin, lomakon mulkidin,

Yasoq birla yetkurtayin favj-favj-
Ki, tutsun cherik ne haziz-u ne avj.

Yig'ilg'och sipah, tarki bazm aylayin,
Jahongirlik sori azm aylayin.

Solib tang'a so'z javshan-u bagtarin,
Qo'yub bosh uza pok nazm afsarin.

Minay ko'shish-u sa'y raxshig'a tez,
Sipah ziynatig'a qiloyin sitez.

Yasolni tuzay andoq orosta-
Ki, bir tuz chaman sarvi navxosta.

Mamolikki, tab' aylamish erdi fath,
Ul iqlimkim, bo'lmamish erdi fath.

Ne iqlim, balkim, jahon kishvari-
Ki, topmish edi fathi Iskandariy.

Skandardek aylab sipahdorlig',
Sipahni xalaldin nigahdorlig'.

Nechukkim, Skandar⁷ kezib xushk-u tar,
Musaxxar qilay nazm ila bahr-u bar-

Ki, ya'ni chekib xomayi xushxirom,
Skandar ishiga qilay ehtimom.

Ilohi, Navoiyg'a tavfiq ber,
Qaro shomig'a sham'i tahqiq ber-

Kim, ul shomi dayjur ofotidin,
Ne ofotidin, balki zulmotidin,

Chiqorsun Xizr yanglig' obi hayot,
Yetursun Skandar janobig'a bot.

Necha zoyil o'lsun hayoti aning,
Tirilsun bu dam bori oti aning.

VI

*So'z ta'rifida bir necha so'z kim, ofarinish daryosidin burung'i
chiqqon gavhari serobdurur va xilqat sipehridin avvalg'i tulu'
etgan axtari purtob va bu munosabat bilan hazrati shayxi
Nizomiy qaddasa sirrahu maddohlig'ikim, bu axtarning sipehri
gardoni ul erdi va bu ta'rif bila Mir Xusrav navvara marqada-
hu avsofikim, bu gavharning daryoyi bepoyoni ul*

Ichar xayl so'z bodayi sofini,
Demak farz keldi so'z¹ avsofini.

Budur vasfi ichra kamolin demak-
Ki, bo'lmas kamolini vasf aylamak.

Bu ta'rif anga, bas, muvajjahdurur-
Ki, ta'rif etardin munazzahdurur.

Biyikrak maqom ichra aflokdin,
Ne aflokdin, vahm-u idrokdin.

Ul avj uzrakim, sochilib so'z duri,
Surayyo kelib anda tahtas-sari.

Vujud ichra olamg'a sabqatnamoy,
Sharaf birla Odamg'a rif'atfizoy.

Gar ul bo'lmasa kimsaga yo'q sharaf,
Aningdekki, gavharsiz o'lg'ay sadaf.

Sadaf to guhar anda pinhon erur,
Aning xozini bahri Ummon² erur.

Guhardin chu xoli bo'lur ul sadaf,
Erur teng ul-u bir qurug'on kashaf.

Bashar zotida javhari jon ham ul,
O'luk jismida obi hayvon ham ul.

Bukim, javhari jon dedim otini,
Qilay jon bila bu so'z isbotini.

Chu jism ichra jon yo'qtur, ul yo'qdurur,
Yana jong'a onsiz bu hol-o'qdurur.

Bashar xaylig'a til tutulg'on zamon,
Tiriklik hamon keldi – o'lmak hamon.

Bu hamkim, dedim obi hayvon ani,
Quloq tutki, sharh aylay oson ani.

O'luk tirguzur bo'lsa hayvon suyi,
Qilur ham bu ishni dami Isaviy³.

Qayu kimsakim, so'z berur jon anga,
Qilur jon fido obi hayvon anga.

O'lukka gar andin erur joni pok,
Va lekin tirikni ham aylar halok.

Gahi masjid ichra alolo solib,
Xarobot aro goh g'avg'o solib.

Ham ul charx bahrig'a durdonadur,
Ham ul bahr-u gavharg'a afsonadur.

Bashar tab'ining ishvagar dilbari,
Nazardin nihon, ul sifatkim, pari.

Dilorolig' anda jahon dar jahon,
Latofat ani ko'zdin aylab nihon.

Vale gar tilab xalq ofatlarin,
Kiyib savt ila harf kisvatlarin.

Hulalkim, jamolin mushakkal qilib,
Ma'oniyl duridin mukallal qilib.

Yuziga berib zeb san'at bila,
Solib zulfig'a tob diqqat bila.

Berib nuktadonlig' fasohat anga,
Yasab nuktaronlig' balog'at anga.

Lutufdin yuzin aylab orosta,
Bo'lub, o'ylakim, mohi nokosta.

Og'iz ravzanidin xirom aylasa,
Quloq hujrasig'a maqom aylasa.

Ne o'tlarki, solg'ay jahon ichra ul,
Jahon ichra yo'q, ins-u jon ichra ul.

Bu hol o'lsa minbar uza oshkor,
Vara' ahlining ko'nglin aylab figor.

Biri nolayi dardnok aylabon,
Biri dalqi pashmina chok aylabon.

Bu yanglig'ki, sharh ayladim mojarro,
Agar zohir o'lsa xarobot aro,

Bir o't, durdkashlarg'a solg'ayki, dahr,
Topa olmag'ay shu'ladin o'zga bahr.

Ko'kusga qoqib yumrug' o'rnig'a tosh,
Urub yer uza bo'rk o'rnig'a bosh.

Damekim, anga zohir o'lmay vujud,
Gum erdi adam ichra bud-u nabud.

Ne bu yeti qandili volo edi,
Ne to'quz sipehri muallo edi.

Adam erdi, har neki, mavjud erur.
Juz ul zotkim, foyizi jud erur.

Hamul vahdati sirf bo`stonidin,
Ne bo'ston, haqiqat gulistonidin.

Burunroq, nasimeki, urdi nafas,
Eshitgil nafaskim, so'z erdi-yu bas.

Ochildi chu ul el dam urdi nuhuft,
Adam ichra yuz g'unchayi noshukuft.

Qayu g'unchakim, gulshani koinot,
Bu jonbaxsh el birla topti hayot.

Nima ofarinishda tutmay o'run-
Ki, tebranmish o'lg'ay bu eldin burun.

Qayu vardkim, keldi anbarshamim,
Ani bilki, ochmishdurur bu nasim.

Magar bo'ldi Ruh ul-quds hamrahi,
Va yo keldi anfosi Ruhullahi⁴.

Aning birla koni maoniy kutub,
Yo'q arziy kutub, osmoniy kutub⁵.

Necha qidmati ortuq andozadin,
Vale dam-badam tozaroq-tozadin.

Jahon gulshani ichra bu toza gul,
Quyosh vardidek oliy ovoza gul-

Ki, andindurur dahr bog'ig'a atr,
Bori ofarinish dimog'ig'a atr.

Vale voqe' o'lmish tafovut, base,
Biri gulbun o'lmish, yana bir xase,

Bu gavhardin o'ldi to'la g'arb-u sharq,
Vale topti qiymatda bisyor farq.

Birovga yetishgonga qiymat pashez,
Yana birga qiymat kelib ganjxez.

Bu ganj olgon ul nodiri fard⁶ erur-
Ki, ganji aning Ganjaparvard erur.

Ham ul ganjrez-u ham ul ganjposh,
Bo'lub bazlidin dahr aro ganj fosh.

Nechakim, ochib ganj to'kmakka qo'l,
Vale maxzani roz ganjuri ul.

Aning ganjiddin har diram axtare,
Yashil kup anga gunbadi axzare.

Kup ostidag'i xisht qursi qamar,
Vale boshida tashti zarrini xur.

Qazo qismidin yetmayin ranj anga,
Bu yanglig' ne bir ganj, besh ganj⁷ anga.

Tutub ganji bu charxi nuhtoqni,
Nechukkim, quyosh nuri ofoqni.

Bu yanglig'ki, ganji maoniy to'kub,
Jahon ahlig'a jovidoniy to'kub.

Bu besh ganjidinkim, jahondur to'lo-
Ki, ko'k javfida dog'i yo'qtur xalo.

Yo'q ulkim, jahonni to'lo aylamish-
Ki, gardunni ham imtilo aylamish.

Kelib tab'i garduni oliy asos,
Maoniy duri anda anjumqiyos.

Bu gardun aro tab'i xurshid o'lub,
Aning nuri olamda jovid o'lub.

Shihobi qalam, chunki, aylab tarosh,
Topib safhayi mehr andin xarosh.

Atoridki, mavloyi dargahnishin,
Qachon xoma yo'nsa bo'lub rezachin.

Falak ud so'zida axgar qilib,
Maloik ani udi mijmar qilib.

Ne kog'azg'akim, kilki gavharfishon,
Qilib mehri zarkash anga zarfishon.

Yetib anda oltinchi ko'k zevari,
O'pub boshig'a sanchibon Mushtariy.

Falak ahli ul noma ko'rgan zamon,
Boshi uzra misvoke aylab gumon.

Quyosh, chunki, nur anglamay aynidin,
Ani yorutub gardi na'laynidin.

Bo'lub so'z mayig'a chu hushi garov,
Anga jur'akash yo'q, magarkim, birov.

Birov yo'qki, hinduyi la'bovari,
Ne hinduki, joduyi donishvari.

Ne joduki, donoyi hikmatmaob,
So'zi nazm devonidin intixob.

Chuchuk nuktadin yopishib nomasi,
Magar nayshakardin bo'lub xomasi.

Anga xoma no'gi qaranful kibi,
Va yo sarvinoz uzra sunbul kibi.

Gah ul sunbuli tar qaranful sochib,
Qaranful dog'i goh sunbul sochib.

So'z ichra anga tezbozorliq,
Bu bozor aro turfa attorliq.

Valek ul do'koneki, mavjud anga,
Sutun-u eshik – sandal-u ud anga.

Bu attorliqda maqosid bilib,
Ani doli donish Atorid qilib.

Qachon xoma dastonsaro aylabon,
Savodi jahonni qaro aylabon.

Chu Hindustondin surub doston,
Qilib dahrni dag'i Hinduston.

So'zi shohidi majlisoroyi Hind,
Bu majlis ichida o'zi royi Hind.

Demay roy ani, balki yuz Ked-u roy,
Sazodur anga xokro'bi saroy.

Bu yerga chekib poya xusravlug'i,
Biyik avjida mehr partavlug'i-

Ki, donish savodida, har kimki, shoh,
Aning xizmatida bo'lub xoki roh.

Nizomiycha gar nazmi cholok yo'q,
Chu el muncha – cholok yo'q, bok yo'q.

So'z avjida gar ul mahi xovariy,
Bu gar yo'q mahi xovariy, Mushtariy.

Aning la'lida gar duraxshandaliq,
Munung dog'i durrida raxshandaliq⁸.

Gar ul rahrav o'lsa, bu payrav kelib,
Gar ul shoh, bu dog'i xusrav kelib-

Ki, jannat alar maskani to abad.
Navoiyg'a ma'nilaridin madad.

Yana ham qilib naqdjo'lug' ado.
Bu savdog'a urdi qadam har gado.

Vale har biriga bir ofat yetib-
Kim, ul kom tahsili man'in etib.

Aningkim, bo'lub nazm piroyasi,
Bu savdoni qilmoqqa sarmoyasi,

Topib juz'e sud birla surur,
Solib ko'ngliga ul sururi g'urur.

Tajovuz qilib ajz-u insofdin,
Qabartib o'zin da'vi-yu lofdin.

Chu tarki adab zul etib iqtizo,
So'z ayturg'a tavfiq bermay qazo.

Agar naqd ila bo'lsa ham borliq,
Anga xalq qilmay xaridorliq.

Ne kog'azdakim, nukta aylab raqam,
Raqam qilmay oni yana kimsa ham.

Kishi naql qilmoqqa chekmay nasaq,
Bo'lub ul varaq raml chekkan varaq.

Bu xayl ichra bir nomurode edi-
Ki, tahrir qilg'on savode edi-

Ki, garchi yuzi zebdin erdi fard.
Niyoz ohidin lek topti navard.

Bu ma`nidin ar zulmat, ar nur erur,
So`zi goh tillarda mazkur erur.

Chu ul choshnig`a musharraf bo`lub,
O`zi chargaliklardin Ashraf<sup>9</sup> bo`lub.

Bular chun adam sori ko`chmish edi,
Degil masnaviy oti o`chmish edi.

Hamul bog` aro gul yo`q-u bo`yi ham,
Qurumish edi ul arig` suyi ham.

Bihamdillahi, ul gul topib rang-u bo`,
Bir oqqan ariqqa yana oqti suv.

VII

*So`z durlari nazmida nizomiynizom va takallum gavharlari
intizomida xusravkalom Nizomiy bila Xusrav qoyimmaqomi,
ya`ni hazrati maxdumiy mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy`
madda zillahu-l-oliy alo maforiqi farq ut-tolibin janobida arzi
niyoz qilmoq va izhori roz aylamak*

Birov oldi so`z kishvarin yakqalam-
Ki, qildi qalamni sutuni alam.

Qo`lig`a olib nayza o`mig`a kilk,
So`z iqlimini sarbasar qildi milk.

Bilik avjining mehri toboni ul,
Qayu mehr, so`z jismining joni ul.

Chu sur`at aro o`t sochib xomasi,
Yana garm o`lub nukta hangomasi.

Hamul o`tqakim, nazm sham`in tutub,
Maoniy shabistonini yorutub.

Chu tab'idin oqib maoniy suyi,
Kelib chashmayi zindagoniy suyi.

Hamul chashmadin chun su bermak tuzub,
Suxanvarlik o'lgan tanin turguzub.

Chu istab tarab tab'i ozodasi,
Quyub nazm jomig'a so'z bodasi.

Aning jur'asi elni mast aylabon,
Demay mastkim, mayparast aylabon.

Ne jomeki, may jur'asidin name,
Tarashshuh qilib, mast o'lub olame.

Bu yanglig'ki, jomi maoniy tutub,
Malak xaylig'a do'stgoniy tutub.

Bo'lub chun aning jomidin jur'achash,
Bo'lub charx so'fiylari jur'akash-

Ki, mash'uf o'lub jomi mastonag'a,
Garov aylabon xirqa mayxonag'a.

Yangi oyni jomi hiloliy qilib,
Nechakim, to'la bo'lsa xoli qilib.

Janohayn o'lub sukrdin xokro'b,
Gahi dastafshon, gahi poyko'b,

Bu nav' o'lsalar Arshi A'zam eli,
Ne bo'lg'ay, xayol ayla, olam eli?

Chu ul jomdin obi hayvon topib,
O'ni jon berib, gar biri jon topib.

Dema jom ila mayki, nazmi ravon,
Eru ko'k elin ayladi notavon.

Qayu nazm. balkim, jahon ofati,
Jahon ofati. yo'qki, jon ofati.

Eshitmakligi zavqnok aylabon,
Vale darki ma'ni halok aylabon.

G'azal dard-u so'zini, vah-vah, ne dey,
Desa masnaviy, Allah-Allah, ne dey!

Agar nazmdin borcha uslub anga,
Bori bir-biridin erur xo'b anga.

Vale masnaviy o'zga olamdurur-
Ki, tab'ig'a holo musallamdurur.

Bo'lub jilvagar tab'i ko'zgusida-
Ki, sabt ayladi «Xamsa» o'trusida.

Erur andin ortuqki, o'ksuk emas,
El andin der ortuqki, o'ksuk demas.

Aning baytig'a gar fuzundur adad,
Vale yo'qturur munda ma'nig'a had.

Necha anda durji daqoyiq durur,
Vale munda durri haqoyiq durur.

Bo'lur oni bahr-u muni kon demak,
Ani ko'ngul, ammo muni jon demak.

Burun jilva aylab ayon «Tuhfa»si,
Berib olam ahliga jon tuhfas².

Yana «Subha»³ jon rishtasin tor etib-
Ki, har muhra bir durri shahvor etib.

Chu Yusuf⁴ so'zin oshkor aylabon,
Zulayxo kibi elni zor aylabon.

Chekib xoma «Layli-yu Majnun»⁵ sari,
Yuz ofat solib tog'-u homun sari.

Bu damkim, qilib xomasin durfishon,
Skandar hadisidin aytur nishon.

Shak ermaski, fath aylabon xushk-u tar,
Skandar kibi olg'usi bahr-u bar.

Bukun komil ul nav' mafhum emas,
Burun bor ekan dog'i ma'lum emas.

Birov ko'ngli ollindakim, sofdur,
Agar zarkash, ar bo'ryobofdur.

Agar bo'lsa o'z fannida bebadal,
G'animatdur ul borchag'a fi-l-masal.

Birovkim, anga nafas qudsiysifot,
Nafas birla o'lganga bergay hayot.

Qayu kimsakim, ahli idrokdur,
Anga jon fido qilsa ne bokdur.

Agar nuktayi jonfizosi aning,
Bu nav' o'lsa yuz jon fidosi aning.

Alo, toki, jon bo'lg'ay inson bila,
Tirik bo'lg'ay inson dog'i jon bila.

Hadisini el jonig'a voya qil,
Hamul voyadin jong'a sarmoya qil.

Bu sarmoyadin bizga kome yetur,
Labolab mayi vasli Jomiy yetur-

Ki, Jomiyg'a o'zni qilib jur'akash,
So'z aylay ado, mast-u devonavash.

*Inoyat quyoshi vasfidakim, fayz matla'idin tulu' etsa, tarbiyati
 xorani yoquti obdor va la'li otashin qilur va hidoyat sahobi
 ta'rifidakim, jud havosidin irtifo' tutsa, taqviyatidin tufroqtin
 lolayi serob va guli otashin ochilur va o'zining ko'ngli xorasi
 ul quyosh partavin topqonin demak va jismi tufrog'i ul bulut
 namin ko'rmagin aytmoq*

Birovkim, erur yovar iqbol anga.
 Ne ish qilsa farxundadur fol anga.

Qayu ishgakim, royi ozim bo'lur,
 Zafar yor-u davlat mulozim bo'lur.

Agar qilsa xarmuhra daryo'za ul,
 Bo'lur kirs a ilgiga feruza ul.

Tikon sorikim, qo'l uzotur nuhuft,
 Qo'lig'a kirar g'unchayi noshukuft.

Agar oyg'a tushsa ko'zi, kun bo'lur,
 Qadam qo'ysa tufroqqa, oltun bo'lur.

Qaro af'i ar yetsa oning qo'li,
 Bo'lur komi gulchehrining sunbuli.

Bulut boshig'a etsa yomg'ur sochar,
 G'alatdurki, yomg'ur sochar, dur sochar.

Vale ish kerak bo'yla farzonag'a,
 Bu yanglig' atoyoda shukronag'a-

Ki, forig' bo'lub xalq bedodidin,
 Farog' istamay dodgar yodidin.

Jafosi aning do'stg'a yetmagay,
 Qayu do'st, dushmang'a javr etmagay.

Demay javrkim, qilsa a`dosi javr.
Anga bo`lmag`ay tortmoq kiyna tavr.

Jafo o`trusida vafo aylagay.
Va gar buxl ko`rsa ato aylagay.

Necha topsa dunyo mato`ig`a kom,
Aning hifzig`a qilmag`ay ehtimom.

Dema, Haq nekim, yetkurur – naylagay,
Borin Haq rizosida sarf aylagay.

O`ziga aro yerda ko`rmay vujud,
Bu shukronag`a Haqqa etgay sujud.

Atoyoni anglab, musabbib ishi,
O`zin bilmagay o`rta yerda kishi-

Kim, o`truda yetgay aningdek futuh-
Ki, sharhig`a berdim yuqorroq vuzuh.

Bulut elga durdin atokesh emas,
Haq ehsonidur, ul sabab besh emas.

Tugangach sochar fayz amtor anga,
Havoda yana bormu osor anga?

Shukufa chog`i, elki, sochqay diram,
Bo`lurmu demak elni sohibkaram?

Qazodin anga har ne marqum erur,
Chu tutti vujud o`zga – ma`dum erur.

Manga Tengridin bo`ldi ro`zi bu kom-
Ki, har ishgakim, ayladim ehtimom,

Husulig`a oning uzotquncha qo`l,
Suhulat bila qo`pti ollimdin ul.

Murodim agar xorabunyod edi,
Bo'lub gard ollimda barbod edi.

Yo'lumda, nekim, ajdaholiq qilib,
Qo'lumda madadg'a asoliq qilib.

Buzug' soyasida qilib daf'i ranj,
Tushumg'a kirib maxfiy ollinda ganj.

Ko'rub Tengri lutfin falak chog'liq,
Nechuk qilmay o'truda tufrog'liq.

Necha shukriga sajda qilsam najand,
Meni, chunki, aylar falakdin baland.

Sujud ichra bu sud tutsa vujud,
Erur bevujud ulki, qo'yg'ay sujud¹.

Bu mujmalki, kilk etti ta'vil ani,
Eshitsang qilay emdi tafsil ani.

Borin aytmoq gar emas dilpazir,
Vale sharhi maqsuddin yo'q guzir-

Ki, chun Haqdin o'ldi inoyat manga,
Karam ayladi benihoyat manga.

Ulug' komlardin edim baxtiyor-
Ki, yo'q erdi anda manga ixtiyor.

Ne tong bo'lsa ko'pdin-ko'p ar qayg'uluq,
Tama' bo'lsa kimga ulug'din-uluq,

Va lekin, ne g'am, Tengri aylab karam,
Ulug' muddao bersa, maqsud ham.

G'arazkim, chu nazm o'ldi tuhmat manga,
Yoyildi jahon ichra shuhrat manga.

G'azal tarziga avval aylab sitez.
Jahon ichra soldim ulug' rustaxez.

O'qur vaqti ahli salomat muni,
Ko'rub olam ichra qiyomat kuni.

Har asnofi zikri emas sha'nima,
Bilur har kishi boqsa devonima².

Vale qone' o'lmay ushoq ishga hech,
Dimog'imda erdi ulug' pech-pech³.

Ne maydon aro sursam erdi samand,
Havosin ko'ngul qilmas erdi pisand.

Ne bo'stonki, sayr ichra mavjud edi,
Haqoratdin ollimda mardud edi.

Xayolimda kishvarsitonlig' kirib,
Mamolikda sohibqironlig' kirib.

Bu andeshadin erdi ko'nglumda shayn-
Ki, bo'ldi ko'ngul moyili xamsatayn.

Chu mashg'ul bo'ldum tamoshosig'a,
O'tub vodiy-u tog'-u daryosig'a.

Yorimchuq ko'rub sayr tark etmadim,
Yere qolmadikim – anga yetmadim.

Jahone ko'rundi ko'zunga nihon,
Nihon, balki, har bayti ichra jahon.

Qayu go'shakim, nozir o'ldum dame,
Nazarg'a edi jilvagar olame.

Vale tog'ining tig'i ul nav' tez-
Ki, ko'k xam bo'lub, aylab andin gurez.

Itiklikta har xora toshe anga,
Kamarda kelib «durboshe» anga.

Bo'lub lola qon, sabza tig'i halok.
Giyohi dog'i sarbasar zahrnok.

Xaloyiqqa otmoqqa sangi balo,
Etak ham to'lo anda, ham qo'l to'lo.

To'lo g'orlar ajdahoyi damon,
Dami, o'ylakim, ajdahoyi zamon.

Yutarg'a chu og'izlari ochilib.
Sharori balo har taraf sochilib.

Ul o'tqa o'tun tishlaridin qalab,
Zabona tilidin falakni yalab.

Yana bahri zaxxori andoq amiq-
Ki, anda falak jungidek yuz g'ariq.

Ubur aylab ul yon balo sarsari-
Ki, mavji balo yuzlanib har sari.

Yubon ko'k yuzin xayli ko'lok anga,
Hubob anglanib go'yo aflok anga.

Balo selidin mavji xunxorroq,
Nahangi ajaldin sitamkorroq.

Yana dashtining sathi andoq vase'-
Ki, yetmay qirog'ig'a charxi sare'.

Balo manzili marz-u bumi aning,
Ajali shaxsin o'rtab samumi aning.

Dema devbod, andakim, bori dev.
Yugurmakta sargashta har sori dev.

Hamoqat topib chun ko'rub tul anga,
Bu dasht ichra bozi berib g'ul anga.

Qum ichra topib ul biyobon gumi.
Mashaqqat hisobi biyobon qumi.

Kishikim, boqib oshkor-u nihon,
Ko'rub bo'yla mehnat jahon dar jahon

Nazarg'a kelib ganji beintiho,
Vale har biri uzra yuz ajdaho.

Bo'lub chun bu olamg'a nozir dame,
Manga yuzlanib har zamon olame.

Qilib yod da'vo-yu lofimni ham,
Sog'inib burun, der, gazofimni ham.

Uyatqa solib bo'yla holat meni,
Halok aylabon, bal, xijolat meni.

Gahi yuzlanib ul so'zumdin uyot,
So'zumdin demaykim, o'zumdin uyot.

Gahi debki, yo'q daxli imkon munga,
Tasarruf qila olmoq inson munga.

Bu andesha ko'nglumda qo'ymay qaror,
Halok aylabon ajz ila izziror.

O'zumdin ishim ya'si jovid o'lub,
Ishimdin ko'ngul dog'i navmid o'lub.

Qulog'im bu holat aro bir xurush
Eshittiki, der erdi farrux Surush-

Ki: «Ey bulbuli zori alhonsaro,
Vale so'z riyozida dostonsaro,

Navo ichra ming lahsozing qani,
Dasotini xotirnavozing qani?

Sanga oncha Haq lutfi voqe'durur-
Ki, to turk alfozi shoye'durur.

Bu til birla to nazm erur xalq ishi,
Yaqin qilmamish xalq sendek kishi.

Sanga turk aqolimin aylab raqam,
Azalda nasib aylamish yakqalam.

Nasib etti aylab seni marzbon,
Sinoni qalam birla tig'i zabon-

Ki, bu mulk aro qahramon bo'lg'asen,
Ulus ichra sohibqiron bo'lg'asen.

Bu yo'l qat'idin toymog'ing ne edi?
Ko'rub «Xamsa» sustoymog'ing ne edi?

Qayu ishki, bo'lmish muyassar sanga,
Bo'lurmu bu andesha bovar sanga?

Ki Haq lutfi bo'lmay bo'lub erkin ul,
Ul ochmay yorub erkin o'lingda yo'l?

Ne ishgaki, il sundung, ul⁴ tutti il,
Muni ham alarning yana biri bil.

Agar ochmasa Haq hidoyat yo'li,
Va gar tutmas o'lsa inoyat qo'li-

Kim, o'lg'ay zaif odamizodi xas-
Ki, ishta tavonolig' etgay havas.

Xususanki, sen barchadin pastsen,
Demay xaski, tufroqqa hamdastsen.

Ham eldin sanga ko'prak afkandalik,
Havosingg'a dog'i parokandalik.

Ne ko'nglungda quvvat, ne jismingda zo'r,
Nechukkim, oyog' ostida qolsa mo'r.

Bosilg'ochki, yanchilsa mo'ri zaif,
Ne ish qilg'ali bo'lg'ay, oyo, harif?

Agarchi sen ul mo'ri pajmurdasen-
Ki, davron jafosidin ozurdasen.

Vale Haqdin o'lsa inoyat sanga,
Tulu' etsa mehri hidoyat sanga.

Necha mo'r esang baxt o'lub rahnamun,
Sanga ajdaholarni qilg'ay zabun.

Ko'nguldin tavahhumni aylab adam,
Ilik ishga ur, yo'lg'a qo'yg'il qadam!»

Chu hotif manga bu nido ayladi,
Men etgan adoni ado ayladi⁵.

Shukuh oncha yuzlandi jonim sari,
Tavon ham tani notavonim sari-

Ki, bo'ldi nazar nargisi bog'cha,
Ko'ngul g'unchasin xud ne dey, tog'cha.

Yetib g'aybdin chun bu neru manga,
Bo'lub so'z demak mayli asru manga.

Qazodin ko'rub garm hangomani,
Yo'nub «Xamsa» tahririg'a xomani.

Ko'ngul ichra shavq o'tig'a ishtioli,
Ko'ngulsizga nazm etgali ishtig'ol.

Ne yanglig'ki, bor erdi qildim shuru',
Nechukkim, murod erdi – topti vuqu'.

Qalamni chu kog'aznigor ayladim,
Ko'p a'jubalar oshkor ayladim.

Ne g'oyatki, tab'im haroson edi,
Yuz oncha bitir vaqt oson edi.

Guhar ul qadar sochtim ofoq aro-
Ki, javf o'ldi gum bu kuhan toq aro.

Davotimki, ochti do'koni guhar,
Do'koni guhar yo'qki, koni guhar.

Hamonoki, yur chog'da losin aning,
Saloya qilurda qarosin aning.

Tomizg'onda har qatraye su anga,
Su o'rnida tomg'ondur inju anga.

Qayu qatra su, balki daryoyi jarf
Ki, qilmish anga Haq davotimni zarf.

Davot ermas ul o'zga olam degil,
Ne olam, ani charxi a'zam degil!

Gar ul charxdin yo'q nishone anga,
Nedur yuz jahoniy, maoniy anga.

Bo'lub kilkim andoq dilovar nahang-
Ki, bahri maoniyda qilmay darang.

Qayonkim, bu suda tavof aylabon,
Suni jung yanglig' shikof aylabon.

Maalqissa: ayturda ul masnaviy,
Agarchi bor erdim alar payravi.

Vale der zamon qaysi bir daftarin,
Sohib bahri andeshaning gavharin.

Anga zeb-u ziynatlar ettim fuzun-
Ki, vasfi erur sharh etardin uzun.

Kam afsona kilk etti tahrir anga-
Ki, yo'l topmamish xatti tag'yir anga.

Chu Haqdin edi – keldi pok-u silig',
Qayu yergakim, bo'ldi ortuqsilig'.

Bu yanglig' yetib to'rti itmomig'a,
Biri yetmamish erdi anjomig'a⁶.

Shuru'i dog'i nopadidor o'lub-
Ki, tag'yir vaz'ig'a dushvor o'lub.

Latoyif topilmas edi oncha ham,
Yana to'rtiga lohiq o'lg'oncha ham.

Ko'ngulda topilmasdin ozor edi,
Va lekin topar fikrida bor edi.

Munga tegrukim, nazm elining shahi⁷,
Bu ish borcha dushvorining ogahi,

Safo bazmining sofiyoshomi ul,
Bu dayr ahli sarhalqasi Jomiy ul.

Eshittim, qilib zeb daftar so'zin,
Qilur nazm, go'yo, Skandar so'zin.

Vale qilmayin mayl holotig'a,
Shuru' aylamishtur maqolotig'a.

Qo'yubtur tavorix-u afsonasin,
Bitiydur degan durri yakdonasin.

Bu soʻzdin manga yuzlanib shodliq,
Topib xotirim gʻamdin ozodliq-

Ki, toptim durekim – talabgor edim.
Berib umr naqdin – xaridor edim-

Kim, ul doston sori chun boqqamen,
Koʻp ortuqsi zavar anga toqqamen.

Chu Haqdin boʻlub lutf zohir manga,
Nasib oʻldi mundoq javohir manga.

Yoʻnub xoma, kogʻaz nigorish qilay,
Ham ul dostonni guzorish qilay.

Skandar – jahondori kishvarsiton
Ishidin chu nazm oʻlsa har doston.

Soʻzidin dogʻi yaxshi taqrib ila,
Ham ul doston zaylida zeb ila,

Suray hikmatoso maqolotini,
Soʻz ichra ajoyib xayolotini.

Berib doston zebi elga fireb,
Soʻzidin fireb oʻlgʻay ortuqsi zeb-

Ki, farzonalar deb koʻp afsona ham,
Soʻzin nazm etibdur bu farzona ham.

Qadam ursam ushbu iki yoʻlgʻa men,
Nekim. borchha debdur, demish boʻlgʻamen.

Boʻlub garm, ne harza soʻzlar dedim,
Magar mast edim, yoʻqsa majnun edim.

Bu damkim, xirad mendin ogohdur,
Soʻzum borchha «astagʻfirulloh»dur.

Haq etgay munga dog‘i ilgim qaviy-
Ki, bo‘lg‘aymen ul xaylning payravi.

Alardin qachon yetmaguncha madad,
Manga noma sabt etgali qayda had?

Agarchi bu so‘zni ulus kam bilur,
Vale men bilurmen, Xudo ham bilur-

Ki, aylab yarim tunlar uyqu harom-
Ki, Haq sajdasiq‘a qilurmen qiyom.

Alarning ravoni puranvorig‘a,
Bu birning dog‘i quvvati korig‘a⁸,

Qilib fotiha xatmi ixlos ila,
Ko‘zum bahrida jismi g‘avvos ila,

Qilurg‘a niyozimning isbotini,
Tutub boshqa-boshqa alar otini,

Tazallum yuzidin tazarru‘ qilib,
Madad har biridin tavaqqu‘ qilib.

Bulardin so‘ng ilgimga olib qalam,
Nekim, xotir istar qilurmen raqam.

Ishim tob-u oshubi pinhon emas,
Qalam safhag‘a qo‘ymoq imkon emas.

Bular yo‘qki, har kimki, nazme demish,
Va yo bu jamoatqa doxil emish.

Borig‘a niyoz-u duodur ishim,
Alardin madad muddaodur ishim.

Chekarmen alar jomi shavqini xush⁹,
Vale pir Jomiyg‘a men durdkash.

Ketur soqiyo, ul kayoniy qadah,
Tag'oreki, degaylar oni qadah-

Ki, og'zing'a quyg'on dam-o'q sipqoray,
Og'iz andin olg'och, o'zumdin boray!

Mug'anniy, surudi harifona chek,
Bir un birla tek turmag'il, yona chek!

Dema so'z, meni ayla mast-u xarob-
Ki, tongla so'z ayturg'a qilg'um shitob!

Navoiy, necha soqiysi shangdur,
Mug'anniy dog'i dilkashohangdur,

O'zung asrag'aysen ichar chog'da roh-
Ki, kulliy ish ollingg'a tushmish saboh!

IX

Aningdekki, anbiyoi mursal anjumani anjumig'a Muhammadi arabiy «ayn»idin quyoshliq ayon bo'ldi, salotini oliy xaylida dog'i Shohi G'oziy' vujudi bojudidin hamul hol zohir bo'lg'on-din shammaye zohir qilmoq xalladallohu mulkahu va sultonahu va a'lo shonahu va avzaha ehsonahu

Azal subhikim, mavj urub bahri jud,
Berib ofarinishqa naqshi vujud.

Raqam topibon charxi mino dog'i,
Aning javfida jirmi g'abro dog'i.

Vale ko'pragi sug'a maqrun bo'lub,
Bashar ma'mani rub'i maskun bo'lub.

Yasab, chunki, ham do'zax-u ham Bihisht,
Basharni qilib zisht-u zebosirisht-

Ki, el qismi kom-u balo aylagay-
Kim, ul iki uyni² to'lo aylagay.

Bu suratqa bo'lg'och azaldin qazo,
Qazo elga bu nav' etib iqtizo-

Ki, bo'lg'ay tafovut aroda, base,
Bu bir To'biyi Ravza, ul bir xase.

Zaruratki, atvor o'lub muxtalif,
Har el bir sifatqa bo'lub muttasif.

Jahon ichra g'avg'oyi xayli bashar,
Nizo' uzra solg'ay, base, sho'r-u shar.

Agar bo'lsa ba'zig'a ogohlig',
Bo'lub lek ko'prakka gumrohlig'.

Solurg'a zalolat tuniga ziyo,
Alar ichra irsol etib anbiyo.

Keraklik uchun zabt-u oyin dog'i,
Qilib nasb alarg'a salotin dog'i.

Vale anbiyo ichra, andoqki, shoh
Muhammad kelib, o'zga – xayl-u sipoh.

Aning ummatidin salotinda ham,
Birov keldi shoh, o'zga bori xidam.

Qayu shohkim, dovari taxtgir,
Ne dovar, shahanshoi gardunsarir.

Bori shohlarning sarafrozi ul,
Shahi shar'oyin Abulg'ozul.

Vujudidin ofoq aro zeb-u zayn,
Ulus xon bin xoni Sulton Husayn³.

Otig'a qazo: «doma ihsonahu»,
Yozib «xalladallohu sultonahu»¹.

Jahon xalqidin poki zoti g'araz,
Bu javhar kelib, ofarinish – araz.

Bu a'roz aro javhari zot anga,
Qilib pok gavharlik isbot anga.

Jahon durji ichra samin gavhar ul,
Sipehr avji uzra munir axtar ul.

Bo'lub qadri bog'i falak olami,
Munir anjum ul bog'ning shabnami.

Dema bog', farrux shabiston degil,
Bu shabnam bila kavkabiston degil.

Ne kavkab, ani jolayi nob de,
Dema jolakim, kirmi shabtob de.

Chu shabnam desam javhari jon erur-
Ki, har qatra daryoyi ehson erur-

Ki a'dosidin yuz tuman ming fariq,
Hamul bahr qa'rida bordur g'ariq.

Aning kirmi shabtobidur axgare,
Demon axgarekim, erur ajdare.

Yorug'lug'ki, atrofing oning tutub,
Ani og'zining shu'lasi yorutub.

Adu bo'lsa bu charxi gardon anga,
Chekib bir nafas yutmoq oson anga.

Agar royining mehri ko'rguzsa tob,
Quyosh zarradek aylabon iztirob.

Netong, gar quyosh iztirob etsa fosh,
Anga, chunki, har zarradur bir quyosh.

Agar bazmi ayshi tuzulsa, sipehr
To'quz xon kelib, anda bir qurs – mehr.

Topib olam ul xonlaridin xo'rish,
Aningdekkim, ul qurs ila parvarish

Saxosi chu zohir bo'lub bahr-u kon,
Tutub tufrog'-u tosh ichinda makon.

Ne bahr ichra bir durri g'alton qolib,
Ne kon ichra bir la'li raxshon qolib.

Bo'lub bahr devona-vu talxkom,
Yaqosida sochqon kafiga maqom.

Vale kon gadolig' topib chorasi,
Gadolardek atrofida xorasi.

Olib bahr-u konning chu sarmoyasin,
Iki notavonning yasab voyasin.

Qo'lin bahr ila kon misoli degil,
Saxodin alar tavi xoli degil.

Atosi qilib bahru kong'a jafo,
Anga bahru kon dog'i qilmay vafo.

Guli xulqi, andoqki, bog'i Bihisht,
Suyi chashmayi zindagoniysirisht.

Guli atri yuz yilchiliq yo'l ketib,
Yuz illik o'luk jon topib, chun yetib.

Suyinkim, Haq aylab ziloli hayot,
Butub borcha andin niholi hayot.

Qilib, chunki, bo'lsa balog'atshior,
Masihodin anfosi jonbaxshi or-

Ki, bo'lg'och Masihog'a ul muddao,
Tazarru' bila aylabon yuz duo.

Yuzidin birikim bo'lub mustajob,
Ani xalq jonbaxsh aylab xitob.

Chu ul nukta surmakka og'zin ochib,
Demay, jon berib elgakim, jon sochib.

Aningdek ulus nutqidin jon topib-
Ki, o'lgan kishi obi hayvon topib.

Damidin topib bir, agar ming hayot,
Quyoshdin, nechukkim, yorur koinot.

Chuchuk til bila no'sh etib elga bahr,
Qilichi tilidin tomib lek zahr.

Qilich yo'q, hiloli duraxshanda ul,
Chopar vaqtida barqi raxshanda ul.

Agar barq emas, nega tushgan zamon,
Sug'a yetmayin bo'lmay andin amon?

Balo abridin tushgach ul ildirim,
Ko'rub Dashti Qifchoqdin⁵ to Qirim.

O'qi razm vaqti chu topib kushod,
Aduv joni tang'a, debon, xayrbod.

Aning no'giga mone' o'lmay zirih-
Kim, ul xasm ko'nglidin ochib girih.

Ochilg'och girih turmayin anda kech,
Demay kechkim, qilmayin maks hech.

Ko'rub manzili tiyra yetgan zamon-
Ki, yetmak hamon anga, o'tmak hamon.

Sinonig'a gar xud qatig' xoradur-
Ki, bag'ri aning no'gidin yoradur.

Uchi qatra sudin topib choshni,
Netong, gar teshar qatra su toshni.

Tesharda alar xora bor oncha farq,
Su, andoqki, yomg'ur, bu, andoqki, barq.

Chu razm ichra raxshig'a javlon berib,
Aduv chun ko'rub vahmdin jon berib.

Qilib xasmin bir-bir ul devzod,
Aningdekki, xoshokni devbod.

Tushub chun vag'o olamig'a dame,
Dame sa'y etib, fath o'lub olame.

Olib olame, aylab a'doni raf',
Bu ishdin bo'lub olam ahlig'a naf'-

Ki, olam futuhida har ne yetib,
Borin olam ahlig'a ehson etib.

Chekib fitna Ya'jujig'a bir sari,
Qilich shaklidan Saddi Iskandariy.

Gar ul ojiri sustbunyoddin,
Temurdin bu, yo'q-yo'qki, po'loddin.

Skandar necha rust bog'lab tilism,
Bu aylab tilismin ushotmog'ni qism.

Ushatmog'ta zoye' qilib ranjini,
Murodi saxo aylamak ganjini.

Aning⁶ ko'zgusi gar jahon ko'rguzub,
Munung ko'zgudek royi olam tuzub.

Aning mushkilotin hakim etsa hal,
Muning mushkilotin Hakimi Azal.

Gar ul obi hayvon tilay jon berib,
Munung nuktasi obi hayvon berib.

Gar ul sa'y birla olib xushk-u tar,
Bu besa'y bazl aylabon bahr-u bar.

Alo, to Skandardin o'lg'ay nishon,
Muni tut jahonda Skandarnishon.

Mute'i qilib bahr ila barni ham,
Barr-u bahr olg'on Skandarni ham.

Mulozimlarini Skandarfar et,
Adolat uyin «Saddi Iskandar» et.

Ayoqchi, tut oyinagun sog'are,
Ne sog'arki, mir'oti Iskandariy!

Hamul ko'zgu birla ko'zum ravshan et,
Ko'ngul g'unchasin, o'ylakim, gulshan et.

Mug'anniy! Chu gulshanda bazm o'ldi rost,
Budur xostkim, tuzsang ohangi «Rost»!⁷

U ohangdin bizni qilsang xushon-
Ki, bo'lsoq sarandoz-u domanfishon!

Navoiy, chu bazm o'ldi orosta,
Qadahdin tutub mohi nokosta.

Bu shohona majlis aro boda ich,
Va lekin qachon tutsa shahzoda, ich!

*Xilofat taxtining toji zebandasi va saltanat tojining mulk-
baxshandasi, jahondorlig* kishvarining sohibsariri va jahon-
kushoyliq sipehrining mehri muniri Sulton Badi'uzzamon¹
bahodur madhida*

Xirad bog'ining sarvi ozodasi,
Zamon ahlining shoh-u shahzodasi.

Hayo gulistonida abri mutir,
Adab osmonida mehri munir.
Asolat sipehrida raxshanda mehr,
Adolat jahonig'a oliy sipehr.

Saodat bahorida ozoda sarv,
Sharaf gulshanida xiromon tazarv.

Saxo ravzasida gulafshon nasim,
Ato vardida ruhparvar shamim.

Kamol avjining xusraviy anjumi,
Hamul anjuman aynining mardumi.

Vafo gulbunining ochuq vardi ul,
Saxo bahrining javhari fardi ul.

Kelib saltanat ayn-u, ul nuri ayn,
Bade'uzzamon ibni Sulton Husayn.

Zihi xilqating nur, bal ruhi pok,
Malak zikri sha'ningda ruhi fidok.

Maloiksifat pok zoting sening,
Malakvash jame'i sifoting sening.

Yig'ib yaxshiliq birla yaxshi qiliq,
Qiliqdek boshingdin ayoq yaxshiliq².

Latofat nihon istab ahli jahon,
Jahoni latofat sen aylab nihon.

Nihon lutfung ar bemadoro bo'lub,
Yoshurg'on soyi oshkoro bo'lub.

Quyoshkim, erur nur sochmoq ishi,
Netib nur ila oni yopqay kishi.

So'zungdin yetib elga quti hayot,
Xizr suyini gum qilib ul uyot.

Gar ul su berib Xizr umrig'a mad,
Bu so'zdin ulusqa hayoti abad.

Chu bu xosiyat bo'lmay ul su aro,
Nihon aylab o'zni qorong'u aro.

So'zung aylabon umrbaxshandaliq,
Yuzungdin xaloyiqqa farxandaliq.

Yo'q ulkim, mute' ahli binish sanga-
Ki, ma'muri amr ofarinish sanga.

Yo'q ulkim, bo'lub amr-u farmon bila-
Ki, umrungg'a aylab duo jon bila.

Eshitgan malakson sifoting sening,
Duo birla istab hayoting sening.

Falak himmating avji ollinda past,
Falak ahli xuddomingga zerdast.

Qo'lung himmat avjida chun ochilib,
Nujum ul diramkim, quyi sochilib.

Eshik xayli oni qabul etmayin-
Ki, jam' aylamakka nuzul etmayin.

Diram yo'qki, bahri kafing dur sochib,
Sahob, o'ylakim, yerga mo'ldur sochib.

Bu yanglig' yog'inlar bila ul sahob,
Berib charx bo'stonig'a ob-u tob.

Tun ul bo'ston ichra sunbul kibi,
Vale kun ochilg'on sarig' gul kibi.

Yoyib sunbuli mushk isin dahr aro-
Ki, davron shabistonin aylab qaro.

Chu sorig' gulin charx bog'i ochib,
Tabaq birla olamg'a oltun sochib.

Aningdekki, bo'lg'onda ul zarfishon,
Yetib borcha olamg'a andin nishon.

Alo, to quyosh zarfishon o'lg'usi,
Sahob ilgi gavharfishon o'lg'usi.

Qadah – bazmi ayshing aro zarnigor,
Javohir qilib oni gavharnigor.

To'lub ul qadah la'li raxshon bila,
Ne raxshanda la'l, obi hayvon bila.

Sen ichmakka aylab anga iltifot,
Damodamki, bo'lsun mumiddi hayot.

Ketur soqiy, ul mayki, raxshandadur,
Aning nash'asi fayzbaxshandadur.

Ko'ngul maskanin lavnidin gulshan et,
Nazar hujrasin tobidin ravshan et.

Mug'anniy, surude chek andoq baland-
Ki, tushsun sipehr ahlig'a dilpisand!

Unung savtini oliy ovoza et,
Soʻz ovozasin koʻngluma toza et!

Navoiy, soʻz ayturda farzona boʻl.
Chu ish boshingga tushti, mardona boʻl!

Bahona tariqini barbod qil,
Surub doston, nukta bunyod qil!

XI

Bu gavharfishonliqdin chun ulugʻ maqsud tarix ilmi maxzanigʻa vuquf topmogʻligʻ va bu javohirnishonliqdin kulliy murod salotini moziya holoti makshuf boʻlmogʻ erdi, ul jihatdin Ajam mulukikim, toʻrt tabaqa voqeʻdururlar, alar ahvolidin ijmol tariqi bila ixtisor etildi va avvalgʻi tabaqakim, peshdodiylardurur peshnihod alar ishlari sharhin qilindi

Bu tarix surat nigorandasi,
Bu yangligʻ boʻlur soʻz guzorandasi:

Ki andinki, Odam alayhissalom¹,
Xilofat saririda tutti maqom.

Anga tegrukim, shohi Makkiy laqab,
Ne Makkiy laqabkim, Rasuli arab

Muhammadki², erdi rusul shohi ul,
Laduniy ulumning ogohi ul.

Qilib Haq ani sayyid ul-mursalin³,
Risolat uza boʻldi masnadrinishin.

Bu mobayn aro voqeʻ oʻlgʻon muluk-
Ki, koʻrguzdilar shahligʻ ichra suluk.

Koʻp ettim tavorix oʻqur sori mayl,
Hamonoki, bor erdilar toʻrt xayl-

Ki, tarix tahririn etgan raqam,
Bitibdur alarni «Muluki ajam».

Agarchi ko'p o'lmish durur ixtilof-
Ki, bor ixtilof aylaganlar maof-

Ki, solmish durur imtidodi zamon,
Havodiski, om aylamish osmon.

Tavorix vaz'ig'a behad future-
Ki, andin bu fan ichra bo'lmish qusur.

Vale ulcha bergaylar andin xabar,
«Nizom ut-tavorix»⁴ erur mu'tabar.

Qilib o'zgalar birla tatbiq ham,
Bu sarnoma fihrastin ettim raqam.

Bularniki, sabt ayladim to'rt qism,
Eshit emdi borig'a tarix-u ism.

Burung'ig'a keldi laqab Peshdod,
Ikinchi emishlar Kayoniynihod.

Uchunchiga Ashkoniy o'ldi laqab,
Yana birga Sosoniy o'ldi laqab.

Vale Peshdod⁵ o'ldi o'n bir kishi,
Burun saltanat keldi bu qavm ishi.

Alar peshvosi Kayumarsi⁶ rod-
Kim, ul qo'ydi taxt uzra oyini dod.

Tutub gar jahonni asosi aning,
Dad-u vahsh charmi libosi aning.

Yana bir jahondor Hushang⁷ edi-
Ki, zebandayi toj-u avrang edi.

Anga yo‘q xiradmandlig‘ ichra had,
Bitib nusxaye «Jovidoni xirad».

Chu ul bordi, Tahmuras⁸ o‘ldi padid,
Anga bog‘ladi olam ahli umid.

Base shahr olamda qildi bino,
Nishopur-u Marv-u Sipohon⁹ yano.

Yana surdi Jamshid¹⁰ olamg‘a raxsh-
Ki, ham taxtgir erdi, ham tojbaxsh.

Xaloyiqqa ko‘p yetkurub intifo‘,
G‘arib amr ko‘p ayladi ixtiro‘.

Yana dahr dorosi Zahhok¹¹ edi-
Ki, el qoni to‘kmakta bebok edi.

Necha kun ishiga ko‘rundi sabot,
Borur chog‘ ko‘rundi anga asru bot.

Faridun¹² edi so‘ngra ofoqqir,
Anga bori ofoq farmonpazir.

Boshi uzra toji kayoniy bo‘lub,
Dirafshi aning koviyoniy bo‘lub.

Manuchehr¹³ bo‘ldi valiahd anga-
Ki, masnad edi bu kuhan mahd anga.

Furot arig‘in ul ravon ayladi,
Shajar ekti-yu bo‘ston ayladi.

Yana topti Navdar¹⁴ jahondin navo,
Jahon mulkiga bo‘ldi farmonravo.

Vale dahr komin ravo qilmadi,
Anga dog‘i olam vafo qilmadi.

Yana shohlig' qildi Afrosiyob¹⁵,
Vale qildi Eronni zulmi xarob.

Zamonida gar erdi obod kam,
Ani qo'ymadi charx obod ham.

Bo'lub Zob Tahmospning¹⁶ navbati,
Falakdin o'tub chatrining rif'ati.

Musallam anga erdi avrangu toj
Ki, bog'ishladi eti yilliq xiroj.

Chu olam tihi bo'ldi Tahmospdin,
Zamon zeb-u far topti Garshospdin¹⁷.

Falak tavsanin garchi rom ayladi,
Chu vaqt o'ldi, ul ham xirom ayladi.

Bari dahrning sarfarozi edi,
Vale dahrdin barcha bozi edi.

Ketur soqiy, ul jomi jamshedsoz-
Ki, qilg'ay jahondin meni beniyoz.

Chu yo'q shohlig' rasmi ogohlig',
Erur maydin ogohlig' – shohlig'.

Mug'anniy, «Ajam»¹⁸ ichra tutqil nag'am,
Sig'ur anda zikri «Muluki ajam».

Alar Peshdod erkanin yod qil,
Manga sen dog'i tarki bedod qil.

Navoiy, ajab yerga yetmish so'zung,
Ne eldur bular, xud bilursen o'zung!

Adab birla shohona sog'ar sumur,
Dimog'ing chu garm o'ldi afsona sur!

*Ikkinchi tabaqakim, kayoniylardurur: alarning oliy taxtlari va
kayoniy tojlarin boshdin-oyoqqacha demak*

Birovkim, bu soʻz ayladi ibtido,
Qilur «Furs tarixi» bu navʼ ado-

Kim, erdi kayoniy ikkinchi guruh-
Ki, olamda erdi alardin shukuh.

Bulardin burungʼini bil Kayqubod¹-
Ki, erdi xiradmand-u odilnihod.

Magar Rustam² ul vaqt edi navjuvon-
Ki, boʻldi aning ollida pahlavon.

Yana tutti Kovus³ ofoqni,
Tamaʼ ayladi charxi nuh toqni.

Sipahdori Gudarz⁴ erdi-yu Tus⁵,
Siyovushqa⁶ yorutti nori majus.

Yana boʻldi Kayxusravi⁷ pokroy,
Jahon ahligʼa roy ila kadxudoy.

Sipahdor anga Tus-u Gudarz-u Gev,
Faromarz ila Rustam-u Zol-u Nev⁸.

Yana boʻldi Luhrosp⁹ mulk uzra shoh,
Koʻpi Balx¹⁰ erdi anga taxtgoh.

Yaqindin anga tiyra boʻldi basar-
Ki, lashkarkashi boʻldi Buxtunnasar¹¹.

Yana mulk uza qildi Garshosp¹² hukm,
Nechukkim, qilib erdi Luhrosp hukm.

Vale tutti Zardusht¹³ oyini ul,
Majus¹⁴ o'ldi istab, alar dini ul.

Yana mulk uza tutti Bahman¹⁵ qaror,
O'churdi zalolat o'tidin sharor.

Agar Zobulistong'a¹⁶ soldi futur,
Vale Bayti Maqdasqa berdi surur.

Chu ul bordi mulkini berdi Xudoy
Qizig'aki, bor erdi oti Humoy¹⁷.

Chu tavfiq anga bo'ldi omuzgor,
Necha yil anga to'qtadi ro'zgor.

Vafo qilmay ul olamorog'a mulk,
Yana muntaqil bo'ldi Dorog'a¹⁸ mulk.

Shahe erdi ul shimasi adl-u dod,
Buyurdi jahon ahlig'a inqiyod.

Aning o'g'li Doroyi Dor¹⁹ edi-
Ki, andin so'ng ul olamoro edi.

Vaziri bo'lub shoh ila xashmnok,
Aning qasdidin bo'ldi Doro halok.

Skandarki, gardung'a chekti livo,
Aning asrida bo'ldi farmonravo.

O'z o'rinda gar zikri topti vuqu',
Vale qilmag'um qissasig'a shuru'.

Kayoniylar erdi bu to'qquz kishi-
Ki, chekti alarni falak gardishi.

Vale, o'ylakim, ko'kka chekti baland,
Qaro yer uza soldi oxir najand.

Ayoqchi, mayi do'stgoniy ketur,
To'lo ayla jomi kayoniy ketur-

Ki, davronki, oyini o'lmish jafu,
Ne Kayga, ne Dorog'a aylar vafo.

Mug'anniy, tuzub nag'mayi pahlaviy²⁰,
Surude aning birla chek ma'naviy!

Bu shahlarki, nazm ichra qildim savod,
Surudung aro sen dog'i ayla yod.

Navoiy, may ich, dog'i bo'l rahshunos,
Bu shahlardin et o'z ishingni qiyos!

Jahondorlarni jahon qilsa past,
Topa olmag'aymu gadolarg'a dast?

XIII

*Uchinchi tabaqakim, ashkoniylardururkim, alarni muluki
tavoyif ham debdururlar: alar holotidin doston surmak*

Muarrixki, yozdi «Muluki Ajam»,
Bu yanglig' qilur dostonni raqam-

Ki, o'n to'quz erdi uchunchi muluk-
Ki, bor erdilar olam ichra muluk.

«Muluki tavoyif»ki, mashhur erur,
Bulardurki, daftarda mastur erur-

Ki, Iskandari¹ kordon etti nasb,
Mamolik aro hukmron etti nasb.

Alardin biri Ashki Doro² edi-
Ki, ko'p shavkati oshkoro edi.

Necha kun qilib zulm yo adl-u dod,
Jahon mulkiga ayladi xayrbod.

Chu ashkoniyy Dorog'a qoldi jahon,
Qilib zulmni el ko'zidin nihon.

Jahon Ashki Ashkong'a³ bo'lg'ach maqom,
Zuhur etti Iso alayhissalom.

Chu Bahromi Shopurg'a⁴ qoldi dahr,
Bori dahr eli adlidin topti bahr.

Yalosh ibni Bahrom⁵ surgach samand.
Falak burjig'a mahkam etti kamand.

Chu oldi jahon Hurmuz ibni Yalosh⁶,
Adolat o'tar dahr aro qildi fosh.

Yana Narsi ibni Yalosh⁷ oldi taxt,
Necha kun ani komron etti baxt.

Yana qoldi Feruzi Hurmuzg'a⁸ toj,
O'kush tojvarlardin oldi xiroj.

Yalosh ibni Feruz⁹ chun bildi mulk,
Tafoxur aning adlidin qildi mulk.

Yana Xusrav ibni Yalosh¹⁰ o'ldi shoh,
Anga yer yuzin tutti xayl-u sipoh.

Yana shahlig' etti Yaloshi Yalosh¹¹,
Kishiga aning birla bo'lmay talosh.

Yana Ardavoni Yalosh¹² o'ldi tund,
Aning tig'ini ham falak qildi kund.

Yana Ardavon ibni Ashg'on¹³ bo'lub,
Zamona aning uzrini ham qo'lub.

Jahon oldi Gudarzi¹⁴ Ashg'on yana,
Anga ham jafo qildi davron yana.

Yana shoh Tiyyri Gudarz edi-
Ki, manzilgahi bu kuhan marz edi.

Yana bo'ldi Gudarz Tiyyri ulug',
Ani ham zavol ayladi qayg'ulug'.

Yana tutti olam yuzin Ardavon¹⁵-
Ki, chekti ani charxi axzar davon.

Bularg'a dog'i boqiy o'lmay hayot,
Falak mulkni berdi bot, oldi bot.

Ketur soqiy, ul sog'ari la'lrang,
Anga davrida zohir etma darang.

Chu yo'qtur darange falak jomig'a,
Ko'ngul qo'yma og'oz-u anjomig'a.

Mug'anniy, bu shahlarki, chektim tiroz,
Alar yodig'a nag'ma chek dilnavoz-

Ki, nag'mang bila bir qadah no'sh etay,
Dame nuktadin tilni xomush etay.

Navoiy, bu shahlarki, ko'rdi jahon,
Bukun barcha tufrog' arodur nihon.

Chu borig'a ul yon azimatdurur,
Zamone xush o'lmoq g'animatdurur.

XIV

*To'rtunchi tabaqa sosoniylar erdilarkim, jahon mulkida jahon-
bonliq qildilar va rub'i maskun mamlakatini bildilar*

Navosozi dehqoni ozarparast,
Bu nav' etti so'z rishtasin borbast-

Ki, to'rtunchi xayl ulcha shoh erdilar,
Falakqadr-u anjumsipoh erdilar-

Ki, holo adamdur alarg'a mafar,
Yigirmi durur, dog'i to'quz nafar.

Biri Ardasher ibni Bobak¹ edi-
Ki, ba'zi el oni valiy ham dedi.

Yana erdi Shopur² bin Ardasher-
Ki, shohe edi kordon-u daler.

Ul etti baqo mulki sori xirom,
Qo'yub o'g'li Hurmuzni³ qoyimmaqom.

Yana tegdi Bahromi Hurmuzg'a⁴ toj,
Jahon ichra adlidin o'ldi rivoj.

Yana qildi Bahromi Bahrom⁵ jahd-
Ki, dahr etti toza aning birla ahd.

Yana o'g'lig'a dahr aro kom edi-
Ki, Bahromi Bahromi Bahrom⁶ edi.

Yana qildi Narsini⁷ charx arjumand,
Ham oxir adam sori surdi samand.

Yana Hurmuzi Narsi⁸ etti g'uluv-
Ki, qadri falakdin oshurdi uluv.

Yana yetti Shopuri Hurmuzg'a⁹ zo'r-
Ki, soldi sipah birla olamg'a sho'r.

Yana Ardasher ibni Hurmuzg'a¹⁰ kavn,
Yetishti chu ul Tengridin topti avn.

Yana qildi Shopuri Shopur¹¹ kin-
Ki, ofoq anga bo'ldi zeri nigin.

Yana tuzdi Bahromi Shopur¹² jaysh-
Ki, ilgiga oldi to'la jomi aysh.

Yana oldi Feruzi bin Yazdijird¹³,
Jahonda qilib adl-u insof vird.

Yana shah Yalosh ibni Feruz¹⁴ edi,
Adolat bila olamafruz edi.

Qubod ibni Feruz¹⁵ ham tuzdi bazm
Bu kox ichra, lekin qo'yub qildi azm.

Yana bo'ldi Jomosp¹⁶ kishvarsiton,
Jahon bo'ldi insofidin bo'ston.

Chu taxt oldi Nushirvoni Qubod¹⁷,
Ul etti bino dahr aro adlu dod.

Yana Hurmuz ibni Anushirvon¹⁸,
Kiyurdi jahon jismi ichra ravon.

Chu Parvezi Hurmuzg'a¹⁹ charx o'ldi yor,
Zamonida shod o'ldi mulk-u diyor.

Chu Sheruya²⁰ og'ozi kin ayladi,
Aziz elni xor-u hazin ayladi.

Yana Ardasher²¹ o'ldi chun qahramon,
Aning qahrig'a qoldi ahli zamon.

Yana Ardasher o'ldi kishvarxudoy,
Jahon ahlig'a bo'ldi rahmatfizoy.

Yana Kisri Arslon²² topti far,
Adam mulkiga ul ham etti safar.

Yana Kisri²³ o'ldi jahon dovari-
Ki, gardundin o'tti aning afsari.

Yana dahr Turonni²⁴ qildi aziz-
Ki, nisbatda Parvezg'a erdi qiz.

Jahon oldi Parvezi Bahrom²⁵ ham,
Qo'lig'a tutub tig' ila jom ham.

Yana bo'ldi Ozarmi²⁶ afsarparast-
Kim, ul topti Turon yeriga nishast.

Yana Farrux²⁷ oldi jahon kishvarin,
Solib adl aro tab'i donishvarin.

Yana Yazdijird²⁸ oldi mulk-u diyor-
Ki, derlar laqabda ani Shahriyor.

Qayu birki, mulk oldi topti surur,
Mubaddal sururig'a bo'ldi g'urur.

Jahon mulkin o'z mulki qildi gumon,
Gumoni hamon erdi, ketmak hamon.

Qutuldi alar dahr ozoridin,
Ketib bori, qoldi jahon boridin.

Ayoqchi, manga jomi shohona tut,
Tugangan soyi to'ldurub yona tut!

Chu ketgumdurur, dahr bazmi qolib,
Ketay bori komimni maydin olib.

Mug'anniy, surud aytibon rud tuz,
Vafosiz jahon birla padrud tuz!

Chu ketmaklik andin erur noguzir,
Dame xushdil o'lmoq erur dilpazir.

Navoiy, bu yanglig' emish dahr ishi,
Vafo ko'rmamish hargiz andin kishi.

Kishilik budurkim, unutsang ani,
Chu tarking qilur, tark tutsang ani!

XV

*Iskandar dostonining og'ozikim, Haq anjomig'a yetkurg'ay va
tarixining iftitohikim, Tengri ixtitomi raqamin surgay va aning
nasabida ixtilofkim, tarix ahli qilmishlar va ul ixtilofni raf' etib,
ahli tahqiq ishining haqiqatin bilmishlar va malik Faylaqusning
dori baqog'a ketgani va Iskandarning mulki foniy taxtin maqom
etgani*

Nigor aylagan naqshi rumiytiroz,
Ochib parda, bu nav' ko'rguzdi roz-

Ki, bu to'rt xayliki, topti ado,
Ki, ko'k toqig'a soldilar ko'p sado¹-

Ki, davronlari to'rt ming uch yuz il,
Yana o'ttuz olti-yu o'n oy, bil.

Bu muddatda kimdinki, osor edi-
Ki, kishvarkusho, bal jahondor edi.

Topib besh yuz-u, balki ming yil amon,
Bu muddatda mahkumi – ahli zamon.

Qilib ulcha xotirg'a kelgoncha ish,
Alarg'a nasib o'lmadi oncha ish-

Ki, oz vaqt aro shohi Yazdonparast,
Skandarga ofoq aro berdi dast.

Bilingay, deyilganda bir-bir ishi-
Ki, xalq etmadi Tengri andoq kishi.

Bu mujmalki, vashf ayladim zotini,
Qilay emdi borining isbotini.

Hamul to'rt xayliki, yozdim sutur,
Ikidin so'ng² Iskandar etti zuhur.

Kayoniylar o'lg'onda bir-bir nihon-
Ki, Doroyi Bahmang'a qoldi jahon.

Mubohot etib taxt ila toj anga,
Berurlar edi shohlar boj anga.

Bu fursat aro voliyi Rum-u Rus,
Shahe erdi, oti malik Faylaqus³.

Malikvash kelib har sifoti aning,
Malakvash, vale pok zoti aning.

Nizomiyki, nazm ahlig'a shoh edi,
Bu shah sarguzashtidin ogoh edi,

Kitobida der chog' nishonin aning,
Bu yanglig' dedi dostonin aning-

Ki, nasl ichra yo'q erdi payvand anga,
Murod erdi olamda farzand anga.

Bu savdo solib jismig'a pech-pech,
Gum o'lmas edi ul tamannosi hech.

Magar bir kun ovdin olib ko'ngli bahr,
Tarab birla aylab edi azmi shahr.

Ko'rundi yo'li uzra vayronaye,
Yo'murgan falak zulmi koshonaye.

Toshi xastalar ko'ngli yanglig' sinuq,
Ichi motamiylar ichidek buzuq.

Bu vayrona ichra shahi baxtiyor,
Sabo sayrini surdi beixtiyor.

Ko'rarkim, qo'yub haml bir homila,
Qarin qolmayin ruh anga jism ila⁴.

Yotib ollida tifli zor-u zabun,
Chekib gah-gahe yig'lag'on yanglig' un.

Bo'lub shomi rihlat anoning kuni,
Kelib goh-u gah yo'q – o'g'ulning uni.

Uniga bukim, yig'lamog'ni qotib,
Ano so'gi⁵ oni magar yig'lotib.

Solib chun alarg'a nazar Faylaqus,
Degil tushti ko'ngliga nori majus⁶.

Buyurdiki, mahramvash el yettilar,
O'lukni hamul erda dafn ettilar.

O'zi tiflni oldi e'zoz ila,
Qilur erdi parvarda yuz noz ila.

Skandar atab, o'g'li bildi ani,
O'larda valiahd qildi ani.

Muarrix yana nav' ham surdi so'z-
Ki, nisbatda Dorog'a yetkurdi so'z.

Ki, Dorog'a berdi qizin shohi Rum,
Yasab zeb ila, o'ylakim, naxli mum.

Bir ish bo'ldikim, bemadoro ani,
Atosig'a qaytardi Doro ani.

Hamonoki, sur aylagan tun – sahob
Sadafqa to'kub erdi durri xushob.

Chu vaqt o'ldi, fosh ayladi ul sadaf,
Durekim, jahon topti andin sharaf.

Yana bo'yla so'z dog'i mazkur erur-
Ki, «Ta'rixî furs» ichra mastur erur-

Ki, olamda iki Skandar emish-
Ki, ikisi davronda dovar emish.

Biri ulki, Doro bila qildi razm,
Biri buki, sad bog'layu etti azm.

Va lekin bu fursatki, donoyi dahr⁷,
Berur erdi bu qissadin elga bahr-

Ki, jomi safo urdi elga salo-
Ki, Jomiyg'a yetkurmasun Haq balo.

Skandar ishi erdi manzum anga,
Bori holati erdi ma'lum anga.

Manga ham chu mashg'ulluq bu edi,
Tavorix ollimda o'tru edi,

Bu yerda meni, chunki, ajz etti lol,
O'pub yerni, donodin ettim savol.

Skandarga iki ekanni adad,
Chu ollinda tahqiq edi, qildi rad:

«Ul ishlar, – dedi, – birga voqe'durur,
Guvohi aning nassi qote'durur»⁸.

Aningdekki, aslin Nizomiy dedi,
Hamul nav' farzona Jomiy dedi-

Kim, ul Faylaqus o'g'li ermish yaqin,
Emas ahli ta'rix tardidi chin.

Qilindi chu tahqiq tadqiq ila,
Qilay emdi tadqiq tahqiq ila.

Bu yanglig' bayon etti ta'rixsanj-
Ki, chun yovar o'ldi saroyi sipanj.

Skandarni topti malik Faylaqus,
Yasab mulkin, andoqki, zebo arus.

Ochib baxshish-u bazl avvobini,
Tuzatti, base, sur asbobini.

Mulukona tartib-u oyin bila,
Yorutti ko'zin ul jahonbin bila.

Qilib hifzig'a kecha-kunduz qiyom,
Fuzunroq etib dam-badam ehtimom.

Berib parvarishqa munosib xo'rish,
Munosib xo'rishdin topib parvarish.

Ani asramay kox-u ayvon aro,
Yasab yer ko'ngul ichra, bal jon aro.

Nechukkim, tengiz durri shohonasin,
Tengiz yo'qki, kon la'li yakdonasin.

Anga tegrukim, bo'ldi lafzi durust,
Taallum ishi vojib o'ldi naxust.

Naqumohis⁹ ollinda dastur edi-
Ki, hikmatqa olamda mashhur edi.

Sipehr avjig'a fikri sur'atnamoy,
Falak sayridin royi mushkilkushoy.

Nazar chobukin chun qilib tezbin,
Bo'lub noziri vajhi ayn ul-yaqin.

Kishi yo‘q bilik ichra monand anga,
Arastuyi farzona farzand anga.

Chu tadbir ila daf‘i ofot etib,
Aning royidin shah mubohot etib.

Bori ilm aro, o‘yla sohibkamol-
Ki, komil aningdek topilmoq mahol.

Skandarni donog‘a topshurdi chust-
Ki, donishning avroqin etgay durust.

O‘ziga sharaf bildi dono muni-
Ki, ul voqif erdi valodat kuni.

Boqib charxning borchha holotig‘a,
Kavokibning iqbol-u ofotig‘a.

Ko‘rub mustaqimin, bilib roje‘in¹⁰,
Yozib erdi mavludining tole‘in.

Qilib hukmlar anjum arqomida,
Raqamlar qo‘yub erdi ahkomida-

Kim, ul tifli farruxpayi pokzod¹¹,
Shahe bo‘lg‘usi pok-u farruxnihod.

Yeti ko‘k uza shavkati yetgusi,
Yurub rub‘i maskunni fath etgusi.

Kirib shohlar qullari sonig‘a,
Bo‘yun qo‘yg‘usi tavqi farmonig‘a.

Sipehr avjig‘a yetkurub himmatin,
Falak toqida cholg‘usi navbatin.

Chu hay‘atda tab‘i jadal qilg‘usi,
Falak mushkilotini hal qilg‘usi.

Qilib xurdadon tab'i hikmatni qism,
Base, yerda soz etgusidur tilism.

Riyoziy bila tuzgusidur rasad,
Ilohiy bila fitna o'llig'a sad.

Jahon mulkini chun maqar qilg'usi,
Tengiz ichra yillar safar qilg'usi.

Anga Haq nasib aylabon xushk-u tar,
Yurub fath qilg'usidur bahr-u bar¹².

Hakim anglamish erdi chun, barcha hol,
Bu iqboldin bo'ldi ishratsigol.

Murattab qilib lavhi irshodini,
Anga qildi ta'lim bunyodini.

Qayu ishni ta'lim qilg'on zamon,
Eshitmak hamon erdi, bilmak hamon.

Bilib bo'lmas erdi tavaqquf anga,
Qilur erdi turluk tasarruf anga.

Bu yanglig'ki, te'dod bo'ldi sifat,
Hamono o'n onchani kasb etti bot.

Bilik kasbini qildi to joni bor,
Hunar bildi, onchaki, imkoni bor.

Chu tutti musallam kamolotin el,
Dilovarlig' amrig'a chust etti bel.

Ne ishkim, sipohig'a naf' aylagay-
Ki, andin aduvsini daf' aylagay.

Gahi markab uzra silahsho'r edi,
Yayog'liqda gah varzishi zo'r edi¹³.

Demaykim, o'qi ochti tori zirih-
Ki. tori taxayyuldin ochti girih.

Sinoni bila tikti axtar ko'zin,
Ne axtar ko'zin, charxi axzar ko'zin.

Aning tig'i xoroni qildi shikof-
Ki. kemuxti g'abrodin etti g'ilof.

Kamandinki, chin-chin qila boshladi,
Falak qal'asi burjig'a toshladi.

Qachon gurzini qildi xoronabard,
Qatig' xoradin ko'kka yetkurdi gard.

Chu maydon aro zo'r rasmin tuzub,
Churuk ip kabi ajdahoni uzub.

Va gar royi birla bo'lub chorasoz,
Dilovarlig'-u kuchga bo'lmay niyoz.

Bori ishda bir yerga yetti ishi-
Ki, mumkin emas andoq o'lmoq kishi.

Atosi dog'i chun surub erdi umr,
Vido' etgali yetkurub erdi umr.

Qadining xamidin bilib erdi xayl-
Ki, jismig'a tufroq sari bo'ldi mayl.

Quvosini za'f aylagan chog'da sust,
Skandar bo'lub erdi shahlig'da chust.

O'zi bo'ldi Tengriga po'zishpazir,
Skandarga topshurdi toj-u sarir.

Chu o'g'lig'a taxtini qildi maqom,
O'zi ayladi taxta sori xirom.

Hamono iki shox berdi daraxt,
Birin yoʻndilar taxta-u, birni taxt.

Ne qushqaki, bir shoxi maskandurur,
Yana shoxi soʻngra nishimandurur.

Skandar chu koʻrdi ato margini,
Yaqin erdi qilgʻay jahon tarkini.

Chu mustavli oʻldi bu niyat anga,
Ato qilmish erdi vasiyat anga-

Ki: «Mulkumda begonani qoʻymagʻil,
Shabistonima yonani qoʻymagʻil!

Harimim aro kirmasun hech yot-
Ki, boʻlgʻay anga pardadarlikda ot!

Seni istabon topqonimdin murod
Budurkim, qachon aylasam xayrbod.

Sen oʻlsang chu qoyim maqomim mening,
Babod oʻlmagʻay nang-u nomim mening».

Bu soʻz yodigʻa kelgach oʻldi zarur,
Yeturmak ato pardasigʻa surur.

Hamiyat dogʻi moneʻ oʻldi, base-
Ki, eldin ziloligʻa tushgʻay xase.

Ato soʻgini aylagach bartaraf,
Sarir-u nigin topti andin sharaf¹⁴.

Ato taxtini chun maqom ayladi,
Tuzub rud, ohangi jom ayladi.

Ayogʻchi, ber ul javhari gʻamzudo¹⁵,
Dema gʻamzudo, jomi motamzudo-

Ki, andin sumursam, g'amim qolmasun,
Ato so'g'idin motamim qolmasun.

Mug'anniy, qilib soz rudi nishot,
Aning birla tuzgil surudi nishot-

Ki, so'z taxtida bo'ldum oromgir,
Bo'lay tahniyat bazmida jomgir!

Navoiy, jahonning firebin yema,
Xirad ollida naqsh-u zebin dema.

Chu davron ishi bevafoqliqdurur,
Fuzun shohlig'din gadoliqdurur.

Gadoyeki, qayd o'lg'ay andin yiroq,
Muqayyad jahondordin yaxshiroq!

XVI

*Himmat humoyining balandparvozig'i ta'rifidakim,
janohaynining soyasi quyoshning anqoyi zarrin janohig'a zul-
mat Qofida nishiman berur va azimjussalig'i vasfidakim,
bayzoning siymin bayzasin janohayni ostig'a yashurur va har
gadog'a ul soya tushsa, salotin aning gadovi durur va har
shohdin soyasin olsa gado aning qoshida shoh ko'runur*

Birovkim, anga himmat o'ldi baland,
Erur olam ahli aro arjumand.

Kishi naqdi gar bir qaro mis emas,
Agar himmati bo'lsa muflis emas.

Ani angla mufliski, yo'q himmati,
Chu yo'q himmati, yo'q aning hurmati.

Bu rasm o'ldi oyini dayri fano-
Ki, hurmat topar kimda bo'lsa g'ino.

Chu himmat erur kimiyoyi vujud-
Ki, andin topar e'tibor ahli jud.

Birovkim, aning kimiyodur fani,
Ani desa bo'lg'ay el ichra g'ani.

G'inodur chu el hurmatig'a sabab,
Anga ehtirom etsalar, yo'q ajab.

Birovkim, aning himmati yo'qturur,
G'ani bo'lsa ham hurmati yo'qturur.

Tutay, dunsifat kimsaning ganji bor,
Tun-u kun aning hifzidin ranji bor.

Pashize agar tugdi ersa laim,
Mudom ochmog'idin topar ko'ngli bim.

Desakim: ochay tongla, yoxud bugun,
Tugar ul tugunga yana bir tugun.

Ochardin emas komi tarqotmog'i,
G'araz bor anga o'zga bir qotmog'i.

Ko'runmay diram iqdin ochmog'i xo'p,
Diram har necha ko'p, tugun dog'i ko'p.

Ochar bo'lsa andin sarosar girih,
Solur ko'ngliga bir girih – har girih.

Ayig' la'bidin, jatqakim, non yeyurur,
Ani itga solmoq ne imkon erur?

Bijin topsa yer, to ichiga sig'ar,
Ne qolsa ovurtig'a borin yig'ar¹.

Yig'och uzra gar bo'lsa yuz ming yongog',
Ko'mar yerga har ne o'g'urlodi zog'.

Yer ostiki, sichqong'a koshonadur,
Yana anda har yon nihon xonadur.

Razolatni haddin qachon oshurur,
O'zidin dog'i tu'masin yoshurur.

Najosat yo'lidin qo'yub gulxani,
Zaxiram, deb anbor aylar ani.

Jualdur tezak toshimoqdin zabun-
Ki, bo'lmish qarorib, yuzi sarnigun.

Ani qo'ymas o'lmakligin bilsa ham,
Necha ot oyog'ig'a yanchilsa ham.

Ko'rar ayb dun sarf qilmoq diram,
Aningdekki, yig'mog'ni ahli karam.

Karamdin, birovkim, tihi jayb erur,
Tihi aylamak jayb anga ayb erur.

Bu ish himmat ahlig'adur ibtilo-
Ki, jaybi diram birla bo'lg'ay to'lo.

Karamsizki, bor uyda maxzan anga,
Falokat bila foqadur fan anga.

Yemas elki, amvol aro bo'lsa g'arq,
Alar birla muflislar ichra ne farq?

Desam ham bo'lurkim, erur farqi kam,
Xirad ollida ko'pdurur farqi ham-

Ki, har necha bemoya bo'lsa laim,
Anga kimsadin yo'qdurur hech bim².

Vale bo'ldi chun ganji-yu maxzani,
Xaloyiq erur jonining dushmani.

Qizil tulku yoxud qaro kish kibi-
Ki, bo'lg'ay tuki qatlining mujibi.

Sadafdekki, yiqqon uchun durri pok,
Qilurlar olur chog'da ko'ksini chok.

Ko'ngul, himmat ahlig'akim, bo'ldi keng,
G'ino birla faqr o'ldi ollinda teng³.

Ne ganj o'lsa bermakda bordur aziz,
Ne nomus etar bergali bir pashiz⁴.

Mubohot qilmas yemaktin kuloch,
G'amin bo'lmas ar topsa yovg'on umoch.

Xirad ahli, chunkim, taammul qilur,
Tafovut bu ikida ham topilur.

Ne naqdeki, ahli karam sarf etar,
Anga xalqdin ko'p mashaqqat yetar.

Agar yo'q anga bazl etar dastras-
Ki, zoti aro himmati ganji, bas.

Ne eldin topar har zamon yuz malol,
Ne ahvolig'a yuz qo'yar ixtilol.

Kishikim, biyikrakdurur himmati,
Jahon ahlidin kamdurur mehnati.

Ne qushkim, baland o'lsa parvoz anga,
Halok istamas novakandoz anga.

Agarchi erur mushak otmoq ishi,
Bulut momug'in o'rtay olmas kishi.

Necha tifi qilsa pulab xiyraliq,
Qachon sham'i anjum topar tiyraliq?

Tutaykim, biyik toqqa chiqsun palang,
To'lun oyg'a sekrib yeturgaymu chang?

Baland aylabon himmat ul beniyoz-
Ki, har necha himmat biyik, mehnat oz.

Birovgaki, himmat qilur yorliq,
Gadoliq tilar, yo'q jahondorliq.

O'zin faqr birla jahondor etar,
Jahondorliqdin vale or etar.

Dema, faqr ko'yi gadoyin gado-
Ki, shahlar shahi qilmish oni hudo.

Qilur podsho ul gadoliq havas,
Nechukkim, gado podsholiq havas.

Magar Haq yeturgay bu ogohliq-
Ki, faqr istagay el, qo'yub shohliq.

XVII

*Iskandar bila ul gadolig' ixtiyor etgan podsho, balki fi-l-haqiqat
podsholiqqa yetgan gado hikoyatikim, Iskandar ani mazallat
chohidin chiqorib, saltanat koxig'a o'lturtmoq istadi va ul toj
tarkin qilib, boshidin tarki toji xayolin chiqormadi*

Eshittimki, Iskandari nomdor,
Chu bo'ldi jahon ahlig'a komkor.

Ne kishvarki, bo'ldi musaxxar anga,
Mute' o'ldi doroyi kishvar anga.

Hamul shahni kishvarg'a shoh ayladi,
Hamul elga kishvarpanoh ayladi.

Shah-u mulkdin ko'ngli ting'och tamom,
Yana mulk azmig'a qildi xirom.

Magar fath bo'lg'onda Mag'ribzamin,
Shahi zohir aylab edi qatl-u kin.

Chu razm o'ti bo'lmish edi bartaraf,
Shah o'lmish edi razm ichinda talaf.

Skandar chu fahm etti xasmin qatil,
Anga mulki ichra tilatti adil.

Dedikim: «Bu kishvar salotinidin',
Xabarliq jahonbonliq oyinidin,

Qolibmu ekin bir aningdek kishi-
Ki, qilsam ruju' anga bu mulk ishi?

Ani elga shoh aylasam mustaqil-
Ki, mulk o'zgaga bo'lmasa muntaqil».

Dedilar xaloyiq duo aylabon,
Hadisig'a jonlar fido aylabon-

Ki: «Ofoq aro sarfarozi o'lg'asen,
Hamisha raiyatnavoz o'lg'asen.

Bu yanglig' kishikim, qilursen so'rog'-
Ki, andin raiyatqa yetgay farog'.

Qabul aylagay oni yaxshi-yamon,
Kishi yo'q, magarkim, birov bu zamon,

Vale xalq ichindin firor aylamish,
Ajab nav' ish ixtiyor aylamish.

Tiriklar arosig'a qilmas ubur,
Matofi emas g'ayri – eski qubur².

Hamono tiriklarda ko'rmay vafu,
Qubur ahlig'a aylamish iktifo.

Boshi toj tarkin qilib ixtiyor,
Bo'lub tark toji bilan baxtiyor.

Ne maskan bo'lub kecha bir bum anga,
Ne kunduz yemak vajhi ma'lum anga.

Kishi birla yo'q mutlaqo ulfati,
Bo'lub xalq g'avg'osidin kulfati.

Niyoz ahli chun qilsalar ixtilot,
Qilur so'zda zohir gahi inbisot.

Nasoyih der elga bag'oyat mufid-
Ki, olamdin elni qilur noumid.

So'z ichra bu taqrib tartib etar-
Ki, elni fano sori targ'ib etar!»

Skandar eshitgach dedikim: «Yurung,
Ani qayda bo'lsa, topib kelturung!»

Ravon hukm ila har taraf surdilar,
Topib shoh bazmig'a yetkurdilar.

Yalang erdi bosh-u, ayog'i yalang,
Yaqo chokidin ko'ksi dog'i yalang.

Jahon shug'li gardiga silkib etak,
Tutub iki ilgiga iki so'ngak.

Skandar anga ehtirom ayladi,
O'z ollinda oliy maqom ayladi.

Dedi: «Bu so'ngaklardin afsona ayt,
Ne so'rsam, javobin aning yona ayt!»

Dedi: «Go'rlardin qilurda guzar,
Necha bu so'ngaklarga soldim nazar.

Zamiring'a lekin nihon qoldi bu-
Ki, shahning qayudur, gadoning qayu?

Chu o'lganda birdur bu iki mato',
Tiriklikda nevchun qilurlar nizo'?»

Kelib bu kalomi Skandarga xush,
Dedi: «K-ey zabonovari borkash,

Seni toptim asru biyik nuktalik,
Agar bor esa himmating ham biyik.

Seni kishvaringda qilay arjumand,
Berib shohlig', poyang aylay baland».

Dedi: «Himmat o'lmish manga hamnishast,
Sen istardek ermas, vale asru past-

Ki, tark aylabon faqr sarmoyasin,
Pisand etgamen shohlig' poyasin.

Emas rub'i maskunga rag'bat manga,
Tilar to'rt sarmoya himmat manga:

Biri andin o'ldi hayoti abad-
Ki, yo'qtur aning intihosig'a had.

Yana bir: yigitlikki, topmay xalal,
Qariliq bila bo'lmag'ay ul badal.

Yana bir: g'inoysi muabbaddurur-
Ki, ollinda iflosqa raddurur³.

Yana: shodlig'kim, yo'q oning g'ami,
Adam bo'lg'ay ul surning motami».

Skandarni hayrat zabun aylabon,
Dedi, bosh uyotdin nigun aylabon-

Ki: «Ey farruxoyin-u farxundaroy,
Bu uqdangdin ul bo'ldi mushkilkushoy-

Ki, bu dayr aro topsang ogohliq,
Sanga faqr berdi, manga shohliq.

Agarchi meni ayladi arjumand,
Sanga berdi himmatni mendin baland».

Gadoyeki, bo'lg'ay biyik himmati:
Anga past erur shohlig' rif'ati.

Chu himmat baland o'ldi ersa faqir,
Ko'ziga erur asr shohi haqir.

XVIII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, maqsudg'a qaysi
maqom yaqinroq va ul maqom sari ne nav' xirom munosibroq
va Arastu yo'qluq maqomig'a yo'l ko'rguzmak va sabukborliq
xiromi ohangi tuzmak*

Arastudin etti Skandar savol:
«Ki ey fikratingg'a falak poymol,

Ne yo'ldurki, maqsud erur manzili,
Ne ishdurki, mahmud erur hosili?»

Dedi: «Xalqdin o'zni fard aylamak,
Fano ko'yi yo'linda gard aylamak.

Dedi: Ul kishikim, tavongardurur,
Anga xayr ko'prak muyassardurur.

Amalning chu maqsud aro daxli bor,
Tavongarg'a ko'prak kerak e'tibor.

Birovkim, savob etsa ko'prak husul,
Anga ko'prak o'lg'ay umidi vusul.

Dedi: «Xayrkim, qilsa ahli manol,
Bu ishdin emastur yiroq ikki hol.

Biri ulki: mavqe'dadur ul ishi,
Ishin g'ayri mavqe' qilur ham kishi.

Gar ish g'ayri mavqe'da mavjud erur,
Kishi, har nekim, qildi mardud erur.

Va gar o'z yeridadurur qilg'ani,
Ne ish qilsa maqbul tutsaq ani.

Nekim, asldin topti ma'zulluq,
Ishi far' ila bo'ldi mashg'ulluq.

Erur rohzan, kimki, ogoh erur,
Bu yo'lda, nekim, mosivalloh erur.

Birov shoh vaslig'a qat' etsa yo'l,
Kerak voqif o'lsa qaroqchidin ul.

Qaroqchig'a bo'lg'on kishi muttafiq,
Qachon shoh bazmig'adur mustahiq?

Vale ulki, raf' etti bud-u nabud,
Gumon qilmadi Haqdin o'zga vujud.

O'zin, chunki, maqsud aro qildi yo'q,
O'zi qolmayin, qoldi maqsudi-o'q.

Gumon qilma mundin biyikrak maqom,
Kishi anda chun yetti, bo'ldi tamom».

Bu durlarnikim, sochti gavharfurush,
Sadaf og'zidek soyil o'ldi xamush.

*Iskandarning saltanat tojidan sarkashlik qilib, xilofat taxtidin
ayog tortqoni va Rum ahli boshlarin oyog'iga qo'yub, aning
maqdamidin taxt poyasin baland qilib, toj qadrin arjumand
qilg'onlari va aning adli aynining quyoshi bila zulm shomining
xuffoshin ko'r etib, jahonni yorutqoni va zulm ahlining zulmat-
dek olam yuzidin qiroq tutqoni*

Guzorishqa, ulkim, qalam qildi tez,
Qalamdin bu yanglig' bo'lur nuktarez-

Ki, chun Faylaqus o'rtadin chekti raxt,
Skandarg'a taslim etib toj-u taxt.

Skandarki, donoyi ofoq edi,
Bilik ichra ofoq aro toq edi.

Anga toj ila taxt tushmay qabul,
Bu andeshadin behad erdi malul-

Ki, shahlig'da haddin ko'p ofot erur,
Ne qilsa, falakdin mukofot erur.

Agar tarkiga ko'nglini shod etib,
Atoning vasiyatlarin yod etib.

Ko'p oshufta qilg'och ani bu mihan,
Ulusni yig'ib, tuzdi bir anjuman.

Chu yaksar yig'ildi sharif-u vaze'
So'ze qildi og'oz behad bade'.

«Ki ey qavmkim, mulkungiz keldi Rum-
Ki, ollimda holo qilibsiz hujum.

Agar sarfarozi ar sarafgandasiz,
Bori Tengriga men kibi bandasiz.

Emon siz kibi, sizdin o'ksuk, base,
Atosiz, dil ozurdaye bekase.

Atomni agar lutf aylab Iloh,
Bu kishvar uza ayladi podshoh.

Hamono bu ishga sazovor edi,
Bu yuk chekkali quvvati bor edi.

V-ar obo-vu ajdodima qildi Haq,
Bu mulk ahlig'a hukmronliq nasaq.

Alar dog'i zeboyi taxt erdilar,
Tavono-u feruzbaxt erdilar.

Vale men crurmen bag'oyat haqir,
Dog'i saltanat amri behad xatir.

Bu ishga keraktur tavono kishi,
Emas men kibi notavono ishi.

Erur tortmoq sher chekkonni mo'r,
Yukin pilning aylamak pashsha zo'r'.

Ne bor shahlik aylarga niyat manga,
Ne aylay desam qobiliyat manga.

Bu taklifdin, chunki, ranjurmen,
Agar aylasam tark – ma'zurmen.

Chu men ayladim ajzim izhorini,
Bu andeshadin ko'nglum ozorini.

Siz emdi o'zunguzga shohe toping,
Bu kishvarg'a kishvarpanohe toping.

Har ishta zamon ahlining foyiqi-
Ki, to bo'lg'ay ul shohlig' loyiqi.

Quyoshdek qaviymehr-u ravshanzamir,
Va gar chiqsa ashhabqa ofoqgir.

Adolat aro fasli navro'zdek,
Siyosatda barqi jahonso'zdek.

Iriklik chog'i xasmg'a chorasoz,
Qotig'liq mahalli raiyatnavoz².

Anga taxt-u davlatni maskan qiling,
Boshin toj birla muzayyan qiling-

Kim, ul yog'durub abri ehsonini,
Eramdek qilib mulk bo'stonini.

Adu xaylin oshuftahol aylasun,
Sanam zulfidek poymol aylasun.

Necha shu'layi fitna yoqsa adu,
Qilich selidin ursun ul o'tqa su.

Raiyatqa qilsa qalamzan sitam,
Qalamzanning ilgini qilsun qalam³.

Musofir yo'li rishtasin uzmasun,
Qaroqchi qarosini ko'rguzmasun.

Qilib zabt ila mahkam o'g'ri yo'lin,
Ulus molidin qisqa qilsun qo'lin.

Adam aylasun zulm ta'limini,
«Lam»i jahd etib «lom» ila «mim»ini⁴.

Adolat qilurning topib holatin,
Fuzun qilsun elga aduv olatin.

Nekim Haq buyurmish, bo'lub payravi,
Haq aytur ulus ilgin etsun qaviy.

Berib zulmgustarga farsudaliq,
Raiyatqa yetkursun osudaliq».

Tugatgach soʻzin shohi ravshanzamir,
Ulus chektilar har tarafdin nafir:

«Ki, ey xusravi odili dodgar,
Nega aylading bizni faryodgar?

Yetar chogʻda adlingdin elga navo,
Bu yangligʻ nedin zulm koʻrdung ravo?

Ne soʻzlar edikim, bayon aylading-
Ki, bu xalq bagʻrini qon aylading.

Bu soʻzlar deguncha, oqiz qonimiz-
Ki, boʻlsun yoʻlungda fido jonimiz!

Sen oʻlgʻuncha bu el boshidin yiroq,
Yiroq boʻlsalar jonidin yaxshiroq.

Sanga garchi jonbaxsh keldi kalom,
Yaqin erdikim, aylagay qatli om⁵.

Sen-u saltanat tarki – soʻzmu boʻlur,
Badilingni koʻrguchi – koʻzmu boʻlur?

Bugun olam ichra sen ul shohsen-
Ki, aflok sirridin ogohsen.

Jahon ichra sen bilmagan yoʻq ulum,
Bilur olam ahli, nekim, ahli Rum.

Falak shamʻi royi muniring sening,
Maloyik charogʻi zamiring sening.

Jahon koʻrmagan sen kibi xusrave,
Quyosh talʻate, Mushtariy partave⁶.

Qilib adl royingdin andoq zuhur-
Ki, gul birla xurshiddin atr-u nur.

Vujudingda pinhon xiradyorligʻ,
Jamolingda paydo jahondorligʻ.

Bu himmatki, zoting aro bordur,
Sanga Rum sultonligʻi ordur.

Bilurbizki, bu mulk erur kam sanga,
Umid ulki, tushgay jahon ham sanga.

Falak sayridin oshkor-u nihon-
Ki, hukme yozilmish: seningdur jahon.

Yana kimsa farmonravo qilmagʻil,
Jahon ahlini benavo qilmagʻil.

Agar sen bu ishni qabul etmagung,
Bu mulk ahli faryodigʻa yetmagung.

Qoʻyub mulki mavrusinga yonani,
Ravo koʻrsang uy ichra begonani.

Qila olmayin bu balo ixtiyor,
Borimiz qilurbiz jalo ixtiyor!

Chu tushsak gadoliqqa har mulk aro,
Xudo soʻrgʻusi sendin ul mojaro».

Bu soʻz deb ulus boʻldilar ashkrez,
Bosh aylab yalang, chektilar rustaxez.

Skandarki, mundoq alomat koʻrub,
Alomat demaykim, qiyomat koʻrub.

Pushaymon boʻlub degan aqvoligʻa,
Buzuldi, base, koʻngli el holigʻa.

Solib ul sifat sidqoyin sifat,
Degandin aning ko'ngli ichra uyot.

Ham atbo'ining yaxshi niyatlari,
Yana ham atosi vasiyatlari

Ayon etti bir nav' ta'sir anga-
Ki, bermak mahol erdi tag'yir anga.

Bo'lub xotiri haddin ortuq malul,
Ulus iltimosini qildi qabul.

Rizo zohir etgach, shahri navjuvon,
Arastuyi⁷ farzona qo'pti ravon.

Olib tojni aylabon arjumand,
Aning boshidin ayladi sarbaland.

Ravon tutti aytib sano, bir qo'lin,
Balinosi⁸ dono yano bir qo'lin.

Iki ganji hikmat ani yo'ldabon,
Chiqordilar avrang uza qo'ldabon.

Topib maqdamidin biyik poya taxt,
Quyosh boshi uzra solib soya baxt.

Arastu bila-o'q, Balinos edi-
Ki, bu Xizr edi, ul bir Ilyos⁹ edi.

Xaloyiqqa yuzlandi bir inbisot-
Ki, o'lturgali yetti mufrit nishot.

Nisor ul qadar sochti yaxshi-yamon-
Ki, qildi nujum arzni osmon.

Adadsiz surur ahlig'a bo'ldi sur,
Aningdekki, sur ahli qildi surur.

Chu Iskandari mehr o'lub pardapo'sh,
Shafaq bodasin topti qilmoqqa no'sh.

Tarabdin falak qildi holi anga,
Yangi oyni jomi hiloliy anga.

Skandar barumand o'lub baxtidin,
Shabistong'a kirdi tushub taxtidin.

Gul-u sabza uzra tuzub toza bazm,
Mayi lolagun ichgali qildi azm.

Qadah partavikim, damodam tutub,
Shabistonni xursheddek yorutub.

Debon so'z, degach shohi gardunjanob,
Javobin Arastuyi hikmatmaob.

Surub nukta har sori donishvari,
Bilik ichra allomayi kishvari.

Ne hikmatdin ayru qadah gardishi,
Ne juz ilmi hikmat takallum ishi.

Nukotkim, shahi komyob aytibon,
Anga nukta ahli javob aytibon.

Zuhur aylabon garchi aysh-u tarab,
Vale sarbasar mahzi ilm-u adab.

Chu har ilmdin bo'ldi guft-u shunid,
Dimog'ini shahning qizitti nabid.

Qo'pub chiqqali mayl ko'rguzdi xayl,
Ko'zi shohning uyqug'a qildi mayl.

Bo'lub uyqu chun ulcha matlub o'lub,
Yorim kecha ham sajda marg'ub o'lub.

Ibodati uchun shohi yazdonparast,
O‘zin xas kibi qildi tufroqqa past.

Ishi yig‘layu uzri mofot edi,
Anga tongg‘acha bo‘yla avqot edi.

Quyosh chun qilib avj ohangini,
Yorutti yana charx avrangini.

Kavokib topib ul yoruqdin zarar,
Bori uchtilar, ul sifatkim, sharar.

Skandar yana taxtin aylab maqom,
Xaloyiqqa hukm ayladi bori om.

Ulus qildilar xizmatig‘a hujum,
Quyosh tegrasida, nechukkim, nujum.

Yig‘ilg‘och ulus shah qilib ibtido,
Xaloyiqqa so‘z mundoq etti ado:

«Ki, berdi manga dodgarlik Iloh,
Bor ersa xaloyiq aro dodxoh,

Kelib ollima arzi hol aylasun,
O‘z ahvolini qiyl-u qol aylasun!

Qoshimda so‘zin arz aylar zamon,
Meni bir o‘zi yanglig‘ etsun gumon.

Ne taxtimdin o‘lsun anga dahshate,
Ne tojimdin o‘lsun anga vahshate.

Ne shah deb meni aylasun iztirob,
Ne maqsud adosida qilsun shitob.

Ayon aylasun reshi dard-u g‘amin,
Yoqay dod bermak bila marhamin».

Ulus boshladi arzi hol aylamak,
Skandar bila qiyl-u qol aylamak.

Sahardin anga tegrukim, istivo,
So'rub, xalq dardig'a qildi davo.

Kishi qoni to'kkanni bo'ynin urub,
Qo'lin kesturning, qo'lin kesturub.

Berib dod mazlumi g'amxorag'a,
Qilib rahm marhumi bechorag'a.

Qilib zulm ahlin qaro yerga past,
Alarg'aki, mazlum erur zerdast.

Xush ul shahki, zulm ahlin aylab nigun,
Jafokash jafogarni ko'rgay zabun.

Bu yanglig' qo'yub adl bunyodini,
Yarim kungacha berdi el dodini.

Atosi zamonida har nav' ish-
Ki, andin xaloyiqqa ozor emish,

Tamomin ulus boshidin qildi daf',
Yetishsun deb andin xaloyiqqa naf'.

Yana shohlar hodis etgan rusum-
Ki, bedod emish el aro bu umum.

Alar tarhini buzdi bunyodidin,
Xaloyiqni qutqordi bedodidin.

Adolat tariqini fosh ayladi,
Siyosat anga durbosh ayladi.

Raiyatqa ma'lum etib ehtiyoj,
Iki yil alardin ko'tardi xiroj.

Amal ahlig'a qildi mashg'ulluq,
Yomonlarga yetkurdi ma'zulluq.

Vale yaxshig'a taqviyat ayladi,
Yana yaxshilar tarbiyat ayladi.

Yana narxlarg'a qilib ishtig'ol,
Og'ir sotquchig'a berib go'shmol.

Tuz aylab tarozu iki boshini,
Temurdin yasab, muhr etib toshini.

Qari ham temurdin anga bo'ldi xos-
Ki, el bo'ldi kam gaz olurdin xalos.

Qaponni ham ul ixtiro ayladi,
Qiyos ichra raf'i nizo ayladi.

Yana tuzluk izhorig'a tuzdi kayl-
Ki, el qilmag'ay egrilik sori mayl.

Yana tuzdi oltun tarozusini,
Qaviy aylabon adl bozusini.

Marohil aro qo'ydi rahdorlar,
Yo'l ahlin xatardin nigahdorlar.

Adolat qo'lin tutti andoq biyik-
Ki, topti amon arslondin kiyik.

Karak xaylig'a qarchig'ay darmiyon,
Alar jo'ja yanglig', bu bir makiyon.

Yarim kungacha adl ila dod edi,
Yana kun so'ngg'i yaxshi bunyod edi.

Bu yanglig' chu oz vaqt tuzdi rusum,
G'ani bo'ldilar adlidin ahli Rum.

Ketur soqiyo, to'ldurub jomi adl-
Ki, ko'rguzdi Iskandar ayyomi adl!

Taodul bila tut ani behamol,
Icharda manga garchi yo'q e'tidol.

Mug'anniy, navoda tuzub mu'tadil,
Navosozliq qil manga muttasil.

Qulog'img'a dilkash sadoye yetur,
Meni benavog'a navoye yetur!

Navoiy, taoduldin etma udul,
Qabul ahlidin gar tilarsen qabul!

Chu odil shah ilgidin ichgung ayoq,
Necha e'tidol asrasang yaxshiroq.

Nechukkim, erur adl shahlarg'a zeb,
Erur ham gado, xokirahlarg'a zeb¹⁰.

Shahekim, adolatdur oning ishi,
Teng ermas anga shohlardin kishi.

XX

*Adolat ayni ta'rifidakim, salotinning zulumoti zulmi orasida
«ayn ul-hayot»i jovidoniydurur va ichganga ziloli zindagoniy
yetkurur*

Ne asmokim, ul Haq sifotig'adur,
Agar fikrating har bir otig'adur.

Ne amreki, bo'lg'ay sifat doxili,
Haq otidur ul amrning foili.

Karam fartidindur karim o'lmog'i,
Tarahhum ko'pidin rahim o'lmog'i.

Agar vojid-u mojid et e'tibor,
Agar hayy-u qayyum bir hukmi bor.

Vale oti asmoda odil emas,
O'qur chog'da el oni odil demas.

Adolatqa yetganda qilmish Xudo,
O'z otini «Al-Adl» birla ado.

Bu otig'a ko'prak uchun ehtimom,
Aning birla olamg'a berdi nizom.

Ne shahkim, aning adl kirdoridur,
Desam, yo'q ajabkim, Xudo yoridur.

Bu ma'nidin erkinki, olamda shoh-
Ki, derlar ani xalq zilli Iloh.

Gar af'oli mardud-u maqbul emas,
Bulardin qiyomatda mas'ul emas.

Erur adlkim, Qodiri zu-l-jalol,
Qiyomat kuni andin aylar savol,

Agar adl yo'q oshkor-u nihon
Yaqin bilki, zer-u zabardur jahon.

Anushirvon¹ garchi kofir edi,
Vale adl zotida zohir edi.

O'run garchi kofirg'a do'zaxdurur,
Aning addin o'rni barzaxdurur.

Agar kufr rizvon sori qo'ymadi,
Vale adl niyron sori qo'ymadi.

Ul o'tgandin ar ming yil andozadur,
Alolatdin ovozasi tozadur.

Erur turfa bukim, salotin aro,
Qayu adl etar kishvari din aro.

Qilurda sifat adl-u insofini,
Nihoyatqa yetkurmak avsofini,

Demaklik emas «hukmroni zamon»,
Demaktur «Anushirvoni zamon».

Ajabroq bukim, ulki, bu oti bor,
Bu tashbih birla mubohoti bor.

Ne so‘zdinkim, o‘tti erur bu ajab-
Ki, kavnayn shohi – Rasuli arab.

Shahekim, rusul keldi xayli aning,
Bori ofarinish tufayli aning.

Qilur chog‘da Haq shukri izhorini,
Magar bu sifat surdi guftorini-

Ki: «Sultoni odil zamonida dahr,
Vujudum bila berdi olamg‘a bahr.

Manga chun valodat zamoni edi,
Ulusqa adolat zamoni edi».

Hadisida ham bu bashoraturur-
Ki, adl ahli sori ishoraturur-

Ki, adl ichra o‘tganga bir soati,
Erur behki, jinn-u bashar toati.

Yana ham hadisedurur bu sahih-
Ki, aylabdur oni bayoni fasih.

«Qolur kufr aro qolsa obod mulk,
Bo‘lur zulm agar bo‘lsa barbod mulk».

Shah, ar kufr aro adlin etsa ravon,
Tuzar mulkin, andoqki, Nushiravon.

Va gar din aro zulm parron qilur,
Bu shahlardek oz chog'da vayron qilur.

Shahekim, qilur xayli insong'a amr,
Haq etmish anga adl-u ehsong'a amr.

Agar zulm qilsa erur necha hol-
Ki, jonig'adur borcha oning vubol.

Birovkim, Haq amrig'a osiy bo'lur,
Nekim, qilsa jurm-u maosiy bo'lur.

Yana, bir bukim, aylab o'zni safih,
Haq axloqig'a xulqi qolmas shabih.

Yana, buki, elga solib iztirob,
Qilur zulmi obodlarni xarob.

Yana ulki, chun zulme mavjud o'lur,
Bori xalq ko'ngliga mardud o'lur.

Ne mardudluqkim, bo'lur el ishi –
Tun-u kun aning jonining qarg'ishi.

Ne damkim, urar xalq nuqsonig'a,
Qilur tez do'zax o'tin jonig'a.

Ulus dushmani desa bo'lmas ani-
Ki, bor ul haqiqatda o'z dushmani.

Necha zulmkim, elga zolim qilur,
O'z-o'ziga ko'prak qilur – haq bilur.

Ne zolimki, bir kimsaga zulm etar,
Iki foida zulmkashga yetar.

Bir ulkim, qiyomat kuni ajri bor,
Angakim, bu zulm aylamish, zajri bor.

Yana buki, mazlum erur ot anga,
Kishi aylamas zulm isbot anga.

Vale kimsakim, zulm anga komdur,
Bu olamda mardud-u badnomdur.

Makon chun qilur o'zga olam sori,
O'tar betavaqquf jahannam sori.

Qayu shohkim, addin fard erur,
Ham o'z jonig'a zulmidin dard erur.

Kivursa o'zin odil el sonig'a,
Ne zulm elga aylar, ne o'z jonig'a.

Agar bilsa shah adl etar hirfasin,
Nechuk bergay o'z ilgidin sirfasin.

Necha sirfadin shah keraktur yiroq,
Bu yerda vale sirfasi yaxshiroq.

Shahekim, anga adl bo'lg'ay qiliq,
Erur aylasa sirfa besirfaliq.

XXI

*Mahmud hikoyatikim, ajal og'ir uyqusig'a borg'ondin so'ngra
Mas'udning tushiga kirdi va adolat ayni paydo qilur uchun
anga pandlar berdi va nasihat zilolidin aning yuziga bir su
urdikim, ani g'aflat uyqusidin seskandurdi*

Eshittimki, Mahmudi l g'oziyg'a dahr
Chu jomi hayot ichra hal qildi zahr.

Qilib «irje'iy» nag'masin istimo',
Ruju' etti olamg'a aylab vido'.

Jahondin uzar chog'da payvandini,
Valiahd etib erdi farzandini.

Chu ul ayladi tarki dori fano,
Firoqida o'g'lig'a erdi ano.

Hamono laqab erdi Mas'ud anga,
Kirib tushga bir kecha Mahmud anga,

O'g'ulg'a ajab nav' qildi zuhur,
Boshidin-ayog'ig'acha g'arqi nur.

Bo'lub turfa bog'e aning maskani,
Dema bog'kim, ravzaning gulshani.

Damo-dam fuzunroq nishoti aning,
Oshib har zamon inbisoti aning.

Zumurraddin ollida, havzeki, aql
Kelib ojiz avsofin aylarda naql.

Mudavvar kelib charxi axzar kibi,
Suvi lavn-u ta'm ichra kavsar kibi.

Qirog'ida ul havzning bir daraxt,
Solib shoh uza soya, andoqki, baxt.

Qilib past To'biy qadin poyasi,
Hamul ravza sahnin tutub soyasi.

Yana ravzaning sabzasi za'faron,
Isi xastalar jismidin za'fron.

Tamoshosidin ko'zga yorub charog',
Muattar bo'lub atri birla dimog'.

Ko'rub shoh Mas'ud bu turfa hol,
O'pub yer, atosidin etti savol-

Ki: «Sultonlig'ing ichra netting ekin-
Ki, bu nav' manzilg'a yetting ekin?»

Dedi: «Ul zamonkim, jahondor edim,
Adolat qilur fikrida bor edim.

Chekar chog'da Hindustong'a sipoh,
Chu ul nohiyat bo'ldi oromgoh,

Dedim emin o'lsun cherikdin bu mulk,
Sitamg'a uzotur ilikdin bu mulk.

Munodidin anglab bu hukmumni xayl,
Manga bo'ldi sayr aylamak sori mayl.

Qilib besha tavfig'a har yon nazar-
Ki, nogah bir el sori soldim guzar.

Jazira aro necha uyluk kishi,
Kelib za'f ila ajz alarning ishi,

Yig'och-u qamishdin yasab xonumon,
Ani sandal-u zarhal aylab gumon.

Uy ichra gilem o'rnida bo'ryo,
Kelib bog'-u bo'ston buzuq qo'ryo.

O'tar chog'da nazzora aylab muni,
Yetishti qulog'img'a mazlum uni.

Hamul un bila markab ettim ravon,
Chu yettim, ajuze edi notavon.

Buzub qo'ryosin cherikchi kirib,
Uyidin necha shox o'tun oyirib,

O'tunni uyidin chiqorg'on zamon,
Solib to'bra ichra dog'i somon.

Yana bir ayog' ham olib badsigol-
Ki, ul zarf bor erdi yashil safol.

Bularni olib zolimi tundxo',
Chiqarda yo'luqti manga ro'baro'.

Jadal aylabon dodxohi bila,
Kelib ul iki-uch guvohi bila.

Chu bildim aning zulm-u yag'mosini,
Iyosiga qaytardim ashyosini.

Yana qo'ryosini naybast etib,
Ne ayrilg'onin borchas payvast etib.

Dedim, bog'labon zolim ilgini rust,
Osib bo'g'zidin ul uy ollida chust.

Chu ashyosini oldi zoli najand,
Hamul dam sipah sori surdum samand.

Men etgan zamon tarki dori g'urur-
Ki, bo'ldi maqomim bu dori surur.

Nihoyatsiz erdi gunohim mening,
Bu ish bo'ldi oxir panohim mening.

Xitob o'ldi, k-ey osiyi borgoh-
Ki, umrungda qozg'onmading juz gunoh.

Necha haddin ortuq gunahkorsen,
Tomug' shu'lasig'a sazovorsen.

Hamul adl kim, tutti sendin vujud,
Gunohing bog'ishlandi bud-u nabud.

Vale har ne ish qilg'oning beg'araz,
Topibdur bu olamda bir-bir evaz.

Tuzatting chu ul zolg'a qo'ryo,
Yo'q erdi bu fe'lingda ro'y-u riyo.

Aning muzdidur bu riyozu Bihisht,
Eli mushkso, gardi anbarsirisht.

Iki shox o'tunkim, ani oldi zol,
Erur muzdi bu naxli to'bimisol.

Yashil zarfkim, aylading rad anga,
Evazdur bu havzi zumurrad anga.

Etaklik somoninki, oldi ajuz,
Evazdur anga za'faron birga yuz.

Qatil etganing zolimi shumni-
Ki, qutqording ul xasta mazlumni.

Aning muzdi bo'ldi hayoti abad,
Maqosidga yo'q bu hayot ichra had.

Bu savdodin ar voqif o'lsa kishi.
Qachon addin o'zga bo'lg'ay ishi.

Agar adl olamda tutmas vujud,
Pushaymonlig' etmas bu olamda sud.

Sangakim, bu soat erur dastras,
Bu ish kasbidin tinmog'il bir nafas.

Damekim, shah o'z adlidin fard erur,
Anga ul dame bedavo dard erur».

Chu Mas'ud uyg'ondi ul uyqudin,
Farog'at topib xotiri qayg'udin.

Adolat tariqin shior ayladi,
Ato buyrug'in ixtiyor ayladi.

Qayu shahki, adl etsa Mas'uddek,
Ne tong Haq nasib etsa Mahmuddek.

XXII

HIKMAT

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, adolat natijasi ne nav' ishlar bo'la olg'aykim, ul natija umidiga kishi ul yo'lg'a qadam solg'ay va Arastug'a jahonkushoyliq tili ochilmoq va adl natijasi jahongirlik erkanin sobit qilmoq va odilg'a ul jahon saodati ham topilmoq

Yana shoh Arastug'a qildi xitob:
«Ki, ey donishoyin-u hikmatmaob!

Shahekim, erur adlning jozimi,
Ne ishlar ekin adlning lozimi?»

Dedi: «Shahki, adl o'lsa oyin anga,
Musaxxar durur dunyo-yu din anga.

Bu olamda bo'lmog'liq ofoqgir,
Yana olam ahlida jannatsarir.

Bu olam olurni burun sharh etay,
Yana o'zga olamg'a dog'i yetay.

Shahekim, anga adl bunyod o'lur,
Natija bukim, mulki obod o'lur.

Chu mulk o'ldi obod-u xalqi g'ani,
Yaqindurki, ma'mur o'lur maxzani.

Chu maxzanni bu nav` ma`mur etar,
Sipohig`a beshak mavojib yetar.

Sipohi qachon shahg`a tolib kelur,
Adusig`a, shak yo`qki, g`olib kelur.

Qachon bir aduvsini past ayladi,
Aning mulkini zerdast ayladi.

Iki mulk afzun qilur quvvatin,
Yana xasmining sindurur shavkatin.

Bu tartib ila, chunki, tarhin solur,
Ajab yo`q, agar dahr mulkin olur.

Yana ulki, chun adli zohirdurur,
Bori qavm ila xayli shokirdurur.

Sipohiysi gar tig` urar beadam,
Raiyat duo birla aylar madad.

Qachon qildi ming xasmi kinxoh o`qi,
Yarim kecha qilg`oncha bir oh o`qi.

Yana ulki, chun adl bo`lmish fani,
Adu xayli dog`i tilarlar ani.

Raoyosi tunlar ilik ochibon,
Sipohiysi borib anga qochibon.

Birov topsa bir ishga muncha sabab,
Jahongir bo`lmog`lig`i ne ajab?

Bu bir muddao, chunki, topti vuqu`,
Yana birga emdi qiloyin shuru`.

Birov Tengriga iltijo kelturub,
Chu adl amr qilmish bajo kelturub.

Olib mulkidin ranj-u farsudaliq,
Xaloyiqqa yetkurgay osudaliq.

Taammul qilib adl-u ehsonig'a,
Duo qilsa ofoq eli jonig'a,

Natija munga g'ayri g'ufron emas,
Jazoyi amal bo'lmay imkon emas.

Bu olam dog'i bo'ldi, ul ham anga,
Iki kavn mulki musallam anga».

Chu xatm etti donoyi bisyordon,
Javobini topti shahi kordon.

Hakim ayturidin chu kasb etti naf',
Bori shubhasi ko'nglidan bo'ldi raf'.

XXIII

Iskandar ishlarining tafsilini ijmol bila deyilmak va ul ijmol-ning mujmalotin tafsil qilmoq va Doroning rasuli anga ol-tun bayza tilay kelib, po'lod nayzadek itik so'zlar javob topib bormoq va ul sinon lam'asining barqi aning xirmanini sabrig'a o't solmoq va kunjud bila go'y va chavgon yibormagi va Iskandar ul chavgon bila go'y urub kunjudni qushlar termagi

Bu yanglig' dedi mo'badi nuktasanj'-
Ki, tarix ilmig'a ko'p chekti ranj-

Ki, chun qildi ul shohi navxosta,
Adolat bila mulkin orosta.

Hakim, o'ylakim, ko'rguzub erdi yo'l,
Adolat havosin bilib erdi ul-

Ki, olam olurg'a bo'lur muntahi,
Bu so'z fikrida xotiri ogahi.

Taammul qilur erdi haddin fuzun,
Chekar erdi andisha torin uzun.

Chu adl-u shijoat anga yor edi,
Yana roy ila hikmati bor edi.

Quyoshdek sipehr uzra tortib alam,
Yurub oldi olam yuzin yaqqalam.

Ul ishlarki, ul qildi o'fòq aro,
Kishi qilmadi bu kuhan toq aro.

Bu a'jubalarkim, anga berdi dast,
Jahondorlar qadri topti shikast.

Nekim, qildi ul desa, aytay, kishi,
Tuganmas o'qub qarnlar ul ishi.

Bori qilg'onin demak oson emas,
Deganga tugatmaklik imkon emas.

Munosib, bu keldiki, har hol ila
Desam, avval ahvolin ijmol ila-

Ki, komim ravo aylamish bo'lg'amen,
Hadisin ado aylamish bo'lg'amen.

Yana qissasig'a taaqqul qilib,
Tavorixig'a ko'p taammul qilib.

Umurida ulcha g'aroyibdurur-
Ki, ul ishta ko'prak ajoyibdurur,

Judo aylabon kizb oloyishin,
Anga aylasam nazm oroyishin².

Hamonoki, ul shohi davlatpanoh,
Burun, Rum taxtig'akim, bo'ldi shoh.

Muxolifqa qasdi halok ayladi-
Ki, a'dodin ul yerni pok ayladi.

Cherik chekti andin so'ng istab kushod,
Jahon ichra aylarga fathi bilod³.

Burun tortibon razm uchun tig'i kin,
Yurub ayladi azmi Mag'ribzamin⁴.

Qilib Zangbor⁵ ahliga chiyralik,
Yudi tig' suyidin ul tiyralik.

Yana bo'ldi Doro⁶ bila hamnabard-
Ki, badxohdin ko'kka yetkurdi gard.

Yana mulk ochmoqta qilmay darang,
Yurub fath qildi bilodi Farang⁷.

Chu bo'ldi mute' anda bo'lg'on ulus,
Qirim birla fath ayladi Andalus⁸.

Yonib Misr fathig'a qildi sitez,
Sipehr oni Misr uzra etti aziz.

Ko'rub tab'i ul marzni oshno
Qilib anda Iskandariya bino.

Chu Zardusht⁹ daf'ig'a qildi g'ulu,
Alar o'tig'a tig' ila urdi su.

Iroqi Ajam sori qilg'ach xirom,
Navo topti ohangidin ul maqom.

Iroqi Arabg'a chu surdi samand,
Qudumidin o'ldi ul el bahramand.

Yana ayladi azmi Shom-u Halab,
Nasib o'ldi ul yerga kom-u tarab.

Yaman sori chiqti, nechukkim, Suhayl¹⁰,
Aqiq o'lg'ali toshlari qildi mayl.

Yer o'pmakka chun Makka azmi qilib,
Qabuli uchun ul eshik ochilib.

Qilib azm andin savohil sari,
Qo'yub yuz ajoyib marohil sari.

Yana aylabon Fors fathig'a azm,
Muyassar bo'lub, aylamay kin-u razm.

Ochilg'och bular shohi farxundafol,
Saodat bila qildi azmi Shimol.

Chu mulk olg'ali da'b-u xo' razm etib,
Tavajjuh bila fathi Xorazm etib.

Chekib ra'yati mehri ishroqni,
Yoruq aylabon Dashti Qifchoqni.

Chu bu nohiyatdin inontob o'lub,
Inongiri Saqsin-u Saqlob o'lub.

Chu ozim bo'lub jonibi Os-u Rus,
Bo'lub yuzlari vahmidin sandarus¹¹.

Tushub Charkas-u Gurja¹² sori yo'li,
Bo'lub borchas gurji-yu charkas quli,

Shimol ahlin ehsong'a g'arq aylabon,
Tavajjuh qilib azmi Sharq aylabon.

Chu manzil qilib mulki Farxorni,
Kesib ul gulistonda har xorni.

Chu ma'bar bo'lub Movarannahr anga,
Yasolib Samarqanddek shahr anga.

Chigil birla yag'modin aylab ubur,
Nechukkim, chamandin sabo-vu dabur¹³.

Yurub Ching'a bo'lg'onda masnadrishin,
Kamar bog'lab ollinda xoqoni Chin.

Yana Hind sori qilib turktoz,
Bo'lub Ked qulluq bila chorasoz.

Buzub Hind-u Chin ichra butxonalar,
Yasab toat ahlig'a koshonalar.

Chu raf' aylabon kufr yanglig' uyub,
Berib rahnavardig'a azmi Janub.

O'tib Sind ila Kech-u Mukron sori,
Ham andin qilib azm Kirmon sori.

Xuroson havosida topqach hayot,
Yasab anda shahre, nechukkim, Hirot.

Sipohon sari dasht qilg'onda tay,
Bino aylabon shahre, andoqki, Ray.

Chu fath o'ldi olamdag'i marz-u bum,
Ko'ngul jam' etib ayladi azmi Rum.

Necha vaqt o'lub aysh ila jomgir,
Ko'ngul topmadi anda oromgir.

Yana qatla olamni sayr ayladi,
Mamolikda bunyodi xayr ayladi.

G'arib ishlaridinki, yo'q anga had,
Biri erdi Ya'juj ollig'a sad.

Masohat qilib borcha ofoqni,
Ne ofoqkim, charxi nuh toqni.

Chu qildi masohat masolik aro,
Yig'och etti ta'yin mamolik aro¹⁴.

Tanobeki, massoh qildi quloch,
Qilib o'n iki ming qari bir yig'och¹⁵.

Aning sa'yidin topti bori sabil
Nishone qachon bir yig'och o'lsa mil¹⁶.

Manozilda tarhi rabot ayladi-
Ki, andin musofir nishon ayladi.

Chu ma'murani tuzdi qilmayarang,
Tengiz mayli qildi, nechukkim, nahang.

Su uzra surub benihoyat kema,
Solib anda bori keraklik nima.

Necha yil su uzra xirom ayladi,
Jazoyirda gohi maqom ayladi.

Haq ehsonidin bahri zohir aro,
Bilodikim, erdi jazoyir aro.

Borin fath qildi su uzra yurub,
Birin chun olib, ilgarrak surub.

Chu yer qolmadi olmog'on suda ham,
Bu ishlar bila bo'lmay osuda ham.

Su mavji kibi iztirob ayladi,
Muhit o'rtasig'a shitob ayladi.

Chu bo'ldi yeri nuqtagohi Muhit,
Quyi su-vu ustun sipehri basit.

Qilib su tubin ko'rmak andishaye,
Hamul hikmat ahli yasab shishaye.

Kirib shishag'a ranj-u tashvir ila,
Aning og'zini berkitib qir ila,

Tanobeki, bo'lg'ay necha ming qari,
Eshilgan, kelur chog'da daryo sari.

Bir uchin qilib shisha davrig'a rust,
Yana bir uchin tutturub elga chust.

Bu yanglig' qilib cho'kti daryo quyi,
Ani qa'rig'a chekti daryo suyi.

G'aroyibki, daryoda bo'lg'ay nihon,
Anga zohir o'ldi jahon dar jahon.

Alardin ravo aylabon komini,
Kema ichra qo'ydi yana gomini.

Va lekin bu so'zda erur ixtilof,
Yerida demakdin emasmen maof.

Yana azm qildi qurug'luqqa bot,
Chiqib ayladi azmi obi hayot.

Qoronquda aylab yorug'luq talab,
Ani topmayin qoytti xushklab.

Qurug'luq aro Xizr o'lub rahbari,
Tengiz ichra Ilyos edi yovari.

Bu ishlar qilibkim, kishi qilmayin,
Kishidin bu nav' ishlar aytilmayin.

Valoyat qilib Tengridin multamas,
Nubuvvatqa dog'i topib dastras.

Bo'lub oncha davlat muyassar anga,
Yana oncha kishvar musaxxar anga-

Ki, sabtig'a yo'nsa kishi xomaye,
Keraktur raqam topsa «Shahnoma»ye.

Va lekin bu daftarda gunjoyishi,
Emas siqqudek borcha oroyishi.

Zaruratdin alqissa har hol ila,
Aning qissasin surdum ijmol ila.

Ado bo'ldi har bayt aro daftare,
Har uy ichra qildim nihon kishvare.

Tamomi bu erdiki, qildim ado,
Vale emdi tavfiq bersa Xudo,

Sunub panja kulliy ishe sori qo'l,
Qilay nazmkim, asl bo'lg'ay hamul:

Alardin biri erdi Doro ishi-
Kim, ul nav' ish yod bermas kishi.

Bu nav' erdi ul kim malik Faylaqus-
Ki, Rum ahli erdi anga xokbo's.

Jahonxusrav ul chog'da Doro edi,
Anga shohlig' oshkoro edi.

Kayoniylar o'rni ofoqgir,
Kelib pusht-barpushti sohibsarir.

Umurida oyini luhrospiy,
Sipohida qonuni gushtospiy.

Bo'lub ko'p kayoniy ish ihdos anga,
Tegib bahmaniy mulk meros anga.

Jahonbonlig' amrida Xusravnajod,
Angachaki, Kayxusrav-u Kayqubod.

Jahon mulkida mustaqil podshoh,
Anga topshurub shohlar toj-u kox.

Mamolikda har sohibi taxt-u toj,
Anga yetkurub peshkash, yo xiroj.

Biri Faylaqus erdi ul xayl aro,
Xirojini berguchi bemojaro.

Xiroj, ul nimakim, muqarrar emish,
Hamonoki, ming bayzayi zar emish.

Chu ul qildi dayri fanodin xirom,
Skandar anga bo'ldi qoyimmaqom.

Bor erdi chu mulk o'ldi tayin anga,
Bu yanglig'ki, sharh ettim oyin anga.

Ham avvalg'i yil tortibon tig'i kin,
Qilib Zang shohi bila big'i kin.

Topib tig'ining barqi chun ishtiol,
Kuyub zangi andin, nechukkim, zugol¹⁷.

To'kub erdi qon oncha ul xayldin-
Ki, zang ahli ruxsori ul sayldin,

Qaro dog'lardek bo'lub oshkor,
Bo'lub yer yuzi, o'ylakim, lolazor.

Iki, uch yil ichra necha bo'yla razm,
Qilib erdi ul shohi farxundaazm-

Ki, borida a'dosi mankub edi,
Kirib ilgiga ulcha matlub edi.

Bu fursatda fath aylagan marz-u bum,
Bo'lub iki-uch, onchakim, mulki Rum.

Qilib xaylin a'dog'a andoq dalər-
Ki, bo'lg'ay qulon qasdida narra sher.

Shukuhi oshib bahri zaxxordin,
Livosi o'tub charxi davvordin.

Qilib tig'i barqi jahonso'zluq,
Yuzi mash'ali olamafruzluq.

Xayoli aro urmayin tob-u pech,
Jahongirlik fikridin o'zga hech.

Ne ofoqni o'ziga keng ko'rub,
Ne ofoqning shahlarin teng ko'rub.

Atosi vafotidin uch yil o'tub,
Ishi lek o'n oncha rif'at tutub.

Bu uch yil aro ko'ngliga yetmayin,
Xayolig'a, balkim, xutur etmayin-

Ki, Dorog'a bo'lg'ay ishi ehtiyoj,
Anga xud, ne etgayki, bergay xiroj.

Birovkim, azaldindurur rif'ati,
O'zidek rafe'-o'q erur himmati.

Bukim, bo'lg'usi xasm Doro anga,
Kerak zohir etmak madoro anga.

Va yo mulk-u johig'a qilmoq nazar,
Aning ko'ngliga mutlaq etmay guzar.

Qachon qilsalar kin iki narra sher,
Yaqinkim, bo'lur navjuvonroq dalər.

Qachon kin chog'i bo'lg'ay andeshasi-
Ki, ko'prak durur xasmning peshasi.

Iki ajdaho bo'lsalar kinasanj,
Tafovut ne, ko'prak esa yerda ganj.

Tengizda balig' bo'lsa haddin ulug',
Nahang o'lmas osebidin qayg'ulug'.

Skandargakim, yovar aflok edi,
Bisot ichra har kun tarabnok edi-

Ki, Doro qoshidin yetishti rasul,
Aning ostonig'a qildi nuzul.

Parastandalardin chu bor istadi,
Ani ollig'a shahriyor istadi.

Qadam urg'och-o'q ko'rdi chun shohni,
Supurdi yuzi birla dargohni.

Parastandaliq rasmi chun soz etib,
So'ziga duoni sarog'oz etib.

Duoyeki, bo'lg'ay sazovor anga,
Julus amri aylab jahondor anga.

Chu o'lturdi qosid tikib yerga ko'z,
Ne yoro anga surmayin derga so'z?

Skandar shukuhi qilib lol ani,
Qayu lolkim, dang-u behol ani.

Qilib shoh andin bu ma'nini fahm-
Ki, farr-u shukuhi anga soldi vahm.

So'z aytib, aning sori solmay ko'zin,
Anga tegrukim, topti qosid o'zin.

Ko'ngul bosqonin, chunki, fahm etti shoh,
Savol etti shohona aylab nigoh-

Ki: «Doro – shahi komron xushmudur?
Anga mulk oyini dilkashmudur?»

Qo'pub, yer o'pub berdi qosid javob,
Yana komkorona qildi xitob-

Ki: «Bu nav' kelmakta komingni ayt,
Nekim dedi Doro, payomingni ayt!»

Yana yer o'pub qosidi rahxirom,
Dedi: «K-ey shahanshoi oliymaqom,

Chu so'rdung so'zumni, erur noguzir-
Ki, bo'lg'aymen ollingda farmonpazir.

Hamono burunroq malik Faylaqus-
Ki, Rum andin o'lmish edi nav'arus,

Qilib erdi ming bayza har yil qabul,
Zari mag'ribiydin toparg'a vusul.

Bo'lub ermish, uch yilki, ul komyob,
Bo'lubtur Bihisht ichra oromyob.

Bu uch yilg'i taqsim topqon xiroj-
Ki, andin edi do'stluqqa rivoj,

Magar shoh devonig'a ketmamish,
Yetar maxzan ichra magar yetmamish.

Mening kelganimdin bu erdi murod-
Ki, gar lutf etib shohi oliynajod,

Ani bersa, aylab hisob, eltayin,
Yo'q ersa, ne aytur javob – eltayin».

Skandarga keldi bu so'z, bas, qatig',
G'azab zahridin komi bo'ldi achig'.

Yuzi rangi ko'rguzdi o'tdin nishon,
Bo'lurg'a jahon ichra otashfishon.

Yana lahzaye boshin aylab quyi,
Hamul o't uza urdi hikmat suyi-

Ki, ifroti hilm-u kamoli xirad,
G'azab xayli andeshasin qildi rad.

Ko'tardi boshin so'zga og'zin ochib,
Javobig'a oning javohir sochib,

Dedi: «Ayt Dorog'a mendin salom,
Salom aytqach bo'yla yetkur payom-

Ki, shahliqki, yo'qtur baqosi aning,
Emas juz fano intihosi aning.

Bugun-tonglalg' umr uchun ko'rma ranj-
Ki, qo'yg'aysen albatta ganj uzra ganj.

Xazoyinki, yig'ding adaddin fuzun,
Sanga ranj tekurdi haddin fuzun.

Bukim, yig'ding, avval top andin asig',
Qachon topsang andin asig', o'zga yig'.

Ishekim, zarar naf'idin bo'lsa ko'p,
Emas qilmog'i aql ollinda jo'b.

Sanga naf' yo'q, bizga andin alam,
O'zungga yeturma alam, bizga ham.

Tilab bayza ko'p bo'lma mehnatqa to'sh,
Havo tutti ul bayza berguchi qush¹⁸.

Agar tab'ing o'ldi nasihatpazir,
Emas bizga ham do'stluqdin guzir.

Va gar pand ko'nglunga yo'q sudmand,
So'zung bizga dog'i emas dilpisand.

Boshingdin bu behuda savdoni qo'y,
Xayolingdin ushbu tamannoni qo'y.

Angakim, erur nuktadon-u zarif,
Ulug' ishdurur tonimog'liq harif.

Sanga notavonlar bila tushti ish,
Meningdek kishi birla ish tushmamish.

Guruheki, har yil olursen xiroj,
Sotibsen alarg'a biror eski toj?

Xiroj olmoq andin emas dilpazir-
Ki, ham tojbaxsh o'lsa, ham taxtgir.

Nahangeki, bahr ichra bebok erur,
Gar ul suda yuz ming durri pok erur.

Ne nav' o'lg'ay andin xiroj istamak,
Suda durri ko'p bo'lsa boj istamak.

Bu yanglig' tamannoni qilg'on, base,
O'zin suda qildi balig' tu'masi.

Xiradmandlig' keldi xursandliq,
Qulaysiz tama noxiradmandliq.

Chekib bejihat bo'yla xorij navo,
Aromizda ko'rma xusumat ravo.

Gumon etmakim, mol-u johing sening,
Ish o'lg'onda bo'lg'ay panohing sening.

Dema, yer ko'tarmas adadsiz cherik,
Sanga tig'im ollinda tutqay ilik.

Sanga ko'p, manga ozroq ersa sipoh,
Erur berguchi oz-u ko'pga Iloh.

Kerak dastgir o'lsa davlat ishi,
Yo'q ersa netar ko'p cherikni kishi?»

Tugatguncha so'zni shahi nuktago',
Mahobat eshitguchini qildi su.

Qo'pub qosidi notavon tutti yo'l,
Vale ne tirik, ne o'luk erdi ul.

Solib tezrak har nafas gomni,
Chu Dorog'a yetkurdi payg'omni.

Javobini Doro eshitgach tamom,
Tag'ayyur topib, bo'yla surdi kalom-

Ki: «Har kimga bu nav' afsonadur,
Tasavvur qilurmenki, devonadur.

Va yo mast erkinki, bu so'zini,
Degan chog'da bilmaydurur o'zini?

Va yoxud erur tifli beaql-u roy-
Ki, ermas so'zida xirad rahnamoy».

Chu bu nuktalardin savol ayladi,
Ravon mustame' sharhi hol ayladi-

Ki: «Ne telba fahm ettim oni, ne mast,
Xud ermas yana tifli g'aflatparast.

Erur ham xirad yor-u ham hushmand,
Hadisi rafe'-u janobi baland.

Bo'lub ilm-u hikmatqa hamdast ham,
Dilovarsifatdur, zabardast ham.

Ne hojat sifotin bayon aylamak,
Bo'lur so'zlaridin ayon aylamak.

Shukuhi bila farridin hech ahad,
Topa olmay ollida so'z derga had.

Nechakim, nazar aylasam har sari,
Aning fikri ermasdurur sarsari».

Bu so'z qildi Doroni ul nav' tund-
Ki, bo'ldi ajal tig'i ollinda kund.

G'azab o'tini ayladi shu'laxe-
Ki, tushti falak javfida rustaxe¹⁹.

Ul o't qo'zg'alon soldi davron aro,
Ne davron aro, charxi gardon aro.

Buyurdiki, qosidni band ettilar,
Siyahchol sori olib kettilar.

Dedi: «Go'dagi bandazodam mening,
Janibatkashi xonavodam mening.

Ham obosi bu xonadon bandasi,
Ham ajdodi ajdodim afkandasi.

Nazar aylasam aql mezonig'a-
Kim o'lg'ayki, kirgay kishi sonig'a?

Ki, oning so'zin so'z hisobi tutub,
Va yo men degan so'z javobi tutub,

Tuzub sharh aylarda debochaye,
Yasab bahr ollinda daryochaye.

Ne mendin tavahhum, ne eldin uyot,
Bu g'oyatqa sharh etgay andin sifot.

Aning daf'i asbobin eng tuzay,
Anga ul kim erkonligin ko'rguzay.

Beray go'shmoleki, har badsigol,
Tuzalgay chu yod etgay ul go'shmol»²⁰

Zabonovare avval istatti chust,
Demakta daler-u adosi durust.

Anga so'zlar aytib itik dostek,
Itik dosdek, yo'qki, olmosdek.

Yana berdi chavgon-u go'yo anga²¹,
Qilib munda ham guftugo'yo anga.

Yana bir idish kunjudi behisob
Berib, anda ham qildi so'zlar xitob.

Uzotib ani tikti yo'lig'a ko'z-
Ki, to ne keturgay javobig'a so'z.

Chu ul etti qat'i masofat qilib,
Qizil tilni boshig'a ofat qilib.

Skandarga arz etti ahli vusul-
Ki: «Doro qoshidin kelibdur rasul».

Dedi shahki, qosidni kelturdilar,
Qaro yerni gardung'a yetkurdilar.

Skandarga chun tushti qosid ko'zi,
Unut bo'ldi og'zida aytur so'zi.

Shukuhi aning jismidin oldi tob,
Viqori solib ko'ngliga iztirob.

Yer o'pti-yu arzi duo ayladi,
Risolat tariqin ado ayladi.

Dedi shahki: «Arz et so‘zung borini,
Bayon qil. xayoling namudorini!»

Dedi homili roz aylab sujud-
Ki: «Joningg‘a Haqdin tuman ming durud²².

Yo‘q ollingda so‘z derga yoro manga,
Vale dey, degan so‘zni Doro manga.

Ne so‘z kim, demish ul desang, arz etay,
Desang yo‘q, qayondinki, keldim, ketay».

Skandar zamirig‘a soldi bilik-
Ki: «Bordur keturgan kalomi irik».

Dedikim: «Payom etti Doroyi dahr,
Adolat bila kishvaroroyi dahr-

Ki, rasmi qadimiyki, derlar xiroj-
Ki, yo‘q bizga olmoqqa xud ehtiyoj.

Vale shohlarkim, erur bandamiz,
Ne hukmeki, qilsoq sarafkandamiz.

Muni bermak – izhori toatdurur,
Bizing hukmumizga itoatdurur.

Atongg‘a zamonekim, erdi hayot,
Bu xizmat aro zohir etti sabot.

Chu sen topting oning maqomig‘a yo‘l,
Kerak, qilsang erdi, nekim, qildi ul.

Itoat tariqin shior etmading,
Nekim qildi ul, ixtiyor etmading.

Iki-uch yil o‘tti-yu ul yetmadi,
Kishi ham ani bozjust etmadi.

Chu ish haddin o'tti yiborduk kishi-
Ki, bo'lg'ay xiroj olmoq oning ishi.

Demishsen, necha so'zki, hadding emas,
Kishi bilsa haddin, so'z andoq demas.

Vale, nevchunkim, kichikdur yoshing,
To'qunmaydurur toshqa hargiz boshing.

Dedukkim, jununungg'a og'oz emish,
Jaholat sanga ko'p-u aql oz emish.

Ishingga yo'q isloh tadbirdin,
Chu go'daksen, o'ttuk bu taqsirdin,

Kerak emdi xizmatni nokom etib,
Ne vajheki, qolmish saranjom etib.

Olib, qilmayin vahm, azm etgasen,
Rafe' oston o'pgali yetgasen.

Yuzungdin dog'i raf' bo'lg'ay hijob,
Inoyat dog'i ko'rgasen behisob.

Agar vahmdin iztirob aylasang,
Degan amrdin ijtinob aylasang

Va yo bo'lsa tug'yoni jahl-u g'urur-
Ki, so'z raddi zotingg'a kelsa zarur-

Ki, bilmasliging ibtidosidur ul,
Kichik yoshlig'ing iqtizosidur ul.

Yibordim qoshingg'a munosib nima,
Bo'yun to'lg'ama, nomunosib dema!

Keturdi, bu so'zni debon nuktago'y,
Aro yerga bir savlajon birla go'y-

Ki, go'dakliging, chunki, g'olibdurur,
Sanga go'y-u chavgon munosibdurur.

Budurkim, ko'rungay sanga ko'zga ish
Va lekin erur mulk ishi o'zga ish.

Va gar raf` qilmay ko'nguldin xilof,
Ayon qilmasang ajzinga e'tirof,

Nizo' o'lg'on o'lsa muakkad sanga-
Ki, xud yo'q ul andeshag'a had sanga.

Qo'yub jahl, o'z joningga rahm qil,
Sipohim hisobin bu kunjudcha bil.

Debon, qo'pti majlisdin aylab shitob,
Ulug' zarf aro kunjudi behisob

Keturdi-yu og'zidin ochti tugun,
Bisot ichra ul zarfin etti nigun,

Dedi: «Shohdin har kim etsa haros,
Sipohin bu kunjuddin etsun qiyos».

Tugatgach so'zin nuktago'yi daler,
Javob istayu, ko'z tikib boqti yer.

Chu qosid bu yanglig' takallum qilib,
Skandar nihoniy tabassum qilib.

Tugatti chu xorij tamanno bila,
Skandar so'z ochti taanno bila-

Ki: «Doroyi davron shahi pokzod-
Ki, bermish tariqi fasohatqa dod.

Ani so'z chu beixtiyor aylamish,
Ajab nuktalar oshkor aylamish.

Bukim shohlarni demish bandasi,
Sarafrozlarni sarafkandasi.

Guruheki, o'z lutfi birla Iloh,
Alarni qilibdur ulus uzra shoh.

Kishi o'ziga banda qilmoq xitob,
Hamonoki, ermas tariqi savob²³.

Alar qullug'i Haqqa oyin erur,
Agar Tengri, bandam, desa chin erur.

Bu so'z kim, dedi shohi daryoato,
Shak ermaski, bordur sarosar xato.

Erur shirk chun Tengrining shirkati,
Kirar kufr yo'lig'a bu fikrati.

Yana ulki, debdur meni tifi-u mast,
Dog'i telbalik qaydig'a poybast.

Bu uch ishga bo'lg'ay birov muttaham-
Ki, chekkay so'zi kufr sori alam.

Yo'q ersa iki shohi hashmatmato',
Ayon etsalar mulk uzra nizo'.

Biri bo'lsa farzan ulug', bir kichik,
Bu so'z demas o'lsa ulug'da bilik.

Qo'tonning uluq qush aro soni bor,
Vale sung'ur ollinda ne joni bor?²⁴

Yana buki, shoh aylab ehson manga,
Yibormishdurur go'y-u chavgon manga.

Erur munda bir ramzi po'shidaharf,
Tafa''ul aro benihoyat shigarf-

Ki, yer hay'atin aylabon justujo'y,
Mudavvar topibdurlar, andoqki, go'y²⁵.

Chu shoh oni tutti musallam manga,
Hamonoki, Haq berdi olam manga.

Bukim, ilgima soldi chavgonini,
Musallam manga tutti maydonini.

Hamono chiqib mulk maydonidin,
Meni bahravar qildi chavgonidin-

Ki, to men bu maydonda go'y urg'amen,
Samandim qilib garmpo'y urg'amen.

Manga mujdalar etti andin, base-
Ki, mamnunmen ul komrondin, base.

Bu kunjudki, ham keldi andin bu yon,
Aning dog'i ramzini aylay bayon:

Chu qilmish sipohiyg'a tashbih ani,
Erur nuktaye, o'yla tanbih ani.

Mening xaylima keldi qushluq sazo-
Kim, ul qushqa kunjuddin o'lg'ay g'izo».

Buyurdiki, surdilar oncha tovuq-
Ki kunjud hisobig'a bo'lg'ay yovuq.

Alar kelturub dona termakka zo'r-
Ki, bir dona ham qolmay elturga mo'r.

Bu diqqatlar aylab suxanvarni lol,
Qayu lolkim, o'lturub infiol.

Buyurdi ravon shohi hikmatqiyos-
Ki: Bo'l emdi Doro sari rahshunos.

Eshitgan javobingni yetkur anga,
Ne so'zlarki, surdung manga, sur anga!»

Yonib qosid ul so'z xaroshi bila,
Ayog'i kelib, bordi boshi bila.

Chu Dorog'a bilganlarin qildi fosh,
Adovat o'ti ko'kka tegurdi bosh.

Qolib fitna xaylig'a ahli zamon,
Adam ko'yiga qochti amn-u amon.

Ayoqchi, ketur mayki, tortay daler,
Chu sarxush bo'lay, go'kray andoqki, sher!

Kiray xasm aro, o'ylakim, sheri mast,
Borig'a beray bir dam ichra shikast.

Mug'anniy, cholib, garm hangoma tuz,
Surudungda ohangi «Shahnoma» tuz.

Chu ohangi kin ettilar ikki shoh,
Daler o'lsun ul nag'ma birla sipoh.

Navoiy, jahon ichra oshub erur,
Fitan sarsari amniyatro'b erur.

Bu oshubdin gar tilarsen amon,
Amon topma may shug'lidin bir zamon.

Zamon ahlig'a bo'lsa ming ibtilo,
Emas mubtalo boda ichgan to'lo.

XXIV

Muxolafat mazammatidakim, «mux» hasad bila «ulfat»durur va «muxl» andisha bila «ofat» ko'runurki, aksin tutsa, musodaqat yuz berur va tarkin tutsa, saodat sarmanzilig'a yetkurur va

*soyir el muxolafati bobidakim, mujibi xonumon xaroblig'idur
va saloting'a voqe' bo'lsa, jahon xaroblig'i*

Jahon ahlida yo'q vafo, ey rafiq,
Erur rifq' alardin judo, ey rafiq!

Adovat bila kindur oyinlari,
Tuganmas adovat bila kinlari.

Jahon ichra mavjud erur necha xayl-
Ki, borig'adur kina qilmoqqa mayl.

Kishi bo'lmag'ay qilsang andeshaye-
Ki, topilmag'ay anga hampeshaye.

Qachonim ayon bo'ldi hamkorliq,
Ne imkon kishi bo'lmay ozorliq.

Bilur kimki, bir pesha bo'lg'ay fani-
Ki, albatta hampeshadur dushmani.

Bir ishta mahorat chu zohir bo'lur,
Yana kimsa ham anda mohir bo'lur.

Chu har soridin bo'ldi da'vo-yu lof,
Aro yerda solur taassub xilof.

Bo'lur kin ikovning tuni-yu kuni,
Tilar bo'lmag'ay – bu ani, ul muni.

Nedinkim, biri bo'lsa tufroqqa teng,
Bu fanda qolur yer yana birga keng.

Kim o'lsa birov birla hamfanlig'i,
Jihat budurur bo'lsa dushmanlig'i.

Bu yolg'uz emas ahli san'at aro-
Ki, ko'prakdurur ahli davlat aro.

Shahekim, anga bo'lsa yuz ming kishi,
Budur borcha bir chargalikning ishi.

Alarkim, nayobatqa mansubdur,
Taqqarrublari shahg'a matlubdur.

Alarkim, erurlar amoratmaob,
Qilurlar nayobat uchun iztirob.

Alarkim, tuman bo'ldi oyinlari,
Amorat uchundur bori kinlari.

Alarkim, qo'shunbekligin qildi fan,
Xarobi bukim, boshlag'aylar tuman.

Erur chun tafovut bila ul asos,
Asofilg'a tegru bihozalqiyos.

Qayu chargakim, anda bir xayl erur,
Borig'a yana chargaga mayl erur².

Qilur har biri sa'y etmak burun,
Hamul maqsadi ichra topmoq o'run.

Taassub chu soldi aroda sudo'³,
Yana o'rtag'a tushti kin-u nizo'.

Necha shohlarg'a yaqinroq kishi,
Adovat kelib ko'prak oning ishi.

Asofilg'a, har nechakim, jahl erur,
Va lekin xusumatlari sahl erur.

Ziyonin, nechakim, yomon farz qil,
Bir o'ziga, yo o'n o'zidekka bil.

Bulardin avosit arodur ashadd-
Ki, nuqsonlari fosh o'lur beadam⁴.

Topar ko'p kishi ul adovatda bim,
Buzulur, base, xonadoni qadim.

Burung'i arig' etsa toshmoqqa mayl,
Ikinchi erur poya borong'a sayl.

Va lekin aoliyg'a tushsa hisob-
Ki, bo'lg'ay salotin gardunjanob.

Bu go'yo jahon ichra to'fon erur-
Ki, andin jahon ahli vayron erur.

Ne to'fon, balo bahri chayqolgoni,
Jahon ahli su ostig'a qolg'oni.

Agar dasht-u tog' uzradur har fariq,
Qilich bahri suyig'a bo'lmoq g'ariq.

Jahon mulkidin amn bo'lmoq yiroq,
Amonliq hamul mulk elidin qiroq.

Balo selining bo'lmog'i mavjzan,
Cho'murmoq ulusni bu mavji fitan.

Ne to'fon, bedod-u selobi g'am,
Erur, onchakim, dahr eliga alam.

Adovatqa bog'lab kamar ikki shoh,
Jahon ahlini aylab ikki sipoh.

Bori tortibon qatl uchun tig'i tez,
Qilib tig'i tez o'ltururga sitez.

Ato bir taraf gar erur, fi-l-masal,
Yana jonib o'lsa o'g'ulg'a mahal.

Ikisiga kin o'ti solg'ay g'azab,
Ul o't qon icharga qilib tashnalab.

Ato jon berib o'g'lin o'lturgali,
O'g'ul ham anga tig'i kin surgali.

Qarindosh topsa qarindoshini,
Damo-dam tilab kesgali boshini⁵.

Tushub oshnolarg'a begonaliq,
Ketib hamnishinlarg'a hamxonaliq.

Bu nav' o'lsa mundoq iki zot aro,
Ne bo'lg'ay, gumon qil iki yot aro?

Aningdek esib tundbodi nabard-
Ki, oshubdin yetkurub ko'kka gard.

Tutub fitna gardi xaloyiq ko'zin-
Kim, ul gard aro xalq topmay o'zin.

Solib elga mundoq nabardi balo,
Gahi qatl-u toroj-u gohi jalo.

Agar bu iki shahg'a bo'lmay masof,
Va lekin bo'lub bo'yla doyim xilof.

Ulusqa degan yanglig' ahvol o'lub,
Xaloyiq havodisqa pomol o'lub.

Va gar rahm qilmay ulus jonig'a,
Azimat qilib razm maydonig'a,

Birisin zafar aylabon chiradast,
Yana bir sori zohir o'lsa shikast.

Yaqin bilkim, ul kundur ofat kuni,
Ne ofat kunikim, qiyomat kuni.

Xusho, iki ozodayi nomurod-
Ki, bir-birga zohir qilib ittihad.

Ne ul aylasa bu madoro qilib,
Anga ham bu rifq oshkoro qilib.

Aning komi bu birga maqsud o'lub,
Munung raddi ul birga mardud o'lub.

Rafiq iki darvesh, beishtiboh –
Erur yaxshiroqkim, aduv iki shoh!⁶

XV

*Iki jahondor muxolafatidin jahon ahli xirmanig'a balo harqi
yetgani va iki yor muvofaqatidin ul tutashqon o'tqa rahmat
yong'uri yog'ib, shu'lasin past etgani*

Eshittimki, Chingiz-u¹ Xorazmshoh,
Adovatqa chun bo'ldilar kiynaxoh.

Buzuldi jahon ulcha maqdur erur,
Netay sharhin aytib, chu mashhur erur.

Hamonoki, Chingiz topib zafar,
Aning mulkini qildi zer-u zabar.

Ne kishvar arokim, maqom ayladi,
Chekib tig'i kin, qatli om ayladi.

Tushub mavjg'a bahri jabborliq,
Ayon aylabon mavji qahhorliq.

Ato o'g'lig'a yig'labon: hoy-hoy!
Qizig'a ano tortibon: voy-voy!

Hayot uyiga marg solib xalal,
Amon raxnasin mahkam aylab ajal.

Magar Shom mulkida erdi bu hol-
Ki, iki rafiqi mavaddatxisol,

Qazodin birov dastgiri bo'lub.
Birov yo'qki, kofir asiri bo'lub.

Ko'zidin oqar qonlaridin ikov,
Yudilar ilik jonlaridin ikov.

Tilab har biri aylamak ibtido-
Ki, jonin yana birga qilg'ay fido.

Bu holatda qotil chekib tig'i qatl.
Birisiga qildi ayon big'i qatl.

Yana bir boshin ochib, etmay haros,
Ayon ayladi yolborib iltimos-

Ki: «Avval mening boshima tig' sur,
Chu men o'ldum, ul dam aning bo'ynin ur!»

Munga, chunki, mayl etti o'lturgali,
Boshig'a jafo tig'i tekurgali.

Ochib boshin ul bir ham aylab havas,
Nekim erdi avvalg'ig'a multamas.

Bular har bir – ul bir uchun qayg'uda,
Bu holatda Chingiz emish uyquda.

Tushiga kirar bu ikki yor ishi,
Muni ko'rgach aytur anga bir kishi-

Ki: «Kechgil xaloyiqqa ozordin,
Vafo o'rgan ushbu iki yordin.

Sanga kinavar bo'lsa Xorazmshoh,
Ul ishtin jahon ahlig'a ne gunoh?»

Iki shah kini jahonni buzub,
Iki zor mundoq vafo ko'rguzub.

Chu uyg'ondi uyqusidin qahramon,
O'lumdin xaloyiqqa berdi amon.

Iki yor-u qotilda ul mojaro-
Ki, om o'ldi baxshish so'zi xalq aro,

Qilib erdi kofirg'a dog'i asar,
Yetishti qulog'iga chun bu xabar.

Qilib raf' ko'nglidin ozorni,
Yeshib qildi ozod iki yorni.

Iki shoh chun bo'ldilar kiynaxoh,
Jahon ahli bo'ldi sarosar taboh.

Vale iki darveshning himmati,
Muvofiqlig'i yumni xosiyati-

Ki, qildilar isor joni hazin,
Ko'tardi jahon ahlidin tig'i kin.

Kishi aylasa rifq yumnin havas,
Anga to abad ushbu tamsil bas².

XXVI

HIKMAT

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, muxolafatki, barcha milalda mamnu'durur va, nizo'ki, barcha mahalda nomas-mu', andoq modda topilg'aymukim, anda dilpazir bo'lg'ay va qilmog'i noguzir va Arastu ul tiyralikda yorug'lug' ko'rguzmak va ul muxolif ohangni rostda tuzmak

Yana so'rdi shohi Faridunhasham¹-
Ki: «Ey hikmat ahlig'a roying hakam!

Iki kimsaga voqe' o'lmoq nizo',
Bir ishta erur mujibi imtino'.

Nizoyeki, har kimga masmu'dur,
Xirad buyrug'i birla mamnu'dur.

Topilg'aymu ul nav' bir joddaye,
Hamul jodda ichra bir moddaye-

Ki, bo'lg'ay nizo' anda xotirpisand-
Ki, gar bo'lmasa bo'lg'ay andin gazand?»

Dedi hikmatoyini donandaharf²-
Ki: «Qilding savole bag'oyat shigarf.

Nizoyeki, qildi xirad oni rad,
Qabul etti ham ba'zi ishda xirad.

Birovda bir ish bo'lsa nodilpazir-
Ki, foilg'adur qilmog'i noguzir.

Vale elga andin zarardur, base,
Aning zimnida sho'r-u shardur, base.

Birov man'ig'a gar topar dastras,
O'zin tutsa ma'zur, ma'zur emas³.

Va gar man' qildi-yu yer tutmadi,
Ne ish tarkinikim, bu der, tutmadi.

Bilindiki, ko'p tab'i rog'ibdurur,
Irikrak aning man'i vojibdurur.

Munung birla ham topmasa imtino',
Bo'lur vojib ul lahza qilmoq nizo'.

Bo'lur chun nizo' ichra nuqson-u sud,
Kerak anda bir shart tutsa vujud-

Ki, bukim, nizo' ichra tuzdi asos,
O'zin aylasa xasm birla qiyos.

Agar g'olib o'lmog'lig'in chog'lasa,
Nizo'ig'a ul lahza bel bog'lasa.

Va gar quvvatin anglasa bayn-bayn.
Aroda padid etmasa sho'r-u shayn.

Va gar xud o'zin bilsa mag'lubdur.
Nasihat bila iktifo xo'bdur.

Kerak ul nasihat dog'i narmro'y-
Ki, to mustame' bo'lmag'ay tundxo'y-

Ki, tund o'lsa ko'p vahshat imkoni bor-
Ki, nosihqa ham bim nuqsoni bor.

Nizo' ichra mundoq marotibni bil,
Qila olmog'ing chun yaqin bo'ldi, qil.

Yaqin bo'lmasa g'olibi zan kerak,
Kishi barcha ishta xiradfan kerak.

Birovkim, xiraddur anga rahnamun,
Bu ishlarda qo'ymas bo'lurg'a zabun».

Chu nofe' javob angladi mustame',
Yana so'rmadi so'z – bo'lub muntafe'.

XXVII

Doroning Iskandar so'zidin oshufta bo'lub, sipoh yig'moqtin olamg'a oshub solib, olam-olam cherik yig'ib Iskandar razmig'a azm qilg'oni va Skandar ham ul dar-yoyi ofat muqobalasida seli balo va ko'hi maxofat muqotalasig'a barqi razm va vag'o yasab yuzlashgani va ofoqni ul iki shoh zer-u zabar qilurda Doroning livoyi davlati o'zga sarsar ofatidin sarnigun bo'lub Iskandarning mahchayi alami quyosh livosidin o'tgani

Iki shoh ishida hikoyatguzor.
Bu yanglig' berur so'zga zebi uzor-

Ki. Dorog'a chun yetti borg'on rasul,
Skandar qazoyosig'a berdi tul.

Qayu so'zki, shahdin xitob ayladi,
Nekim. istimoi javob ayladi.

Chu arz aylamakdin yo'q erdi guzir,
Borin ayladi arz farmonpazir.

Chu fahm etti Doro aningdek javob,
G'azab o'tidin jismig'a tushti tob.

Yonar o'tdek o'ldi qadam to ba farq,
Taharruk ani qildi, andoqki, barq.

Gahi bo'ldi davron bila tundxo',
Gahi charxi gardong'a dedi: «Tufu!»

Oshib dam-badam iztirobi aning,
Yer-u ko'kka ta'n-u itobi aning.

Bu oshub dardig'a bo'lmay davo,
Cherik jam'ig'a bo'ldi farmonravo.

Kishi chopti ofoq aro bedarang,
Bajuz Rum ila Zangbor-u Farang¹.

Sipah bahrig'a tushti ul nav' jo'sh-
Ki, o'tti falak lujjasidin xurush.

Ham Eron-u Turon², ham aqsoyi Chin,
Anga tegrukim, haddi Mashriqzamin.

Chiqib, ul sifatkim, kishi qolmayin,
Demay, qolmayinkim, qola olmayin.

Anga tegrukim, haddi aqsoyi G'arb,
Butub borchaning jismidin sozi harb.

Yana ham diyori Janub-u Shimol,
Kishi qolmog'i topmayin ehtimol.

Bashar jinsi xaylin jahondin yig'ib,
Jahon ahlini to'rt yondin yig'ib.

Sipah jo'sh urub tog'-u homun aro,
G'alat ayladim, rub'i maskun aro.

Surub elni zobit sipahdorlar,
Siyosat tariqida g'addorlar.

Bu yanglig' cherik yaxshiroq fol ila,
Iki yilda jam' o'ldi tunqol ila.

Sipohiyki, yer sathig'a sig'mayin,
Cherik hargiz andoq kishi yig'mayin.

Ne uch-u qiroq erdi paydo anga,
Ne hadd-u ne g'oyat huvaydo anga.

Adadda falak anjumidin fuzun,
Ne anjum, biyobon qumidin fuzun.

Chu mav'idg'a jam' o'ldi mundoq sipoh,
Bilib ul sipah sori azm etti shoh.

Nazar soldi chun ul cherik sori tez,
Adovat o'tin ayladi shu'laxe.

Dimog'ig'a yo'l topti nav'i g'urur-
Ki, gardun qochar qilsam ul yon ubur.

Yetib har tarafdin ulus shahlari
O'kush tortig'-u tuhfa hamrahlari.

Aqolim voliylari javq-javq,
Itoat solib borchha bo'ynig'a tavq'.

Chu Doro tushub borgohi aro,
Tushub jo'sh xayl-u sipohi aro.

Qo'yub borgoh ichra taxti baland,
Chiqib taxt uza xusravi arjumand.

Tuzub masnadekim, sipehri barin,
Yana ko'rmayin, o'yla, masnadrishin.

Qilib hukmkim: «Mulk sultonlari,
Qamuq xayl-u kishvar nigahbonlari,

Kelib borchha yer o'ptik aylab salom,
Munung birla kasb ayladik ehtirom».

Saloting'a, chunkim, bu nav' o'ldi bor,
Topib ishlari sikkayi e'tibor,

Yiroqtin kelib, borchha bosh indurub,
Tikib yerga ko'z, o'q uchidin turub.

Chu har birni ko'rmakka shoh istabon,
Borib hojibi borgoh istabon.

Kelib ul bisoti qirog'in o'pub,
Qo'yub ollida bosh, ayog'in o'pub.

Yonib, chun bo'lub o'rnig'a rahxirom,
Yana bir bo'lub xoki dargahxirom.

Bu yanglig' yarim kungacha erdi mahl-
Ki, topti sharaf, ulki, bor erdi ahl.

Xito mulkidin Mangu qoon kibi,
Yana Hind elidin Qaroxon kibi.

Hamul Misrdin Varqa-u Boshdek,
Dog'i Dasht elidin Temurtoshdek.

Farangisdek Xovaron mulkidin,
Davoli kibi Shirvon mulkidin.

Shah-u shohzoda adaddin fuzun,
Sipahdor-u sarxayl haddin fuzun¹-

Ki, pobo'sidin bo'ldilar sarbaland,
Yana iltifoti bila arjumand.

Bo'lub ko'rmagidin chu oliy asos,
Yana peshkashlar chekib beqiyos-

Ki, yuz ming muhosibqa yuz yil shitob,
Yetishsa qila olmag'aylar hisob.

Bu ashg'olni aylabon bartaraf,
Xaloyiqni tarqattilar har taraf.

Ne sarxaylkim, bor edi har sari,
Tilatti inoyat qilib ichkari.

Qilib tojvarlarg'a hukmi julus,
Bori o'ltururg'a bo'lub xokbo's.

Chu atrofida shohlar o'lturub,
Sipahdorlar xizmatida turub.

Ulug'lar chu altofidin topti bahr,
Ravon boshladi nukta Doroyi dahr-

Ki: «Bois chekarga bu yanglig' sipoh,
Xaloyiq farog'in qilurg'a taboh.

Bu erdiki, chun Rumdin Faylaqus,
Jahon rihlati azmig'a urdi ko's,

Qolibdur anga zodaye majnunvashe,
Sudek kajrave, o't kibi sarkashe.

Yibormay xazoying'a uch yil xiroj,
Boshig'a sarafrozliq soldi toj.

Chu bordi kishi bilgali sharhi hol-
Ki, o'z xizmatin nevchun etmish o'sol?

Aning birla bu mojarro surgali,
Baqoyoni devong'a kelturgali.

Parishon takallum qilib beaded-
Ki, yo'qtur anga, o'yla, so'z derga had.

Yana qildim irsol ko'p nav' pand,
Anga hech pand o'lmadi sudmand.

Javobida ko'p qildi tarki adab,
Meni dog'i oshufta qildi g'azab.

Eshitgach qulaysiz maqolin aning,
Zarurat ko'rub go'shmolin aning,

Bo'lub bois ul go'l-u nodon ishi,
Cherik jam'ig'a chopti har yon kishi».

Dedilar qo'pub, yer o'pub shohlar,
Sipahbadlig' amridin ogohlar-

Ki: «Qilmoqqa holini oning taboh,
Ne hojat edi aylamak azm shoh.

Bu yanglig' cherik hojat ermas edi,
Aning daf'ig'a bir qule bas edi.

Qayu birga bu ish inoyat bo'lur,
Hamonoki, bu ish kifoyat bo'lur».

Dedi shohkim: «Chun yig'ilmish sipoh,
Kerak Rumni qilsaq oromgoh.

Chu kirmish anga Zangbor-u Farang,
Alar fikriga ham keraktur darang.

Necha kun bu yerlar tavofi qilib,
Adudin mamolikni sofiy qilib,

Agar qaytsaq ham emastur yiroq,
Har andeshadin bu erur yaxshiroq».

Chu shoh og'zig'a soldi bu so'z qazo,
Qazo amrig'a chora yo'q juz rizo.

Nekim, shah dedi, ittifoq ettilar,
Bori Rum azmin yaroq ettilar.

Manozil bitib, bo'ldilar jazmi ko'ch,
Qo'pub har taraf qildilar azmi ko'ch.

Bularg'a bo'lub ko'ch-barko'ch azm,
Skandarga dog'i xabar yetti jazm-

Ki, Doro yig'ib yer yuzidin sipoh,
Buyon aylamish azm beishtiboh.

Xud ermas edi g'ofil ul holdin,
Ishida yiroq erdi ehmoldin.

Uzotib damo-dam aduv'g'a kishi,
Payopay xabar topmoq erdi ishi.

Qayu ishgakim, fahm etib ehtiyoj,
Farog'at bila aylar erdi iloj.

Sipohini ul shohi navxosta,
Aningdek qilib erdi orosta-

Ki, ollig'a cheksa sipah olame-
Ki, bo'lsa alar har biri Rustame,

Nechukkim, el ollig'a bo'lg'ay samon,
Yetishmak hamon-u, sovurmoq hamon.

Va lekin shiori madoro bo'lub,
Tahattuk yo'q, andoqki, Doro bo'lub⁵.

Chu Doro hadisi anga bo'ldi tuz-
Ki, olam sipohin yig'ib qo'ydi yuz.

Bu yanglig' cherikkim, bayon ayladim,
Raqam birla vasfin ayon ayladim.

Tuzub ul xiradmandi hikmatmaob,
Adu ro'baro'yig'a qildi shitob.

Nechukkim, tengiz sori g'urranda abr
Va yo go'r xaylig'a g'urron hizabr.

Chu fahm etti ul ishni Doro dog'i-
Ki, bordi arodin madoro dog'i.

Aning chiqmog'i bo'yla bevahm-u pos,
Adu xaylig'a soldi behad haros.

Chu o'n manzil o'ldi aro yerda jazm,
Iki yondin o'ldi taanniy-u hazm.

Yurush rasmida bo'lmas erdi o'sol,
Ko'charda, tusharda bor erdi yasol.

Tushulgach, cherik davrini shaq qilib,
Sipah hifzi aylarga xandaq qilib.

Quyosh chun botib ko'kka soya chiqib,
Hamul iki yondin taloya chiqib.

Yazak ahlig'a, o'yla, bedorliq,
Taloya aro, o'yla, hushyorliq'-

Ki, gar mo'r tebransa qilmayarang,
Tikarlar edi ko'zin otib xadang.

Bu yanglig' sipah boshlabon ikki shoh-
Ki, bir kunchilik qoldi yo'l razmgoh.

Aro yerda tog'e edi, bas, rafe',
Iki yonida iki dashti vase'.

Iki dasht aro iki xusrav eli-
Ki, yo'l topmay ul el aro tong yeli.

Skandar sipah tegrasiga yetib,
Nechakim, kerak zabtida jahd etib,

Yasab xandaq-u hisn Xaybar kibi,
Ne Xaybarki, Saddi Skandar kibi⁷.

Chu ko'ngli bo'lub tinch yuz tig'zan,
Bori lashkaroro-yu lashkarshikan.

Ayirib o'zi birla bo'ldi ravon,
Zihi, ham sipahdor-u ham pahlavon.

Hamul tog' uza chiqti ul xayl ila,
Aduning sipohin tamosho qila.

Ne ko'rdiki, tutmish sipah yer yuzin,
Qaro aylabon dahr tog'-u tuzin.

Taharruk topib xalqdin dasht-u tog',
Taharrukka ham kimsa topmay farog'.

Falakni aningdek tutub dud-u gard-
Ki, pinhon bo'lub gunbadi lojuvard.

Topib gard ila dud chun imtizoj,
Berib o't-u tufroqqa bir mizoj.

Qayonkim, Skandarga tushti nazar,
Topa olmadi xalq ichidin guzar.

Qila olmayin el qiyosini hech,
Tahayyur aning mag'zini qildi gech.

Xayolida bu so'z kim: «Iki cherik
Qachon sunsalar kin ishiga ilik,

Biri yona bircha esa iki-uch,
Erur harb oyini ozroqqa kuch.

Agar bo'lsa bir sori yolg'uz kishi,
G'anim o'lsa o'trusida yuz kishi.

Agar istasa harb-u parxoshini,
Ilik birla kesmaktur o'z boshini.

Manga muncha hikmat tariqida lof,
Ajab yerda yoydim bisoti masof.

Bu yerdin yonarning xud imkoni yo'q,
Nabard aylasam g'ayri nuqsoni yo'q!»⁸

Bu fikr ichra royi xiradparvari-
Ki, bir tosh uza iki kabki dariy

Ko'rundiki, bir-birga aylab sitez,
Urushurlar erdi, base, tund-u tez.

Biri jussa ichra zabardastroq,
Yana bir haqir erdi-yu pastroq.

Anga necha quvvat, munga oncha za'f,
De olg'oncha quvvat, de olg'oncha za'f.

Skandar chu ul za'f-u quvvat ko'rub,
O'zi birla Dorog'a nisbat ko'rub,

Alar sori boqti taammul bila,
O'zi-yu aduvg'a tafa''ul bila.

O'zi jonibidin haqirin tutub,
Adu o'rnig'a yona birin tutub.

Qilur erdi ul harb nazzorasi
Taraddud aro joni bechorasi-

Ki, nogoh havodin uqobe inib,
Qilib sayd olurg'a shitobe inib.

Ulug'rog'ni sayd etti ul nav' chust-
Ki, go'yokim, ul xud yo'q erdi nuxust.

Uqob ilgida bo'lg'och ul bir taboh,
Yana birga bo'ldi yeri jilvagoh.

Skandar bo'lub xushdil ul holdin,
Tanumand o'lub ko'ngli bu foldin.

Bilibkim, anga xasm o'lur zerdast,
Va lekin topar o'zga yerdin shikast.

Bu ishdin o'ziga shugun anglabon,
Yonib xasm qadrin nigun anglabon.

Sipohig'a kirdi topib bu futuh,
Aningdekki, jonsiz badan ichra ruh.

Chu ul tog'din indi topib navo,
Quyosh chekti tog' keyni sori livo.

Falak mash'ali ko'ktin o'lg'och nigun,
Zamona bo'lub dudidin qirgun.

O'zin aylabon mahkam iki sipoh,
Sipoh intizorin chekib razingoh.

Yazak aylabon, o'yla, ogohliq-
Ki, qilmay anga soya hamrohliq.

Taloya bo'lub har taraftin mudir,
Tun o'g'risin etmak tilab dastgir⁹.

Yazakdin sipah davrida, o'yla, bim-
Ki, tebranmak imkoni topmay nasim.

Ulus, o'yla mazbut o'lub har sori-
Ki, un ham chiqa olmayin tashqori.

Iki shoh har sori ish fikrida,
Yasol zikri birla tikish fikrida.

Nari yuzda Doroyi anjumsipoh,
Boshi uzra gardun kibi borgoh.

Qilib taxt uza ish yarog'ini kuft?!
Bori nav'idin oshkor-u nuhuft.

O'zi jonibi fath lozim ko'rub,
Livosisig'a nusrat mulozim ko'rub.

Ko'ziga Skandarni hech ilmayin,
Qazodin ne hol o'lmog'in bilmayin.

Sipahbadlari xud g'ulu aylabon,
Skandar so'zin guftugo' aylabon-

Ki: «Gar shoh hukm etsa bevahm-u bim,
Erurbiz anga har birimiz g'anim».

Biri debki: «Ko'rgach qaro qochqusi»,
Biri debki: «Uzr eshigin ochqusi».

Va lekin Skandar sori barcha jazm-
Ki, qilmoq kerak tongla o'lguncha razm.

Qaviy xasimg'a mumkin ermas shikast,
Magar ulki, ko'rguzgabiz zarbi dast.

Ko'zidin borib uyqu osoyishi,
Ishi razm ahlining oroyishi.

Eliga karamdin yeturmak navid,
Qochar elga bim, ish qilurg'a umid.

Eli hech tinmay yasab soz-u barg,
Muhayyo qilib javshan-u xud-u targ.

Ko'runub uzun kina ahlig'a tun,
Vale kun xayoloti tundin uzun.

Bu yanglig' edi iki yondin xayol-
Ki, bo'ldi ayon subhi farruxjamol.

Sahar oshkor etti zarrin livo-
Ki, bo'ldi yorug' mahchasidin havo.

Qazo soldi ul iki daryog'a jo'sh-
Ki, Bahrom sam'ig'a etti xuro'sh.

Chekib gurdlar na'rayi hoila-
Ki, solib yer ajzosig'a zilzila.

Zuhur aylabon «Arzu zilzo laho
Va axrajatil arzu asqolaho»¹⁰.

Bo'lub tig'zanlar qadam to ba farq,
Falak turkidek ko'k temur ichra g'arq¹¹.

Yasab harb uchun o'zni markab uza,
Takovar surub, o'z yasolin tuza.

Chu otlandi Doroyi davlatpanoh,
Skandarg'a o'tru tuzatti sipoh.

Sipah dema, daryoyi xunxor, de,
Falak bahri andin namudor, de.

Safe tuzdi tuzmakka oyini harb-
Ki, bir qambali sharq edi, biri – g'arb.

Yasoleki, bu tul ila ko'rguzub,
Budur turfakim, yeti dabqur tuzub.

Barong'or¹² anga xayli Mashriqzamin,
Samarqanddin toki, sarhaddi Chin.

Yana yuz ming o'zbek mo'g'ul birla zam,
Yuz ellik ming ul sori qalmoq ham.

Bo'lub borchasi olti yuz ming kishi,
Boriga hunar kin ila razm ishi.

Yasab Chin elin turki chiniysirisht,
Tarovatda, andoqqi, bog'i Bihisht.

Yeti rang zarbaft har pahlavon.
Solib bodpoyig'a bargustvon.

Dovulg'oda chiniy yalov dilpazir,
Yana javshan ustiga chiniy harir.

Yasolki, qalmoq xoni yasab,
Ajal do'zaxidin nishone yasab.

Tomug' shu'lası barcha rangin yalov,
Bilinib yalov jilvasidin qalov.

Har o'pchinluk oncha qilib karr-u far-
Ki, andin tushub dahr aro sho'r-u shar.

Alar xaylining xoni To'q'vob o'lub,
Urush vaqti ozarmdin tob o'lub.

Mo'g'ul sherpaykarlari o't-u yolin,
Taaddud aro it tukidin qolin.

Bular xoni Mangu kelib razm aro-
Ki, oshubi olamni aylab qaro.

Yana mang'it o'zbak bila yondashib,
Iki zulfdek tuzlari chirmashib.

Kumushdek yorug' barchaning ko'hasi,
Boz uzra dovulg'alar charkasiy.

Alar yonida Movarannahr eli,
Iki rud arosida o'n shahr eli,

Bori shergir-u bori pilzo'r,
Tikib o'q bila ko'zlarin bo'lsa mo'r.

Jinonvash Samarqand mavjud yo'q-
Ki, qilmish bino oni Iskandar-o'q¹³.

Javong'orda Mag'rib eli bir sari,
Yana sori Bartosi-yu Barbari.

Sinonlar sarig' rang, qalqon dog'i,
Kejimlar sarig' jins, xafton dog'i,

Arab barridin nayzavar qirq ming-
Ki, yakroni tozi kelib borchaning.

Alamlar qaro-vu sinonlar qaro,
Bedov uzra bargustvonlar qaro.

Hamul mag'rib ahlini boshlab Tali',
Arab xaylining peshvosi Vaki'.

Madoyin navohisidin Ardasher,
Chekib tigʻ, xaylida yuz ming daler.

Binafsh aylabon shadda birla dirafsh,
Samand uzra bargustvon ham binafsh.

Qutayf ahli, Bahrayn-u Bagʻdod ham,
Sipahbad alargʻa kelib Gustaham.

Boʻlub sarbasar koʻk temur ichra gʻarq,
Koʻk atlasda pinhon qadam to bafarq.

Javongʻor ham olti yuz ming adad,
Bular boshqa andinki, boʻlgʻay madad.

Hirovul yasab yeti yuz ming kishi
Ki, hayron qolib yeti koʻk gardishi.

Borining kelib xud-u xaftoni oq,
Nekim, kiyguluktur yasab oni oq.

Bu kofurgun saf aro razm eli,
Kelib Dashti Qifchoq-u Xorazm eli.

Oʻzidin topib gʻul farr-u shukuh,
Sipah saf tuzub davrida koʻh-koʻh.

Qilib andoq orosta yetti gʻul-
Ki, yel xayli topmay aro yerda yoʻl.

Boʻlub har saf ul elga yuz ming nafar,
Shah oyinidin barchagʻa zeb-u far.

Bular kiymagi barcha axzar boʻlub,
Alamgʻa yashil shuqqa zavar boʻlub.

Boʻlub olam ul sabzadin margʻzor,
Yashil xat boʻlub yer yuziga uzor.

Hamul qalbgoh ichra Doroyi dahr,
Xilofig'a yo'q hadd-u yoroyi dahr.

Bu yanglig' yasab soz-u oyini razm.
Adu sori taskin bila qildi azm.

Nari yuzda Iskandari sherdil,
Qilib xayli oroyishi muttasil.

Barong'orin aylab sipohi farang,
Bari qon to'karga bo'lub bedarang.

Aduning qalin erkonin bilmayin,
Agar bilsa ham ko'zga hech ilmayin.

Sipahdor alar ichra Shaypol¹⁴ o'lub,
Tahavvurda chun Rustami Zol o'lub.

Kiyimlar guhardin mukallal bori,
Farangiy yeti rang maxmal bori.

Alam shuqqasi dog'i jinsi farang,
Ham ul borcha zarbaft-u ham yeti rang.

Adu ichra yuz ming bori tez-u tund
Ki, haybatlaridin quyosh tig'i kund.

Javong'orida erdi Bartos-u Rus,
Falak xingidek barcha tund-u shamus.

Alar javshani borcha qolqonduruq,
Sinon qo'llarida, nechukkim, so'ruq.

Vale bodpolarg'a solg'on kejim,
Saqarlot-u borcha yovurqon kejim.

Dovulg'a bo'lub to'ppi yanglig' bari,
O'tog'a bosh uzra sariq qush pari.

Kelib har biri kecha, andoqki, bum,
Muvofiqqa maymun, muxolifqa shum.

Bular dog'i yuz ming kelib son aro,
Chekib saf javong'orda maydon aro.

Hirovulda zang ahli ta'yin bo'lub,
Alarg'a yana o'zga oyin bo'lub.

Kiyib barchasi javshani zangsoz,
Yoruq ko'zgudek zangdin beniyoz.

Yana xudlar misli javshan kelib,
Qaro tunda xurshedi ravshan kelib.

O'tog'a temur birla shahpar misol,
Quyosh uzra sonchib, nechukkim, hilol.

Kejimlar dog'i barcha po'loddin,
Topib lam'a suhoni bedoddin.

Yorug' oha yuz ming aduv o'trusi,
Sarosar ajal shaxsining ko'zgusi.

Qilib g'ulini borchha Rumiyo sipoh,
Topib ziynat ul g'ul ila razmgoh.

Qizil yuz bila borchha, andoqki, sher,
Adu qasdig'a sher yanglig' daler.

Kejim borchag'a sher-u babr-u palang,
Jiba uzra xafton dog'i ushbu rang

Bo'lub har bir, andoqki, g'urranda abr,
Degil tutti olam yuzin sher-u babr.

Turub qalb aro shohi farruxsarir,
Nechukkim, hizabre, vale shergir.

Boshi ustida sherpaykar alam,
Esib anga nusrat yeli dam-badam.

Bu yanglig' sipah birla doroi Rum,
Sipohin yasab, o'ylakim, naxli mum.

Yurub xasm xaylining o'trusig'a,
Munung ul ham, andoqki, qarshusig'a.

Chekib ko's uni iki yondin g'irev,
Aningdekki, mast o'lsa yuz narra dev.

Falak turki gardunni iki chopib,
Aning har birisiga bir yuz yopib.

Adu shaynini kimsa qilmay qiyos-
Ki, nokor o'lub g'ulg'ulidin havos.

Nafir, o'ylakim, ajdari tezdam,
Taharruk solib bo'ynig'a iki xam.

Og'iz ochmog'i elni tutmoq uchun,
Va yo xasm xaylini yutmoq uchun.

Yana karranoy-u kovurgo uni,
Qilib oshkoro Qiyomat kuni.

Alamlarki, eldin bo'lub jilvagar,
Falaklar navardidin aytib xabar.

Havoni aningdek tutub tiyra gard-
Ki, bo'lmay ayon ko'zga dashti nabard.

Ko'p elkim, qilib gird qilmog'in vird,
Kurra shakli yerning bo'lub nim gird.

Sipah na'lidin yonchilib yorimi,
Bo'lub gard yanglig' falak ozimi.

Bu daryoyi gard ichra tushgan kishi,
Nafas qaytarurdin su yutmoq ishi.

Qolin tig' ul gardi hayjo aro,
O'kush mo'r oqib loyi daryo aro.

Dema gardkim, erdi mushkin sahob,
Yer-u ko'k arosig'a tortib niqob.

Choqib barq o'ti ohalar ishnari,
Chekib ra'd uni boralar kishnari¹⁵.

Tutub qo'lg'a jabborlar tig'i tez,
Falak tortqondek sinoni sitez.

Bu yanglig' iki olami qatl-u kin-
Ki, titrab alardin zamon-u zamin.

Yurub bir-biriga yaqin ettilar,
Ayog' tog'dek yerga berkittilar.

Suron soldilar avval ul nav' tez-
Ki, olamg'a tushti ajab rustaxez.

Demasmenki, qo'zg'oldi olam eli-
Ki, bulg'ashti bu sabz toram eli.

Qo'yar erdi hamlin falak bevasi,
Satarvanlig' ar bo'lmasa shevasi¹⁶.

Chu bir lahza topti sukun ul xuro'sh,
Ulus og'zi g'avg'odin o'ldi xamo'sh.

Nasimi vag'o bir sori surdi gard,
Ko'rundi xaloyiqqa dashti nabard.

Hamul har tarafdin bir anbuh saf,
Ne anbukim, ko'h to ko'h saf.

Qililg'on kibi lavn-lavnin bayon,
Tamosho qilur elga bo'ldi ayon.

Aningdekki, tushgay choqindin duraxsh,
Skandar safidin birov surdi raxsh.

Tarid aylayu kirdi maydon aro.
Hunarlar ayon qildi javlon aro.

Solib bodpoyig'a bargustvon,
Namudor aro, o'ylakim, arg'uvon.

Kiyib javshan ustiga chiniy harir,
Kelib su uza sabzadek dilpazir.

Sinon o'ng qo'linda, nechukkim, sutun,
So'l egnida qalqon kelib la'lgun.

O'tog'a tikib xudida savsani,
Bo'lub g'unchadin savsan ochmoq fani.

Bu hay'at bila chobuki jangjo'y,
Turub o'rtada boshladi guftugo'y.

Skandar duosin burun qildi yod-
Ki: «Topsun aduvsig'a kom-u murod!»

Yana dedi yuz kelturub har sari
Ki: «Derlar meni Boriqi Barbariy¹⁷.

Burun bor edim shoh Dorog'a qul,
Vale topmadim qullug'i ichra yo'l.

Meni, o'ylakim, bor edim bilmadi,
Rioyat, nechukkim kerak, qilmadi.

Topib mendin o'ksuklar andin navo,
Manga ko'rdi ko'p benavolig' ravo.

Chu holim dedim, shohi oliysifot,
Javobing'a ham qilmadi iltifot.

Ijozat so'zin arz qilg'och turub,
Tayog'latti qahr aylabon bosturub.

Chu Doro qilib muncha zulm-u shikast.
Meni qildi baxtim Skandarparast.

Chu dargohig'a yettim istab panoh,
Manga oncha lutf-u karam qildi shoh-

Kim, ul tarbiyatdin sarafkandamen,
Ish etmay olib muzd, sharmandamen.

Bukunkim, qilibimen bu maydong'a azm,
Iki ish uchun aylagum kin-u razm:

Bir ulki: shahimg'a qilib bandaliq,
O'zumdin qilay raf'i sharmandaliq.

Yana ulki: chun qatl rasmin tuzay,
Ishim shoh Dorog'a ham ko'rguzay.

O'zin ulki, harbing'a moyil qilur,
Manga iki maqsud hosil qilur:

Alarg'aki, shohi xirad rahnamun,
Inoyat qilib erdi mendin fuzun.

Bo'lurkim, payopay ravon aylagay,
Yako-yak borin imtihon aylagay».

Chu Boriq tugatti kalomin tamom,
Alardinkim, ul aylamish erdi kom.

Ravon bo'ldi maydong'a qotilvashe,
Tutundek g'aliz, o't kibi sarkashe.

Oti na'lidin toki, xudida mil,
Kirib ko'k temur ichra, andoqki, nil.

Oti na'lidinkim, sharar ayrilib,
Balo abridin marg o'ti choqilib.

Falaksayri oshubi payvast ila,
Solib el dimog'ig'a farrast ila.

Hamoyildag'i tig'i bejodadek,
Qo'l ichra sinoni kelib xodadek.

Ani razm eli sheri darron debon,
Otin anjuman ahli Harron¹⁸ debon.

Chu maydon tariqin ado ayladi,
Turub xusravig'a duo ayladi.

Tugatgach duo, chopti Boriqqa tez,
Anga dog'i Boriq bo'lub barqxez.

Biri birga maydonda chirmoshtilar,
Base, bir-biridin qolib, oshtilar.

Uch uz oltmish olti la'b-u gireh,
O'tubkim, sinon uchi ko'rmay zireh.

Ham oxir chu Boriq edi ishta chust,
Sinon birla markabdin oni durust

Yiroq soldi, andoqki, charxi barin,
Sinon-u qo'lig'a dedi: «Ofarin!»

Tushub, bo'ynig'a bog'labon polahang,
Shah ollig'a yetkurdi qilmay darang.

Skandarga farxunda bo'ldi bu fol-
Ki, nusrat anga avval ochti jamol.

Yana sherpaykar yali xasmband,
Yer o'pti-yu maydong'a surdi samand.

Tilar erdi hayjo qilurg'a tane-
Ki, razmig'a ot surdi pilafkane.

Dalereki, to razm varzish qilib,
Adusig'a yuz ma'raka ish qilib.

Temur ichra boshtin-ayog'i nihon,
Nechukkim, o'zi, oti dog'i nihon.

Laqab Shayda¹⁹ birla anga fosh o'lub,
Nasab birla Harrong'a qardosh o'lub.

Yo'lin to'sti Boriqning oshuftavash,
Anga surdi Boriq dog'i kinakash.

Yana qo'ydilar sa'y-u ko'shishga yuz,
Sinonlarni aylab biri-birga tuz.

Chu yor o'ldi iqboli Iskandariy,
Yana topti fursat yali Barbariy.

Ani ham qilib nayza birla nigun,
Chekib shohi o'llig'a xor-u zabun.

Skandar falakdin topib kom-u bahr,
Falakka qilib ta'n Doroyi dahr.

Chopib Barbariy bo'ldi maydonnavard,
Muboriz tilar erdi istab nabard.

Yana garmkine solib yuzga chin,
Chopib Barbariy qasdig'a garmkin.

Yetishmak hamon-u yetishgan zamon,
Dilovar qo'lidin yiqilmoq hamon.

Bu yanglig' to'quz pahlavoni daler-
Ki, har bir edi ish chog'i narra sher.

Bori Barbariyg'a asir o'ldilar,
Sinon zaxmidin dastgir o'ldilar.

Yana harbig'a kimsa mayl etmadi,
Vale Boriq o'z o'rnidin ketmadi.

Muboriz tilab bor edi na'razan,
Zamirig'a a'doning otashfikan.

G'azab soldi Dorog'a ko'p iztirob:
«Anga kimsa chiqsun!» deb etti shitob.

Ham oxir birov surdi maydong'a ot,
Adug'a surub soldi javlong'a ot.

Ham ul pilzo'r erdi, ham piltan,
Takovar anga, o'ylakim, karkadan.

Palangina bargustvon otig'a,
Kiyib babrto'n xalq ofotig'a.

Qizil xo'ddin boshida nimgarg-
Ki, vahmidin o'lub o'lum holi marg.

Hamul xo'd davrig'a chirmab qaro,
Kishi ko'rmamish lolani dog' aro.

Yuzi ulcha mumkindur ahmar aning,
Mahosin yuzi uzra asfar aning.

Yuzi rangi xurmo masallik kasif,
Mahosin namudori xurmog'a lif.

Iki ko'z anga ikki olmosdek,
Vale davrasi qon to'la tosdek.

Vatangohi aqsoyi Mag'ribzamin.
Eli ermish ul yerda vodiynishin-

Ki, bu yanglig' ermish alar hay'ati.
Qo'shun eleha har qaysining shaykati.

Ne xusravki, ul bo'lsa olamga shoh.
Chekar bo'lsa bir xasmi sori sipoh.

Kelur ermish ul qavmdin bir kishi-
Ki, sa'b o'lsa a'dodin ul shoh ishi.

Qilur ermish ul shaxs maydong'a azm.
Namudor etar ermish oyini razm.

Chu bo'ldi aduysi giriftor anga,
Bo'lur ermish uy sori raftor anga,

Kishi turg'uza olmas ermish ani,
Anga tegrukim, manzil-u maskani.

Giriftorini dog'i eltur emish,
Buyurur emish har nechuk topsa ish.

Chu Boriqdin el erdi hayratqa g'arq,
Ul ohangi kin etti, andoqki, barq.

Ikov bo'ldi maydonda parxoshjo'y.
Choparlar edi chirmashib so'-baso'y.

Gahi bu qochib, ul keynidin surub-
Ki, maydon boshig'a degin yetkurub.

Bu qaytib aning goh podoshig'a,
Qavub toki, maydonning ul boshig'a.

Gahi sovurub gard, etib tob-u pech-
Ki, qilmay quyundin kishi farq hech.

Chu asrab o'zin Boriqi kinparast,
Anga Mag'ribiy topmayin hech dast.

Vale bo'ldi Boriq ishi nursiz-
Ki, ko'shish qilib erdi maqdursiz.

O'zidek to'quz kimsa olmish edi,
Bu kirgan zamon ilgi tolmish edi.

Chu ahvolida bo'ldi za'f oshkor
Belidin tutub gurdi mardumshikor.

Qo'nqordi-yu o'ng ilgiga qildi rust,
So'l ilgi bila markabin tutti chust.

Chu topib mahal, saydini sirmadi,
Yonib o'z sipohiga ham kirmadi.

Ravon bo'ldi Mag'rib sori azm etib,
G'animni olib, rahnavardin yitib.

Anga aylabon hayrat ahli jahon,
Anga tegrukim, bo'ldi ko'zdin nihon.

Ko'rub Mag'ribiydin bu beboklik,
Skandarga yuzlandi g'amnoklik.

Yana Barbariy holig'a g'am yebon,
«Aning holi ne bo'ldi erkin?» – debon.

Bo'lub shodkim, bordi sahro sari,
Yonib qilmadi azm Doro sari.

Vale shoh Doro, base, shod o'lub,
Buzug' ko'ngli ul ishdin obod o'lub.

Bukim, Barbariyning bo'lub g'olibi,
Aning sori kelturmadi Mag'ribiy.

Necha shodmonliqqa mone' edi,
Vale xasm daf'ig'a qone' edi.

Chu xurshid dorosi etti kamin,
Kamingoh anga bo'ldi Mag'ribzamin.

Qilib jilva oy mehri xovar kibi,
Ulusni yorutti Skandar kibi.

Yonib razmgahdin ul iki sipoh,
Tushub berk tuttilar oromgoh.

Tutub xandaq iki sipah davrini,
Qanot, o'ylakim, borgah davrini.

Taloya yana chiqti har soridin,
Yazak tinmadi hifz izhoridin.

Qilib borgoh ichra Doro maqom,
Zarurat yuzidin tilab rud-u jom.

Vale qon yutub shisha yanglig' nihon-
Ki, tongla ne ish zohir etgay jahon?

Skandar dog'i o'zga oyin topib,
Bir Iskandar onida taskin topib.

Topib o'ng yonida kamol ahli yer,
Tutub so'l qo'lida qitol ahli yer.

Taammul bila har xiradpeshaye,
Qilib fath bobida andeshaye.

Tahavvur bila har jahonpahlavon,
Tilab nusrat, onchaki, tob-u tavon.

Chu o'tti kecha xaylidin iki pos,
Biror elda jur'at, birorda haros.

Tilab xilvate shohi yazdonparast,
Tazarru' qila bo'ldi tufroqqa past.

Zafar istamakdin chu topti farog',
Sahar najmi yorutmish erdi charog'.

Yana tushti oshub iki taraf,
Iki xayl har yon tuzatmakka saf.

Yana ko'szan tushti junbush aro,
Yana ko's tushti g'urunbush aro.

Hamul nayzavarlarg'a tushti shitob,
Hamul nayzalar jismig'a pech-u tob.

Hamul tig'zanlarg'a bo'ldi masof,
Hamul tig'lar bo'ldi pahlushikof.

Hamul bo'ldi kin benadomat yana,
Hamul qoyim o'ldi qiyomat yana.

Skandar qilib xilvat ichra niyoz-
Ki, qilg'ay aning chorasin chorasoz.

Chiqar vaqtida qoside etti chust,
Nihoniy tutub nomaye og'zi rust.

Anga yetkurub noma xilvat aro,
Dedikim: «O'qub anglag'il mojaro».

Skandar ochib, qildi nazzorasi,
Haq aylab edi dardining chorasi.

Hamonoki, Dorog'a iki kishi,
Bor ermish nayobat alarning ishi.

Vale zulmidin jonlaridin to'yub,
Ikisi ko'ngul o'lmakiga qo'yub.

Berib bim Doroki, topqach zafar,
Ul ikiga go`r og`zin etgay maqar.

Ul iki kishi ham yaroq aylabon,
Aning qatlig`a ittifoq aylabon-

Ki: «Chun bizga ul qilg`usi big`i qatl,
Anga biz burunroq chekib tig`i qatl,

Yiqoli daraxtini bunyodidin,
Qutulsun ulus zulm-u bedodidin.

Necha zulmidin jonimiz qolmag`ay,
Bu nav` o`lsak armonimiz qolmag`ay».

Skandarga yozg`on emishlar bitik,
Birovni yuborgan emishlar itik.

Qilib nomada sabt bu so`zlarin,
Anga bog`lag`onlar emish o`zlarin.

O`qudi Skandar chu ul nomani,
Ne nav` erkanin bildi hangomani.

Va lekin gumon qildi makr-u fireb,
Dam urmay o`z-o`ziga berdi shikeb.

Dedikim: «Munga hech yanglig` javob,
Demakda emas emdi royi savob-

Ki, yolg`on esa, demagan yaxshiroq,
Chin ersa, bu bor anda yetmak yiroq».

Tavakkul qilib rohib o`ldi ravon,
Adu kiniga rog`ib o`ldi ravon.

Tuzaldi yana iki yondin yasol,
Yana oshkor o`ldi rasmi jidol.

Burunroqki, maydong'a kirgay birov,
Iki qotil etgan kibi so'z garov,

Yetib shoh Doro iki yonidin,
Qilich la'lgun qildilar qonidin.

Biri sug'lubon gurdagohig'a tig',
To'kub yerga qonin aning bedarig'.

Yana bir dog'i tig' urub boshig'a,
Qilib zulm aning zulmi podoshig'a.

Yebon zaxm ul nav' doroyi taxt,
Yiqildi, aningdekki, oliy daraxt.

Tushub yer uza shohi Bahmannajod,
O'chub mash'ali dudayi Kayqubod.

Qazodin bu nav' ish chu paydo bo'lub,
Boshi uzra eldin alolo bo'lub.

Sipohida paydo bo'lub qo'zg'alish,
Sipah qo'zg'alur, shahg'a chun tushti ish.

Skandar tariqi kiyosat bila,
Qilib fahm ul ishni farosat bila.

Taanni bila azm etib ul taraf-
Ki, bo'lmay parishon sipohig'a saf.

Yetishti chu ul xaylning qoshig'a-
Ki, jam' erdilar shohning boshig'a.

Skandar yetishgach qo'yub yerga bosh,
Anga qildilar shoh holini fosh.

Skandar tushub keldi Doro sari,
Ishi tushti rifq-u madoro sari.

Ko'rarkim, yotur jismi qon ichra g'arq,
Topilmay aning birla qon ichra farq.

Boshi uzra o'lturdi giryon bo'lub,
Aning holig'a ko'ngli vayron bo'lub.

Olib qo'ydi o'z qo'ynig'a boshini,
Uzorig'a har yon to'kub yoshini.

Chu behush uza septi andoq gulob,
Ochildi anga nargisi nimxob.

Boshi uzra kim erkanin qildi fahm,
Takallumga til ochti bebiym-u vahm.

Dedi: «Marhabo, ey shahi navjavon,
Jahon uzra ham shoh-u, ham pahlavon,

Atodin o'g'ul bo'lmag'on sen kibi,
Adu uzrini qo'lmag'on sen kibi.

Nechakim, xilofingda qildim g'ulu,
Vale ko'p qilur erdim ul orzu-

Ki, sendek kishikim, jahon fardisen,
Salotinda Doro hamovardisen.

Xaloyiqqa yo'q hech ishing nisbati,
Jahon ichra sen Tengrining qudrati.

Zamone ko'zum tushsa ruxsoringa,
Qulog' mustame' bo'lsa guftoringa.

Manga berdi xud Hayyi Dono murod,
Ajal aylagan chog' vale nomurod.

Yetishti nekim, qildi Doro umid,
Vale o'zdin o'lg'on zamon noumid.

Bo'lubsen ajab vaqt mehmon manga-
Ki, yo'qtur nisoring bajuz jon manga.

Bu soat netib mezbonliq qilay,
Qabul aylasang jonfishonliq qilay!

Yengildim, netib bo'lg'amen mezbon-
Ki, xud bir nafas men sanga mehmon!

Bu soatki, boshimg'a qo'ydung qadam,
Ne erkin xayoling, degil oni ham.

Agar yorlig'dur shioring sening,
Iki dahr aro Tengri yoring sening.

Va gar qatl uchun kelmishang qoshima,
Kesay deb qadam qo'ymishang boshima.

Muruvvat qilib kesmagil bir zamon,
Iki-uch so'z ayturcha bergil amon!»

Skandar qilib ul takallumni go'sh,
Chekib motamiylar masallik xuro'sh.

Yaqo yirtibon, tojini tashlabon,
Dedi, zor yig'lay bu so'z boshlabon-

Ki: «Bo'lsun tirik yeti kishvar shahi,
Jahon bo'lmasun bir dam andin tihi.

Anga men kamina parastandamen,
Parastandalig' ichra sharmandamen.

O'zumga kerak qullug'in chog'labon,
Aning borgohida bel bog'labon,

Adudin mubarro qilib ma'manin,
Jahondin chiqorsam edi dushmanin.

Tilim bormas ayturg'a bu so'zki, shoh
Xiroj istab o'ldi manga kiynaxoh.

Ko'rub shahni bu nav' beiltofot,
Yuzumga mening keldi muncha uyot.

Sipah chektim-u zohir ettim xilof,
Ayon ayladim o'trusida masof.

Va lekin bu ishdin xabardor emon,
Qilur el bila sohibasror emon.

Manga yetti bir noma ham bu zamon,
O'qub tashladim bo'yla qilmay gumon.

Keturganga garchi sazo bermadim,
Va lekin bu ishga rizo bermadim.

Bu damkim, ayon bo'ldi bu mojaro,
Yoruq olam o'lmish ko'zumga qaro.

Jahondorkim, Haq aning yovari,
Kerak bo'lsa, albatta, bu bovari-

Ki, rozidur Iskandar o'lmakka bot,
Bo'lub shahg'a ming yil zamoni hayot.

Bukim, shah dedi: «Bor iki-uch so'zum,
Aning yo'lida muntazirdur ko'zum.

Meni ul murodingg'a hamroz qil,
Buyurmog'i birla sarafroz qil».

Chu topti Skandardin ul nav' bahr,
Duolar qilib, dedi doroyi dahr-

Kim: «Ul uch so'zum – uch vasiyatdurur-
Ki, izhori ko'nglumba niyatdurur.

Birisi bukim, ul iki kiynaxoh-
Ki, qatling'a qo'l sundilar begunoh.

Alar qatlin oyini dod etgasen,
Bu ish birla ruhumni shod etgasen.

Yo'q andin manga garchi daf'i gazand,
Va lekin sanga bordurur sudmand.

Yana qavm-u xayling'a qilma inod-
Ki, derlar alarni kayoniynajod.

Bilurmen alarda yo'q andoq kishi-
Ki, kelgay qo'lidin adovat ishi.

Karam aylasang borchaxaylingdurur,
Qilurlar ne xizmatki, maylingdurur.

Habo aylama xonadoni qadim-
Ki, yo'qtur alardin sanga hech bim.

Yana Ravshanakkim²⁰, qizimdur mening,
Bukundin nari mensizimdur mening.

Kayoniy salotin nishoni anga,
Barozanda toji kayoniy anga.

Kelib saltanat bahridin durri pok,
Sharaf avjiddin axtari tobnok.

Bisotingni ul sham' birla yorut,
Aning shug'lidin xotiringni ovut.

Kivur mehr birla shabistoninga,
Qilib aqd, o'lturt ani yoninga.

Erur ul buzug' mazra'im xo'shasi,
Manga pora bo'lg'on jigargo'shasi.

Harimimda sen dog'i farzand bo'l,
Hamul xasta bag'ring'a payvand bo'l-

Kim, ul dog'i sendin topib to'shaye,
Sanga hosil etsa jigargo'shaye.

Atodin skandarnihod o'lg'ay ul,
Anodin kayoniynajod o'lg'ay ul-

Ki, chun bel adolatqa chust aylagay,
Ikimizga nisbat durust aylagay.

Qabul aylab, et xasta ko'nglumni shod-
Ki, emdi qilur vaqt erur xayrbod!»

Skandar to'kub ashk-u tortib nafir,
Dedi: «K-ey shahanshoi gardunsarir!

Itoat yo'linda nuzul ayladim,
Nekim, hukm qilding, qabul ayladim.

Umid ulki, tavfiq bergay Iloh-
Ki, ruhungg'a qilg'ay meni uzrxoh!»

Eshitgan chu mundoq qabul etti so'z,
Degon chun eshitti bu so'z, yumdi ko'z.

Ajal shomi, tong yo'q, agar bo'lsa fosh-
Ki, Bahman kuniga uyoqti quyosh.

Adam bo'ldi qonuni luhrospiy,
Nigun bo'ldi oyini gushtospiy.

Bo'lub tiyra kayxusravoyin charog',
Siyovush o'ti bag'rig'a qo'ydi dog'.

Unut bo'ldi Kovus yodi dog'i,
Bal ovozayi Kayqubodi dog'i.

Minuchebr ruhig'a tushti jaza',
Faridun ravonig'a yetti faza'.

Chu Daroni dahr etti jondin sutuh,
Skandar – jahondori doroshukuh.

Solib mahdi shohona ichra tanin,
Kayoniymahofa qilib maskanin.

Judo ayladi razm maydonidin,
Arig' aylab ul gard ila qonidin.

Topib ravzason dashti minusirisht,
Olib sabzasidin nasimi Bihisht.

Tushurtub hamul sabza uzra sipoh,
Falak sabzasidin o'tub borgoh.

Hamul borgoh ichra tushgan zamon,
Qilib qatldin elga hukmi amon.

Ketur soqiy, ul mayki, jone topay,
G'am ichra o'lardin amone topay-

Ki, gar davr og'u berdi Dorog'a bot,
Skandarga ham bermas obi hayot²¹.

Mug'anniy, bugun nag'mayi chang tuz,
Vale navha soz aylab ohang tuz-

Ki, dardimg'a tortib fig'on yig'layin,
Dame, o'ylakim, shisha qon yig'layin!

Navoiy, jahong'a vafo yo'qturur,
Aning da'b-u rasmi jafo-o'qdurur.

Vafo aylab oning vafosin unut,
Navo istasang benavolig'ni tut!

Zobitayi rusumi shohiydakim, korxonayi Ilohiydin namudordurur, aningdekki, ul borgohda xoh maloik xayli, xoh rusul ma'shari, xoh avliyo guruhi, xoh soyiri nos jamoati aloqadri marotibihim har biri o'z yerida murattabdur, bu korgohda ham hamul dastur bila bo'lsa yaxshiroq surat, balki zaruratdurur

Kerak qilsa, ulkim, tilar shohliq,
Sipah borcha holidin ogohliq.

Yaqin bilsa tuzganda piroyasin,
Rioyat chog'i har kishi poyasin¹.

Uluqqa uluqcha ato aylasa,
Kichikka kichikcha saxo aylasa.

Kim etsa vasatliq yo'linda zuhur,
Anga tuzsa oyini «xayr ul-umur»².

Ne tutsa ulug'ni qoshida kichik,
Ne qilsa kichikni ulug' chargalik.

Bu qonun bila bo'lsa oyin anga,
Topib kishvar-u mulk tazyin anga.

Ishida ko'rub farrux anjomini,
Olur saltanat amridin komini.

Ne shahkim, anga mundoq ermas tuzuk,
Tuzukluk nechuk kelgay andin, nechuk.

Aningdekki, tifi istabon inbisot,
Chu shatranj o'ynarg'a yoysa bisot.

Ne o'ynorini bilsa, ne termagin,
Ne olmog'ini bilsa, ne bermagin.

Olib qo'ysa baydaqni shah yonida,
Yana pil qo'ysa rux ayvonida.

Bu oyin bila bersa har birga yer,
O'zung de, xirad ahli oni ne der?

Bu o'yuni aning, nechakim, cheksa kech,
Erur hech, balkim, emas dog'i hech.

Erur it safolig'a qo'ymoq samon
Hamon-u, so'ngak otqa solmoq hamon.

Bo'riga kishi tu'ma qilsa qo'zi,
O'ziga balo hosil aylar o'zi.

Qorindin desa sher topsun navo,
Bu ishni dog'i aql ko'rmas ravo.

Kim istar qorin birla arslonni to'q,
Yorar topsa fursat aning qornin-o'q.

Munosib emas toz boshig'a toj,
Tumog'a nutuqchig'a ne ehtiyoj.

Ne sung'urg'akim, tezparvozdur,
Murassa' tumog'a hanuz ozdur.

Eshak ollida za'faron xo'b emas-
Ki, nodong'a zarbaft marg'ub emas.

Yilonni kishi tutsa sarko'fta,
Balodin qilur o'z yo'lin ro'fta.

Va gar bersa o'z jaybi ichra mahal,
O'zi qatlig'adur tanobi ajal.

Yilon jayb aro solmoq etma havas-
Kim, oxir yilondur bu, tasbih emas.

Eshik it yeridur, gar olsun bo'ri,
Mushukka maqom o'ldi uyning to'ri.

Gar ul dasht saydini aylar figor,
Va lekin bu uy saydin aylar shikor.

Ne imkonki, sa'y aylamaktin kishi,
Alar aylagay bir-birining ishi.

Anga o'z yerida keraktur hurish,
Munga dog'i o'z o'mida parvarish.

Kishi yaxshi boqsa zarurat chog'i,
Keraklikdurur bu dog'i, ul dog'i.

Yana bir dog'i turfa surat durur-
Ki, shah bilmak oni zarurat durur,

Bukim, tutsa har kimsa tavrini pos,
Farosat bila bo'lsa javharshunos.

Ko'rub la'l, axgar gumon qilmasa,
Ham axgarni gavhar gumon qilmasa.

Judo qilsa xarmuhra feruzadin,
Butun chini o'lsa sinuq ko'zadin³.

Erur lek bu ishta dushvorliq-
Ki, bor dahr eli bir namudorliq.

Ko'runur bori odami odami,
Mushobih, nechukkim, sipehr anjumi.

Bu birga nuhusat irodat durur,
Yana birga nuri saodat durur.

Kishi bo'lsa ham, fi-l-masal, tav'amon.
Bo'la olur ul yaxshi-yu, bu yomon.

Kitobatda birdekdur alf-u alif,
Hisob ichradurlar, base, muxtalif⁴.

Biyobonda o'lub qurug'on kashaf,
Erur hay'at ichra, nechukkim, sadaf.

Erur lek bu birda durri yatim,
Yana birda bir necha azmi ramim⁵.

Erur naxldek sham'-u muz shushasi,
Munung o't, aning su durur xo'shasi.

Ushoq qand un-tuzga monand erur,
Va lekin biri tuz, biri qand erur.

Humo dog'i bor, o'ylakim, karkase,
Vale bor aroda tafovut, base.

Vale shahg'a nuri farosat kerak,
Shunosolig' ichra kayosat kerak-

Ki, kimsondin oltunni farq aylagay,
Qizil tobadin kunni farq aylagay.

Va gar bu basiratdin o'lsa yiroq,
O'kush imtihon qilg'oni yaxshiroq.

Va gar ilgiga tushti donishvar el,
Funun ichra oroyishi kishvar el,

Keraktur alar birla nav'i maosh-
Ki, xotirlari topmag'ay ko'p xarosh.

Yo'q, ulkim, karam ko'rgay-u, bas, kirom,
Kerak rozi andin xavos-u avom.

Agar shohdin xalqi xursand emas,
Adu qasdi qilsa xiradmand emas.

Ne dushmang'adur tig' chekmak fani-
Kim, o'z xaylidur sarbasar dushmani.

Zafar, o'yla shahdin kanor aylagay-
Ki, xaylini dushmang'a yor aylagay.

Agar yillar eldin madoro bo'lur,
Zarurat chog'i oshkoro bo'lur.

XXIX

*Sulton Abu Sa'id Ko'ragon navvara marqadahu hikoyatikim,
royi uqdakushoyi bila ko'p mamlakat oldi va tig'i umrfarsoyi
bila ko'p elga oshub soldi va lekin sipohi rozi emas erkandin
ish vaqti borcha qo'zg'oldi va o'zi a'do aro mahlakaga qoldi,
balki xasm ul sarafrozning tig'i kin bila bo'ynin choldi*

Shahekim', ishi xurdadonlig' edi,
Laqab otig'a Ko'ragonlig' edi.

Xuroson bila Movarannahr aning,
Bulardin dog'i boshqa ko'p shahr aning.

Olib mulki Xorazm-u Kirmong'acha,
Yana Koshg'ardin Sipohong'acha.

Bo'lub Zobulsiton-u Kobulsiton,
Bahori murootidin gulsiton.

Olib dahr aro beadam mulk-u shahr,
Bo'lub saltanat ichra doroyi dahr.

Solib donish-u puxta tadbirlik,
Boshig'a havoyi jahongirlik.

Karonsiz sipohig'a berdi hujum,
Yurub qilg'ali fath Tabriz-u Rum.

Hunar ko'p berib olim ul-g'ayb anga,
Vale bor edi bir ajab ayb anga-

Ki, maxzan yig'org'a solib maylini,
Tutar erdi tanqis ila xaylini.

Ul andeshadin ko'ngli xursand edi,
Sipah shohdin norizomand edi.

Chu chekti sipah ul navohiyg'a shoh,
Navohiy shahi dog'i yig'di sipoh.

Mamolikka yuzlanmasun, deb xalal,
Chiqib o'tru izhor qildi jadal.

Qotig'lashtilar ishda haddin fuzun,
Adovatning ayyomi chekti uzun.

Chu shahdin sipoh erdi ozorliq
Zamoneki, yuzlandi dushvorliq.

Buzub har taraftin sipah shohni,
Anga aylabon chiyra badxohni.

Yo'q ulkim, qochib, shahg'a bedod etib-
Ki, borib aduvsig'a imdod etib.

Aningdekki, doroyi gardunsarir
Aduv ilgiga bo'ldi zor-u asir.

Falak, chunki, bemehrlik qildi fosh,
G'urub etti ul nav' ravshan quyosh.

Aodiysi qasd aylabon jonig'a,
Qilich la'lgun qildilar qonig'a.

Ne shahdinki, atboi xushnud emas,
Pushaymonlig'i ish chog'i sud emas.

Sipahdin judo shoh erur bir kishi,
Ne bo'lg'usidur bir kishining ishi.

Qurur chun gulsitondin ayrildi gul-
Ki, bir luqma etdur badansiz ko'ngul.

Aningdekki, xushdur sipah birla shoh,
Ham andoqdurur shoh birla sipoh.

Shah-u xayl ma'shuq-u oshiq kerak,
Ne ishkim, qilurlar muvofiq kerak.

Jahon olmoq oson sarukor emas:
Vale ittifoq o'lsa dushvor emas.

XXX

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, sohibroy taaqqul
bila ish bikri yuzidin niqob ochqondin so'ngra nega visolidin
kom topmas va aning javobi*

Yana qatla doroyi gardunshukuh,
Dedi: «K-ey hakimi filotunshukuh»!¹

Kishida, ne fe'leki, mavjud erur-
Ki, andin ziyonbud yo sud erur.

Chu fe'lig'a boqsa taaqqul bila,
Natijasin anglar taammul bila.

Bilurkim, tama' aylar elni zalil,
Qanoatqa izz-u sharafdur dalil.

Erur shoh ishiga dog'i bu qiyos-
Ki, chun bo'ldi behbudig'a rahshunos-

Ki, maqsad topar el rizosi bila,
Turar ko'p xaloyiq duosi bila.

Tilar voqean ishda o'z sudini,
Qilur orzu kom-u behbudini.

Nedin bas qilib tarki royi savob,
Qilur noxush af'olni irtikob-

Ki, andin yetib shavkatig'a shikast,
Bo'lur zeri dastig'a ul zerdest?»

Dedi kordon fikrin aylab amiq:
«Ki, bu so'z aro nuktayedur daqiq.

Kishikim, bilik bahrig'a topti g'avr,
Bu so'zning javobin dedi necha tavr:

Bir ulkim, kishi aqlin etsa hakam,
Saloh-u fasodin topar besh-u kam.

Salohin aning tab'i aylar pisand,
Bilur qilsa bo'lg'usidur sudmand.

Vale qilmog'i nafsig'a shoq erur,
Suhulat sari nafs mushtoq erur².

Qachon nafs o'z komin etti havo,
Qilur elni ko'p naf'din benavo.

Yana kimsa har ishga majbul erur,
Jibilliy xisolig'a mashg'ul erur³.

Topib ish salohin yomondur demas,
Anga lek bi-t-tab' marg'ub emas.

Tilar qilmog'ig'a o'zin baxtiyor,
Erur lek qilmasda beixtiyor.

Yana bir qilib fikri axtarparast,
Kavokibga qildi ani borbast-

Ki, gar yor erur axtari tole'i,
Qilur, o'yla, ishkim, erur nofe'i.

Kitobatki, shug'ledurur, bas, nafis,
Birov istasa o'zni mus'hafnavis.

Agar tole'ida yuz iqbol erur,
Atorid4 vale anda badhol erur,

Kitobatqa sa'y etsa to joni bor,
Qalamzan bo'lurning ne imkoni bor?

Bu uch so'zga bu nav' bo'ldi nasaq,
Vale ulcha derlar budur ahli Haq-

Ki, gar ahli masjid erur, gar kunisht,
Nekim, topti qismat kuni sarnavisht,

Necha aylasa fikr-u tadbir anga,
Yo'q imkoni qilmoqqa tag'yir anga.

Qayu roykim, topti oni savob,
Bo'la olmadi shug'lig'a komyob.

Jihat budur, ulkim, tilar vajhi rost-
Ki, yo'q ermish ul ishda Tengriga xost,

Gar ish fikrini topti tadbir ila,
Bu tadbiri tuz keldi taqdir ila.

Ham ermas aning roy-u tadbiridin-
Ki, ul ham erur Tengri taqdiridin.

Hamul xaylkim, ahli tahqiq erur,
Bu ish ul el ollinda tavfiq erur.

Muvaffiq bukun sensen, ey pokzod-
Ki, har kun bu tavfiqing o'lsun ziyod!»

Hakim o'ldi bu nav' chun nuklasanj,
Nasib o'ldi ul nuktadin shahg'a ganj.

Xamush o'ldi jonini ravshan qilib,
Bu so'z birla ko'nglini maxzan qilib.

XXXI

Iskandarning Doro mamolikiga mulkron bo'lub, kunuz va xazoyinidin mehr va sahobdek zarposh va durafshonliq qilib, sipoh va raiyatni ul ehsonlardin obod etib, olam mamoliki shohlarin tilarga elchilar yiborgoni va alar borcha aning amrig'a inqiyod qilib, Kashmir shohi nomuvofiq afsun o'qub, Hind royi bozguna javob berib, Chin xoqoni chin so'zdin qoshig'a chin solg'oni

Raqam aylagan bu zafarnomani,
Ado bo'yla qildi bu hangomani-

Ki, bo'lg'och Skandarga mundoq zafar,
Aduvsi dargohig'a bo'ldi maqar.

Guruheki, doroparast erdilar,
Aning hukmig'a zerdast erdilar.

Chu Doro ishi bo'ldi el ichra fosh,
Aning ollig'a qo'ydilar barcha bosh.

Yiroq mulklardin vale kelgan el,
Vatan azmi qildilar, andoqki, el:

Salotini Saqlob-u Mashriqzamin,
Ne Xorazm-u, ne Hind-u, ne mulki Chin,

Hamul kunki, qochmoqqa mayl ettilar,
Tavaqqufsiz o'z mulkiga kettilar.

Skandarga chun fath bo'ldi qarín,
Topib shavkat, andoqki, sheri g'arin.

Biyik taxt uzra maqom ayladi,
Vasiyat ishiga qiyom ayladi.

Burun shoh Dorog'a tutti azo,
Bo'lur yanglig' ul nav' shahg'a sazo.

Tutub so'g e'zoz-u tamkin bila,
Qilib dafn shohona oyín bila.

Base, zor yig'lab aning holig'a,
Aning holig'a yo'q, o'z ahvolig'a-

Ki, ish boshig'a tushti behad ulug',
Necha ish ulug', ishchisi qayg'ulug'.

Topib, chunki, Doro ishidin farog',
Tutub iki qotilni aylab so'rog'.

Ko'mub dor uchun yerga iki sutun,
Ul ikini osturdi andin nigun.

Yana tirborong'a farmon qilib,
Alarg'a ulus tirboron qilib-

Ki, har kimki, g'adr aylasa shohig'a,
Jazo budurur baxti gumrohg'a.

Buyurdi badanlarni kuydurdilar,
Kul ettilar-u ko'kka sovurdilar.

Yana hukm qildiki, doronajod,
Qayonkim, kishi bo'lsa g'amgin-u shod.

Bori emin o'lsunki, lutfi amiyim,
Ko'tardi alar ko'nglidin vahm-u biym.

Ne iqto' alarg'aki, Doro qilib,
Skandar ham andog' madoro qilib.

Yana qildi ta'yin pisandida el,
Bori xayl aro anjumandida el.

Yozib Ravshanak nazdig'a nomaye,
Azodin surub tiyra hangomaye.

Bitib sudmand anda har nav' pand-
Ki, ko'p qilma oshubi nosudmand.

Saodat gulidin barumandliq,
Erur Tengri hukmig'a xursandliq.

Jahon bog'idin gulbun o'lsa nuhuft,
Tar-u toza bo'lsun guli noshukuft.

Sadaf ko'ksini gar sipehr etti chok,
Sharaf tojin etsun makon durri pok.

Yana andag'i elga farmon qilib,
Borig'a mavoid ehson qilib-

Kim, aylab ravon sarvi ozodni,
Qayu sarv, huri parizodni

Ketursunlar oning shabistonig'a,
Quyosh gulruxin charx ayvonig'a.

Chu Doro vasiyatlarin soz etib,
Jahongirlik shug'lin og'oz etib.

Xazoyinki, Doro qilib erdi jam',
Nihon-u oshkoro qilib erdi jam',

Faridun chog'idin yig'ilg'on manol,
Topib shohdin shohg'a intiqol.

Anga tegrukim, Kayqubodi guzin,
Jahon mulkiga bo'ldi masnadrinishin,

Xud andin so'ng avlodig'a qoldi mulk,
Chu bordi biri, ul biri oldi mulk.

Qayu birki bo'ldi jahondin nihon,
Yana birga meros qoldi jahon.

Biriga necha ganj-u maxzan to'lub,
Yana birga yetgonda taz'if o'lub.

Bu fursatqa tegruki, Doroyi dahr,
Jahondorlig' taxtidin topti bahr.

Ming uch yuz yil o'n to'rt olampanoh-
Ki, bor erdilar olam ahlig'a shoh.

Xazoyinki, jam' ettilar behasib,
Haq etti Skandarga borin nasib.

Qilo'eki, Dorog'a maxzan edi,
Eshittimki, yuz, dog'i seksan edi.

Bular borcha maxzun javohir bila,
Zari maxfiy-u, siymi zohir bila.

Kelib barchadin xozin-u kutvol,
O'pub shoh ayog'ini davlatmisol.

Xazina kalidin bu bir kelturub,
Yana qal'a miftohin ul topshurub.

Alarg'a shah aylab, base, justujo'y,
Qilib maxzan-u qal'adin guftugo'y.

Biriga karam oshkor aylabon,
Yana birni ummidvor aylabon.

Qayu kimsa har qal'adinkim, yetib,
Anga-o'q hamul ishni tafviz etib.

Xazoying'a hukm etti lekin nuxust-
Ki, ahli qalam aylabon bozjust.

Tilab daftar ul shoh devonidin-
Ki, maxzan edi jam', farmonidin.

Topib jam'-u xozindin istab hisob,
Agar la'l koni-yu gar durri nob.

Qayu qilsa daftar yuzidin qabul,
Anga hukm aylab tariqi vusul.

Yana chiqmag'onni hisobig'a rost,
Tashaddud bila qildurub bozxost.

Alar chun bori jam'ini tuz qilib,
Shah ollida arz etgali yuz qilib.

Chu shoh ollida bo'ldi xotirnishon,
Bu hukm ayladi shohi maxzanfishon-

Ki: «Qilsunlar o'rdug'a borini naql»-
Ki, ul naqlidin qoldi hayratqa aql.

Ravon bo'ldilar hukm ila xayl-xayl,
Nechukkim, tengiz jonibi tund sel.

Itoat qilib shoh farmonig'a,
Tashirlar edi shoh devonig'a.

Iki yilg'acha, o'ylakim, korvon,
Kelur erdi shah sori ganji ravon.

Hisob asramish erdi ahli qalam-
Kim, ermas edi ganjning nisfi ham.

Yana dedi shah, kimsa ta'yin qilib-
Ki: «Xozing'a qolg'onni taxmin qilib,

Borib aylasunlar eshiklarni rust-
Ki, topshurg'ay etgan zamon bozjust!»

Nekim, hukm qildi shahi arjumand,
Hamul nav' ila bo'ldilar korband.

Keturgan hisobin qilib ahli fan,
Qiyos ettilar yetti yuz ming tuman.

Dedi shohi dorofar-u jamshukuh-
Ki: «Doro sipohidag'i har guruh,

Sipahdor-u navvob-u hojib anga-
Ki, devondin ermish mavojib anga,

Muqarrar ne erkanni arz aylasun,
Aning fikrini shahg'a farz aylasun».

Chu arz o'ldi, nekim, muqarrar edi,
Shah ollida asru muhaqqar edi.

Dedilar bu ham bo'yla voqe' emish-
Ki, har bir necha qatla roje' emish.

Ulusqa, base, ranj-u taklif o'lub,
Kirar ermish ul qo'lg'a tansif o'lub.

Chu Doro sipohig'a bildi bu hol,
Dedi lutf etib shohi daryonavol

Ki: «Gar rasm Dorog'a tansifdur,
Vale bizga ul rasm taz'ifdur'.

Muzaof, – dedikim: – Bering ganjdin». Ki, el tindi butkargali ranjdin².

Mavojib olur to'rt yuz ming kishi-
Ki, chokarlik erdi alarning ishi,

Olib ganjdin borcha iqto'ini,
Muraffah bu nav' etti atbo'ini³.

Yana iki yuz ming mavojibxo'ri,
Bo'lub birga iki mavojiblari.

Ulufa berib olti yuz ming sipoh,
Falak avjiddin o'tkarib borgoh.

Mavojib sipahg'a chu taz'if etib,
Raiyat xirojini tansif etib.

Sipohiysi obod-u, ham shod o'lub,
Raoyosi ham shod-u obod o'lub.

Chu to'kti sipoh-u raiyatqa ganj,
Anga-u munga bartaraf bo'ldi ranj.

Dedikim: «Manga ganj emastur havas,
Sipoh-u raiyat – manga ganj, bas.

Agar ganj erur bahr-u kondin fuzun,
Va gar xud xizona jahondin fuzun,

Chu naf'e emastur alardin gumon,
Alardur hamon, tosh-u tufrog' hamon.

Agar naf'din bo'lsa maxzan yiroq,
Aning la'lidin xora ko'p yaxshiroq-

Kim, ul xora bir tosh erur bezarar,
Vale ganjdin elgadur yuz xatar.

Kishiningki, benafʼ erur maxzani,
Jahon ahlidur sarbasar dushmani.

Ulus boʻlsa maʼmur bir ganj erur-
Ki, andin jahon fathi beranj erur».

Skandar chu topti bu sarmoyani,
El uzra solib lutf ila soyani.

Oʻzidin qilib rozi Eron elin,
Jahon ochqali rust qildi belin.

Burun hikmat ahlidin etti guzin,
Necha kimsa borigʻa royi razin.

Soʻz ayturda har bir kelib moʻshikof,
Hamul torlardin boʻlub hullabof.

Qilib tortqon chogʻda tigʻi zabon-
Ki, qilmay tuman tigʻliq marzbon.

Ne soʻzdaki, saʼy oshkoro qilib,
Chu xasm oʻldi obiy madoro qilib.

Uzun tillari charb der nukta chogʻ,
Qilichdekki, surtursa yuziga yogʻ.

Bori ilmdin bori sohibvuquf,
Kelib har birisi jahonfaylasuf,

Hamul xayldin shohi oliyxirad,
Qilib har birin bir sori nomzad.

Biri mulki Saqlab-u Saqsin sori,
Biri Hind sori, biri Chin sori.

Biriga raqam boʻldi Bayt ul-haram⁴,
Biri topti Kashmir sori raqam.

Ataldi biri Misr-u, Bag'dodg'a,
Yozildi biri mulki Navshodg'a.

Berib har biri ilgiga nomaye,
Tuzub noma zimnida hangomaye.

Bori noma mazmuni birdek payom,
Diloro so'z-u, xotiroso kalom.

Chu tahrir uchun xoma no'gin tuzub,
Bitik naqshini bu sifat ko'rguzub-

Ki, bu noma ul Tengri oti bila-
Ki, qoyimdur aflok zoti bila.

Qadimeki, yo'q ibtidosi aning,
Azimeki, yo'q intihosi aning,

Gadolar zamirining ogohi ul,
Shahanshohlarning shahanshoi ul.

Qayu shahki, doroyi davron kelib,
Janobida mahkumi farmon kelib.

Bu shahliqdin ani qachon qilsa rad,
Kishiga jihat istamakka ne had?

Gadoyeki, har dam to'yub jonidin,
Munga dog'i ro'zi aning xonidin.

Shah etsa aningdekki, doro ani,
Kishi rad qilurg'a ne yoro ani?

Ul avloki, andin ne bo'lsa qazo,
Ayon aylagay borcha shahlar rizo.

Chu bu yerga Haq hamdini yetkurub,
Takallum tariqin bu yanglig' surub-

Ki: «Mendinki, Iskandar otimdurur,
Yeti kishvar olmoq sifotimdurur.

Sangakim, oting keldi xoqoni Chin,
Yo‘q ersa sipahdori Turonzamin.

Muni bilki, olamda bud-u nabud-
Ki, kavn-u fasod ichra tutqay vujud.

Chu mumkin emas kimsa tadbiridin,
Yaqinkim, erur Tengri taqdiridin.

Gadolarg‘a gar podsholig‘ berur,
Va gar shohlarg‘a gadolig‘ berur.

Kerak shohlar ko‘rsa behbud ani,
Gadolar dog‘i bilsalar sud ani.

Nekim, amridin oshkorodurur,
Ibo qilg‘ali kimga yorodurur.

Chu hukmidin o‘lmas ibo aylamak-
Ki, bor ul vujudin habo aylamak,

Aning hukmidin oshkor-u nihon,
Manga bo‘ldi ro‘zi sarosar jahon.

Chu ul qildi bu komg‘a baxtiyor,
Manga dog‘i bu ishda yo‘q ixtiyor.

Burun qildi iqbol qismat manga-
Ki, yor o‘ldilar aql-u hikmat manga.

Atomkim, edi kishvaroroyi Rum,
Chu bordi, manga qoldi ul marz-u bum.

Topib ilm-u hikmatdin ogohliq,
Tamanno yo‘q erdi manga shohliq.

Ne ishkim, nasib etti Fayyozi Jud.
Kishining tamannosi'ga ne vujud.

Chu ollimg'a yozg'ondurur bu varaq,
Meni qo'ymadi ixtiyoring'a Haq.

Ulus dog'i afg'on-u zor ettilar,
Alar dog'i beixtiyor ettilar.

Ne amr etti ilhomi hotif bila,
Shuru' ayladim joni xoyif^s bila.

Burun amri birla tuzub mojaro,
Qilib Zang eli ro'zgorin qaro.

Yana azm qildim cholib noy-u ko's,
Mute' o'ldi hukmumg'a Bartos-u Rus.

Yana ozim o'ldum chu qilmay darang,
Nasib o'ldi Haqdin diyori Farang.

Chu sa'yim yana oshkoro bo'lub,
Asiri kafim shohi Doro bo'lub.

Sarafroz etib baxti sarmad meni,
Haq etmish bu yanglig' muayyad meni.

Qayu birgakim, tole'im qo'ydi yuz,
Bor erdi alar mencha o'n, balki yuz.

Chu Haq amridin zohir ettim nabard,
Alardin chiqordim falak uzra gard.

Bo'lubdur bugun mulki Eron manga,
Bori shohlar bandayi farmon manga.

Guruheki, Doroni anglab rafe',
Bo'lub erdilar buyrug'ig'a mute'.

Bori dargahimg'a nuzul ettilar,
Kelib qullug'umni qabul ettilar.

Inoyatlar ettim gumondin fuzun,
Nekim, el gumon etsa ondin fuzun.

Sanga ham agar baxt yovardurur,
Yana tole'ing yor-u rahbardurur,

Ko'pub o'zgalardek janobimg'a kel,
Janobi sipehr intisobimg'a kel.

Ne amr aylasam, bil kalomimni xo'b,
Tobug'umda bosh qo'y, ayog'imni o'p-

Ki, boringg'a men lutf-u ehson qilay,
Mador-u rifq ulcha imkon qilay.

Seni shahlar ichra baland aylayin,
Inoyat qilib, arjumand aylayin.

Qilay kishvaringning misolin raqam-
Ki, tutsun taalluq sanga yakqalam.

Sipehr ofatidin panohing bo'lay,
Aduv qilsa kin, kinaxohing bo'lay.

Va gar mone'i tutqon o'lsa vujud-
Ki, yo'lg'a qadam qilmasang xoksud.

Qila olmas o'lsang bu sori murur,
Bu iqboldin oriy o'lsang zarur,

Senga ostonbo's mamnu' esa,
Degan uzr ma'qul-u masmu' esa,

Ini, o'g'lung o'lsa ikovni yibor,
Yo'q ersa elingdin birovni yibor-

Ki, dono-vu sohibxirad bo'lg'ay ul,
Sanga noyib-u mu'tamad bo'lg'ay ul-

Ki, cheksun kelib mol ila peshkash,
Bajo kelturub qullug'ung bandavash.

Nekim, uzrung o'lsa ado aylasun,
Ne komingdurur muddao aylasun-

Ki, koming sarosar ravo aylayin,
Nekim, va'da qildim, vafo aylayin.

Va gar boshlasang aylamay inqiyod,
Maozalloh oyini jahl-u inod⁶.

Tariqi adovat shior aylasang,
Zalolat yo'lin ixtiyor aylasang,

Ne ollingg'a keltursa charxi daniy,
Ko'rar lahza, ko'rgil o'zingdin ani.

Madoro xayolini mendin unut,
Nekim, qilsam ul vaqt ma'zur tut.

Bu erdi, maqosidki, topti payom,
Yana so'zni qosid degay, vassalom!»

Bu yanglig' makotib insho qilib,
Yana so'zlar ul elga ifsho qilib-

Ki, har so'zga bo'lsa mahal muqtaziy,
Kerak bo'lmasa ul mahal munqaziy.

Va gar o'zga aytilsa so'z nosavob,
Erur qosidi kordondin javob.

Murattab chu bo'ldi bitiklar bori,
Uzotti alar har birin bir sori.

Chu bo'ldi ravon har taraf ul rusul,
Qilurda, demakta bilib juzv-u kull⁷.

Qayu birki, har sori azm ettilar,
Chu oz vaqt yo'l kettilar yettilar.

Ul ishni bilib har shah-u shahriyor-
Ki, bor erdi mulki aning har diyor.

Rioyat qilib ulcha ta'zim edi,
Agar anda ummid, agar bim edi.

Alarning tuzub xotiri komasin,
Olibon qo'yub ko'zga shah nomasin.

O'qub, chunki, mazmundin ogah bo'lub,
Hamul nomabar birla hamrah bo'lub.

Muhayyo qilib peshkash yo xiroj,
Yana, har negakim, erur ehtiyoj.

Shah iqboli topmog'ni jazm aylabon,
Bori yettilar shahg'a azm aylabon,

Magar uch kishikim, xato qildilar,
Azimat qilurdin ibo qildilar.

Vale har biri dedi bir nav' so'z-
Ki, tutmas edi kimsa ul nav' ko'z.

Dedi shohi Kashmir bevahm-u bok-
Ki, oti edi Mallu ibni Mabok:

«Ki, Iskandar ar shohi ofoqdur,
Mening mulkum ofoqdin toqdur.

Manga Tengri uch ish qilibdur nasib-
Ki, bo'lsam zabun, bo'lg'ay asru g'arib.

Biri ulki, mulkum erur, bas. matin,
Jiboli rafe'-u qilo'i hasin.

Yana turfa ish munda paydodurur-
Ki, ham davri, ham osti daryodurur.

Ikinch ulki, bor oncha afsungarim,
Mavojib yegon barchasi chokarim-

Ki, gar fitnaye yetsa aflokdin,
Qilur har biri royi bebokdin:

Fusun birla yumronni sheri jayon,
Gavaznni salobatda babri yabon⁸-

Ki, Iskandar ar yig'sa olam elin
Anga esturay, o'yla ofat yelin-

Ki, qo'zg'alg'ay ul xayli topmay amon,
Hamul nav'kim, tund yeldin samon.

Uchunch ulki, gar ul bo'lub kinparast,
Taaddi bila topsa mulkumga dast.

Bu mulk ichra bir ko'hsore durur,
Biyik tog' uza bir hisore durur,

Mis-u ro'ydin anga yakpora jism,
Burun ahli hikmat yasog'on tilism.

Qozilmish bu shahr ichra naqbe nihon-
Ki, gar kirs shoh ish tushub nogahon.

Borur yo'l, urub tob qo'rg'ong'acha,
Quyun o'ylakim, charxi gardong'acha.

Qachon qilsalar bir boshin nopadid,
Yana boshi ham bo'lmas aslo padid.

Kishi ul hisor ichra qilg'och vatan,
Tilismi aro bordur ul nav' fan-

Ki, ul fannikim, justujo' qilsa el,
O'g'urlay olur xasmdin o't-u yel.

Bu mulkedurur garmser ul tariq-
Ki, gar esmasa yel, bo'lur el hariq,

Bu mulk ichra, har kimsakim, joni bor,
Chu el turdi, turmoq ne imkoni bor?

Gar o't bo'lmasa hojat ermas demak-
Ki, ne nav' o'lur odamiyg'a yemak.

Erur barcha taqdir birlan zarur,
Bu iqlimdin o'zga sori ubur».

Chu Mallu bo'lub bo'yla fikratnamoy,
Debon lek Hinduston shohi Roy-

Ki: «Iskandar ul shohi oliysarir,
Erurmen, ne hukm etsa farmonpazir,

Va lekin chu Doroyi getipanoh-
Ki, oning sori chekmish erdi sipoh.

Bitib noma yuz nav' ta'rif ila,
Meni ham tilab erdi taklif ila.

So'zi nofiz erdi, dog'i yo'l yiroq,
Kerak erdi bir-iki yilliq yaroq.

Olib mulkdin iki yilliq xiroj,
Cherikka berib, onchakim, ehtiyoj.

Chu yettuk aning jor-u buljoriga,
Shahi Rum eli birla paykoriga.

Ani xud shah iqboli past ayladi,
Ajal domig'a poybast ayladi.

Aduvdin chiqordi shah iqboli gard,
Biz o'lduq biyobonda vodiynavard.

Yaroq-u sipah barcha barbod o'lub,
Falakdin o'kush nav' bedod o'lub.

Urushqon elimga sarafkandalik,
Tutulg'ong'a boshtin-oyoq bandalik.

Ulus ollida banda ozodalar,
Jilovda qilib po'ya shahzodalar.

Men aylab necha oy biyobonni tay,
Yeturguncha bu mulk-u kishvarga pay.

Elimkim, bo'lub qatl-u yag'moga tush,
Kelib o'n ulushtin buyon bir ulush.

Tushub mulkum eliga, bas, turfa hol-
Ki, g'oyib topib, kim ne aylab xayol.

Qaro rang asliy dema el aro-
Ki, bu mulk motamg'a kiydi qaro.

Demonkim, emasmen skandarparast,
Tushubtur manga lek muncha shikast.

Aning hukmi boshimg'a-u jonima,
Vale zulmdin kirmasun qonima.

Bugundin iki-uch yil o'tsa zamon,
Yuz ursa bu kishvarga amn-u amon.

Topilsa buyurg'onig'a dastras,
Manga dog'i bor oni ko'rmak havas.

Iki-uch yil o'tmayki, taklif etar,
Manga behad andin malolat yetar.

Evurmas agar lutf etib bu varaq,
Ko'ray har nekim, ollima yozdi Haq.

Aning amri hukmi qazo xud emas,
Xudovand bo'lsa Xudo xud emas.

Chu men muncha tuttum so'zi hurmatin,
Kerak ul dog'i asrasa izzatin».

So'ziga berib roy mundoq javob,
Qilib Chin shahi o'zga yanglig' xitob,

Debonkim: «Skandar yiborgan bitik-
Ki, sammdin achig'dur, qilichdin itik.

Rasulin bu sori yiborgan kuni,
Taammul bila yozmamishtur muni.

Sipohim qalin, kishvarim to'qturur,
Mening andin o'ksuklugum yo'qturur.

Shahekim yana, shahga ma'mur emas,
Anga bo'yla maktub dastur emas.

Yozibdur kitobatda hikmat so'zin,
«Hakim-u xiradmand» debdur o'zin.

Aning royikim, bo'yla sofiy durur,
Bu so'zlar xiradqa munofiy durur.

Bu so'zni de olmas sipehri barin-
Ki: «Kelsun janobing'a xoqoni Chin!»

Necha qilsa Doro jahondorliq,
Aromizda voqe' edi yorliq.

Muloqot asbobini tuzmadi,
Manga bo'yla taklif ko'rguzmadi.

Skandarni «Doroyi soniy» tutay,
Jahon mulkining shohi – oni tutay.

Anga qoldi go'yo bu ma'ni nihon-
Ki, Chin kishvaridur yana bir jahon.

Yigitlik anga so'zga berdi shitob,
Javobida men aylamon iztirob.

Agar nomasin ul yozibdur irik,
Vale men iriklikka urmon ilik.

Gar ul qilsa Doro kibi yorliq,
So'ziga qilurmen xaridorliq.

Xayoli agar mundin afzun esa,
Bitik ichra yozg'on kibi so'z desa.

Tamannosida bo'lmasa e'tidol,
Ishim yo'qturur, g'ayri kin-u jidol.

Demonkim, aning sori azim aylagum,
Qayu yerdakim, desa razm aylagum.

Vale kelsa boshimga tortib cherik,
Kirib shahrима chekmagumdur eshik.

Sipahdin yoyib charxi gardung'a gard,
Chiqib ro'baro' aylagumdur nabard!»

Skandar janobiga aylab nuzul,
Ul uch mulk shohi so'zin uch rasul,

Bu dastur ila ibtido qildilar,
Tugaguncha bir-bir ado qildilar.

Ne shahlarki, keldilar ollig'a bot.
Alarg'a qilib asru ko'p iltifot.

Necha qatla shohona majlis tuzub,
May-u rud birla tarab ko'rguzub.

Necha may bila ko'ngli ishratfizoy,
Ul uch mulk bobida fikratnamoy.

Tarab bazmida aysh o'lub peshasi,
Vale ko'nglida azm andeshasi.

Va lekin chu yoqin yetib erdi qish,
Cherik shohlar qish kuni chekmamish.

Chu qishloq ishi ko'nglida erdi jazm,
Qarobog'i Arron sori qildi azm.

Ayoqchi, unut bir dam andishani,
Ayoq ichra qilg'il nigun shishani.

Dame solmag'il shishadek yuzga chin-
Ki, azm aylagum Hind-u Kashmir-u Chin.

Mug'anniy degil hinduyi rexta',
Anga sehri Kashmiri omexta.

Men ichganda chiniy ayog'ni olib,
Degil savt ollimda chiniy cholib.

Navoiy, sumur bodayi jonfizoy-
Ki, qolmish ne Mallu, ne xoqon, ne roy.

Bu ma'ni xati davri sog'ardadur,
Alardin dema, so'z Skandardadur.

Yo'q, Iskandari olamoroda bahs,
Erur balki Xizr-u Masihoda bahs.

Qish ta'rifidakim, tund yeli ko'ngli hasratliq ushshoq sovuq ohidin nishona ko'rguzur va sovuq zamhariri ichi o'tluq bedillar kofurbor nafasidin fasona aytur va taxta muzekim, marmar toshidin dam urar va chopquni durposhikim, jahonni barham va bu faslda falakvash oq uykim, quyoshdek shu'ladin, balki shu'ladek bodadin ravshan bo'lg'ay va anjuman bir quyosh-yuzluk bahori nozparvard gul'uzoridin gulshan bo'lg'ay

Kerak bazm aro o't-u may bo'lsa day,
May, andoqki – o't, o't – aningdekki, may.

Aning manqali shiratazyin kelib,
Munung shirasi manqaloyin kelib.

Munung yuzida may bati la'li nob,
Ichinda aning burdog'on bat kabob.

Aning shu'lası uyni gulshan qilib,
Munung lam'asi ko'zni ravshan qilib'.

Ani dam-badam yondurub dilkashe,
Muni har dam aylondurub mahvashe.

Anga dud o'rnig'a tarvihi ud,
Bu solib dimog' ichra har lahza dud.

Aning axgari koni gavhar bo'lub,
Munung la'li bir pora axgar bo'lub,

Vale bazm yuz boshlig' oq uy aro,
Oq uy toshi tun mushki birla qaro.

Vale mushk uza abri kofurbez,
Jahon uzra yakdast kofurrez.

Oq uyga eshik rust, tungluk dog'i,
Bo'lub ko'raga ev davrig'a to'k dog'i.

Mug'anniylar aylab navosozliq,
Muoshirlar aylab sarandozliq.

Ne may, elni har sho'x bir noz ila,
Yiqib g'amzayi novakandoz ila.

Ko'ngulda biridin nihoni g'ame,
Xayoli bila o'zga bir olame.

Chu may oni beixtiyor etmayin,
Ul anduhini oshkor etmayin.

Vale chun qilib boda toroji hush,
Bo'lub o'trudin mohvashi bodano'sh.

Munga dam-badam ul qadah achchig'i,
Qadahdek solib achchig'-achchig' yig'i.

Ne boqmay anga umridin bahrasi,
Ne boqmoqqa oning sori zahrasi.

Kelib nogah ul sho'xi xudroy anga,
Qadah tutsa yuz noz ila, voy anga!

Ichib bodani qo'ysa o'llig'a bosh
Qiyomatqacha bosh ko'tarmasa kosh!

Gar o'lsa dema marg soni ani,
Hayoti, degil, jovidoni ani.

O'zidin ketib oshiqi mayparast,
Yiqildi chu har kimsa bir yerda mast.

Sabuhiy chog'i ko'z ochib mohvash,
Xumor etgali daf', o'lub jur'akash.

Yana yoqibon sham'-u majlis tuzub,
Yatimona ko'p shevalar ko'rguzub.

Ko'zi ayni maxmurlug' ichra mast,
Mayi la'lidin mastlar mayparast.

Qaro bo'rkin egri qo'yub boshig'a,
Yetib bir qirog'i qaro qoshig'a.

Ko'zi po'stin ichra pinhon bo'lub,
Hamal burjida mehri raxshon bo'lub.

Qiyos etmayin davri layl-u nahor,
Aningdek qish ichra, munungdek bahor.

Bu hay'at bila oshiqi boshig'a,
Kelib noz ila o'lturub qoshig'a.

Qulog'in tutub, tortib uyg'otqali,
Ko'z ochqoch tuman noz o'qin otqali,

Masihovash alqissa yuz dam tuzub,
Kecha andoq o'lturganin tirguzub.

Chu oshiqqa ul ruh etib iltifot,
Masih ilgidin topib obi hayot.

Masihiy damidin aning jon topib,
Xususan, yana obi hayvon topib.

Iki jur'adin, o'yla, maston bo'lub-
Ki, bazm ahlig'a harfi doston bo'lub.

Dema mast, majnuni behol de,
Junun ichra oshufta ahvol de.

Harorat chu g'olib bo'lub bodadin,
Junun ortibon ul parizodadin.

Qilib vahmkim, ishq devonasoz,
Anga qilmag'ay nogah ifshoi roz.

Qo'pub dog'i uydin chiqib tashqari,
Urub telbalardek qadam har sari.

Jahonni ko'rub qor ichinda nihon
Ko'runub ko'ziga yana bir jahon.

Kamar tig'idin sarsar andoq esib-
Ki, har yerga tegsa pichoqdek kesib.

Sular muzdin andoq bo'lub sangbast-
Ki, tosh ursalar mumkin o'lmay shikast.

Quyosh chashmasi bir qadah muz bo'lub,
Sochilg'on bori qatra yulduz bo'lub.

Falak sabzasida qolib yoshurun,
Nazarg'a bo'lub zohir o'lg'onda tun.

Ko'runmay quyosh partavi nurluq,
Borib tab'idin dog'i mahrurluq.

Yel osebidin xalq yuz bog'labon,
Nafasning tafi shusha muz bog'labon.

Urub qush o'zin o'tqa devonadek,
Va yo sham'i so'zong'a parvonadek.

Degil duddin shu'la dom etti fosh,
Shararlardin o'ldi anga donaposh.

To'lun oyg'a ko'k bo'lg'ucha yuz to'ngub,
Falak bahri nili dog'i muz to'ngub.

Emas oq bulut charx javfida tuz-
Ki, andin sinib tushti bir pora muz.

Chu day xoni yel xaylidin un solib,
Chaman kishvari sori chopqun solib.

Shajar xaylini, o'yla, tolon etib-
Ki, boshtin ayog'ini uryon etib,

Qilib o'zlarin o'rtamak multamas,
Sarosar o'tun bo'lmak aylab havas.

Gumon aylabon shu'la ko'rgach tazarv,
Qilib davrida larza shamshod-u sarv.

Bo'lub momug'-u tuk aro el nihon,
Hamul nav'kim, qoqum ichra jahon².

Yopib el qulog'larin iki kitf,
Qo'yunlarda qo'llar bo'lub mu'takif.

Kishikim, qilib hayya nazzorasi,
Gumon aylabon pesa ip porasi.

Borib zahri-yu urmayin tob-u pech,
Aning zahrin aylab havo zahri hech.

O't ustida mahvashlar aylab hujum,
Quyosh tegrasida, nechukkim, nujum.

Chu sorg'artib elni nasimi sabo,
Bo'lub ul somonlarg'a o't kahrabo.

Nasim aylagach birka sori shitob,
Qilib borchha siymobni siymi nob³.

Balig'lar bo'lub day nahangiga qut,
Tong ermas, nahangiki, qut etsa hut.

Chu Bahman sipohi tuzub anjuman,
Yer Isfandiyorin qilib ro'yintan.

Bu Isfandiyor aylabon chun sitez,
Solib olam ahli aro rustaxez.

Sovug' shiddatidinki, ko'zlar qotib,
Anga qavs har dam balorak otib.

Nazarg'a kelib bul'ajab olame,
Havodis elidin jahon darhame.

Ul oshufta nazzora qilg'och bu hol,
Qilib day sipohi ani poymol.

Ul uydin chiqorg'a jihat ko'rmayin,
Bajuz qaytmoq maslahat ko'rmayin.

Kirib bazm anbarsirishte topib,
Qochib ul tomug'din bihishte topib.

Anga hurzode tutub kavsare-
Ki, ul suv urub jonig'a ozare.

Chu bir ratl no'sh aylabon mast o'lub-
Ki, soqiy ayog'ida-o'q past o'lub.

Boshikim, bo'lub yor ayog'ig'a past,
Yetib charxi gardunga andin shikast.

Qayu kimsakim, topsa mundoq murod,
O'qusun yomon ko'z uchun «in yakod»⁶.

Necha anjuman jannatosordur,
Tomug'dur agar kimsa beyordur.

XXXIII

*Majnun hikoyatikim, qish kunining uzun qorong'u tuni Layli
zulfining mushki isin yel korvonidin istishmom qilib, gom urar
erdikim, baxt mashshotasi ul sarishtayi murodni ilgiga berdi*

Eshittimki, Majnuni shoʻridahol-
Ki, dasht uzra soyir edi moh-u sol,

Tak-u toz erdi qish-u yoz anga,
Qish-u yoz erdi tak-u toz anga.

Chu yoz oʻlsa vodiy tomugʻdin nishon-
Ki, xurshid oʻlur erdi otashfishon.

Anga voya ermas erdi soyaye-
Ki, topmas edi soyadin voyaye.

Va gar qish havosi toʻkub zamharir-
Ki, bard aylar erdi baqamni zarir.

Ham etmas edi azm maskan sori,
Isinmoq uchun mayl gulxan sori.

Bori mayli, ul yonki, Layli edi,
Qayon Layli, ul sori mayli edi.

Xabar har qayon topsa mahbubidin,
Chekib nola joni puroshubidin.

Urar erdi yeldek aning sori gom,
Sabo gul sori aylagandek xirom.

Magar bir qish ermish bagʻoyat sovuq,
Ani poʻya Layligʻa qilmish yovuq.

Dimogʻigʻa bermish sabo yor isin,
Aningdekki, bulbulgʻa gulzor isin.

Bu holatda goʻyo qaro tun emish,
Aning ollidin elu chopqun emish.

Nigoridin ul iski topib mashom,
Yumub koʻz, urar ermish ul sori gom.

Yetishgan zamon yor uyi qoshig'a,
Hamono urunmish eshik boshig'a.

Ochilg'och eshik, uyga kirmish yurub,
Magar uyga kirmak budur bosh urub.

Ko'z ochib ko'rar, uyda Layli emish.
Qaro tunda ravshan Suhayli emish¹.

Solur hayrat-u shavq jonig'a tob,
Qilib betahammulluq oni xarob.

Qo'yub Layli ollida tufroqqa yuz,
Yumar so'ngra kavnayndin iki ko'z.

Ani hujrada Layli aylab nihon-
Ki, fahm etmagaylar eli nogahon,

Kishi hush tarkida bu nav' kom
Topib, istasa hush – bo'lsun harom.

Erur ishq aro bo'yla a'jubalar-
Ki, beishq bilmas bu mansubalar.

Navoyig'a, yo Rab, qarib et ani,
Qarib etting ersa, nasib et ani.

XXXIV

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, shito fasli buru-
dat kasratidin va yog'in shiddatidin mujibi parishonliq va boisi
besomonliqdurur xalq anga nevchun rog'ib va tab' anga nega
tolibdurur va hakim javobqa og'iz ochmoq va hikmat sahobidin
durar sochmoq*

Yana qatla doroyi daryonavol¹
Dedi: «K-ey hakimi masihomisol²,

Shito faslida ko'p suubatdurur-
Ki, insong'a andin uqubatdurur.

Biri elki, elni qilur dardnok,
Biri bardi mufritki, aylar halok.

Yana zamharir-u uzun tun dog'i,
Qo'shulsa yel-u qor, chopqun dog'i.

Falak yerga bu nav' o'lur fitnarez-
Ki, andin kerak tab' qilgay gurez.

Nedin qishqa ko'prakdurur tolib el,
Anga yozdin ortug' bo'lur rog'ib el.

Munung vahshatig'a chu bor ittilo',
Haroson kerak erdi mundin tibo'»³.

Dedi, hikmatoyini axtarshunos-
Ki: «Bu ishga bor o'zga yanglig' qiyos.

Chu qish tab'i borid dog'i ratb erur,
Xirad munda bu nav' ruxsat berur-

Ki, tab' ichra solur sabo-u shitob,
Harorat bila yubsdin iztirob.

Chu yubs-u harorat bo'lur mushtail,
Ani borid-u ratb etar mu'tadil⁴.

Yana chun shabob-u kuhulat⁵ dog'i,
Erur elga aysh-u farog'at chog'i.

Bilur el qoshida muqarrardurur-
Ki, bu qishda xushroq muyassardurur-

Ki, gar kunduzi bo'lsa qor-u yog'in,
Bilur el g'animat farog'at chog'in.

Taraddudg'a chun bo'ldi mone' havo,
Farog'at qilur tab' komin ravo.

Erur kechasi dog'i, chunkim, tavil,
Bu dog'i farog'atqa keldi dalil-

Ki, suhbat munosibdurur o'tsa shom-
Ki, topqay sukun uyqu birla avom.

Anga tegrukim, bo'lg'ay uyqug'a chog',
Rutubat qilib kasb maydin dimog'.

Bo'lub uyqug'a vaqtida rag'batl,
Badanning budur mujibi sihhati.

Chu ul uyqudin tab' masrur erur,
Zamon dog'i bor ulcha maqdur erur.

Yana hirfat ahli tutub go'shaye,
Maoshi uchun istasa to'shaye,

Uzun tunda uyqudin o'lg'ach amon,
Erur kasbining vaqti mumtad zamon.

Yana ilm tahsili aylar kishi,
Agar istasa rushd topqay ishi.

Ishidin anga hosil o'lmas farog',
Yemay ko'p uzun kecha dudi charog'.

Iki boshta yonsa charog'i aning,
Tun o'rtasi ting'ay dimog'i aning.

Yana ahli haqkim, qo'yub xo'rd-u xob
Qilurlar ibodatqa jahd-u shitob.

Xaloyiq ko'zidin erurlar nihon-
Ki, ravnaqliq ermas alarsiz jahon.

Qaro tunlar ul xayl toat etar-
Ki, olamga andin yorug'luq yetar.

Bas, ul tun, nechakim, topar imtidod.
Yorug'luqqadur mujibi izdiyod.

Bukim, sharh topti necha nav' ish,
Muyassardurur olam ahlig'a qish.

Bukim, dahr eli qishni aylar talab,
Erur ani istarga muncha sabab».

Degach so'zni donoyi bisyordon,
Dedi: «Ofarin!» – xisravi kordon.

XXXV

*Iskandarning jahongirlik muddaosi bila azm etib,
Xurosong'a etib, Hiroti sonahallohu ani-l-ofoti va-l-
baliyotni bino qilib, Movarounnahrni olib Samarqandi
bemonand tarhin solib, Kashmir sori mutavajjih bo'lg'oni va
kashmiriylar sehri daf'ig'a Muso kibi yadi bayzo ko'rguzub,
sehroyin qal'alarin mu'jiza birla buzub, Malluning dog'i buzu-
lub, tilism qo'rg'onig'a azm etgani va Iskandarning Kashmir
shahrig'a ketgani*

Muarrixki, sharh etti bu mojaro,
Bu yanglig' bo'lur so'zga dastonsaro-

Ki, chun qildi qishloq azmig'a shoh,
Qarobog'i Arronni oromgoh.

Jahongirlik erdi andeshasi,
Bu tadbir edi tun-u kun peshasi.

Tuzub hikmat ahli bila anjuman,
Bo'lur erdi bu amrda royzan.

Xayolida doim bu tadbir edi,
Xayoli namudori taqdir edi.

Bu andeshadin hosil o'lg'ach farog',
Sipah ziynatin aylar erdi yarog'.

Berib qavm-u xaylig'a dildorlig',
Tilar erdi Haqdin madadkorlig'.

Chu raf' o'lsa erdi anga barcha qayd,
Bo'lub rokib, aylar edi azmi sayd.

Farog'at chog'i, sayd o'lub peshasi,
Matofi Aras' ro'dining beshasi.

Bu erdi ishi toki, gardon sipehr,
Hamal jilvagohig'a yetkurdi mehr.

Quyosh xisravi, chunki, topib sharaf,
Sipah tortti sabzadin har taraf.

Urub shohi xurshidvash borgoh,
Chekib dasht uza sabza yanglig' sipoh.

Topib sa'd soat kuhan toqdin,
Saodat bila chiqti qishloqdin.

Qilib azm, qo'ydi Sipohong'a² yuz,
O'tub andin, urdi Xurosong'a³ yuz.

Munga yetgucha borcha Eronzamin
Bo'lub erdi hukmig'a zeri nigin.

Xuroson havosida topti nishot,
Mizojig'a yuzlandi ko'p inbisot-

Kim, ul kishvare erdi behad vase',
Yeri o'zga iqlimlardin rafe'.

Masohat qilib borcha atrofini,
Nechukkim, kerak topib avsofini.

Fazosida ko'p chashma-u rud bor,
Bori yub ko'ngul ko'zgusidin g'ubor.

Yana bahr yanglig' ulug' to'rt rud-
Ki, ko'k toqig'a savti tortib surud.

O'zi, chunki, jannat namudor o'lub,
Sular dog'i jannatqa anhor o'lub.

Alardin dedilar birin Hirmand⁴-
Ki, har qatrasi raf' etib yuz gazand-

Ki, anhoridin mulki Zobulsiton⁵.
Bo'lub zeb-u ziynat aro gulsiton.

Safo ichra ko'zga berib xiraliq,
Hamul mulkdin raf' etib tiraliq.

Yoruq, o'ylakim, mehri getifuro'z,
Bu ma'nidin oti kelib Nimro'z⁶.

Bu kishvarda har bir gado Hotame,
Dog'i har sipohi kelib Rustame.

Yana bir alardin Darijaz⁷ suyi,
Manofe'da, ul nav'kim, raz suyi.

Qayu raz, «sharoban tahuro»dur ul,
Kecha-kunduz oshomi hurodur ul-

Ki, anhuri obod etib mulki Balx-
Ki, andindurur xasmning ayshi talx.

Hamul Balxkim, qildi Hushangshoh,
Jahondin guzin aylabon taxtgoh.

Maqomi – Birohimi Adham⁸ kelib-
Ki, gardi rahi charxi a'zam kelib.

Yana bir dog'i keldi Murg'ob rud⁹-
Ki, sha'nida kavsardin o'ldi durud.

Olib zahmati jism-u ranji ravon,
Xirad aytibon oni ganji ravon.

Bo'lub andin obod Moxon-u Marv-
Ki, qushtur tazarv anda, ashjor – sarv.

Parivashlaridin bo'lub bahramand,
Qilib taxt Tahmuras devband.

Bo'lub so'ngra Sanjarg'a oromgoh-
Ki, qush ko'rmay ul nav' bu domgoh.

Yana bir anga Chaxcharon¹⁰ rud o'lub-
Ki, ul rud hayvon suyidin to'lub.

Yeri rif'at ichra falakdin nishon,
Bu rud anda, ul nav'kim, Kakhkashon.

Ushoq toshlari axtari tobnok,
Latofat aro, o'ylakim, durri pok.

Suyi xosiyatda ziloli hayot,
Topib andin ichkan o'lumdin najot.

Qirog'inda har gulbuni axzare,
Baqo ichra bir Xizr payg'ambare.

Falakvash yerining fazosi dog'i,
Kelib jannatoso havosi dog'i.

Vale bu sifat nahri Kavsarmisol-
Ki, andin jahon komi topib zilol.

Suyi qum-u dasht ichra shoye' bo'lub,
Borib onchakim, borcha zoye' bo'lub.

Xurosonni chun shah masohat qilib,
Nechukkim, kerak to'rt nahrin bilib.

Dedikim: «Bu yerdur jinon gulshani»,
Pisand aylabon xotiri ravshani.

Vale, chunki, manzuri o'lg'och bu nahr,
Yasab anda bir jannatosor shahr.

Chu mazkur etib ahli donish hir ot,
Pisand aylamay xotiri, juz Hirot.

Chu bu lafzg'a iltifot aylabon,
Hamul shahr otin Hirot aylabon.

Hirot o'ldi alqobi Iskandariy,
Dedilar avom oni lekin Hiri.

Chu to'rtunch iqlim edi mavqe'i,
Bas o'ldi quyosh sohibi tole'i.

Kavokibgakim, yeti taqsim erur,
Jahon mulki ham yeti iqlim erur.

Angakim, vasat mehri raxshon kelib,
Munga lek mulki Xuroson kelib.

Xuroson badandur, Hiri jon anga,
Hiri – jon, badandur Xuroson anga¹¹.

Alo toki, bo'lg'ay sipehr uzra mehr,
Yoruq mehr nuridin o'lg'ay sipehr,

Anga bo'lmasun mehr yanglig' zavol,
Sipehr etmasun xalqin oshuftahol.

Chu sa'y aylabon qildi doroyi dahr,
Bino bo'yla kishvarda bu nav' shahr.

Qilur erdi manzil-bamanzil murur,
Angachaki, Jayhundin etti ubur.

Yana kishvare ko'rdi firdavsvash,
Havo-u suyi misli firdavs xush.

Latofat aro ravzadin bahr anga,
Vale ism o'lub Movarannahr¹² anga.

Nedinkim, iki nahr arosi kelib,
Yaqin yuz yig'ochqa fazosi kelib.

Oqib haddi sharqida Sayhun suyi,
Borib haddi g'arbida Jayhun suyi.

Yo'q ulkim, anga bu iki rud-u bas,
O'n-o'n besh su har bir, nechukkim, Aras.

Bo'lub har biridin judo nahrlar-
Ki, har nahri obod etib shahrlar.

Va lekin bu rudeki, derlar Ko'hak¹³-
Ki, yo'q ravzaning nahri erkonga shak-

Ki, ichgach tavono bo'lub notavon,
Guzar aylabon umr yanglig' ravon-

Ki, andin ne bir shahr obod o'lub,
Ne ma'murasidin birov shod o'lub.

Agarchi latofatda rashki Furot¹⁴,
Bo'lub borcha zoye', nechukkim, hayot.

Skandar chu bu mulki dilkash ko'rub,
Fazo-u havosin Eramvash ko'rub.

Xususan Ko'hak rudikim, nahri Nil¹⁵
Emas oncha, ne Nilkim, Salsabil¹⁶.

Yana Tengridin bo'yla tutti umid-
Ki, ul Nil uchun Misre etgay padid.

Qilib hikmat ahli bila guftugo'y,
Etib shahr uchun yaxshi yer justujo'y.

Hamul pushtayekim, Ko'hak topti ism,
Ne pushta jahon ganji uzra tilism.

Ushoq tosh anga la'lu inju kibi,
Yashil sabzasi charxi minu kibi-

Ki, mansub erur anga Ko'hak suyi,
Nedinkim, erur joriy andin quyi.

Hamul to'pa ollidin andoq oqar-
Ki, oshiq bosh-u ashki, der, kim boqar¹⁷.

Aning yonida shahr qildi bino-
Ki, o'turmasun anga gardi fano.

Skandar otodi «Samarqand» ani,
Samarqandi firdavsmonand ani,

Ani chun tugatti qilib ehtimom,
Ravon qildi Kashmir sori xirom.

Kesib dashtning roh-u berohini,
Anga solg'ucha soyayi johini,

Biyik himmat-u baxti bedoridin,
Base, mulk fath o'ldi har soridin.

Chu Kashmir haddig'a qo'ydi oyog',
Padid o'ldi bir charxpayvand tog'.

Ko'kartib qamar orazin xorasi,
Solib bo'rkni yerga nazzorasi.

Falakka degin, o'yla, raxshanda tosh-
Ki, pardoxt qilg'aylar aylab tarosh.

Iki jonibi har bir andoq yiroq-
Ki, qat'ig'a azm etmagan yaxshiroq.

Bu yanglig' biyik tog', aningdekki, Qof,
Bo'lub charxdin yerg'a tegru shikof.

Bo'lub oshkoro arosinda yo'l,
Vale iki yilmon qayo iki qo'l.

Bu yo'lkim, anga tog' o'lub har sari,
Kelib arzi taxmin bila yuz qari.

Ani ahli Kashmir darband etib,
Iki tog'ni bir-birga payvand etib.

Yuz ellik qari avji rif'at anga,
Yana muncha dog'i zaxomat anga.

Aningdek qo'yub gach bila xora tosh-
Ki, yerdin bo'lub ko'kka yakpora tosh.

Temurdin yasab anda darvozaye,
Falak toqidin toqi andozaye.

Bu darvozani o'yla rust aylabon-
Kim, ul iki juzvin durust aylabon.

Qo'poribki, yerdin madoro bila,
Kamargohig'a tegru xoro bila.

Yasab ustida burj-u boru dog'i,
Aduv daf'in etmakka ko'shish chog'i.

Demay kimsa darband-u boru ani,
Tasavvur qilib aql jodu ani.

Ichinda iki ming kishi chorasoz,
Bori hiylapardoz-u afsuntiroz-

Ki, darbandi oliy namudoridin,
Yaqin kelmagay kimsa ming qoridin.

Kishikim, qadam qo'yg'ay ul yon nuxust,
Ayog'i aning bo'lg'ay ul nav' sust-

Ki, topmay taharrukning imkonini,
Yomon vartada ko'rgay o'z jonini.

Takovar dog'i qilsa ul yon shitob,
Ayog'idin itgay tavon birla tob.

Sipah chun bu yerga etib, lol o'lub,
Tahayyurdin oshuftaahvol o'lub,

Shah ollib'a qaytib ayon ettilar,
Nekim, bo'lmish erdi bayon ettilar.

Shah etmay bu so'zlarga hech iltifot,
Arastu bila yetti ul yerga bot.

Inonmay yiroqtin namoyish bila,
Yaqin ayladi ozmoyish bila.

Dedikim: «Bu nayrangi Kashmirdur,
Fusungar ishi, makr-u tazvirdur.

Kerak qilmoq andoq aning chorasi-
Ki, bo'lg'ay nigun burj ila borasi».

Cherikni tushurdi keyinrak yonib,
Yurub hifz uchun davrig'a aylonib,

Chu ko'ngli bo'lub jam', aylab xirom
Tushub borgoh ichra, tutti maqom.

Bor erdi janobida besh yuz hakim,
Alardin o'ni kecha-kunduz nadim:

Filotun, Arastu, Balinos ham,
Yana Arashmidus, Shaminos ham.

Qilinmun-u Volis-u Farfurnus-
Ki, Suqrot-u Hurmus kibi xokbo's.

Borin hozir etti tuzub anjuman,
Dedi anjumansozi lashkarshikan-

Ki: «Bu ishki, afsuni Kashmir erur,
Ani daf' etarga ne tadbir erur?»

Ravon hikmat ahli so'z og'oz etib,
Tilin shahg'a bori duosoz etib,

Dedilarki: «Shahg'a bu ishtin ne g'am,
Bu ish demali, bo'lsa yuz muncha ham.

Bu darband agar charxi gardon erur,
Iloji aning bizga oson erur.

Shah iqbolini Tengri etsun fuzun-
Ki, iqboli gar bizgadur rahnamun.

Bu nayranglarga shikast aylali,
Biyik borasin yerga past aylali.

Ne qilg'ay necha jo'giyi sehrsoz,
Biri muhraduzd-u biri huqqaboz-

Ki, hikmat eli oni daf' etmagay,
Ilaydin ne qilg'onlari ketmagay.

Bu donishvar elkim, erur rahbaring,
Qayu rahbaring, banda-u chokaring.

Bilikdin erur har biri bir jahon,
Jahon hikmati har birida nihon.

Filotung'a yuzlandi ul yerga ish-
Ki, jo'gidin o'lg'ay anga sarzanish.

Arastu nega yerdin o'lmas adam-
Ki, ko'rgay fusungardin afsun-u dam.

Ko'p o'lsa fusunsozi Kashmirning,
Birimiz bizing, bas, alar bo'lsa ming.

Necha bo'lsa chubchuqqa jodu laqab,
Ko'pidin qilur saydgar ko'p tarab.

Shah ar iki kun bo'lsa oromjo'y,
Uchunch o'lsun a'dosidin komjo'y.

Qilib hikmat oyinig'a iltijo,
Buzoli alar sehrini jobajo».

Skandar bu so'zdin tarabgin bo'lub,
So'zi ahli hikmatqa tahsin bo'lub:

«Bari amrdin, – dedi, – ma'zul o'lung,
Borib bu ishingizga mashg'ul o'lung».

Alar qo'pti shahni duo aylabon,
Nekim, komi erdi, ravo aylabon.

Skandar qo'pub, qo'ydi xilvatqa yuz,
Alar qo'ydilar borchu hikmatqa yuz.

Bo'lub anjum ahvolig'a rahshunos,
Tabiatlarin dog'i aylab qiyos.

Necha ko'ra-u damni darkor etib,
Filizzotdin bir namudor etib.

Qilib mazj siymob-u qal'iy-u ro'y,
Namudor qildilar, ul nav', go'y.

Mudavvar falakdek misoli aning,
Falakvash ichi dog'i xoli aning.

Ichining xalosiin malo qildilar,
Adoviydin oni to'lo qildilar.

Murakkab necha nav' ashyo qilib,
Hamul huqqa ichra muhayyo qilib.

Iki suqba ichra fatila anga,
Qilib zohir ul tavr hiyla anga-

Kim, ul go'yni xasm boshi kibi,
G'alat ayladim, ra'd toshi kibi.

Fatilasig'a o'tni chust aylabon,
Qo'yub ra'd yoyig'a rust aylabon.

Ani otib ul soda xoro aro,
Havodin tushurgaylar a'do aro.

Fatila borurda kuyub sarbasar,
Yetib maxfiy ashyog'a o'tdin asar.

Chu yerga tegib rust go'yi tilism,
Necha pora bo'lg'ay anga salb jism.

Usholg'och, sado chiqqay andin g'arib,
Yana shu'la-u rih-u dudi ajib.

Uni buzg'ay ul sehr asbobini,
O'ti ochqay ul qal'aning bobini.

Qaro aylagay dudi sohir yuzin,
Qaroroq hamul fanda mohir yuzin.

Isidin kim etsa muattar mashom,
Unutqay fusun ilmini, vassalom.

Chu zebo tilism o'lg'ach orosta,
Hamul nav'kim, mohi nokosta.

Bo'lub jam' ul hikmatoyin guruh,
Falakdin fuzun har biriga shukuh.

Qo'yub shohi Dorofar ollig'a yuz,
Ne Dorofar, Iskandar ollig'a yuz.

Tilismi nihonni ayon qildilar,
Nihon barcha ramzin bayon qildilar.

Shah ul turfa ishdin, base, shod o'lub,
Dedi uzrlar haddin afzun qo'lub-

Ki: «Mundoq tilismeki, soz ettingiz,
Shuru'ida ne ishga mavquf siz?»

Chu shah tab'ida toptilar bu havas,
Dedilarki: «Hukmungg'a mavquf-u bas!»

Qo'pub shoh-u el ichra g'avg'o tushub,
Ulusqa ul ishdin alolo tushub.

Chu rokib bo'lub qal'ag'a qildi mayl,
Ulus dog'i yuzlandi, andoqki, sel.

Yurub ollida olam ogahlari,
Rikobida bori jahon shahlari.

Sipahning qirog'ig'a chun yettilar,
Ravon ra'd asbobi soz ettilar.

Tilismi garonmoyani kelturub.
Hamul ra'd yoyig'a toshdek qurub.

Chu doruga o't etti, tutti havo,
Qilurga ulus mehnatig'a davo.

Borib tushti a'do arosig'a chust,
Azim un chiqordi tegib erga rust.

Degan to'rt ish tutti andin vujud:
Sado-vu afan is bila o't-u dud.

Sado botil etti fusunlarni pok,
O'ti kuydurub qal'ani qildi xok.

Fusungar yuzin dudi etti qaro,
Isi qo'ymadi nukta xotir aro.

Alar ichra chun tushti bu rustaxez,
Topilmas edi choraye juz gurez.

Qochib bo'ldilar ozimi poytaxt,
Anga tegrukim, Malluyi tiyrabaxt.

Parishonlig'-u benavolig' bila,
Hamul duddin yuzqarolig' bila.

Borur chog'da ming joduyi sabzrang,
Va lekin kelib barchasi ahli zang.

Borib anda ko'k qarg'a – zog'e kelib,
Ketib to'ti, ammo kalog'e kelib.

Hamul go'y otilg'och qochib yak-bayak,
Masaldurki: «Ming qarg'ag'a bir kesak»¹⁸.

Kishi tonimay munda mingdin birin,
Alar demaguncha ul ish sohirin.

Chu Mallug'a arz ettilar holni,
Alar otqon ul turfa timsolni.

Skandar ishidin ko'tardi hisob,
O'z ahvolig'a topti yo'l iztirob.

Qaviy angladi oni, o'zin zaif,
Yaqin bildikim, ermas ermish harif.

Hakim ollida hech jodu so'zi,
Nechukkim, Skandar qoshida o'zi.

Aduv olg'onin bildi darbandni,
Hamul qal'ayi charxmonandni.

Yaqin angladikim, xato aylamish-
Ki, shah buyrug'idin ibo aylamish.

O'zin topti bebarg-u hayron, base,
Elin ham vahim-u parishon, base.

Tuta olmadi mulki ichra qaror,
Dog'i topmadi choraye juz firor.

Hamul qal'akim, vasfi o'tti burun,
Topa olmadi andin o'zga o'run.

Aning naqbin ochmoqqa aylab shitob,
Xazoyin toshitti anga behisob.

Base, bebaho tuhfa – bori nafis-
Ki, tab' oni topqay o'ziga anis.

Javohir fuzun hadd-u miqdordin,
Samin gavhar-u la'li shahvordin.

Avoniyi siymin-u zarrin zuruf-
Ki, ojiz bo'lub elga andin vuquf.

Xazoyindakim, har ne ashyo edi-
Ki, nav'i tuhaf yo hadoyo edi.

Borin, o'yla, qildurdi qo'rg'ong'a naql-
Ki, chsosidin qoldi hayratqa aql.

Chu jam' ayladi ko'nglin ul holdin,
Firor etti nofarrux iqboldin.

Makon ayladi ul Qaro tog' uza,
Aningdekki, qo'ng'ay chibin zog' uza.

Anga bo'ldi ish bo'yla suratpazir,
Vale shohi Jamqadr-u Dorosarir.

Hamul damki, otturdi qo'rg'ong'a go'y-
Ki, darband qildi yiqilmoqqa ro'y.

Dedi, aylagay azm qo'rg'on sari,
Nechukkim, nabi charxi gardon sari.

Vale bermadi ahli hikmat anga,
Ravon azm qilmoqqa ruxsat anga-

Ki: «Qilmoq bugun azm emas maslahat,
Bugun man' qilmoqqa budur jihat-

Kim, ul dud ila is tugansun tamom-
Ki, nuqson topar elga andin mashom».

Eshitgach bu so'z dovari qahramon,
Sukun ixtiyor ayladi shodmon.

Yonib borgah sori azm ayladi,
Tarab birla ohangi bazm ayladi.

Bilik ahlidin majmaye soz etib,
Ko'p ehson-u tahsinlar og'oz etib.

Qilib har birin lutfidin bahramand,
Ato birla ta'zimidin arjumand.

Chu mag'ribqa otti hakimi sipchr,
Skandar tilismi kibi go'yi mehr.

Qadah birla tiybi dimog' ettilar,
Tarab birla mayli farog' ettilar.

Anga tegrukim, garm bo'ldi dimog',
Qo'pub, uyqudin istadilar farog'.

Borib tab'din ranj-u farsudaliq,
Badan uyqudin topti osudaliq.

Chu xurshed ko'rguzdi anvorini,
Skandar kibi ochdi ruxsorini.

Skandar ochib chehra xursheddek,
Murod ahlig'a subhi ummeddek.

Chiqib raxsh uza, o'ylakim, Rustame,
Va yo charx uza nayyiri a'zame.

Sipah dog'i to'sh-to'shdin o'ldi ravon,
Agar xud tavono va gar notavon.

Chu darbandning og'ziga yovushub,
Necha kun cherik o'ttilar chuprushub.

Qilib ko'ch-barko'ch ul yon xirom-
Ki, etti hamul shahr elidin payom.

Rasule etib xidmat etti padid,
Bir ilgida noma, birida kalid.

Xatin shahr ahli savod aylabon,
Aning hukmig'a inqiyod aylabon-

Ki: «Malluda bo'lg'on zamon bu diyor,
Yo'q erdi bu qullarg'a hech ixtiyor-

Ki, qilgay eduk xidmat izhorini,
Ayon aylabon qulluq osorini.

Bu damkim, ani shavkating qildi past,
Firor ixtiyor etti, topib shikast.

Necha bandalig' ichra sharmandabiz,
Nekim, bizga hukm aylasang bandabiz.

Yorug' aylasang mulki vayronimiz,
Fidodur sanga mol ila jonimiz.

Va gar bizni istarga farmon erur,
Borig'a yuzung ko'rmak armon erur.

Erurbiz ne hukm aylasang muftaxir,
Bu noma javobiga biz muntazir».

Skandar o'qug'och bititdi misol-
Ki: «Siz kelgali bo'lmang oshuftahol.

Hamul mulkunguzda farog'at qiling,
Manga deb duo, Haqqa toat qiling-

Ki, men xud kelurmen shitob aylabon»,
Yibordi bu yanglig' xitob aylabon.

Yetishguncha bu noma birla rasul,
O'zi dog'i shahr ichra qildi nuzul.

Yasab erdi Mallu tarabxonaye,
Tarab qilgali qasri shohonaye.

Hamul qasr davrida bir turfa bog',
Anga har guli toza ravshan charog'.

Biyik toqini charxfarso qilib,
Bu gulshan otin «Jannatoso» qilib.

Hamul ravzada bo'ldi shah manzili,
Tushub shahr ichinda sipah mahmili.

Chu bu ishni ma'lum etib xos-u om,
Bori «Jannatoso»g'a aylab xirom,

Xavosi ko'rub shohdin iltifot,
Topib har biri yangi boshdin hayot.

Avom ollig'a iltijo aylabon,
Yiroqtin chekib un, duo aylabon.

Shah altof ila barchasin shod etib,
Buzulg'on ko'ngullarni obod etib.

Qilib hukmkim, el qilib iztirob,
Kishidin tama' qilmasun rishtatob.

Birovkim, tama' rishtaye qilg'usi,
Aning birla bo'g'zidin osilg'usi.

Berib mulk eli lek moli amon-
Ki, andin topib bahra yaxshi-yamon.

Raiyat bu bermakka xursand o'lub,
Sipohiy olurdin barumand o'lub.

Birovdin birovga yetishmay g'ame,
Kishidin kishi olmayin dirhame.

Skandar ichib aysh uchun jomi sof,
Qilur erdi Kashmir mulkin tavof.

G'aroyib ko'rar erdi haddin fuzun-
Ki, sharhi aning so'zni aylar uzun.

Bir ul jumladin jome erdi shigarf,
To'la maydin, andoqki, daryoyi jarf-

Ki, Mallu chu solib chiqib mulkini,
Qochib qoldi, go'yoki, bir xozini,

Necha tuhfa ganjidan oning olib,
Chu ul qal'ag'a azm etib, bu qolib.

Hamul tuhfalar bir-biridin g'arib,
Hamono Skandarga ermish nasib.

Alardin biri ul duraxshanda jom,
Ichinda to'la bodayi la'lfom-

Ki, har nechakim, ichsa kam bo'lmayin,
Icha olmayin kimsa, xam bo'lmayin.

Yozib jom davrida ta'rifini,
Qilur chog'da ul jom tasnifini-

Ki, olamni olg'onda Jamshidshoh-
Kim, ul xusrave erdi hikmatpanoh.

Necha yil yig'ib hikmat ahlin tamom,
Tilism ettilar sa'y etib iki jom.

Birisin dedi: «Jomi getinamoy»,
Birisin dedi: «Jomi ishratfizoy».

Chu getinamo asru mashhur erur,
Muni vashf etay ulcha maqdur erur-

Ki, vaz'in tilism aylaganda hakim,
Bu nav' aylamish soz tab'i salim-

Ki, may jozibi bo'lgay ajzo anga,
Tamom o'lmag'ay boda aslo anga.

Necha ichsalar bo'lg'ay ul lab-balab,
Zihi xush tamosho, zihi xush tarab.

Agarchi necha ichsa o'ksulmagay,
Vale egri ham bo'lsa to'kulmagay.

Aningdekki, may jazbi oning ishi,
Ola olmag'ay jazb qilmay kishi.

May anda hamul kun magar qolmag'ay-
Ki, olamda maydin asar qolmag'ay.

Skandarga chun ro'zi ul jom o'lub,
Tuzub majlis-u bodaoshom o'lub.

Qilib hikmat ahli tamosho ani,
Ilikdin dame qo'ymay aslo ani.

Bo'lub shahg'a ul nav' ishratfizoy-
Ki, yod aylamay jomi getinamoy.

Ketur soqiy, ul jomi yoqutgun-
Ki, el tab'ida ishrat etgay fuzun.

Necha bodasin ichsa kam bo'lmag'ay,
Muoshirg'a andin alam bo'lmag'ay.

Mug'anniy, surude chiqor dilnavoz,
Bo'lub ahli Kashmirdek sehrsoz.

Agar nag'ma bas qilmoq etsang havas,
Hamul jom gum bo'lmayin qilma bas!

Navoiy, agar topsang ul nav' jom,
Nekim bodadin o'zga ichsang harom.

Xitob etgasen jomi boqiy ani,
Vale tutsa gulchehra soqiy ani!

*Hakimi koinotpayvand va Xoliqi hemisl-u monand masnuoti
tamoshosi aning vujudi isbotig'a hujjati qote' va burhoni sote'
ekan bobda nukta surmak va ul sanoye'ning badoye'i jahon
kezmakta ko'prak muyassar erkonga ham dalil kelturmak va
safar tariqin uch nav'da taqsim qilmoq: avval, soliki rahnavard
o'zluk havodisin qat' etib, maqsad haramig'a muhtaram
bo'lmoq; ikkinchi sayyohi jahongard talab manozilida bosh-
din qadam qilib, murshidi komil irshodi bila takmil topmoq;
uchunchi, xisravi Bahromnabard sipohi anjum adad chekih
jahon mulkin olmoq*

Azal subhikim, chekti Fayyozi Jud,
Bori ofarinishqa naqshi vujud.

Taharruk topib kilki taqdir anga,
Bo'lub kavn ashkoli tasvir anga.

Chu ul xomani qildi suratnigor,
Ajoyib suvar bo'ldi ko'p oshkor.

Ajab yo'q musavvir esa bir oti-
Kim, ul chekti kavnaynning surati.

Bu tasvir aro ko'p g'aroyib durur,
Nihoyatsiz anda ajoyib durur-

Ki, har qaysig'a, kimki, tadqiq etar,
Musavvir kamolini tahqiq etar.

Chu ashyoda ko'rsa kishi san'atin,
Bilur Sone'i g'aybdon qudratin.

Ul a'jubalarda bo'lub xurdabin,
Anga Haq kamolida ortar yaqin.

Kim o'lg'ay quyosh sirrining mahrami-
Ki, bir zarra mohiyatin odamiy.

Nechunkim, kerak bilmak oson emas,
Ne oson emas, balki imkon emas.

Va lekin kishi zohir etsa talab,
Jahon ichra ko'ptur ajabdin ajab.

Muni ko'rmak o'lmas jahon kezmayin,
Taab zahrin o'z komig'a ezmayin.

Safar zahmati garchi dushvor erur,
Tengiz qa'rida durri shohvor erur.

Muhit ichra cho'mmay, nechukkim, nahang,
Kishi ursa bo'lg'aymu gavharg'a chang?

Katakda qolib bo'rdag'on mokiyaon,
Ne ma'lumi uchmoqqa sud-u ziyon.

Falak javfida g'arq o'lub jurraboz
Par-u bol urar chun nisheb-u faroz.

Demay sayd jonig'a yag'mo qilur-
Ki, olamni yaksar tamosho qilur.

Tarona chekar soyir erkonda rud,
Chu turdi tarab birla, chekmas surud.

Valoyat ishin qilsalar kimga arz,
Biyikrak maqomi erur tayyi arz.

Safar qilmag'on odami xomdur,
Sovuqda to'ngar kimga oromdur.

Falak sayrdin poya topti baland,
Sukun qildi tufrog'ni xor-u najand.

Safar qilmag'ong'a ne ogohliq-
Ki, elga qilur Xizr hamrohliq.

Ne voqif kishi uydin olmay qadam-
Ki, ne jonfizodur tavofi Haram.

Xush ulkim, ko'ngulga kushod istabon,
Qo'pub azm qilg'ay, murod istabon.

Fano taylasonini qilg'ay kafan,
Kafan bas anga, balki gardi mihan.

Tajarrud xiromiga rog'ib bo'lub,
Tavakkul samandiga rokib bo'lub.

Sarobi fano jo'ybori aning,
Samumi balo lolazori aning.

Ayoqtin boshi shavq o'ti ichra g'arq,
Itik po'yada sekrib, andoqki, barq.

Tani chayqalib ko'ngli topokidin,
Ul o't bosh urub jismi xoshokidin.

Qabarchuq kafi poyida har taraf,
To'la durri maqsud ila iki kaf.

Yorilg'och suyi, dema, har yon tomib,
Fano abridin durri g'alton tomib.

Dema durri g'altonki, hayvon suyi,
Ayog'da to'la har taraf jon suyi.

Yorug'kim, tobonni qilib choklig',
Yasab obi hayvon oqarg'a arig'.

Xizr aylasa poybo'sin havas,
G'araz ichmagi obi hayvon-u, bas.

Ne biymi malolat, ne xavfi alam,
Bu yanglig' etib qilsa tavfi Haram,

Iyo mukrim-u hujra tayyor anga.
Karamdin emas bermamak bor anga.

Bu yanglig' aziz, ulki, mehmoni bor,
Qachon mezboli bo'lmay imkoni bor.

Bu yanglig' safar, kimgaki, bersa dast,
Netar xilvat ichra bo'lub poybast.

Safar ichra mundin biyik yo'q maqom,
Vagar kimsaga dast bermas bu kom,

Yomon ermas, ul hamki, ozodaye,
Miyonbastaye yo'lga omodaye.

Qadam tortqon xalq avbobidin,
Etak silkkan olam asbobidin.

Bo'lub juzvdoni anisi aning,
Kitobi rafiq-u jalisi aning.

Jahon ahlida chun vafo ko'rmayin,
Jahondin dog'i juz balo ko'rmayin.

Qilib mayl olam tamoshosig'a,
Fano mulkiga, faqr sahrasig'a.

Qo'pub gom urub fard-u farzonavor,
Qilib dasht qat'ini devonavor.

Solib har nechuk yergakim, yetsa ko'z,
Eshitib yana barcha el ichra so'z.

Ko'rub har mashaqqatda xosiyate,
Topib har mazallatda kayfiyate.

Zilole tilab ko'nglining tobig'a,
Tabibe so'rab dardi noyobig'a.

O'zin borchaxayl ichra tuz yetkurub,
Bori tuzlar o'lig'a yuz yetkurub.

Agar yetsa sarvaqtig'a komile,
Quyoshdek falaksayr-u ravshandile.

Qo'yub zarradek sayr-u sargashtalik,
Yetak chun topib, olmay andin ilik.

Aning xizmatidin kushode topib,
Xudo ro'zi etsa murode topib,

Bu yanglig' safar dog'i marg'ubdur,
Bu ham bo'lmasa ul dog'i xo'bdur-

Ki, tortib skandarmasallik sipoh,
Bo'lurg'a yeti kishvar ahlig'a shoh,

Qayonkim, azimat qilib fath etib,
Qilib har taraf mayl, nusrat yetib.

Bo'lub gah Ajam mulki tasxir anga,
Musallam bo'lub goh Kashmir anga.

G'aroyib nihoyatdin afzun ko'rub,
Ajib amr g'oyatdin afzun ko'rub.

Chu bir-bir kelib kom har dam anga,
Bo'lub rub'i maskun musallam anga.

Jahon mulkiga hukmi shohi topib,
Bu shahlig'ni mah to ba mohi topib.

Safar ichra har ishta ahli rashod,
Bu yanglig' kushod uzra topib kushod.

Sanga dog'i bo'lsa kushode havas,
Bu olamda topmoq murode havas,

Talab yo'lida qil shitobandaliq-
Ki, jo'yandag'a keldi yobandaliq.

XXXVII

*Iki rafiq hikoyatikim, biri sayrdin quyoshsipehr kishvarida shol
bo'lg'ondek, mulk saltanatig'a yetti va biri sukundin yer olan
ahlig'a lagadko'b bo'lg'ondek, xoksorliq hosil etti, bu ham to
garddek harakat etmadi, tufroqdin qo'pub oliy maqomg'a yet
madi*

Xurosonda bor erdi iki rafiq,
Bo'lub rifq ila bir-biriga shafiq.

Havodis solib ishlarig'a shikast,
Maosh amrida bo'ldilar tangdast.

Biri qilmayin tark mulk-u diyor,
Biri qildi lekin safar ixtiyor.

Mujovirg'a davron solib zorliq,
Ulusdin ko'rar erdi ko'p xorliq.

Kerak elga mufлис ko'runsa qalil-
Kim, oni qilur ko'p ko'runmak zalil.

Erur ozki, feruza bo'lmish aziz,
Chu xarmuhra ko'pdur – o'ni bir pashiz'.

Musofir safarga topib ixtisos,
Burun xud mazallatdin o'ldi xalos.

Ko'rub har dam amre bag'oyat ajib,
Ani tortibon eltur erdi nasib-

Ki, tushti guzargohi Yunon sori,
Yetishti o'luk – obi hayvon sori.

Yere ko'rdi tufrog'i hikmatsirisht,
Magar hikmat erdi anga sarnavisht.

Necha vaqt anda maqom ayladi,
Bilik kasbiga ehtimom ayladi.

Musohib bo'lub ahli hikmat bila,
Base, ilm kasb etti rag'bat bila.

Ne qilg'ollikim, kimga niyatdurur,
Burun shart anga qobiliyatdurur.

Chu qobil edi, topti behad vuquf-
Ki, hikmatda bo'ldi jahonfaylasuf.

Anga chun bu ish sayrdin berdi dast,
Yana sayrg'a tushti qilmay nishast.

Anga Hind mulkiga tushti guzar-
Ki, shohig'a yopilmish erdi nazar².

Garav aylab erdi aroda bu so'z-
Ki, sa'y aylab ulkim, manga ochsa ko'z,

Anga aqd aylab ko'zum nurini,
Ko'zim ichraki, parda masturini,

Ani qurrat ul-ayn-u farzand etay,
Ko'zum nurini anga payvand etay³.

Chu donog'a fahm o'ldi ul ehtiyoj,
Borib bir-iki kunda qildi iloj.

Shah o'z va'dasig'a vafo ayladi,
Degandek ani kadxudo ayladi.

Yetib shoh umri kuniga zavol,
Anga topti ul shohlig' intiqol.

Chu ogahlig' o'ldi aning yorig'a,
Bukim, shahlig' o'ldi aning yorig'a.

Safar azmi qildi ajab hol ila,
Falak ko'bidin jismi pomol ila.

Bu kishvarni chun qildi oromgoh-
Ki, yori edi anda kishvarpanoh.

Rafiqig'a keldi bu ish dilpazir,
Inoyat qilib, etti oni vazir.

Chu mulkida aftoda-vu zor edi,
Ulus ollida dam-badam xor edi.

Vazoratdin o'lmoq rafohiyati,
Bu dog'i edi sayr xosiyati.

Chu avvalg'ining sayri komil edi,
Anga saltanat amri shomil edi.

Kishi o'zluki mulkidin qilsa sayr,
Anga oqibat aylasun Tengri xayr.

XXXVIII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, chun safar mujibi
shiddatdur, hikmat ahlidin anga nega ruxsatdur va javob eshit-
mak*

Yana dedi shohi faridunhasham-
Ki: «Ey hikmat ahlig'a roying hakam!

Hazarda bo'lur kom-u osudaliq,
Safarda vale ranj-u farsudaliq.

Chu tab' anda ranjur-u ojizdurur,
Nedin shug'li hikmatda joyizdurur?»¹

Javob aytti fikr birla hakim-
Ki: «Ey hikmat amrida fikring salim!

Bukim, sayr aro elga yetgay malol,
Aning ruxsatidur mahalli savol.

Vale munda sirri nihoniy erur-
Ki, naf'i aning jovidoniy erur,

Ki, har ranjdin so'ng bo'lur rohate,
Taabsiz muyassar emas ishrate.

Taomeki, ul mujibi komdur,
Gar o't ranjini tortmas – xomdur.

Ne oltunki, bor elga dilkashlig'i,
O't ichra bo'lubtur judo g'ashlig'i.

Safarkim, mashaqqatda keldi saqar,
Aning o'tida kimsa tutmay maqar.

Hamono anga ozmoyish kuni,
Emas pok-u xolis vujud oltuni.

Chu har necha o't bo'lsa so'zandaroq,
Gudoz ichra oltun furo'zandaroq.

Safar o'tini aylagan ixtiyor,
Vujud oltunin qildi komil iyor².

Ketursa birov imtihondin mahak,
Iyori aro topmag'ay hech shak.

Yana andin o'ldi safar ruxsati-
Ki, elning erur mujibi sihhati.

Nedinkim, safarg'a kishi ursa gom,
Taraddud erur mujibi inhi-
zom.

G'izo hazmig'a tab' chun bo'ldi chust,
Kishi bu jihatdin bo'lur tandurust³.

Yana ulki, tab'eki, bo'ldi saqim,
Havo-vu su takroridin topti bim.

Bu iki chu bo'ldi tajaddudpazir,
Tabiatqa sihhath bo'lur dastgir-

Ki, majbul erur odamizod anga,
Ki, har amrkim, bo'lsa mu'tod anga,

Nishotig'a takror hoyil bo'lur,
Tabiat tajaddudga moyil bo'lur.

Tajaddud erur, chunki, marg'ubi tab',
Erur mujibi aysh mahbubi tab'.

Safarda bu holat muyassardurur-
Ki, su-vu havo nomukarrardurur.

Tabiatqa bor iki ishtin navo,
Alardin biri su, birisi – havo.

Chu ikisi bo'ldi muyassar muqim,
Ne uzr aytqay tab' bo'lmay salim.

Bas o'ldi safardin salomat dog'i,
Bashar tab'ig'a istiqomat dog'i.

Hakim ar bu nav' ishga ruxsat berur,
Xirad ahli ollinda ma'zur erur».

Javobin topib xusravi xurdabin,
Xamush o'ldi donog'a deb: «Ofarin!»

*Iskandarning Kashmir shahrig'a yetgandin so'ngra Malluning
tilism qo'rg'onidin Kashmirdin yel bila o'tni o'g'urlag'oni va
ul viloyatni bir o'luk jismdekki, nafasi munqate' va g'ariziy
harorati muntafiy bo'lmish bo'lg'ay, qilg'oni va Aflotunning ul
tilismni ochqoni va yashurg'on yel bila Malluning hayotin bar-
bod etib, maxfiy o't sharor va axgarin aning xirmani umrig'a
sochqoni va Iskandarning Mallu o'rnida Feruzning charog'i
davlatin yorutqoni*

Bu farxundatarix donishvari,
Dedi bo'yla tarixi Iskandariy-

Ki: Mallu chu azm etti qo'rg'onig'a,
Tiriklikni minnat tutub jonig'a.

Skandar kelib oldi taxtin aning,
Qilib tiyra iqbol-u baxtin aning.

Ulusqa berib adli birla navid,
Ulus borchas adlig'a bog'lab umid,

Mute' o'ldilar hukm-u farmonig'a,
Ko'ngul bog'labon lutf-u ehsonig'a.

Xabar so'rdi chun Mallu ahvalidin,
Bu yanglig' dedilar xabar holidin-

Ki: «Shoh savlatidin firoriydurur,
Falon qal'a ichra hisoriydurur¹.

Hamul sehr yoxud tilisme so'zi-
Ki, elchi qoshida degandur o'zi».

Tamomini sharh ettilar mo'-bamo',
Xud anglab edi shohi farxundaxo',

Chu ul bir ajab nav' surat edi.
Aning fikrin etmak zarurat edi.

Yana majma'i dilkushoy istadi,
Bilik ahlidin anda roy istadi-

Ki: «Kashmir agar toza gulzordur,
Havosi va lekin ajab hordur.

Esar doimo ruhparvar nasim-
Ki, jannatdurur, yo'qsa bordur jahim².

Nasim ar bu gulshanda tutmas vujud,
Guli o'tdurur, sunbuli – tiyra dud.

Ajab ishki, dahr o'lg'ay otashfishon,
Vale topmag'ay kimsa o'tdin nishon.

Ne mulk ichrakim, bu uqubatdurur,
Bo'lur elga anda suubatdurur.

Suubat nekim, bo'lmoq imkon emas-
Ki, bu ikining tarki³ oson emas.

Bu ishga agar chora mumkindurur,
Ne g'am, gar kishi munda sokindurur.

Yo'q ersa burunroqki, bor ixtiyor,
Ul avloki, tark aylasak bu diyor-

Ki, ojiz bo'lub azm ishi xush emas,
Eshitmakka har yerda dilkash emas».

Dedilar bilik ahli aylab duo-
Ki: «Gar shahg'a bu ishdurur muddao-

Ki, oning bu makrini daf' etkabiz,
Hijobeki, ul soldi, raf' etkabiz.

Nedin shoh tab'i haroson erur-
Ki, bu qullar ollida oson erur.

Gar o'n kungacha shoh muhlat berur,
Ul ish daf'ig'a Tengri nusrat berur».

Dedi shahki: «O'n kunga bo'lsa darang,
O't-u yelsiz el kelgusidur batang».

Ul ishtin ko'rub shoh tab'in malul,
Filotuni donishvar etti qabul-

Ki: «Farxunda tab'ini shohi jahon,
G'amin etmasun oshkor-u nihon.

Men uch kunda ul nav' tadbir etay-
Kim, ul hol vaz'ig'a tag'yir etay».

Bu so'zni degach nuktadoni bisot,
Skandarga yuzlandi ko'p inbisot.

Bu holatda ul nav' gum bo'ldi yel-
Ki, do'zax aro tushti issig'din el.

Isig'din bo'lub xalq ichi toblig',
Ajabroq bukim, o'tqa noyoblig'.

Yetib matbax ahli fig'on qildilar,
Fig'on ichra bu so'z ayon qildilar-

Ki: «Olam aro yo'qdur o'tdin vujud,
Ne axgar, ne shu'la, ne uchqun, ne dud⁴.

Degil xo'blar ko'nglidek bo'ldi tosh-
Ki, andin emas mutlaqo shu'la fosh.

Temur ursalar o't qilib orzu,
Yaqindurki, chiqqay o't o'rnig'a su.

Agar bo'lsa shilon ishida futur,
Chu arz ayladuk bizdin ermas qusur».

Maalqissa: o't-u yel o'ldi taboh,
O't issig' dam erdi-yu, el sovug' oh⁵.

Tanur o'lmayin kunduz otashfishon,
Kecha sham'da shu'ladin yo'q nishon.

Ajab ishki, chun yeldin erdi farog',
Nedin qolmadi o'chmayin bir charog'.

Isig'din nazar sham'ig'a xiraliq,
Sovug'din yonar sham'g'a tiraliq.

Ul uch kunda el bo'ldi andoq zabun-
Ki, bo'ldi engaklarga qo'llar sutun.

Filotun harimig'a yuz qo'ydi shoh,
Aningdekki, shah, borchaxayl-u sipoh-

Kim: «Ul va'dakim, qildi donoyi dahr,
O'tub uch kun, el topmadi hech bahr.

Agar mundin ortuq taammul bo'lur,
Mashaqqatdin el betahammul bo'lur!»

Dedi hikmatoyini donishpujuh-
Ki: «El bo'lmasun bu alamdin sutuh,

Bu kun dog'i mav'idg'a doxildurur,
Vale tongla maqsud hosildurur».

Bu so'z birla taskin topib shoh-u xayl,
Bori qildi oromgohig'a mayl.

Ul ish daf'i bu nav' edikim, hakim-
Ki, qildi qabul oni bevahm-u bim.

O'qub erdi Jomosp ahkomida
Bu so'zniki, «Iskandar ayyomida-

Kim, ul bo'lg'usi shohi hikmatsirisht,
Jahon mulki fathi anga sarnavisht.

Bo'lurda jahon mulki tasxir anga,
Chu bo'lg'usidur fath Kashmir anga.

Shahi berk qo'rg'ong'a yuz urg'usi,
Ulusdin el-u o'tin yoshurg'usi.

Tilismedurur ul hisor ichra chust,
Bo'lur topmog' oni qilib bozjust.

Hisor ichra bir uydurur sangbast,
Tilism aylamish oni hikmatparast-

Ki, el xaylini anda band aylamish,
Xaloyiqqa daf'i gazand aylamish.

Burun chog' esib asru bee'tidol,
Ulusqa yetar ermish andin malol,

Chu elni hakim etmish ul uyda band,
Yasamish anga ravzani dilpisand.

Kelib mulk sori bu ravzang'a yuz,
Boqib lek Kashmir shahrig'a tuz-

Ki, ravzan ichindin nekim, chiqsa yel,
Hamul yel bila bahramand o'lg'ay el.

Chu ravzanni madrus qilg'ay kishi,
Esar yelni mahbus qilg'ay kishi.

Yana qal'a toshida bir choh erur,
Tilisme yana anda dilxoh erur.

Bu choh og'zi bas tordur, qa'ri keng,
Hamul qal'a davri kenglikda teng.

Aning qa'ri bir a'zam otashkada,
Kayumars chog'idin otashzada⁶.

Ichinda namudor andoq tilism-
Ki, ul hufra kunjida bir ro'y jism.

Kishi hay'ati birla junbushnamoy,
Ul otashgah ichra haroratfizoy.

Yasab ollida dam bila ko'raye,
Hamul ko'ra jismida moshuraye.

Chu ul ko'ra-u damg'a aylab sitez,
Bu moshura nafxi qilib shu'la tez.

Chah og'zida zohir sharar birla dud,
Bu dud-u sharardin xaloyiqqa sud⁷-

Ki, mulk ichra o't manba'i ul bo'lub,
Ne o'tkim, quyosh matla'i ul bo'lub.

Bu mulk ichra, o'tlug' nekim, bo'lsa tosh,
O'ti ushbu otashgah ichinda fosh.

Tilism aylabon jazb o'tlarni pok-
Ki, otashgah andin bo'lub shu'lanok.

Shararlarki, choh og'zida bilgurub,
Hamul kishvar ahlig'a o't yetkurub.

Kishi qilsa ul choh boshini rust,
Hamul nav'kim, rust ekandur nuxust.

O't o'lmas yana mulk ahlig'a fosh,
Kirar yer tubiga, nechukkim, quyosh.

Skandar qachon olsa Kashmirni,
Aning shohi aylar bu tadbirni.

Ul ish dafʼigʼa ahli hikmat tamom,
Degaylar ayon aylali ehtimom.

Filotungʼa lekin havolatdurur-
Ki, hikmatda sohibmaqolatdurur,

Kerak topib ul naqb boshin burun,
Tikib chodir ul yerda tutqay oʻrun.

Ochib naqb boshini qilgʼay xirom,
Qadamni sanab urgʼay oʻn yetti gom.

Chu oʻn yetti gom urdi qilmay guzar,
Iki yonigʼa yaxshi qilgʼay nazar-

Ki, har sori lavhe erur taʼbiya,
Birida yel-u, birda oʻt taʼmiya⁸.

Kerak tepsa har lavhni oʻyla rust-
Ki, yumrulsa devor ichiga durust.

Biri yelga yoʻldur, biri oʻtga yoʻl,
Buzulgʼoch ravon tashqari qochtik ul-

Ki, oʻt birla yel, oʻyla, tugʼyon qilur-
Ki, yoʻllarki, bogʼlandi – vayron qilur.

Iki raxnadin chun chiqar oʻt-u yel,
Koʻrar rustaxezi ul navohiyda el.

Yel ul qalʼa ahligʼa andoq yetar-
Ki, har kimgakim, tegdi – barbod etar.

Qilur barcha oliy imoratni past,
Berur bori indur yigʼochga shikast.

Yeli qolmoq o'lmay xayol aylamak,
Erur, bas, xayoli mahol aylamak.

O't ul chohdinkim, bo'lur shu'lazan,
Bo'lur iltihobi aning qal'akan⁹.

Tutoshur hamul qal'a o'trusig'a,
Ne o'trusig'a, burj-u borusiga.

Topar shu'ladin toshi ul nav' tob-
Ki, xalqi bo'lur ichkari sangkabob.

Chu ul lavhlarni ushotti hakim,
Kerak tashqari tursa bir dam vahim.

Agar yel solib qal'ag'a rustaxez,
Yetishti hamul shahrg'a tund-u tez,

Kirib lavhlar tomg'a rust aylasun,
Hamul raxnalarni durust aylasun-

Ki, ul o't bila yelga taskin yetar,
Ikisidin oshub-u tug'yon ketar.

Bo'lur ham burung'i qarori bila,
Yel oromi-yu o't sharori bila».

Filotun bu afsona sharhin bilib,
Qo'pub erdi shahdin taahhud qilib.

Kezib uch kun ul yerda hanjor ila,
Nishona bitilgan namudor ila.

Topib erdi ul naqbning boshini,
Qilurg'a fusunsoz podoshini.

Uzotqoch xaloyiq bila shohni,
Hamul naqb uza chekti bungohni.

Makon aylagach arz naqbini mehr,
Chiqordi kavokib tilismin sipehr.

Filotun qilib azm dargohg'a,
Tilab xilvat o'ldi yaqin shohg'a.

Bu so'zni bilib arz qilmog'ni farz,
Burundin nihoyatg'acha qildi arz.

Shah anglab, bo'lub hayratoyin anga,
Dedi aylab ehson-u tahsin anga-

Ki: «Bu ish butarga topildi jihat,
Ne nav' emdi dono ko'rar maslahat?»

Duo aylabon surdi dono maqol-
Ki: «Ey shavkatingg'a falak poymol!

Manga ulcha darxo'rd edi, bo'ldi rost,
Saranjom o'lur bo'lsa Tengriga xost.

Bir ish qoldikim, bordur iqbol ishi,
Bugun muqbil, andoqki, sen yo'q kishi.

Qaviydur ham iqbol-u, ham davlating,
Ham ul ikicha quvvat-u himmating.

Taammulluq ishlarga qildim iloj,
Sening dastburdungg'a bor ehtiyoj-

Ki, sindurg'asen lavhlarni nuxust-
Ki, bu ish saranjom bo'lg'ay durust-

Ki, ham shohsen, ham jahonpahlavon,
Juvonmard o'zung, davlating navjuvon.

Budur bandalar xotirig'a murod-
Ki, sendin bu ish bandi topqay kushod».

Degach nuqta donoyi bisyordon,
Debon ofarinlar shahi kordon.

Nihoni necha mahrami roz ila,
Hamul bixradi chorapardoz ila.

Ravon rohib etti hamul sori azm-
Ki, bo'lmish edi naqb donog'a jazm.

Chu yetkurdi shoyista hamrohni,
Qaro tunda ravshanravon shohni.

Tushurdi-yu naqb og'zig'a bordi bot,
Aning birla hamrah shahi pokzot.

Kirib naqb aro oncha qildi xirom-
Ki, erdi iki lavhayi nuqrafom.

Ikisin Skandarga ko'rguzdi ul,
Dedi: «Emdi soat o'tar, bot bo'li!»

Skandar alarni ko'rub bo'ldi shod,
Hamul shodliqda qilib Haqni yod.

Iki lavhani tepti ul nav' rust-
Ki, yemruldi-yu tashqari chiqti chust.

Ikov tiktilar ko'zni qo'rg'on sari,
Ne qo'rg'on sari, sun'i Yazdon sari¹⁰.

Bu ishdin dame o'tmadi besh-u kam-
Ki, o't qal'adin ko'kka chekti alam.

Yana bir nafas o'tmayin yetti yel,
Aningdekki, to yetti, qo'zg'oldi el.

Chu el soldi ofoq aro rustaxez,
Yana qildilar naqb sori gurez.

Iki raxna sori ravon bordilar,
Gach-u xisht ila rust butkordilar.

Masolih tutulmoq uchun saddi bim,
Qilib erdi omoda borin hakim.

Balo raxnasi, chunki, mahkam bo'lub,
Yel-u o'tning oshubi ham kam bo'lub.

Chiqib naqbdin shohi gardunjanob,
Aning birla donoyi hikmatmaob.

Bo'lub ikisi baxtdin shodmon,
Sipah jonibi azm aylar zamon,

Hamul naqbdin keldi g'avg'o uni,
Alolo bila voy-u vaylo uni.

Hamul damki, qo'rg'on aro tushti o't-
Ki, aflok avjiga yovushti o't.

Yana yel ham, oshubkim, boshladi,
Olib xalqni har taraf toshladi.

Bo'lub el bu iki balodin halok,
Kirib naqb aro bir necha vahmnok.

Bu xayl ichra Mallu-vu farzandi ham,
Demay bir-iki, zavj-u dilbandi ham.

Hamul o'tdin ul xayli dilso'xta,
Kuyub bu biri, ul bir afro'xta.

Chiqib keldi bori sarosemavor,
Tutoshib hamul shu'ladin hemavor.

Shah ollindag'i ul guruhi xavos,
Borib aylab o'tdin alarni xalos.

Ko'pi o'ldi ul xayli mahruqdin,
Kishi ko'rmadi bo'yla maxluqdin.

Necha kimsakim, qoldi bo'lmay halok,
Biri bor edi Mallu ibni Mabok.

Yana o'g'likim, oti Feruz edi,
Qizikim, mahi olamafruz edi.

Aning vasfig'a bu dam ermas mahal-
Ki, bo'lg'usidur o'z mahallida hal.

Chu Mallug'a fahm o'ldikim, shohdur,
O'zi umrining tori ko'tohdur.

Skandar qoshig'a kelib qo'ydi bosh,
Boshin chun ko'tardi, debon to'kti yosh-

Ki: «Shoho, qoshingda gunahkormen,
Jazo har ne qilsang – sazovormen!

Agar afv jurmumg'a shomildurur,
Tirilmak manga asru mushkildurur.

Gar o'tdin manga qat' bo'lmish hayot,
Yana o'lturur hazratingda uyot.

Erur o'lmagim jazm har hol ila,
Sen o'lg'il tirik ko'p yil iqbol ila.

Chu men bandamen, bu iki bandazod¹¹,
Alar afvi birla meni ayla shod!»

Ko'rub shoh ul ajz-u taslimni,
Chiqordi aning ko'nglidin bimni.

Dedi: «Bizdin ermas edi bu sitez,
Sen o'z boshinga tortting tig'i tez.

Bu dam hamki, tufroqg'a surtub uzor,
Ayon aylading ajz ila e'tizor.

Qoshingda tuzub afv hangomasin,
Gunohingg'a chektuk karam xomasin.

Tirilsang inoyat qilib taxt-u toj,
Muqarrar qilib kishvaringdin xiroj,

Musallam tutub afsaringni dog'i,
Chiqoli berib kishvaringni dog'i¹².

Va gar bermasa umr muhlat sanga,
G'urub etsa xurshedi davlat sanga,

Xalafzodinga ehtirom aylali,
Sanga oni qoyimmaqom aylali.

Yana zodi iffatmaobingni ham,
Shabiston aro oftobingni ham,

Harimi visol ichra xos aylabon,
Nikoh amrig'a ixtisos aylabon,

Qilib sham'i majlis shabiston aro,
Anis aylali kox-u ayvon aro.

Bu payvand birla bo'lub ulfate,
Bizing birla bo'lsun sanga nisbate».

Chu shah qildi bu nav' so'zlar ado,
Tarabdin bu xud qildi jonin fido.

Olib jonini lutf-u ehson bila,
Qatil ayladi obi hayvon bila.

Urub erdi xanjar zamona anga,
Bu o'lmak xud o'ldi bahona anga.

Skandarki, mulkida mehmon edi,
Chu kech etti, tortar nima jon edi.

Chu ul shohg'a qildi jonin nisor,
Gado etti naqdi nihonin nisor.

Anga bo'yla bo'lguncha rihlat chog'i,
Kelib erdi arkoni davlat dog'i.

Shah etti necha kimsa ta'yinki, bot,
Anga soz etib barcha bargi mamot¹³.

Tong otqoch mulukona tartib ila,
Anga loyiq oroyish-u zeb ila,

Sipoh ichra shahlarni ogoh etib,
Borin na'shi davrida hamroh etib,

Ne madfanki, ajdodi osudadur-
Ki, tufroq anga anbari sudadur.

Ulug' ravzayi charx toqi aning,
Yana bir falakcha ravoqi aning.

Yo'q atrofi ko'k gunbadining hadi,
Vale har bir, andoqki, ko'k gunbadi.

Toshida falaksoy o'lub millar,
Ichinda malaksayr qandillar.

Kelib Mallu ajdodining madfani,
Borining og'ir uyqug'a ma'mani.

Saloting'a bo'lg'on mahal komgoh,
Bu sultong'a ham bo'lsun oromgoh.

Ham andoqki, shoh etti inshoi hukm,
Eshitgonlar ettilar ijroi hukm.

Iki-uch kun atboi aylab jaza',
Navardida bo'ldi bisoti faza'.

Hamul mohi Kashmir-u rashki Tiroz-
Ki, otin qo'yub erdilar Mehrnoz.

Bor erdi hamul so'g'din g'amzada,
Yana o'g'li Feruz motamzada,

Hamul so'g raf'ig'a shohi zaman,
Mulukona soz aylabon anjuman,

To'quz poyalig' taxt uza o'lturub,
To'quz charxning shavkatin sindurub.

Muluk o'lturub jashnida har taraf,
Yiroqtin olib davrini iki saf.

Bular borgoh ichra maskan topib,
Yiroqtin xaloyiq nishiman topib.

Talattuf bila shohi gardunfirosh,
Berib do'stlardek aduvsig'a osh.

Chekib, oncha ne'matki, charxi daniy,
Xirom etgali tushta ko'rmay ani.

Tuman xon-u, har qaysi xoni sipehr,
Bu xonlarda har qurs – bir qursi mehr.

Qo'y oncha bo'lub zabhkim, soni yo'q,
Ot, onchaki, qo'y, oncha imkoni yo'q.

Halovani ta'rif etay rang-rang,
Pishurmakka shakkar ezib tang-tang.

Tabaq o'mig'a sahnni xon tutub,
Tabaqni et o'mig'a biryon tutub.

Yeguluk fuzun haddi avsofdin,
Demay, haddi avsofkim, lofdin.

Chu bu nav' xon chekti doroyi dahr,
Jahon ahli ul xonidin oldi bahr.

Chu xonlardin ul jashn xoli bo'lub,
Shahi dahr farmoni holi bo'lub-

Ki, arkoni davlat xirom aylabon,
Shah ahkomini ehtirom aylabon.

Qilib zeb albosi Feruzni,
Haram ahli – mohi dilafruzni,

Kelib qo'ydilar boshig'a toji zar,
Libosi zar ustiga zarrin kamar.

Yana uch to'quz davlat arkonig'a,
To'n-u jubba birla aning yonig'a.

Iki yuzga ham deklay-u to'n berib,
Yalang to'n alarga yana o'n berib.

Alarni chu mundoq sevundurdilar,
Shah ollinda to'quz yukundurdilar.

Yukungach, tilab shoh Feruzni,
Uzotib kalomi dilafruzni,

Dedi: «Chora yo'q Tengri taqdirig'a,
Azaldan qazo kilki tahririg'a,

Jahon ichra bo'lsun gado, yo'qsa shoh,
Budur barchaning yo'li beishtiboh.

Emas kimsa shahliqqa yetmak uchun,
Erur shohu darvesh ketmak uchun.

Kishiga erur garchi ummed umr,
Birovga eshittingmu jovid umr?

Jahon uzra kim bo'ldikim, urdi taxt-
Kim, ul chekmadi taxta ustiga raxt?

G'alat ayladim, taxt uza raxt erur-
Ki, taxt ahlig'a raxt ziynat berur.

Vale taxtag'a kimki, muhtojdur,
Qiyomat elidek yalangg'ochdur.

O'kush raxt ila taxt qilg'on maqom,
Qilur taxta ustida uryon maqom.

Agar men va gar sen va gar Amr-u Zayd¹⁴.
Kerakmasdurur rub'i maskunga qayd.

Baharhol chun ketgulukdur kishi,
Ketar fikri doim kerakdur ishi.

Kishiga amal xirman ar xo'shadur,
Nekim, munda ekti anga to'shadur.

Erur har kishiga bir ish zodi roh,
Vale zod erur adl bo'lg'ong'a shoh.

Senikim, bu mulk uzra shoh ayladim,
Bu kishvarda kishvarpanoh ayladim.

Kerak lutf-u ehson shior aylasang,
Adolat yo'lin ixtiyor aylasang,

Raiyatqa sendin etib shodlig',
Mamolikka yuz qo'ysa obodlig'».

Bu yanglig' chu irshod etib va'z-u pand,
Iki olam ichra bori sudmand.

Anga qildi ta'lim o'z dinini,
Hamul ahli islom oyinini.

Bu so'zlar ichiga hulul ayladi,
Yer o'pti-yu borin qabul ayladi.

Dedi: «K-ey shahanshoi getisiton,
Adolatda dunyo-vu uqbositon.

Bukim, aylading mayl farmonima,
Nekim, amr qilding, bori jonima.

Degan so'zlaringga tutub Haq meni,
Umid ulki, qilg'ay muvaffaq meni.

Degandek, Ilohiy, bo'la olg'amen,
Ne til birla uzrung qo'la olg'amen.

Otamning bo'lub erdi yoshi uluq,
Men af'olidin bor edim qayg'uluq,

Dimog'ig'a xiffat topib erdi yo'l,
Quloq solmas erdi nasihatqa ul,

Ani bu jihatdin xato ayladi-
Ki, shah buyrug'idin ibo ayladi.

Berib pand, so'zlar dedim ko'p qatig',
Chu davlat yonib erdi, so'z ne asig'?

Chu men bar yedim shoh insofidin,
Umidim budur Tengri altofidin-

Ki, qulluqda men dilpisand o'lg'amen,
Shah ehsonidin bahramand o'lg'amen,

Qaridin agar ishta keldi xato,
Yigit qilmag'ay, ko'rdi chun ko'p ato».

Shah ul soʻzlarin chun nigoh ayladi,
Ato mulkida oni shoh ayladi.

Chu bordi kuhan pir oʻlub notavon,
Aning oʻrnida tutti er navjuvon.

Ayoqchi, manga jomi pirona tut,
Demon xisravona, faqirona tut.

Hamul jom boʻlsun manga choraras-
Ki, boshtin yigitlik qilibmen havas!

Mugʻanniy, hazin nagʻma bunyod qil,
Yigitlikning ayyomini yod qil-

Ki, ul nagʻmadin toza hushe topay,
Sogʻinib yigitlikni joʻshe topay!

Navoiy, base kech ayilding, darigʻ!
Yigitlikni barbod qilding, darigʻ!

Yigitlikta yoʻl urdi nafsı hasud,
Nadomat qariliqta emdi ne sudʻ

XL

*Sabo subhining sabohati taʼrifdakim, nafas-nafas andin
yorugʻluq yuzlanur va shabob gulzorining nazohati vaʼfidakim,
lahza-lahza andin ochugʻluq dast berur va ul ay-yomda quyosh-
dek sajdadin yuzni yorutmoq targʻibi va bu faslda binafshadek
toatqa qad nigun qilmoq tahrısı*

Na farxunda axtardurur ul kishi-
Ki, toat yigitlikta boʻlgʻay ishi.

Oʻyun vaqtida tark qilgʻay oʻyun,
Nekim, Tengri amr etti – soʻngʻay boʻyun.

Rizo kasbini bartaraf qilmag'ay,
Zalolatda umrin talaf qilmag'ay.

Angakim, o'zi oxirandesh emas,
Bu lavh-u havo necha kun besh emas.

Xusho ulki, bilgay oni mug'tanam,
Nari qo'ymag'ay Haq yo'lidin qadam.

Ne ne'matki, ro'zi qilibdur Xudo,
Hamul shukri ne'matni qilg'ay ado.

Vale kimki, bo'lg'ay basirat fani,
Ne mumkin ado aylay olmoq ani.

Niamkim, sanga Haq nasib aylamish,
Agarchi ani behisib aylamish,

Eshit, gar tilarsen aning rozini,
Ki, aytay ko'pidin sanga ozini.

Adamdin sanga berdi avval vujud,
Nabudungni qildi karam birla bud.

Tufuliyat ayyomidin to shabob,
Vujudungg'a yetkurmadi pech-u tob.

Ne mushkil ishingda qilib yorlig',
Balolardin etti nigahdorlig'.

Jamolingni jannatmisol ayladi,
Bo'yung to'biyoso nihol ayladi.

Chu afsungar etti ko'zung jodusin,
Anga soldi oshub-u noz uyqusin.

Solib sunbuli zulfunga toblar,
Ko'ngul bo'ynig'a qildi qulloblar.

Tuzotti chu kirpiklaringdin sinon,
Sinonvarlar ilgidin olding inon.

Qoshing yoyin etgach ayon har taraf,
Bag'ir dog'in o'truda qildi hadaf.

Chu berdi iki la'lingga no'shxand,
Uyotdin ezildi aro yerda qand.

Tishing jolasin qildi durri xushob,
Sadaf bo'ldi ul durg'a yoquti nob.

Zanaxdoningga yetkurub rangi bo',
Ul olmag'a jon chashmasi berdi su.

Zaqan ustida oshkor etti xol,
Hamul chohning nuktasidin misol.

Jamolingni tovusi zeb ayladi,
Karashmangni obidfireb ayladi.

Sukunungda zeboliq etti ayon,
Xiromingda ra'noliq etti bayon.

Boshingdin ayog'ingg'acha xo'bluq,
Oyog'din boshingg'acha mahbubluq.

Bulardin o'gun berdi aql-u havos,
Seni qildi har qaysig'a rahshunos.

Niam zohir aylab samo to ba arz,
Sanga qildi bir necha qullug'ni farz.

Aning zimnida dog'i yuz ming xavos,
Ko'p ummed qurbig'a bo'lmoqqa xos.

Sanga barcha amri faromush o'lub,
Tiling shukrida gung-u xomush o'lub.

Ne shokir tiling muncha ehsonig'a,
Ne mashg'ul o'zung amr-u farmonig'a.

Tutub yer dimog'ingda devi g'urur,
Maloyik qochib subbatingdin zarur.

Ne og'zingg'a joriy o'lub juz gazof,
Ne ko'nglungga toriy bo'lub juz xilof.

Yigitlikki, ayyomi toatdurur,
Sanga bu sifat jahl-u g'aflatdurur.

Qilib «hay» deguncha bu vodiyni tay,
Chu qo'ysang qariliq tariqig'a pay,

Xud o'lmas tarab yeli ul dam vazon,
Etar umr bog'ig'a fasli xazon.

Bo'lur yuz, nechukkim, xazon yafrog'i,
Sarig'liqqa lekin yuz urg'on chog'i.

Chinor ilgidek titrar yel panjasi,
Vale bo'lsa ul barg el ranjasi.

Agarchi ilik titrar ul bargvash,
Tomurlar qurur, o'ylakim, obkash.

Yetib tiyra ko'zlarga za'fi qaviy
Bo'lur uylari kunjida munzaviy.

Ko'ks uzra qilg'on kibi mayl bosh,
Ko'z uzra tushar kirpik o'rnig'a qosh.

Bo'lur jism uza ayru-ayru bo'g'un,
Bir ipdekki, bo'lg'ay payo-pay tugun.

Kelib rishtag'a ul tugunlar fireh,
Solib ishga har bir tugun yuz gireh.

Jabing'a tushar bir-bir ustiga chin,
Hamonoki, «be»sin yoshurur jabin.

Qilur chin ko'pi yuzni badrang jins,
Fatilakash, andoqki, xudrang jins.

Ne xudrang, bal jinsi kohi degil,
Topib tor-u pudi tabohi degil.

Bu jins o'lmag'ay aybning pardasi-
Ki, ul xud erur.aybparvardasi.

Qilur tab'i borid nafasni sovuq,
Burudatda bahman eliga yovuq.

Nafas bardikim, yog'durub qorlar,
Bo'lub oq mahosin anga torlar.

Agar qo'psa qad mili chavgon kibi,
Taharrukda bosh go'yi g'alton kibi.

Yo'q ersa yurumak ne imkon yana,
Aso shaklidan qo'lda chavgon yana.

Taharrukdin ul bosh esa garmpo'y,
Ne tong, iki chavgondurur, fard – go'y.

Yo'q, o'ltursa devor bo'lmay amon,
Yopushmay uchosi, nechukkim, samon.

Va lekin uchodin o'tub tizlari,
Yo'q imkon ochuq uzvni kizlari.

Va gar yotsa mundoq malolat tuni,
Anga bosh ko'tarmak qiyomat kuni.

Birov bo'lsa bu nav' ranjozmoy,
Anga solim o'lg'aymu tadbir-u roy.

Har ishga shuru' etmagi bemaza,
Ibodati anga ortug' aylab baza.

Tavono ekan chog'da aylab gunoh,
Ne sud aylagan vaqt umrin taboh.

Yigitlik erur qulluq etmak chog'i,
Qariliq erur, chunki, ketmak chog'i.

Xusho ulki, umrin taboh etmadi,
Qilur ishlarini qilmayin ketmadi.

XLI

*Ul g'ofil yigit hikoyatikim, voqif pir nasihati qadri bilmadi, ish
vaqtidin o'tgandini so'ngra pushaymonlig'i sud qilmadi*

Eshittimki, bir turfa barno edi,
Yuza dildash-u qaddi ra'no edi.

Nechukkim, erur muqtazoyi shabob,
Ish bor edi lahv sori shitob.

Emas erdi bir lahza berud-u may,
Agar navbahor-u va gar fasli day.

Bor edi javorinda ahli dile,
Tariqatning odobida komile.

Kelib erdi qo'shnilig'idin batang-
Ki, bor erdi g'avg'o anga bedarang.

Nasihati qilur erdi ko'p dildazir,
Vale bo'lmas erdi anga joygir.

Necha pand ila topsa erdi xitob,
Berur erdi nosihqa mundoq javob-

Ki: «Bordur yigitlik farogʻat chogʻi,
Qariliq erur zuhd-u toat chogʻi.

Shabob andakim, uzr qoʻlgʻusidur,
Varaʻ aylamak vaqti boʻlgʻusidur».

Bu soʻz birla koʻnglin qilur erdi xush,
Bu xushluq bila bor edi jurʻakash.

Shabob oʻtti-yu quvvati qolmadi,
Dedi: «Toat aylanay». Qila olmadi.

Ham oʻlmish edi fisq odat anga,
Base saʻb erdi ibodat anga.

Va gar qilsa ham zavq topmas edi,
Dame lahvadin diyda yopmas edi.

Chu koʻrdiki, umr oʻldi yaksar taboh,
Yana yetti sarvaqtigʻa piri roh.

Koʻrar turfa barnoni mabhut-u masx-
Ki, qilmish edi zuhd azmini fasx.

Kelib nazʻ vaqti aning boshigʻa,
Sukun tutti rahm aylabon qoshigʻa.

Nekim, qilgʻonidin pushaymon koʻrub,
Zamirini benuri imon koʻrub.

Dedi: «Pand berdim, vale qilmading,
Bu kun ollinga kelmagin bilmading».

Dedi: «Tajribam yoʻq edi, ey rafiq,
Su uzmakni oʻrganmay oʻldum gʻariq.

Qariligʻda gar bilsam erdi bu hol,
Yigitlik chogʻi qilmas erdim vabol».

Dedikim: «Otangga necha umr edi?»
Hisob aylabon: «Yuz o'n iki», – dedi.

Dedi: «Ul ham o'lmish edi notavon?»
Eshitguchi tasdiq qildi ravon.

Kulub dedi sohibdil: «Ey bulhavas.
Emasmu edi tajribang muncha bas?»

Angakim, etar Tengridin mavhiba,
Kerak o'zgalar holidin tajriba.

XLII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, yigitlikta tab
nevchun ibodatdin mutanaffirdurur va qarilikqa dimog'
taaqquldin qosir va hakimning pirona roy bila shohi javon-
baxtqa yo'l ko'rguzgani*

Yana surdi bu nukta shohi jahon-
Ki: «Ey nuktadoni ramuzi nihon,

Yigitlikta ish kasbi osondurur,
Nedin tab'i andin harosondurur?

Nedindur anga komi lahv-u tarab,
Vara'din nega zohir aylar taab?

Yigitlikning o'tgan zamon navbati,
Har ishta nedin kam bo'lur lazzati?

Tarabnok nevchun bo'lur navjavon
Qarig'a bo'lur ne tarab, ne tavon?»

Dedi donishomuzi hikmatxisol-
Ki: «Ey borcha da'b-u xisoling kamol,

Tufuliyyat ayyomi yo'qtur shuur,
Erur tab' roy-u xiraddin nufur.

Ul ayyom erur lahvg'a muqtaziy,
Xatog'a, dog'i sahvg'a muqtaziy.

Nedinkim, xiradqa chu yo'q dastras,
Erur nafs da'bi havo-vu havas.

Tufuliyyat o'tgachki, bo'ldi shabob,
Xirad nuri soldi dimog' ichra tob.

Kishining bu vaqt ikidur holati,
Erur aqli yo nafsining quvvati.

Agar aqlig'a quvvat o'ldi fuzun,
Bo'lur yaxshi ishlar sori rahnamun.

Vale olam ahlida bu ozdur,
Ulusdin agar bo'lsa mumtozdur.

Va gar nafs aqlidin o'lsa qaviy,
Zaruratki, bo'lg'ay aning payravi.

Ne amr etsa lahv-u havo soridur-
Kim, ul nafs mayli xato soridur.

Chu ko'prak xaloyiqqa budur tariq,
Bo'lurlar xatokor ko'prak fariq.

Chu elga berur parvarish ro'zgor,
Kerak mundoq-o'q bo'lsa omuzgor.

Angakim, qilur ruhi qudsiy madad,
Solur ko'nliga nur sham'i xirad.

Kishikim, bu suratqa qodirdurur,
Base ozdur, bo'lsa nodirdurur.

Adadda chu ko'prakdur avvalg'i xayl,
Hamul sori ko'prakdurur elga mayl.

Bularg'a taammul chu aylar ko'ngul,
Berur chunki aksar topar hukmi kul.

Yigit chunki, qo'ydi kuhulatqa yuz,
Ishi qo'ydi barcha suhulatqa yuz.

Burudatdin abdon to'la boshladi,
Harorat o'ti past o'la boshladi.

Bular tab'ig'a may bo'lub dastgir,
Bo'lub boda birla haroratpazir.

Chu may shug'li sori bo'lub murtakib,
Ul ashg'ol o'lub mujibi ko'p laib.

Chu shayxuxat o'ldi tabiatqa juft,
Qaviy vaz'ig'a za'f soldi nuhuft.

G'ariziy harorat o'ti bo'ldi past,
Rutubatqa bo'ldi ul o't zerdast.

Qayu o'tki, su qilsa tug'yon anga,
O'zung deki, o'chmay ne imkon anga?

Harorat kam o'lg'och, bo'lub me'da sust,
G'izo topmadi, chunki, hazmi durust.

Agar qilsa ta'lil quvvat ketib,
Ko'pidin tabiatqa illat yetib¹.

Tabiatki, andin qaviydur dimog',
Haroratdin anda yorutur chirog'.

Ul o't o'tgach-o'q o'chti bu sham' ham,
Taaqqul anga bo'lmadi jam' ham.

Dimog' ichra xabt o'ldi behadd-u add,
Futur o'ldi oyini roy-u xirad.

Kishi bo'lsa bu vasf ila muttasif,
Ajab yo'q, agar bo'lsa masx-u hazif.

Va lekin hamul xayli qudsiysifot-
Ki, bo'lmasun ul xaylsiz koinot,

Chu xilqatlari keldi hikmatsirisht,
Saodat alarg'a kelib sarnavisht-

Ki, ul qavm erur yo nabi, yo vali,
Va yo hikmat ahli aro a'qali-

Ki, nafsoniyat qilmayin ishta fosh,
Qilurlar, nechukkim, keraktur maosh.

Badan ichra topib riyozat subut,
Ko'ngulga berurlar safo birla qut.

Necha bo'lsalar umr birla asan,
Toparlar kamol ichra vajhi hasan.

Necha kimsaga umr imkon erur,
Alar aqli xurshedi raxshon erur.

Yashag'on soyi donish ichra boyib,
Katondek necha eskirib ko'rkonib»

Skandarga chun etti bu foida,
Savol etmadi nuktayi zoida.

XLIII

*Iskandarning, ko'ngul zulfi jodudin xoli hindug'a mayl et-
gandek, Kashmirdin Hindustong'a azimat qilg'oni va royi hind
jamoati ahli yaqin va guruhi hikmatoyinni shafe' qilib, alar*

*podshohdin quli yozug'in tilagondek, darxost qilib, qabul tush-
goni va Roy Iskandari sohibroyni Hind sori boshlab, beshayi
Nigorda qishloq ko'rguzgoni va ul beshaning to'rt haddi vas-
fikim, hayon o'ziga haddi ta'rif bilmas, balki rub'i maskunda
andoq yer topilmas*

Guzorandayi donoyi hindiynajod,
Bu tarixni mundoq aylar savod-

Ki, qilg'och Skandar bu tadbirni-
Ki, Feruzg'a berdi Kashmirni.

Chu boshin sazovori toj ayladi,
Anga ham muayyan xiroj ayladi.

Muqarrar bu nav' ayttikim: «Iki oy
Bo'l o'z kishvaring uzra ravnaqfizoy.

Bu miod ila jam' aylab sipoh,
Tegishcha borig'a berib xarji roh.

Yana qilma hech ish sori iltifot,
Yetish bizga Hinduston sori bot».

Bu so'zlardin oni qilib sarfarozi,
Yana singlinikim, edi Mehrnoz.

To'quz parda keynida pinhon qilib,
Harimida sham'i shabiston qilib.

Ayon aylabon Hind azmini jazm,
Ravon qildi Hinduston sori azm.

Cherikka ish oshub bo'ldi yana,
Zamona lagadko'b bo'ldi yana.

Cherik yopibon arsayi xokni,
Aning gardi, andoqki, aflokni.

Borur erdi ul sori aylab shitob,
Urub yo'lni manzil-bamanzil tanob.

Qayu nohiyatqaki, manzil qilib,
O'tar erdi fathini hosil qilib.

Agar charxvash hisn-u oliy jibol.
Sipoh aylar erdi ani poymol.

Yomonlardin ofoqni pok etib,
Vale yaxshilarni tarabnok etib.

Qilib sarkash el shavkatin yerga past,
Zabardastlarni qilib zerdast.

Etib dashtni adlidin bo'ston,
Anga tegrukim, mulki Hinduston.

Xabar, chunki, fahm ayladi Royi Hind-
Ki, shoh o'lg'usi kishvaroroyi Hind.

Xud andinki, Kashmirg'a azm etib,
Ne yanglig' ani fath etib, chun yetib.

Fusun rishtasin sarbasar uzganin,
Tilismotning fathi ko'rguzganin.

Nelar qilg'onin ahli Kashmir ila,
Agar zo'r ila, yo'qsa tadbir ila.

Eshitmish edi borchasin yak-bayak-
Ki, ko'ngli aro yo'q edi hech shak.

Bilib erdikim, aylay olmas xilof,
Ne mumkin xud etmak xayoli masof.

Murattab qilib peshkash asru ko'b,
Skandar janobig'a tortarg'a jo'b.

Mato' anda, har neki, ashyo kelib,
To'quz-to'quz andin muhayyo kelib.

Boridin burun zinda pili damon-
Ki, titrab alardin zamin-u zamon.

Alarning kelib soni to'quz-to'quz,
Yana bir rivoyatda o'tuz to'quz.

Kelib tog'dek har birining tani,
Chu zo'r aylabon tog' yiqmoq fani.

Vale tog'kim, bo'lsa yakpora tosh,
Namoyishda xokistari xora tosh.

Bir uchida bir charxvash tosh anga-
Ki, andin namudor o'lub bosh anga.

Ajab tog' o'lub jung yanglig' ravon,
Iki jonibida iki bodbon.

Qayu jung ko'ktin nishon ko'rguzub-
Ki, xartumidin kahkashon ko'rguzub.

Ne xartumkim, gurza mori damon,
Salobatda ajdar hamon, ul hamon¹.

Chu jismig'a har lahza ul aylanib,
Degil tog' aro ajdaho chirmanib.

Uzub, chirmog'och solxo'rda chinor,
Yiqib, turtgach sidraoso minor.

Chiqib xartum atrofidin iki tish,
Alardin falak xaylig'a sarzanish.

Ajal naxlig'a har biri soq o'lub,
Sapidorning soqidek oq o'lub.

Sifoti «balo»g'a kelib muttasif,
«Balo» ichra sabt aylagan «lom-alif»².

Ulug' jussa birla falakdin misol,
Bo'lub ul falak uzra changak hilol.

Bu yanglig'ki, sharh o'ldi tob-u tavon,
Solib har biri uzra bargustvon.

Yeti rang deboyi zarkordin,
Mukallal qilib durri shahvordin.

Yana har biri uzra bir turfa taxt,
Ichinda to'quz hinduyi nekbaxt³.

Qabul ichra har turfa hole kelib,
Nazar mardumidin misole kelib.

Bori zangiyi xoldek mushkrang,
Bori hinduyi zulfdek sho'x-u shang.

Borining libosi sorig' yo qizil,
Bahor-u xazon aylabon muttasil.

Hamul pil, chunkim, xirom aylabon,
Bular anga uyqu harom aylabon.

Yana pilcha xingi toziynajod,
Demay devzod-u, deyin devbod.

Nazarg'a kelib har to'quz o'zga rang-
Ki, ul lutf ila kelmayin ko'zga rang.

Namudor aro har biri bir pari,
Vale devmonand o'lub paykari.

Yugurmakta har bir sabodin o'tub,
Sabo yo'qki, raxshi samodin o'tub.

Xirom aylagach, narmraftor ham,
Yurush barchag'a tez-u hamvor ham.

Har ablaqki, raftor aro gom olib,
Zamon ablaqi ko'z yetarcha qolib.

Har ashhabki, ko'kka boqib kishnabon,
Quyosh ashhabi tobidek ishnabon.

Kejim har to'quzg'a yana o'zga rang,
Jalajillari barcha zarrina rang.

Minib ustiga hinduyi nayzavar,
Zarogin qabo, balki zarrin kamar.

Bo'lub chunki, yakronig'a jilvadeh,
Sinoni bila yerdin olib zireh.

Zuhalrang o'lub, lek bahromkin,
Zamiri aro barcha hangomkin⁴.

Quloqlarida halqayi bandaliq,
Topib o'zcha oltung'a arzandaliq.

Yana bu adad birla xarvor raxt,
Tangib tanglar charxkirdor raxt.

Nazokatda har hullayi bemisol,
Bo'la olmayin pardapo'shi xayol.

Bo'la olmayin kiysa mastur tan,
Namudor o'lub o'n qotidin badan.

Yana bu adad birla oltun zuruf,
Quyoshdek furuzon, vale bekusuf.

Surohiy-u tung-u qadah birla jom,
Safo-vu namoyishda xurshidfom.

Yana oncha to'tiyi shakkarshikan,
Ne shakkarshikan, balki shirinsuxan.

Zumurrادتan-u la'lminqor ham.
Hamul la'l so'z vaqti durbor ham.

Yana oncha tovusi zebojamol,
Latofatda tovusi jannatmisol,

Sanamdek qilib hush qasdida kuch,
Boshi uzra yo'q tojkim, titraguch.

Yana sandal-u udxarvorlar,
Hamul mushk-u kofuranborlar.

Bu yanglig' muhayyo qilib peshkash-
Ki, qilg'ay tamoshosidin ruh g'ash.

Akobirki, mulk ichra mavjud edi-
Kim, ul xayl mulk ichra maqsud edi.

Bori hikmatoyin-u donishpujuh,
Filotunmanish, bal arastushukuh.

Yana bir guruh ahli zuhd-u saloh,
Safoda, quyoshdekki, chiqqay saboh.

Masihi suxansanj yanglig' bori,
Faridi shakarganj yanglig' bori.

Bular ollida e'tizor aylabon,
Base, ajzlar oshkor aylabon-

Ki: «Men bir kamin bandamen shohg'a,
Boshim moyil ul xoki dargohg'a,

Xayoling'a hargiz xilof o'tmamish,
Aning birla kin-u masof o'tmamish.

Ne had birla xud qilg'amen bu xayol-
Ki, qilsam ham o'lg'ay xayoli mahol.

Birovkim, o'zin tutsa hindu anga,
Ne yanglig' chiqor ro'y-baro' anga.

Bukim, amri yetganda azm etmadim,
Anga g'oyati ajzdin yetmadim.

Misolin rusulidin oldim qo'pub,
Boshim ustiga qo'ydim oni o'pub.

Ko'p erdi manga xizmati multamas,
Borurg'a vale topmadim dastras.

Nekim, hukmi erdi ibo qilmadim,
Bo'yun to'lg'abon mojaro qilmadim.

Misolini jon birla qildim qabul,
Desun bilganin, Tengri haqqi, rasul.

Vale asru majruh-u ranjur edim,
Dedim uzr, nevchunki, ma'zur edim.

Agar shoh uzrum qabul aylasa,
Buzug' kishvarimg'a nuzul aylasa,

Meni lutf ila aylabon sarbaland,
Xaloyiq aro aylasa arjumand.

Boshim ko'kka yetgay ul altofdin,
Namudor-u oyini a'tofdin.

Quli bo'lg'amen tanda jon boricha,
Badan ichra jondin nishon boricha.

Va gar Tengri ko'rguzmasun, qilsa qahr,
Mayi rifq jomi aro quysa zahr.

Manga zohir etsa gunahkorliq,
Ne tong, qilsa hindu siyahkorliq.

Qabul aylamasga dog'i qayda had-
Ki, hindustoniya bo'linas xirad.

Meni shah so'zi birla mujrim biling,
Vale siz jamoat shafolat qiling.

Shak ermaski, chun mahzi altofdur,
Arig' xotiri ko'zgudek sofdur.

Qachon tursangiz siz shafolat qilib,
Gunohimdin o'tgay inoyat qilib».

Bu so'z birla hinduyi shirinzabon,
Ne hinduki, hind ahlig'a marzbon.

Yibordi hamul xayli cholokni,
Tengiz o'llig'a necha xoshokni.

Hamul peshkashlar bila ul guruh,
Topib har qadam yo'lda farr-u shukuh.

Borurlar edi o'rdu o'trusig'a-
Ki, yettilar Iskandar o'rdusig'a.

Burun borib arkoni davlat sori,
Yana yuz qo'yub ahli hikmat sori.

Alar dog'i zohir qilib ehtirom,
Bular dog'i aylab adoyi payom.

Payomin alarning chu ma'lum etib,
Borib shoh tab'ig'a mafhum etib.

Skandar chiqib taxt uza shodmon,
Topib Royi hindi g'azabdin amon.

Hamul el kelurdin topib shodliq,
G'am-u g'ussa bandidin ozodliq-

Ki, bu xayl edi ollida ko'p aziz,
Ko'runmas edi Hind moli pashiz⁵.

Alarni tilab lutf-u ikrom ila,
Surub nukta shohona orom ila,

Saloh ahli yetgach, tushub taxtidin,
Bu tavfiq topib biyik baxtidin.

Ko'rushgan mahalda qilib o'zni past,
Ko'rub o'zni din ahlig'a zerdast.

Qilib hikmat ahlig'a ham mayl bot,
Etib har birisiga ko'p iltifot.

Haq ahli qoshida shahi nekbaxt,
Julus etgali qilmayin mayli taxt.

Takallufsiz aylab yer uzra maqom,
Alarni dog'i ko'p qilib ehtirom.

Tamomig'a shoyista yer ko'rguzub,
Nechukkim, erur loyiq o'lturg'uzub.

Tilin uzr sori qilib nuktasanj-
Ki, bushquncha xud yetmadi yo'lda ranj.

Burun shahg'a barcha duo qildilar,
Yana Roy so'zin ado qildilar.

Qilib shoh izhori sharmandaliq,
Mashoyixqa aylab sarafkandaliq.

Dedi: «Har ne siz etsangiz iltimos,
Erur farz tutmoq anfas bizga pos.

Sizing shahg'a garchi gunah oz erur,
Sunufi inoyatqa mumtoz erur.

Agar jurm-u isyoni ko'p bo'lsa ham,
Ko'rub ajzini aylar erdim karam.

Xususan, sizingdek kiromand el,
Xiradparvar-u pokpayvand el,

Kelib bo'lg'asiz qilg'onig'a shafe',
Ne qilg'ay bajuz afv royi rafe'?

Gunohi xud oz erdi, ko'b bo'lsa ham,
Siyosat tariqig'a jo'b bo'lsa ham,

Bilib kechtim ul barchaning boshidin,
Ilik torttim kin-u podoshidin.

O'ziga inoyatni jazm aylasun,
Qo'pub borgah sori azm aylasun.

Ishiga chekay mulk birla tiroz,
Boshin toj ila aylayin sarfarozi.

Sariri yuzin kishvaroroy etay,
Livosi tirozin falaksoy etay.

Yana, chunki, siz xayli farruxjamol-
Ki, bo'ldum sizing birla farxundafol,

Qadam ranja aylab buyon yettingiz,
Meni xushdil-u bahramand ettingiz.

Sizing ranjingiz uzrini qo'lg'amen-
Ki, andin o'zim muhtahij bo'lg'amen.

Ne kishvarg'a bir shoh kirgan zamon,
Qadimiy erur rasmi moli amon.

Ani qilmasunlar bu eldin talab-
Ki, el topmag'ay bermagidin taab.

Yana Roy xizmatg'a chun yetgusi,
Bu kishvar xirojin qabul etgusi.

Xaloyiq boshidin olib ehtiyoj,
Maof ayladuk iki yilliq xiroj».

Bu yanglig' karamlar chu ko'rguzdi shoh,
Ul el bo'ldilar lutfidin xokiroh.

Ul axloqi behadd-u g'oyat ko'rub,
Yana baxshishi benihoyat ko'rub,

Aning shukrin ayturg'a lol o'ldilar,
Duo derda oshuftahol o'ldilar.

Chu bir yo'li yuzlandi mufrit surur,
Yaqin erdi jon tandin o'lg'ay nufur.

Ne nav' o'lsa o'zlarni zabt aylabon,
Duo sori oyini rabt aylabon,

Dedilarki: «To doyr o'lg'ay sipehr,
Sipehr uzra to aylag'ay sayr mehr,

Sipehr uzra bo'lsun sanga taxtgoh,
Quyosh girdbolishtidin takyagoh.

Falak bo'lmasun sendek ogohsiz,
Jahon bo'lmasun sen kibi shohsiz.

Musaxxar bo'lub barcha olam sanga,
Yeti kishvar o'lsun musallam sanga.

Yuzung aylasun baxt mehri samo,
Zamiringni mir'oti getinamo.

Janobingg'a kelganda behol eduk,
So'z ayturda qo'rqunchdin lol eduk.

Seni o'zga shahlardek ettuk gumon,
Deduk o'zga shahlar hamon, sen hamon.

Ne bildukki, bo'lsa alar tiyra xok,
Seni Tengri, xalq aylamish nuri pok.

Seni shohlar ichra qilmish Iloh,
Aningdekki, soyir ulus ichra shoh.

Ko'rub senda bu nav' xulqi karim,
Ko'ngul ichra ne vahm qoldi, ne bim.

Birovdekki, gulni o't etgan gumon,
Isidin tirilgay yetishgan zamon.

Chu toptuq janobingg'a mansubluq,
Fuzun bo'ldi hayratqa mag'lubluq.

Qililg'och ishingda tafakkur fuzun,
Tahayyurg'a bo'ldi tahayyur fuzun.

Ko'rudli sifotingki, mastur emas-
Kim, ul nav' insong'a maqdur emas.

Vujudung Haq etmish maloyiksifot-
Ki, sensiz dame bo'lmasun koinot.

Seni bo'yla bilsa edi Royi hind,
Kelib qilmag'ay erdi parvoyi hind.

Ijzat agar bo'lsa kelturmaki,
Yuzin ostoningg'a yetkurmaki.

Borib afv-u lutfung bayon aylali,
Hazin xotirin shodmon aylali.

Ani tortali qullug'ungg'a yovuq,
Ko'zin xoki poyingdin etsun yoruq».

Dedi shahki: «Sizga nekim, bo'lsa kom,
Manga kom erur, andin o'zga harom».

Duo qildilar ul jamoat qo'pub,
Yana yo'lg'a yuz urdilar yer o'pub.

Etib Royi hind ollib'a shodmon,
Ani ham qilib shod, yetgan zamon.

Berib borcha holatdin ogohliq,
Tilab azm qilmoqqa hamrohliq.

O'ziga topib Roy mundoq najot,
Degaysenki, o'lganga yetti hayot.

Hamul xaylni solibon ilgari,
Ravon bo'ldi shoh ostoni sari,

Yana tuhfalar burnog'idin shigarf-
Ki, vasfig'a qilmay vafo savt-u harf.

O'ziga hamul elni hodiy qilib,
Hidoyat bila qat'i vodiy qilib.

Alar dog'i rahbarlig' aylab anga,
Bori yo'l suxanvarlig' aylab anga.

Shahi komron vasfini soz etib,
Bu qilmay tamom, ul bir og'oz etib.

Debon fayz-u naf'ini xurshedvor,
Ani zarradek aylab ummedvor.

Debon bo'yla so'zlarni hamrohig'a,
Qadam qo'ydilar shoh dargohig'a.

Ravon berdilar shahgʻa ogohligʻ -
Ki, Roy etmish ul elga hamrohligʻ.

Yana hukmi oliygʻa boʻldi sudur-
Ki: «Bersun bilik ahli majlisqa nur».

Alar Hind Royin olib kirdilar-
Ki, bu hukmgʻa muntazir erdilar.

Kafan egnida-u qilich boʻynida,
Yana mavt piroyasi qoʻynida.

Ani koʻrgach-oʻq ayladi manʻ shoh-
Ki, ul qilnamish erdi oncha gunoh-

Ki, kelgay bu yangligʻ mazallat bila,
Bu baskim, kelur ahli millat bila.

Nechukkim, muruvvat anga erdi fan,
Dedi, oldilar tigʻ birla kafan.

Keturdilar aylab, base, ehtirom,
Anga tegrukim, shohi oliymaqom.

Shah eʻzoz ila arjumand ayladi,
Quchushmoq bila sarbaland ayladi.

Qilib shohning poyboʻsigʻa mayl,
Nechukkim, tushar togʻ ayogʻigʻa sel,

Yuqorroq chekib shoh ikrom ila,
Quchub shohni Roy ham kom ila.

Yonib chun quchardin boʻlub koʻngli xush,
Keturganlarni aylabon peshkash.

Shah aylab qabul, anga yer koʻrguzub,
Mulukona qonun-u oyin tuzub.

Nekim, vahm edi ko'nglidan qildi raf',
Zamiridin andeshani qildi daf'.

Yana ul suruk zumrayi dinni ham,
Dog'i zumrayi hikmatoyinni ham,

Burung'idek aylab rioyat, base,
Niyoz uzra qildi inoyat, base.

Takallum qilib shah, base, jonnavoz,
Demay jonnavoz, ayt mehmonnavoz.

Bori Hind elin, o'yla, sayd ayladi-
Ki, tori vafo birla qayd ayladi.

Muloyim chiqib bazm haddin fuzun,
Tasalsul bo'lub nuktalarga uzun.

Shah altofini chun ko'rub beqiyos,
Qo'pub Royi hind ayladi iltimos-

Ki: «Aylab karam shohi gardunnaheb,
Bu kishvarga ruxsoridin bersa zeb.

Tavaqquf qilib munda bir necha oy,
Qilib Hind tufrog'ini charxsoy.

Bu kishvardakim, ko'p g'aroyibdurur,
Demay, ko'pki, koni ajoyibdurur.

Ajab besha-u bul'ajab vahsh-u tayr,
Farog'at bila necha kun qilsa sayr.

Yetibdur yaqin, g'olibo, qish dog'i,
Bu qish ichra yo'q qilg'udek ish dog'i.

Bajuz boda-u rud-u aysh-u nishot,
Farog'at bila aylamak inbisot.

Xususanki, Hindustonning qishi,
Qilur xalq tab'ig'a navro'z ishi.

Bulut uzra yomg'ur, shajar uzra vard,
Ne sovug', ne issig', ne bolchig', ne gard.

Hamalg'a quyosh, chunki, bergay sharaf,
Yurush azmi gar bor esa har taraf.

Sipah tortmoq vaqti ham uldurur,
Kishi har ish aylay desa yo'ldurur».

Kelib shoh ko'ngliga bu nukta xush,
Aningdekki, su ko'rsa sohibatash.

Qabul aylabon, bo'ldi xushhol ko'p,
Hamul elga yuzlandi iqbol ko'p.

Dedi: «Qay sari bo'lsangiz rahnamoy,
Bo'loli bu qish anda mahmilkushoy».

Dedilarki: «Dehli erur poytaxt,
Munosibdudurur tortmoq anda raxt».

Dedi shahki: «Shahr ichra sig'mas sipoh,
Kerak beshada elga oromgoh.

Va gar sig'sa dog'i emas dilpisand-
Ki, yetgay raoyog'a eldin gazand.

Ravon bo'lsa bizdin birov ilgari-
Ki, yer ko'rsa ul shahrdin tashqari.

Yiroqroqqina bo'lsa ham bok emas-
Ki, el shahrsiz asru g'amnok emas».

Yana iltimos aylabon dedi Roy-
Ki: «Hukm aylasa shohi kishvarkushoy,

Bu qul borsa bu ish saranjomig'a,
Ko'rarga mahal shoh oromig'a.

Yo'q ersa ko'ngul hech topmas qaror.
Manga yuzlanur dam-badam iztiror».

Bu so'zdin anga shohi farxundafar,
Inoyat qilib taxt-u toj-u kamar.

Base, tezrav raxshi xoroshikan,
Bori karkzo'r-u, bori piltan.

Murassa' egar birla tazyin topib,
Yana g'oshiya gavharoyin topib.

Uzotib ani Hind sori nuxust,
O'zi dog'i azm etti ul yon durust.

Yetishti chu o'z kishvari ichra Roy,
Bo'lub kishvar ahlig'a ishratfizoy.

Bilib elki, dushmandin o'lmish amon,
Qilib shod ko'nglini yaxshi-yamon.

Shah etgan karamlarni bori bilib,
Bo'lub shod-u behad duolar qilib.

Yana Roy chun xushdil aylab elin,
Skandar yarog'ig'a bog'lab belin.

Hamul beshakim, der edilar Nigor⁶,
Ichida aning benihoyat shikor.

Ne besha, Eram bog'ining g'ayrati,
Xirad nutqini lol etib hayrati.

Kelib beshadin atri anbar nasim,
Qilib tiyra tufrog'ni abharshamim.

Muqorin kelib sandal-u obnus,
Shabah birla, ul nav`kim, sandarus.

Nasimeki, sandal saridin yetib,
Dimog` uyini sandalolud etib.

Hamul is tutub besha-u tog`ni,
Qilib sandalisuda tufrog`ni.

Yilon sandaloso shajar soqig`a,
Sochidek buti siymbar soqig`a⁷.

Qaranful qilib mayl sunbul sori,
Aningdekki, sunbul qaranful sori.

Shajar har biri yetkurub ko`kka bosh,
Bo`lub barglar ichra pinhon quyosh.

Quyosh barg aro ul sifat munzaviy-
Ki, tufroqqa soya aro partavi.

Chinor andakim, panja aylab xizob,
Bo`lub, o`ylakim, panjayi oftob.

Falakkim, yetib javzi bo`yo anga,
Bosh aylanmog`i soldi go`yo anga.

Shajarkim, bo`lub javzi bo`yo yeri,
Kelib shoxig`a dorchiniy tiri.

Chu zaytun bo`lub charx ila muttasil,
Bo`lub charx zaytuni andin xijil.

Qayu naxlkim, shoxi ko`ktin oshib,
Anga tok shoxi chiqib chirmoshib.

Uzum xo`shasi birla ahli rasad,
Sipehr uzra Parvin ko`rub beadam.

Hamul tokkim, bo'ldi shoh uzra band,
Solib Sidra shoxig'a pechon kamand.

Anga yormonib xo'shaduzdi xayol,
Sipehr uzra chiqmog'ni ko'rmay mahol.

Xazon ichra chun bargi asfar sochib,
Falak har sori yuz ming axtar sochib.

Bu ashjor uchida har jins tayr,
Bo'lub toyir o'lg'onda afloksayr.

Dema tayr, charx uzra soyir bo'lub-
Ki, har tayr bir Nasri Toyir bo'lub.

Suruk turfa to'tiyi dilkashnavo-
Ki, har yon tutub besha ichra havo.

Qo'nub qay shajar uzra axzar qilib,
Ne axzarki, Xizri payambar qilib.

Bo'lub bargsiz naxl noju kibi,
Ne nojuki, bu charxi minu kibi.

Dema charxi minuki, gulbun misol,
Gul ul xaylkim, ko'rguzub rangi ol.

Qizil xaylining rangi gulnor o'lub,
Anga shu'layi nor minqor o'lub.

Qizil, yoshil aylab chu har yon hujum,
Yasalg'on kibi aylabon rangi mum.

Yana shoraki nuktago' xayl-xayl,
Qilib hind elidek takallumga mayl.

Qilib lavha kimson bila zevari,
Aningdekki, hinduyi bozigari.

Dema lavhakim, lavhayi zarnigor,
Qilib zarvaraq birla afsarnigor.

Qayonkim, kiromanda madfun kelib-
Kim, oni ko'rub, zor-u maftun kelib.

Javak atlas aylab o'ziga libos,
Kiyib bo'rk o'rnida boshig'a tos.

Xiromanda tovusi zebojamol,
Malak xaylidin zohir aylab misol.

Qilib jilva har yon, vale masti noz,
Surohiy kibi mast-u gardanfaroz.

Surohiy kelib lojuvardiynishon,
Qilib oni zarhal bila shustmon.

Tazarvi xiromanda, durroj ham,
Qilib hush naqdini toroj ham,

Bo'lub chun tazarv aylabon mayli sarv,
Bu guldasta mili, mutallo – tazarv.

Chu tovus o'lub shoxi oliynishin,
Bo'lub sidra shoxida Ruh ul-Amin.

Yeri sabza birla zumurradnishon,
Anga charxi mino zabarjadjfishon.

Shimolida bu beshaning rudi Sind⁸,
Janubida zohir bo'lub shahri Hind.

Bu rud ichra yuz kema sur'atnamoy,
Falak bahrida, o'ylakim, yangi oy.

Kelib haddi sharqida bir naysiton-
Ki, vasfida kamdur necha doston.

Sarosar bu nay ichra shakkar butub,
Ne shakkarki, qandi mukarrar butub.

Bo'lub sharbat ul naysitonning suyi,
Shakar, bolchig' o'rniga sudin quyi.

Yana haddi g'arbida tog'e rafe',
Bo'lub to'rt fasl anda – fasli rabe'⁹.

Qish-u yoz mamlu rayohin anga,
Kelib nahlayi shahd gulchin anga¹⁰.

Nihoyatdin ortug' kelib bu kalez,
Bo'lub borchu bu tog' aro shahdrez,

Kishi, qaysi toshe sorikim, boqib,
Aning shahdi bir chashma sudek oqib.

Qayu ko'l sori elga bo'lsa vurud,
Ko'rub, shahd oqqonni andoqki, rud.

Kiyik xayli bu tog' uza ming gala,
Gul-u shahd arosida bori yala.

Bug'u-yu maral nayistonida sayd,
Shakardin borining ayog'ida qayd.

To'la bahrida mohiyi siymgun,
Falak Huti har bir qoshida zabun.

Yana besha atrofida dom-u dad,
Kishi ovlamog'lig' uchun beadam.

Kelib shahri xud vasfdin tashqari,
Bo'lub xira ko'z chun boqib har sari.

Bu beshadakim, dedim avsofini,
Qalam qildi mahdud atrofini.

Yere erdi ochuq bag'oyat anga,
Gul-u sabza, bas, benihoyat anga.

Qulovuzlug' aylab, bo'lub rahnamoy,
Tushurdi Skandarni farxunda Roy.

Hamul sabzag'a tushti xayl-u sipoh,
Tikildi yana charxso borgoh.

Shah ul yerdin asru nishot aylabon,
Yurub har yonin ehtiyot aylabon,

Basirat bila har taraf ko'z solib,
Aning tavr-u vaz'ida hayron qolib.

Qilib Roy anga oncha qulluq ayon-
Ki, qosir bo'lub sharhi ichra bayon.

Bori shug'ldin shohi ma'zul o'lub,
Qish ul yerda ishratqa mashg'ul o'lub.

Ketur soqiy, ul sog'ari zarnigor-
Ki, may la'lidin bo'ldi gavharnigor.

Chu dashti Nigor ichra qildim maqom,
Keraktur manga zarnigor emdi jom.

Mug'anniy, tuzot nag'mayi rexta,
Ani qil unung birla omexta-

Ki, bir sabzi shirin yana Hind aro,
Mening ro'zgorimni qildi qaro.

Navoiy, nelar qildi xomang yana-
Ki, bir mulki Hind o'ldi nomang yana.

Necha ko'rsa mulkida hindu savod,
Unutqay ko'rungan zamon bu savod.

*Afv fazilatidakim, daryodil javonmardlar mujrimlar gunohi
xas-u xoshokin baxshish nasimi bila ko'ngul bahridin adam
savohilig'a surarlar va yuzlariga daryo mavjidek chin tush-
mas va hayrat zulumatidag'i ovoralarni karam sham'i
rahnamoylig'i bila ul vodiya haloktin chiqorurlar va ul tiyralik-
tin alarg'a hech gard yopushmas*

Birov shahlar ichra erur muhtaram-
Ki, bo'lg'ay aning da'bi afv-u karam.

Angadur jahon ahlidin fardlig'-
Ki, oyini bo'lg'ay javonmardlig'.

Ani bil javonmard yoxud karim-
Ki, bedodidin bo'lmag'ay elga bim.

Demasmenki, bedod kom etmagay-
Ki, bedodg'a intiqom etmagay.

Gunahkor bo'lg'och anga uzrjo'y,
Karam bahridin bo'lg'ay ul jurmsho'y.

Quyi qilsa mujrim boshini uyot,
Quyiroq ani solmag'ay tig'i bot.

Gunah loyida kimsa bo'lsa asir,
Toyilg'och oyog' bo'lg'ay ul dastgir.

Muqassir shafe' etsa taqsirini,
Talattuf bila qilsa tadbirini,

Va gar hurmat ahlini qilsa shafe',
Shafoatgar amrig'a bo'lsa mute',

Agar afvning bo'lsa gunjoyishi,
Gunoh ahlig'a etsa baxshoyishi,

Ulus uzra, ey bandakim, shohsen,
Necha so‘z eshitgil, gar ogohsen:

Guruheki, ul soyiri nosdur,
Sening hukmunga ishlari posdur.

Erursen sen-u, ul guruh insdin,
Bori ofarinishda bir jinsdin.

Kamol ichra sendin ko‘pi arjumand,
Yana qobiliyatda dog‘i baland.

Senikim, Haq aylab borig‘a amir,
Alarni sanga qildi farmonpazir.

Qayu birga bersa edi bu kushod,
Ne qilg‘ay eding qilmayin inqiyod?

Bukim, Haq seni imtiyoz ayladi,
Bori xalqqa sarfarozi ayladi.

Gunahdin tilar chog‘da Haqdin amon,
O‘zungni alarning biri qil gumon.

Nekim, o‘z qoshingda erur noravo,
Ulusqa ani ko‘rma aslo ravo.

Chekar chog‘da mujrim itobig‘a til,
Haq ollida jurmungni yod aylagil.

Yomong‘a jazo gar siyosatdurur,
Muruvvat – tariqi rayosatdurur.

Ani qatl aylardakim, joni bor,
Hayal ayla onchaki, imkoni bor.

Necha qatlg‘a kimsa shoistadur,
Qasosida ta‘xir boistadur.

Etar bo'lsa filhol o'lumdin gazand,
Abas bo'ldi, bas, hibs-u zindon-u band.

Bugun kimsa zindonda bo'lsa ne bok,
Bo'lur chun ani tongla qilmoq halok.

Taammulsiz o'lsa bugun begunoh,
Sanga holini tongla bilganda, oh!

O'zungni gar o'ltursang ul dam ne sud,
Boshing kessang ilging bilan ham ne sud?

Nedin solg'asen kimsaga bir maraz-
Ki, topmas davo bo'lsa joning evaz?

Ne qilmoqdurur bir imoratni past-
Ki, mumkin emas butmak, o'lg'och shikast.

Ani ko'rkim, ul zori mazlum ano,
Necha ko'rdi hifzida ranj-u ano'.

Ul uyg'onmasun deb, yebon qayg'usin,
Harom ayladi kechalar uyqusin.

O'tuz-qirq yil davra aylab sipehr,
Anga ko'rguzub tarbiyat ichra mehr.

Tushub ul dog'i charx davronig'a,
Kirib qarndin so'ng kishi sonig'a.

Qilib hukm senkim, sitampeshaye,
Chopib boshini qilmay andeshaye,

Ravokim, ko'rub bu gazandi aning,
Tama' eski to'ni-yu bandi aning.

G'araz nafsdin anga bu shumluq,
Yo'q ulkim, sanga qilsa mahkumluq.

Ne nav` aylagay kimsa, vah-vah, bu ish,
Ravomu bo`lur, Allah-Allah, bu ish?

Bo`rigaki, qo`y bo`g`mog`i peshadur,
Shubon mehnatidin ne andeshadur?

Kabutarni rosu² qilurda halok,
Anga tifi o`zin o`ltururdin ne bok?

Agar qatl o`lur o`z yerida ayon,
Siyahchol aro iki kun ne ziyon?

Va gar aylasa ul xatoni kishi,
Ne qilg`ay bu yanglig` baloni kishi?

Va gar kimsaga sobit o`ldi gunoh,
Karam qilsang o`lg`on zamon uzrxoh.

Agar odamiy bo`lsa – to joni bor
Yana qilmoq ul ishni imkoni bor?

Ani jon bila aylading muhtaram,
Senga zohir o`ldi kamoli karam.

Tiriklikdin o`lg`ay anga bu g`araz-
Ki, qilg`ay sening bu ishingga evaz.

Agar topsa yuz jon, fido aylagay-
Ki, to ul haqqingni ado aylagay.

Agar qolsa bu orzudin yiroq,
Evaz Tengridin, gar yetar yaxshiroq.

Evazg`a dog`i qilmasa iltifot,
Bas ermasmudur dahr aro yaxshi ot?

Skandarki, andoq karam ayladi,
Qolur otni andesha ham ayladi.

Bu nav' o'lsa kimda karam javhari,
Bugun uldur ofoq Iskandari.

Kim o'zni karam ichra mohir qilur,
Karam o'z xavosini zohir qilur.

XLV

*Ul tojir hikoyatikim, sud-u savdosidin uluq ziyon hoshig'a keldi
va jigargo'shasi firoqidin jigar pargolalari yuzin munaqqash
qildi va belidagi naqdin o'lumlukni xalos qilur uchun berdi va
qutulg'on o'lumluk aning jigargo'shasi, balki naqdi erdi*

Adan¹ mulkida bor edi tojire,
Tijoratda tujjor aro mohire².

Bor erdi bir ozoda farzand anga-
Ki, yo'q erdi olamda monand anga.

Yeshilmas edi noqadin mahmili,
Har o'n kunda bir shahr edi manzili.

Borur erdi bir kecha shabgir etib,
Base, sud-u savdoni tadbir etib,

Bas yetmay dame dasht-u daryo so'zin-
Ki, urdi qaroqchi alarg'a o'zin.

O'lum xavfidin borcha butroshtilar,
Qochib har biri bir boyir oshtilar.

Chu qochqon sari chiqdi tuz har kishi,
Bir iqlimg'a qo'ydi yuz har kishi.

Chu qutqordi jon tojiri rahnavard
O'zin, lek o'z o'g'lidin topti fard³.

Jigargo'shasin topmay ul tiyraro'z,
Jigardin chekib ohi aflokso'z.

Bu g'amdin jigarni topib yoraliq,
Dedi: Menmen emdi-yu ovoraliq.

Quyundek yuz urg'umdurur har taraf,
Bu xokiy badan bo'lg'ucha bartaraf.

Murodim harimig'a qo'ysam qadam,
Biyobonda sargashtalikdin ne g'am?»

To'kulgach haromi anga nogahon,
Ming oltun belida bor ermish nihon.

Belida muhayyo ko'rub to'shasin,
Yuz urdi tilarga jigargo'shasin.

Jigar oqizib ko'z yo'lidin mudom,
Jigargo'sha istab urar erdi gom.

Anga po'ya resh etmish erdi jigar-
Ki, bir turfa kishvarg'a qildi guzar.

Jigarxuni bedil qilib dasht tay,
Hamul shahr gasht etgali urdi pay.

Ko'rarkim, guruhe turubtur kasir,
Alar ilgida bir jigarxun asir.

Jigarguna, lek qon arosida g'arq,
Boshi uzra tig'e, aningdekki, barq.

Jigarrang o'lub qon aro hay'ati,
Bo'lub bois ul ishga qon tuhmati.

Ming oltung'a qonlig' qilib sarbasar,
Berurga vale kimsa chekmay jigar.

Bu savdo ko'rub tojiri notavon,
Jigargohidin yeshti naqdin ravon.

Chu qutqordi mazlumni to'shasi,
Qutulg'on xud ermish jigargo'shasi.

Anga ashk to'kmakta ma'zur edi,
Ajab ishki, qon birla qon yur edi,

Chu butti jigar zaxmidin yorasi,
Dedi: «Holing ayt, ey jigar porasi»⁴.

Dedi: «Ul kecha bo'lg'ach andoq balo,
Men o'ldum aduv ilgida muhtalo.

Burun barcha qatling'a jahd ettilar,
Boshimdin kechib so'ngra ahd ettilar.

Kim: «O'lturmoli, bo'l bizing yorimiz,
Ne ish aylasak sohibasrorimiz».

O'lar chog'da bu nav' in'omdin,
Mute' o'ldum ul elga nokomdin,

Bu kunga deginkim, bu kishvarga azm
Qilib, ettilar jam'i el birla razm.

Bulardin shahodat topib bir faqir,
Alardin men o'ldum bularg'a asir.

Chu holimni hokimga yetkurdilar,
Surub meni qonliqqa topshurdilar.

Topar chog'da umrum quyoshi kusuf,
Sanga xud bor o'z qilg'oningdin vuquf.

Ochib rodiy ilging karam aqdini,
Berib naqd siym, oldi jon naqdini».

Ulus voqif o'lg'och bu ahvoldin,
Xabar berdilar shahg'a ul holdin.

Chu voqif bo'lub ul navohi shahi,
Karam nuktasining bo'lub ogahi.

Yano qildi tojirni piroyaliq,
Burundin fuzun naqd-u sarmoyaliq.

Ming oltungakim, zohir etti karam,
O'g'ul topti-yu yuz ming iqbol ham.

Karam yomg'uri, qaydakim, sochilur,
Anga oqibat gul bu nav' ochilur.

XLVI

HIKMAT

*Iskandarning savoli Arastudin ul bobdakim, har amalg'akim,
bir jazodur, ul amal tuxmig'a bu bir nedin sazodur va javob
mahsulini ko'tarmak*

Yana so'rdi doroyi hikmatsirisht¹-
Ki: «Ey harfi hikmat sanga sarnavisht,

Bukim, keldi har ishga bir xosiyat,
Manga zohir etkim, nedur kayfiyat?

Ne fe'leki, keldi birovdin yomon,
Yomonliq ko'rardin anga yo'q omon.

Va gar yaxshiliq kimga af'ol erur,
Jazosi aning ganji iqbol erur.

Nedin mundoq erkonga bir nukta sur,
Munung sirrini xotiring'a yetur».

Dedi nuktapardozi donomanish²-
Ki: «Ey nuktadin zotinga parvarish!

Nekim, Tengri xalq etti ofoq aro,
Ne ofoqkim, bu kuhan toq aro.

Nihoniy anga berdi xosiyate,
Bu xosiyati ichra kayfiyate.

Agar qoyil ermas bu ishga kishi,
Bo'lur bar abas ofarinish ishi.

Bashar xaylikim, jahl erur lozimi,
Qachonkim, bo'lurlar har ish ozimi.

Agar naf'e ul ishta maqsud emas,
Ul ish kimsadin, bilki, mavjud emas.

Agar xud g'araz naf'e pinhoni yo'q,
Birovdin bir ish bo'lmoq imkoni yo'q.

Bajuz tifi, yo ulki, devonadur,
Xiraddin bu ikisi begonadur.

Vale har kishi bo'lsa ahli uqul,
Taammulsiz ish aqli etmas qabul³.

Qachon bo'lsa maxluq aro bo'yla hol,
Ajab yo'qki, Xoliqdin o'lg'ay mahol.

Bukim, naf'siz xalq qilg'ay vujud,
Agar ravshan o'tdur va gar tiyra dud.

Nekim, ofarinishqa payvastadur,
Bori bir-birisiga vobastadur.

Bir ish desa bo'lmas «Sazovor emas»
Ki, bir rishtatob anda bekor emas.

Bu xud sobit o'ldiki, yo'q hech zot,
Vayo hech af'ol yoxud sifot-

Ki, zimnida xosiyate bo'lmag'ay,
Vujudida kayfiyate bo'lmag'ay.

Vale chun yaratti el af'olini,
Yashurdi anga dona ahvolini-

Ki, dehqon, nekim, dona mazru' etar,
Ani-o'q o'rar, chunki, vaqti yetar.

Qachon sochsa tufroqqa bug'doy birav,
Yo'q imkonkim, ul arpa qilg'ay darav⁴.

Va gar arpa ham sochsa bo'lmoqqa to'q,
Anga bug'doy o'rmog'ning imkoni yo'q.

Kishi hanzal eksa achchig' bar topar,
Va gar nayshakar eksa – shakkar topar.

Chu af'olning ashraf-u duni bor,
Agar dun-u ashraf bu qonuni bor-

Ki, har kim ayon etsa yaxshi qilig',
Yetar yaxshiliqdin anga yaxshilig'.

Va gar kimsadin zohir o'lsa yamon,
Ko'rar har nekim, zohir etti hamon.

Kerak shoni ham bo'lsa ishning bu tavr-
Ki, bar lutf lutf-o'q berur, javr-javr.

Topar aylasa fikr tab'i salim-
Ki, bu nav' ekin jodayi mustaqim.

Bu qonundin ar bo'lsa ish muxtalif,
Adolat tariqi bo'lur munharif».

Chu qoyilg'a bu nukta shofiy kelib,
Muxotabg'a ham muncha kofiy kelib.

*Iskandarning, quyosh tun zulmi zangboridin chiqib, kun
ziyosi nimro'zig'a kirgonddek, Hind savodidin chiqib,
Chin kishvariga kirgoni va xoqoni Chin aning quyosh-
dek garmxo'yluq bila tig'i jahongir tortib kelaturg'onin
eshitib, muqobalasida zarradek behisob cherik yig'ib, anga
muvofoqatqa elchi yiborib, nomuvofiq javob topqoni va ul jihat-
din zarra hisobliq cherigi zarra xaylidek qo'zg'olib, o'zi tadbir
ishin zarraye nomar'iy qo'ymag'oni*

Bu yanglig' dedi noqili nuktasanj,
Base tortqon nukta naqlida ranj-

Ki, chun bo'ldi Iskandari nomjo'y,
Qish ul turfa marz ichra oromjo'y.

O'zi xud edi kishvaroroyi Hind,
Yana majlisoro anga Royi Hind.

Borib goh shahr ichra hammom uchun,
Imorat aro boda-vu jom uchun.

Solib Roy qasrida ishratqa pay,
Tarab birla og'oz etib rud-u may.

Gahi besha ichra shikor aylabon,
Shikor ichra may ixtiyor aylabon.

Gahi babr urub, goh sher o'lturub,
Va gar pil-u kark, ul daler, o'lturub.

Gahi soz etib bazm daryo aro,
Kirib kishtiyi bahrpaymo aro.

Tutub shast ila mohiyi siymgun',
Qilib jomi siymmin ichardin nigun.

Nayistonni gohi qilib marhala,
Kirib anda, andoqki, sheri yala.

Gavazn o'lturub, chun surub go'rtak,
Qilib may aro nayshakardin gazak.

Gahi Shahd tog'ig'a aylab uruj,
Quyosh, o'ylakim, qilsa mayli buruj.

Chu may birla tog' uzra xushhol o'lub,
Hamul shahddin forig'ulbol o'lub.

Gahi aylab oyini shohanshahi,
Tuzub nag'ma xirgoh aro xirgahi.

Ichib borgohi falakjoh aro,
Saropardayi charxdargoh aro.

Gahi donish ahli bila o'lturub,
Kutub anda har ilmdin kelturub.

Qayu bahskim, diqqatig'a etib,
Nekim bo'lsa majhul ma'lum etib.

Bu yanglig' anga o'tti layl-u nahor,
Anga tegrukim, bo'ldi fasli bahor.

Sharaf burjini yorutub sham'i mehr,
Hamul sham'din ravshan o'ldi sipehr.

Yana shoh raxshanda xursheddek,
Jahon mulki fathig'a Jamsheddek.

Azimatning ohangiga yig'di bazm,
Xito birla Chin azmini qildi jazm.

Sipah bahri ichra yana tushti jo'sh,
Kar etti falakning qulog'in xuro'sh.

Ko'tardi yana harb ko'sini pil,
Cholindi bu kishvarg'a ko'si rahil².

Olib Hind nohiyatin yakqalam,
Yurub Chin bilodig'a chekti alam.

Chu Hindustondin chiqardi sipoh-
Ki, Chin kishvarin qilg'ay oromgoh.

Borur yo'lning atrofida har bilod-
Ki, bir shoh edi anda oliynihod.

Gar ellik yig'och erdi, gar yuz yig'och,
Yibarmak cherik yo'q edi ehtiyoj,

Biror nomakim, ul taraf boribon,
Kelib nomabar birla yolboribon,

Chekib peshkashlar, ko'rub shohni,
Qilib takyagah xoki dargohni.

Inoyat qilib shohi oliymaqom,
Tavaqqufsiz ilgarrak aylab xirom.

Yurub yo'l, tamosho qilib har hade-
Ki, to maskani bo'ldi Chin sarhadi.

Bilib erdi xoqonkim, ul tund sel,
Yurub Hinddin qildi Chin sari mayl.

Sipah yig'mish erdi adaddin fuzun,
Yarog' aylamish erdi haddin fuzun-

Ki, avval inod oshkor etmagay,
Xusumat ishin ixtiyor etmagay.

Solib sulhdin so'z, yiborgay rasul,
Borishmoq tariqini qilg'ay qabul³.

Agar xasm bu soʻzga indursa bosh,
Uzotqay qilib doʻstona maosh.

Va gar koʻrsa ish butmas ozarm ila,
Temur yumshamas poʻzishi garm ila.

Oʻzin qilmagʻay ajz birla zabun,
Cherik tortib etgay masof ozmun.

Bu tadbir ilakim, topib erdi roy,
Qilib avval oʻzni harifozmoy.

Yibordi rasuli xiradpeshaye,
Risolat aro chobukandeshaye.

Nihoniy anga tutturub soʻz, base,
Tengiz suyi uzra yibordi xase.

Chu qosid yetib shoh dargohigʻa,
Nazar soldi andozayi johigʻa.

Sipohi koʻrundiki, yuz yil xirad,
Qiyos aylay olmas anga hadd-u add.

Yana oʻrduyekim, sipehri barin,
Kelib anda bir chodiri kamtarin.

Asos onchakim, koʻrsa nazzoragar,
Boʻla olmayin hushigʻa choragar.

Koʻrub, qolmayin oʻzda vodiynavard,
Oʻzin soldi dargahgʻa, andoqki, gard.

Soʻzin fahm etib xayli dargahnishin,
Shah ollida arz ettilar kelmishin.

Dedi shahki, qosidni kelturdilar,
Hamul xasni daryogʻa yetkurdilar.

Rasuli xiradmandi korozmoy,
Ravon bo'ldi tufroq uza chehrasoy.

Chu taxt ollini qildi oromgoh,
O'zin qildi mashg'ul har sori shoh-

Ki, taskin topib ko'nglida iztirob,
So'zin aytibon anglay olg'ay javob.

Base, maks etib, shohi kishvarxudo,
Dedi: «Qil hadisingni emdi ado!»

Duo ko'p qilib qosidi notavon,
Bayon etti xoqon hadisni ravon-

Ki: «Arz etti xoqoni daryoshukuh-
Ki, ey nomvar shohi anjunguruh!

Bukim, azm qilding bu kishvar sori,
Nechukkim, quyosh charxi axzar sori,

Kirib raxshi getinavarding bila,
Yoruttung bu kishvarni garding bila.

Bu ma'nig'a bois ne erdi ekin?
Ne fikring buyon azm berdi ekin?

Agar do'stsen, do'stluq bu emas,
Kishi do'stluq mundoq ishni demas-

Ki, sendek ulug' shoh tortib sipoh,
Bizing mulkni qilg'asen jilvagoh.

Va gar xud adovatqa qilding g'ulu,
Ne ko'rdung adovatki, bo'ldung adu?

Rasulungki, keldi so'z aytib irik,
Anga uzr aytib uzottuq tirik.

Deb erdingki: «Azm etsun olib xiroj-
Ki, Doro borib, mendadur taxt-u toj».

Deb erdimki: «Gar bordi Doroyi dahr,
Sanga dahrdin yetsun oyin-u bahr.

Va lekin mening birla Doro aro,
Ish erdi saloh-u madoro aro.

Yo'q ulkim, manga g'olib o'lg'ay edi,
Xiroj-u kesim tolib o'lg'ay edi.

Agar sen dog'i qilsang andoq suluk-
Ki, bir-bir bila aylagaylar muluk.

Tuzub ikimiz vahdat asbobini,
Farozi aylali shiddat avbobini.

Va gar bermas ersang bu ishga rizo,
Ko'ray har ne olling'a yozmish qazo.

Bu erdi so'zum, emdi ham budurur,
O'zung deki, bu so'z yomonmudurur?

Hamul so'zdin inkor yo'qtur manga,
Yana nav' guftor yo'qtur manga.

Bu dam dog'i yonsang bo'lub sulhjo'y,
Manga dog'i sulh uzradur guftugo'y.

Va gar kin ishida g'ulu aylasang,
Adovat uza guftugo' aylasang.

Mening dog'i bu ishta yo'q kamlig'im,
Masof amrida nofarohamlig'im.

Cherik onchadurkim, aning soni yo'q,
Yaroq onchakim, aning imkoni yo'q.

Iyol-u vatan uzra to joni bor,
Kishi harb etar, toki, imkoni bor.

Vale iki shah zohir etganda kin,
Zafar qay taraf bo'lmoq ermas yaqin.

Qayon fath bo'lmoq chu ma'lum emas,
Jabin uzra ul harf marqum emas.

Kishi razmdin necha bo'lsa yiroq,
Erur hazm oyinida yaxshiroq»⁴.

Suxanvar chu sharh ayladi barcha so'z,
Javob istayu tikti tufroqqa ko'z.

Shah ul nuktalardin tabassum qilib,
Dedi gavharafshon takallum qilib-

Ki: «Gar shohlig' izz-u tamkinida,
Jahondorlig' rasm-u oyinida,

Mening birla Doroni xoqoni Chin
Barobar tutar – bu g'alatdur yaqin-

Ki, har kimsaga bo'lsa ogohlig',
Bilurkim, erur mulk ila shohlig'.

Agar shahg'adur mulk ila e'tibor,
Mening kishvarim iki Dorochoa bor.

Va gar xud shijoat erur mu'tabar,
Aning holidin tutti erkin xabar-

Ki, razmig'a chun bo'ldi rag'bat manga,
Aning ushri yo'q erdi shavkat manga.

Qilib erdim ul tavr ojiz ani-
Ki, ko'rmaydur el, o'yla, hargiz ani.

Chu men g'olib erdim biloishtiboh,
Ham oxir manga berdi nusrat Iloh⁵.

Musallam tutar bo'lsa bu rozni,
Unuttik maqoloti nosozni.

O'zin buyrug'umg'a mute' ayladik,
Kelib uzr-u ajzin shafe' ayladik⁶.

Rioyat qilay ulcha imkonidur,
Aningdek sarafrozlar shonidur.

Agar tutmas ersa musallam muni,
Anga ko'rguzay razm-u hayjo kuni-

Ki, har so'zki, qildim bayon – chin emish.
Manga chin demak rasm-u oyin emish.

Tugandi so'zum, emdi bo'lg'il ravon,
Anga bu so'zumdin xabar qil ravon-

Ki, sen borg'och-o'q azm qilg'umdurur,
Yo'l ohista-ohista kelgumdurur.

Ravonroq ketursang javobi savob,
Savob o'lg'usi bizga dog'i javob⁷.

Agar amrdin to'lg'ar o'lsa bo'yun,
Ko'roliki, gardun ne o'ynar o'yun?»

Chu qosid eshitti bu yanglig' maqol,
Qo'pub, qo'ydi yuz yo'lg'a oshuftahol.

Davo topmayin dardi jonkohig'a,
Qadam qo'ydi o'z xoni dargohig'a.

Ne so'zkim, qilib erdi xoqon xitob,
Nelarkim, buyurdi Skandar javob.

Nechukkim, o'tub erdi majlis aro,
Sarosar bayon ayladi mojaro.

Chu fahm etti xoqonkim, ul tund sher⁸,
Erur ul gumon aylagandin daler.

Yiborsa kishi asru benaf' erur,
Va gar borsa mundoq javobin berur.

Adovatqa mardona bel bog'ladi,
Skandar kelur vaqtini chog'ladi.

Cherik yig'mish erdi Xito mulkidin,
Yeti yo'qki, yetmish ato mulkidin.

Sipohi sipehr anjumidin fuzun,
Adad ichra sahro qumidin fuzun⁹.

To'quz yuz ming ul nav' novakfikan,
Ne novakfikankim, balorakfikan-

Ki, birdin bo'lub xasm yomg'urda g'arq,
Yana bir choqilg'ay, aningdekki, barq.

Jiba sarbasar zarhal-u turksoz,
Kejim borcha zarbaft chiniytiroz.

Bori novakafgan, bori tig'zan,
Bo'lub borcha javshan bila ro'ytan.

Har otlig' kelib naxli orosta,
Dema naxlkim, mohi nokosta.

Bu yanglig' sipah birla xoqoni Chin,
Sipah yo'qki, oshubi ro'yi zamin

Aduvga chiqib o'tru, Chin shahridin,
Solib jabhasi uzra chin – qahridin.

Aduv vahmidin bo'lmayin ishda sust,
Ko'rub yer, tushurdi sipohin durust.

Sipah davrig'a xandaqe qozdurub-
Ki, nazzorasi hushni ozdurub.

Rioyat qilib hazm oyinini-
Ki, soz aylagay razm oyinini.

Chu xandaq qozorg'a topib ehtiyoj,
Bo'lub xandaqi davri o'n besh yig'och.

Ani bovujud ixtisor aylabon,
Ichin lek mahkam hisor aylabon.

Aroba bila, o'yla, hisni matin-
Ki, ermas falak hisni andoq hasin¹⁰.

Aroba chu el davrig'a yondoshib,
Iki davradin ham hisobi oshib.

Aroba uza to'ra¹¹ payvast o'lub,
To'ra keynida xalq hamdast o'lub.

To'ra borcha qullob ila band-u bast,
Kamin aylabon keynida ahli shast.

Yana xandaq ollida mo'ndu tikib,
Qalin nayshakardekki, hindu tikib,

Yasab qo'rg'onin ul sifat bexalal-
Ki, yo'l topmag'udek ichiga ajal.

O'zin berkitib bo'yla sarxayli Chin,
Yasab xayli davrida hisni hasin.

Yana yondin Iskandari chirarazm,
Qilib ko'ch-barko'ch Chin sori azm.

Anga tegrukim, bu o'zin berkitib,
Munung mulki qasdig'a ul ham yetib,

Chu xoqon soridin ko'rundi qaro,
Yasab turdi Skandar ul dasht aro¹².

Sipohiki, ta'rif anga or edi,
Nechakim, kishi ko'p desa bor edi.

Sipohin tuzub shohi razmozmoy,
Suron sold-i-yu tushti hazmozmoy.

Suron yo'qki, yuz ming hizabri yala,
Degin sold-i ko'k toqig'a valvala.

Skandarning ul kelmagi tund-u tez,
Suron birla bu solmog'i rustaxe.

Aduv ko'nglini ayladi vahmnok-
Ki, ko'rdilar oni ajab sahnok.

Chu oqshom yaqin erdi iki sipoh,
Zaruratki, tuttilar oromgoh.

Falak, chunki, xurshid xoqonini,
Yoshurdi tuzub g'arb qo'rg'onini.

Hamul xayli Parvin o'zin ko'rguza,
Taloya kibi chiqti gardun uza.

Iki xayl aro hazm izhoridin,
Taloya ravon bo'ldi har soridin.

Yazaklar payopay ravona bo'lub,
Suho o'qlariga nishona bo'lub¹³.

Skandar xayoli, bukim, subhgoh,
Taharruk topib xayli anjumsipoh.

Qilib harb ahlining oroyishi,
Yasab ulcha imkon gunjoyishi.

Aduv sori azm aylagay bedarang,
Aningdekki, daryog'a surg'ay nahang.

Chu parxosh etib korzor aylagay,
Qiyomat kunin oshkor aylagay.

Chu fahm ettilar hikmat ahli bu azm,
Kelib shohg'a qildilar man'i razm-

Ki: «Tongla-vu indin madoro kerak,
Hayal aylamak oshkoro kerak.

Ne ishgaki, sayyora-vu sobitot,
Qilurlar nuhusatda sayr-u sabot.

Nazarkim, nuhusatqa voqe'durur,
Tanosub ila bizg'a roje'durur.

Bu iki kun ar¹⁴ shahg'a bo'lsa sukun,
Ishe solg'ay o'rtag'a charxi nigun-

Kim, ul ishta bo'lg'ay g'arobat, base,
Shah iqboli topqay mahobat, base.

Bu so'zda agar bo'lsa dog'i xilof,
Uchunchi kun ar shoh qilsa masof.

Umid ulki, a'dog'a solg'ay shikast,
Shukuhini qilg'ay qaro erg'a past».

Shah ul so'z bila topti taskin, base,
Havo tutmadi shu'layi kin, base.

Yana sori xoqoni gardunjanob
Yeli ichra topmish edi iztirob.

Xitoyi sipah, balki chiniyguruh,
Ko'rub xasm xaylida behad shukuh.

Borining arosida oshub edi,
Bori vahm eliga lagadko'b edi.

Nechakim, berur erdi xoqon ko'ngul,
Tuzalmas edi vahm topqon ko'ngul.

Anga yettikim, qilmayin ishga mayl,
So'z izhor eta boshladi xayl-xayl-

Ki: «Bu nomvari komkori daler,
Yurak ichra qoplon, shukuh ichra sher-

Ki, aylab jahongirlikni havas,
Havas qilg'onig'a topib dastras.

Bu kunga degin har qayonkim, yurub,
Nekim komidur, ilgiga kelturub.

Qayu mulk soriki, eltib hashar,
Ani fath etib, qilmayin sho'r-u shar.

Ne shah bo'yni soriki, tashlab kamand,
Bo'lub bo'yni oning kamandig'a band.

Masofida ul kunki, Doro edi,
Bu bir qatra, ul jarfdaryo edi.

Anga razm-u tadbir ila topti dast-
Ki, iqboli shoxig'a berdi shikast.

Emas bizga Dorocha xayl-u guruh,
Anga lek o'n bizcha farr-u shukuh.

Yana ulki, sohibqiron ham erur,
Juvondavlat-u pahlavon ham erur.

Munungdek kishi birla ko'shishg'a pech,
Emas ish hisobi bila rost hech.

Aning birla kim urisa lofi masof,
Xirad aytur ul so'zning otin gazof.

Ulug'larni aylab shafolat anga,
Kerak qilsa xoqon itoat anga.

Yo'q ersa erur ul qaviy, bu zaif,
Anga hech po birla ermas harif.

Kishi qilsa da'vo urush big'idin,
Amon topmog' o'lmas aning tig'idin.

Birovkim, anga aql da'vosi bor,
O'zi qasdin etmak ne ma'nosi bor?

Yo'q o'z jonig'a, xalq jonig'a ham,
Ne jon, irz ila xonumonig'a ham.

Mute' o'lsa aylab qabuli xiroj,
Tutar ul musallam munga taxt-u toj.

Nelar qildi Malluyi badro'z anga,
Bukun mu'tamad bo'ldi Feruz anga.

Bo'lub ajzig'a mu'tarif Royi Hind,
Erur bu zamon kishvaroroyi Hind.

Agar borsa xoqon dog'i qoshig'a,
Qo'yar mamlakat afsarin boshig'a.

Ayon aylabon xizmat izhorini,
Olur har nekim, mulkidur borini.

Bu ishtin, nekim, o'zga tutsa vujud,
Pushaymonlig'i qilmas ul vaqt sud».

Bo'lub firqa-firqa eli so'-baso',
Bu so'zni qilur erdilar guftugo'.

Birovkim, edi mahrami xos anga,
Muhabbat aro sohibixlos anga.

Tilab xilvate xoli ag'yordin,
Ne ag'yordin, balki dayyordin.

Dedi o'lturub yig'layu zor-zor-
Ki: «Elga tushubtur ajab xorxor».

Eshitganni eldin sarosar dedi,
Ko'p-u oz yo'qkim, barobar dedi.

Tugatgach so'zin dedi: «Ey shahriyor-
Ki, bo'lsun sanga doyim baxt yor!

Manga ulcha ma'lum bo'ldi, dedim-
Ki, bu so'zni ayturda ma'zur edim.

Inonsang bu holatqa bir fikr qil,
Inonmas esang ayla tahqiq-u bil».

Dame qildi andesha xoqoni Chin,
Chu ko'p qildi tahqiq, bildi yaqin-

Ki, noqil so'zi sarbasar chin emish,
Ang'a rostliq da'b-u oyin emish.

Base bo'ldi o'z holig'a chorajo'y,
Anga bermadi hech bir chora ro'y.

Elin dog'i bildiki, bordur muhiq,
Emas ta'n-u tashne'g'a mustahiq-

Ki, chiniy ayog' birla xoroyi Rum,
Qachonkim, urushtursa doroyi Rum,

Necha kimsa aql ichradur zerdast,
Bilurkim, qayon tushgusidur shikast.

Agar chini ul kinani qilsa fosh,
Bilurkim, urar o'z ayog'ig'a tosh.

Bu ishta hujum etti qayg'u anga,
Tong otquncha yo'q erdi uyqu anga.

Sahar vaqti bir roy topti savob,
Olib g'ayb dushizasidin niqob.

Solib aql ko'ngliga andeshaye-
Ki, topmaydur oni xiradpeshaye.

Tilatti ham ul mahrami xosni-
Ki, ko'rguzmish erdi bu ixlosni.

Dedi: «Borgah davridin elni sur,
Saroparda dargohidin ham itur.

Eshikni kelib aylagil takyagoh,
Nido qilki: «Ko'rmas bugun elni shoh!»

Bugun asra oqshomg'acha bu eshik,
Mening soridin bo'lma andeshalik.

Kelur kecha gar keldim ersa bu chog',
Muyassardurur borcha kom-u farog'.

Agar kelmasam o'z yarog'ingni ko'r,
Ne ollingg'a kelsa ayog'ingni ko'r.

Vale bir kun-u bir kecha zinhor-
Ki, bu pardada yaxshi bo'l pardador.

Vale mendin ish suratin so'rmag'il,
Bu andesha kayfiyatini so'rmag'il».

Qabul etti xoqon so'zin mustame',
Kirib uyga ul roy aro muxtare'.

Solib har ne shohona erdi asos,
Rasulona egniga soldi libos.

Hamul mahramig'a aytтики: «Bot,
Saroparda yonida keltur bir ot!»

Chu kelturdi markabni tayyor etib,
Saroparda yonig'a chekti yetib.

Chiqib markab ustiga xoqoni Chin,
Ani qildi bu roz ishiga amin.

XLVIII

*Qamarsayyoh sari' us-sayri quyosh bila qiron qilg'ondek xoqon
Iskandarga risolat uchun muqorin bo'lg'oni va ul muqoranadin
muqobalag'a borg'och qamardek nur va safodin to'lg'oni*

Qorong'uda chiqti sipahdin surub,
O'zin qal'a darbandig'a yetkurub.

Berib muhri naqshinki, xoqon demish:
«Chiqoring menikim, erur kulliy ish».

Alar chun nishona topib dilpisand,
Chiqorib ani qal'adin begazand.

Bo'lub tez xoqoni ofoqgard,
Skandar sipohi sari rahnavard.

Borur erdi ko'nglida yuz ming xayol,
Xavotir qilib ko'nglini poymol.

Chu xurshedi iskandariy ochti chehr'.
Skandardek ofoq uza soldi mehr.

Nujum o'ldi Chin xaylidek befurug',
Qazo qildi ko'k marg'zarin qo'rug'².

Skandar sipohig'a farrux rasul,
Yetib ostonida qildi nuzul.

Ravon shahg'a arz ettilar bu maqol-
Ki: «Kelmish rasuli humoyunjamol.

Boshidin-oyog'ig'acha farr-u hush,
Bashar surati ichra kelgan Surush».

Skandar dedi: «Aylabon ehtirom,
Anga taxtim ollinda aylang maqom-

Ki, bu kecha bir tush ko'rubmen g'arib,
Bu gar bo'lsa ta'biri ermas ajib:

«Quyoshcha manga tushta anvor edi,
Yana bir quyosh ham padidor edi.

Kelibon qo'yar erdi ollimda bosh,
Kishi ko'rmamish mundoq iki quyosh».

Yana hikmat ahlining a'lomida,
Falak sayridin yozg'on ahkomida:

«Navodir edi bu iki kunda ko'p-
Ki, zohir bo'lur, – dedilar, – munda ko'p».

Navodirki, qildi alar e'tibor,
Bu nodir biri bo'lmoq imkoni bor».

Debon shah bu so'zni, dedikim: «Yurung,
Degon kimsani ichkari kelturung!»

Borib, chunki, kelturdilar ichkari,
Ko'rub rasm-u oyini Iskandariy.

Yiroqroq suxandoni farxundaroy,
Rasulona oyin keturdi bajoy.

Rasul erdi chun yaxshi avsof ila,
Skandar tilab quchti altof ila.

Yetib baxtdin bu bashorat anga,
Shax: «O'ltur!» – deb etti ishorat anga.

Rasul o'lg'och ollida oromjo'y,
Savol etti Iskandari komjo'y-

Ki: «Har ne so'zung bo'lsa og'oz qil,
Ne roz aytsang bizni hamroz qil!»

Taanni bila dedi farrux rasul-
Ki: «Ey dargahing ostoni qabul!

Nekim, aylading hukm, jon ustiga,
Ravon qilmoq oni ravon ustiga.

Va lekin Xito xoni xoqoni Chin-
Ki, tadbir-u royig'a yuz ofarin.

Manga necha so'z debdurur, bas, sharif-
Ki, ermas eshitmakka har kim harif.

Agar tarqasa har taraf anjuman,
Rasul o'lsa-vu xisravi safshikan.

Surarg'a chu shah lutf-u ehsoni bor,
Men ul nukta surmakning imkoni bor.

Yana debdururkim, shahi pokroy,
Agar bo'lsa bu nav' xilvatnamoy-

Ki, shah bo'lg'ayu homili roz-u, bas,
Sen izhor qil, har nekim, multamas.

Yo'q ersa qo'pub yong'il-u turmag'il,
Va gar qilsalar hibs, dam urmag'il.

Gumon etsalar el fidoyi seni,
Fasod ahlining tiyraroyi seni.

Shikol aylasunlar oyog'ingg'a band,
Qo'lungg'a dog'i bog'lasunlar kamand.

Skandar qo'yub ollig'a tig'i tez,
Qil ul lahza tig'i zabon nuktarez.

Agar bo'lsangiz mendin andeshalik,
Qiling band inak oyog'-u ilik».

Skandarga oshti bu ishdin shaaf,
Dedi: «Boringiz har kishi bir taraf-

Ki, band aylamaklikka yo'q ehtiyoj,
Emas hudhud oyini sung'urg'a koj»³.

Qilib hikmat ahli, base, iltimos,
Xususan Arastuyi anjumshunos.

Suxanvar oyog'ini band ettilar,
Qo'lin ham asiri kamand ettilar.

Shah ollig'a kelturdilar tig' ham,
Yiroq qo'ydilar borchu bir-bir qadam.

Chu bo'ldi tihi xilvat ag'yordin,
Yana so'rdi po'shida asrordin.

Rasul aytti: «K-ey shahi pokroy,
Aduvband, yo'q-yo'qki, kishvarkushoy.

Sog'inma meni qosidi rahnavard-
Ki, xoqon sanga bo'ldi dargahnavard⁴.

Bukim, bo'lmisham xoki dargahnishin,
Ne ilgimda tig'-u ne ko'nglumda kin.

Ayog'imda band-u iligimda band,
O'zumni sanga qilmisham mustamand.

Bu ish boisi necha surat edi-
Ki, bu nav' kelmak zarurat edi».

Skandarni hayrat zabun ayladi,
Bu ishdinki, charx nigun ayladi.

Dedi: «K-ey sipahdori Chin-u Xito,
Nechuk shohlar bo'yla qilg'ay xato-

Ki, bo'lg'ay aduvsig'a mundoq asir-
Ki, kimsa anga bo'lmag'ay dastgir.

Tutulg'ay kelib o'z ayog'i bila,
Dog'i nukta surgay farog'i bila.

So'zungning adosida qilma shitob,
Burun bu savolimg'a bergil javob».

Dedi aylabon fikr xoqoni Chin-
Ki: «Ey dahr mulkiga masnadrinishin,

Tushub erdi boshimg'a, bas, mushkil ish-
Ki, oning iloji edi bu kelish.

Yana bor edi e'timodim sanga-
Ki, bu nav' edi e'tiqodim sanga-

Ki, borsen xiradmand-u ravshan ravon,
Juvonmard-u himmatvar-u pahlavon.

Zabunkushluk o'lmas shioring sening,
Bu nav' ishdur, albatta, oring sening.

Alarkim, sanga qildilar ko'p xilof,
Sipah chektilar zohir aylab masof.

Degan chog'da uzr etmading juz karam-
Kim, o'ldi zalil, aylading muhtaram.

Manga topmayin andoq amri vuqu'-
Ki, qilg'ay taqozoyi bim-u xushu'.

Xususan xisoli hamiding bilib,
Ulug' e'timod ishlaringga qilib.

O'zumni qilib bo'yla zor-u zabun,
Tushub taxting ollib'a xor-u nigun.

Debon arzi holim tazallum qilib,
Asirona nutq-u takallum qilib.

Topa olmadim hech surat bila,
Qoshingdin qo'parni kudurat bila.

Bor erdi qoshimda quyoshdin yoruq-
Ki, qilg'ungdurur lutf-u diljo'yuluq».

Bu so'z kim, surub shohi mushkilpisand,
Javobin bag'oyat topib dilpisand.

Dedi ofarin aylab: «Ey komyob,
Bu roying xud erdi bag'oyat savob.

Yana har so'zung bo'lsa izhor qil,
Xafo pardasidin padidor qil-

Ki, bu hol ila ko'rsa bo'lmas seni,
Bu surat bila so'rsa bo'lmas seni».

Duo birla xoqoni daryonazir,
Dedi: «K-ey jahondori daryozamir!

Bu kelmakdin erdi g'araz bu manga-
Ki, bo'lg'ay janobingda yorg'u manga.

So'zum har ne bor, o'lturub ro'-baro',
Qoshingda degaymen borin mo'-bamo'.

Budur so'zki, chun keldi shahdin rasul-
Ki, ham kelgil-u, ham xiroj et qabul.

Javobidin ar bo'ldi oshufta shoh,
Kelibmen anga bo'lg'ali uzrxoh.

Gar ortug' dedim so'z – gunahkormen,
Siyosat qilurg'a sazovormen.

Bilib jurmum ollingg'a keldim zalil,
Agar tortsang tig' – qonim sabil⁵.

Va gar afv ila qismim etsang tarab,
Sening xulq-u lutfungdin ermas ajab».

Skandar dedi: «K-ey shahi komyob,
Manga uleha sen aytib erding javob.

So'zi erdi ma'qul-u yorona ham,
Pisand etgudek xesh-u begona ham.

Vale men qilib puxta tadbirlik,
Chu boshimda erdi jahongirlik.

Jahon mulkin ochmoqni jazm ayladim,
Bu kishvar sari dog'i azm ayladim.

Aduvsig'a, har shahki, g'olibdurur,
Bu yanglig' bahonag'a tolibdurur.

Yo'q ersa sanga o'kta so'z yo'q edi,
Ne bo'lsa bizing soridin-o'q edi.

Gar ul soʻzda bor ersa dogʻi xilof,
Bilib ayladuk emdi xotirni sof»⁶.

Duo qildi xoqon-u soʻz boshladi,
Soʻzin oʻz murodi sari toshladi.

Dedi: «K-ey muteʻ ahli olam sanga,
Jahongir boʻlmoq musallam sanga,

Ne kishvarki, ochmoqqa urdung qadam,
Aning fathi xud boʻlmadi bealam.

Qilib fathi tadbirida qiyl-u qol,
Koʻngulga kirib har zamon yuz xayol.

Bilursen oʻzung Mallu chogʻli kishi-
Ki, nayrang-u afsun edi varzishi,

Necha qildi ollingda kin-u inod,
Ne tashvish ila boʻldi fath ul bilod.

Yeri bor edi aylamak qatl-u kin,
Ato qilding oʻgʻligʻa toj-u nigin.

Chu lutfungdin ogoh qilding ani,
Ato mulkida shoh qilding ani.

Buyon aylagach azm davlat bila-
Ki, taxt uzra sen fath-u nusrat bila.

Menikim, aduv aylar erding xayol,
Bu navʻ ettim oʻzni sanga poymol,

Xayolimgʻa yuzlandi bu navʻ ish-
Ki, mundoq itoat kishi qilmamish.

Senikim, Haq etti bu navʻ arjumand-
Ki, pastingdurur boʻyla mendek baland.

Tilarmenki, bu bo'lsa oson manga-
Ki, bilsamki, ne qilg'ung ehson manga!»

Skandar dedi: «Jam' qilg'il ko'ngul,
Iki dahr aro sen ato, men o'g'ul.

Desang, xizimatingda jabin surtayin,
Seni taxti johimg'a o'lturtayin.

Qilib sanga farzanddek poybus,
Deyinkim, tirildi malik Faylaqus.

Sen et masnad uzra kulahdorliq,
Men o'lingda aylay sipahdorliq.

Agar xud bu nav' aylamasmen qabul,
Ne yanglig'ki, ko'nglunga aylar shumul.

Meni ayla ogahki, ul ish qilay,
Necha aylay olg'oncha ko'shish qilay».

Bo'lub shod xoqoni davlatqarin,
Duolar bila aylabon ofarin.

Ko'zidin tiya olmayin yoshini,
Qo'yub shukr tufrog'ig'a boshini,

Dedi: «K-ey shahanshohi gardunsarir,
Sariringg'a yo`q avji gardunnazir.

Hamesha jahonpahlavon bo'lg'asen,
Jahon ahlig'a komron bo'lg'asen.

Bo'lub tav' ila bandayi farmon sanga,
Meningdek, base, xon-u xoqon sanga.

Bu ne lutf-u pokiza tiynat bo'lur,
Bu ne xulq-u ehson-u himmat bo'lur.

Bu himmatki, bermish sanga Beniyoz,
Erur shahlig'ingg'a jahon mulki oz.

Demon, loyiqing iki olam edi-
Ki, o'n bo'lsa erdi dog'i kam edi.

Bu altofkim, sen ayon aylading,
Meni shukrida notavon aylading.

Kaloming ayon aylagan mas'ala,
Eshitmakka yo'qtur manga havsala.

Vale chun deding oshnolig' so'zi,
Aroda o'g'ulluq, atoliq so'zi.

Gumonimda yo'q erdi bu ehtirom-
Ki, qilg'ung meni bo'yla oliy maqom.

Yaromas sanga garchi mendek ato,
Vale men bu so'zni demakdur xato.

Guhar zotig'a ne kam o'lgay sharaf,
Bukim, bo'lg'ay oning atosi sadaf.

Bu ehsoninga garchi loyiq emon,
Sadaf birla dur holidin yo'q demon.

Va lek o'zga so'zlarki, qilding bayon,
Alardin qil ushmuncha chog'liq ayon-

Ki, fosh etmagil elga bu rozni,
Bu kelmakdin anjom-u og'ozni.

Rasulona aylab manga iltifot,
Bukun asrabon, shom bo'lg'ach uzot.

Elingga degilkim: «Bu kelgan rasul,
Yarashdin dedi so'z-u qildim qabul».

Tong otqach rasule yubor qoshima-
Ki, solsun sharaf soyasi boshima.

Meni ayla dargohinga iltimos,
Kelay men tutub hukm-u amringni pos.

Ko'rub ayla ta'zim el ko'rgudek,
Muluk oni bir-birga yetkurgudek.

Erur ming yil ulkim, kelur yodima-
Ki, xonlig'dur obo-vu ajdodima-

Ki, bu mulk andinki, ihdos erur,
Atodin atobizga meros erur-

Ki, Chin mulkida erdilar xon bori,
Qayu xonki, qoon-u xoqon bori.

Bularning tutub posi nomusini,
Manga solma bazming zaminbo'sini-

Ki, xoqonlig'im shavkati sinmasun,
Shahanshahlig'im savlati sinmasun.

Ulus ichra e'zoz qilg'il meni,
«Ato», deb saraftroz qilg'il meni.

Xirojeki, nomangda mastur edi-
Ki, Chin doyim ul ishta ma'zur edi.

Bu taklifni sen dog'i qilmag'il,
So'zin dema-u ko'zga ham ilmag'il.

Xiroj istamakdin g'araz mol esa,
Dur-u la'ldin tavq-u xalxol esa,

Xazoyin manga benihoyatdurur,
Dur-u la'l behadd-u g'oyatdurur.

Manga har qachon bo'lsa sendek o'g'ul,
Qachon maxzan asrarg'a bo'lg'ay ko'ngul.

To'kay ollinga ul qadar mol-u ganj-
Ki, yetsun sipohingg'a yig'mog'da ranj.

Bu yanglig' rioyatlar etgan zamon,
Mening bog'-u qasring'a bo'l mehmon-

Ki, yuzunga men dog'i majlis tuzay,
Mulukona tartiblar ko'rg'uzay.

Necha vaqtkim, bo'lsa koming sening,
Bu kishvarda bo'lsun maqoming sening.

Borur vaqting ul kunki, ta'yin erur,
Uzotay, aningdekki, oyin erur.

Bo'lay necha manzil jamolingg'a shod,
Ne yerda buyursang qilay xayrbod.

Qil, albatta, pinhon vale bu so'zum-
Ki, mundoq risolatni qildim o'zum».

Skandar dedi: «Men xud aylay nihon,
Sen ar zohir etsang netay nogihon?»

Dedi: «Mendin o'lmas bu ish elga tarh»,
Ne yanglig'ki, zabt aylamish, qildi sharh.

Skandar qabul etti bori so'zin,
Bu va'da vafosig'a tutti o'zin.

Elin hozir istab, ishorat bila,
Dedi nukta, mundoq iborat bila-

Ki: «Bu farruxoyini farxundapay-
Ki, qildi biyobon risolatqa tay.

Burun qo'llaridin kamandin oling,
Ayog'laridin dog'i bandin oling.

Base, yaxshi so'zlarga homil edi,
Risolat tariqida komil edi.

Mening birla xoqon aro soldi sulh,
Hamul bahr ila kon aro soldi sulh.

Mulukona to'nlar anga kiydurung,
Berib muncha naqd, ollima kelturung!»

Ne yanglig'ki, hukm etti, tutti vujud.
Ijozat berib shohi bofarr-u jud,

Dedi: «Ting'il oqshomg'acha shodmon,
Ravon bo'l jahon tiyra bo'lg'on zamon».

Duo aytibon shohi farzonag'a,
Xirom ayladi mehmonxonag'a.

Bo'lub anda oqshomg'acha komyob,
Topib kom-u ochmay yuzidin niqob-

Ki, ul yerdakim, doxili Chin edi,
Risolatqa bu nav' oyin edi.

Chu oy qosidi chiqti gardun uza,
Xirom aylayu tog'-u homun uza.

Rasuli qamarsayr ham mindi ot,
O'zin manzili sori yetkurdi bot.

Hamul mahramekim, edi muntazir,
Visolidin aylab ani muftaxir.

Anga topshurub dashtpaymo samand,
Kirib parda ichra shahi arjumand.

Borib yoʻldagʻi ranj-u farsudaligʻ,
Topib taxt-u joh uzra osudaligʻ.

Ishe aylab, andoqki, qilmay kishi,
Kishi xaylidin kelmay andoq ishi.

Sahargahki, mehr oʻldi masnadnishin,
Aningdekki, taxt uzra xoqoni Chin.

Skandar qilib taxti uzra maqom,
Buyurdi sipoh ahligʻa bori om.

Ulus hozir oʻldi chu dargohigʻa,
Tavajjuh qilib masnadi johigʻa.

Taanni bila shohi ofoqgir,
Tilab bir suxandoni farmonpazir,

Dedi: «Aylagil azm xoqon sari,
Bahor abridek bahri Ummon sari.

Anga ayt mendin durud-u salom,
Salomim degach, boʻyla yetkur payom-

Ki: Qil bartaraf kina asbobini,
Uzoringgʻa och sulh abvobini.

Agar yaxshibiz, gar yomonbiz bukun,
Sening mulkunga mehmonbiz bukun.

Qoʻpub kelki, biz kinadin toqbiz,
Bagʻoyat jamolinggʻa mushtoqbiz.

Yaqinkim, bu soʻzni qabul aylagung,
Niyozi ahli sori nuzul aylagung».

Skandar chu maqsudin etti tamom,
Rasul urdi yoʻl qatʻi qilmoqqa gom.

Chu xoqon sipohig'a bo'ldi qarin,
Surub nukta, andoqki, durri samin.

Rasul erkanin oshkor ayladi,
O'zin orzuxohi bor ayladi.

Chu xoqong'a arz o'ldi ul mojaru,
Tilatti ani borgohi aro.

Qilib masnad uzra maqom ul dog'i,
Ulusqa berib bori om ul dog'i.

Skandar rasulidin etti savol-
Ki: «Kelmakta maqsudung aytg'il maqol».

Suxanvar, nechukkim, shah aytib edi,
Tamomini xoqon qoshida dedi.

Eshitti chu xoqon sarosar hadis,
Farahbaxsh, bal ruhparvar hadis,

Ko'p izhori aysh-u nishot aylabon,
Suxanvar bila inbisot aylabon.

Dedi: «Chunki, shohi sipehreh-tishom,
Surar erdi chun kin yuzidin kalom.

Adovat bila qildi bizga murur,
Sipah tortmoq bizga bo'ldi zarur.

Bu damkim, muloyim hikoyat demish,
Yaqin bo'ldikim, bizga xohon emish.

Aning birla yo'q bizga parxosh-u kin,
Bo'lurbiz ravon sen bor ersang amin».

Rasul ayttikim: «Bizing shah so'zi
Deyilgach, gumon etki, aytur o'zi.

Yo'q ersa bilur muncha ahli xirad-
Ki, yo'qtur menga seni istarga had».

Bu so'z birla xoqon qilib no'shxand,
Ravon azim qilmoqqa mindi samand.

Bo'lub Chin sipohi, ajab, shodmon-
Kim, ul bimdin topti bori amon.

O'ziga ulus, borchas aylandilar,
Aning keynicha bori otlandilar.

Magar, baski, jo'sh urdi xalqi kasir,
Yer ajzosi bo'ldi taxalxulpazir.

Xaloyiqqa hukm etti Chin xisravi-
Ki: «O'rinda bo'lsun zaif-u qaviy.

Vale yuzcha gulro'yi chiniynajod,
Yana ming xidevi xitoyinihod.

O'zi birla oldi, dog'i surdi raxsh,
Anga tegrukim, xusravi mulkbaxsh.

Skandar soridin dog'i shohlar,
Xiradpesha-vu donishogohlar.

Alar dog'i shohona tazyin bila,
Bular ham hakimona oyin bila,

Chiqib o'tru xoqong'a aylab hujum,
Aningdekki, ul chog'da bo'lg'ay rusum,

Ko'rushub payopay, yetib favj-favj,
Tengizdin, aningdekki, har lahza mavj,

Chu shoh ostonig'a bo'ldi yaqin,
Ravon otidin tushti xoqoni Chin.

Yugurub ilayinda ozodalar,
Ne ozodalar, shoh-u shahzodalar.

Tanob uchig'a chun yovuq qo'ydi gom,
Oq uydin Skandar ham etti xirom,

Iki soridin qo'l ochib iki shoh,
Qiron aylab, andoqki, xurshid-u moh.

Chu bir-birlariga yovushti ikov,
Ato-u o'g'uldek quchushti ikov.

Falak ko'rmayin oshkor-u nihon,
Munungdek qarin o'lmog' iki jahon.

Biri gar azim, ul biri a'zame,
Bu ham olame, ul dog'i olame.

Quchushqoch iki shohi feruzbaxt,
Skandar yonib ayladi azmi taxt.

Tutub bir qo'li birla xoqon qo'lin,
Anga ko'rguzub taxti shohiy yo'lin.

Chu xoqon keyin qoldi aylab hijob,
Chiqordi chekib shohi gardunjanob.

Ayog'in sarir uzra chun yetkurub,
Burun oni o'lturtub-u o'lturub.

Qilurg'a, nekim, va'da qilmish vafo,
Muning birla ham qilmayin iktifo,

Muloyim-muloyim so'rub har nafas,
Aningdekki, xoqong'a bir-bir havas.

Shafiqona so'z chun damodam solib,
O'g'ulluq, atoliq so'zin ham solib.

Tutub ilgini bu soʻz ayturda rust-
Kim, ul ahd misoqin aylab durust.

Tugatgach soʻzin shohi bisyordon,
Bakovul kelib yoydi dastorxon.

Yoyildi chu shohona xonlar, base,
Quyosh qursidek anda nonlar, base.

Hamul xon aro guna-guna taom,
Boʻlub lahza-lahza tabiatqa kom.

Chu tortildi xoniki, dastur emas,
Taom oncha, olamda maqdur emas.

Dedi mezboni falaktumtaroq-
Ki: «Otlansa xoqon ham ermas yiroq-

Ki, Chin xalqi bilsa muloqotimiz,
Muhabbat tariqida isbotimiz».

Bu soʻzdin boʻlub shod xoqon, base,
Qoʻpub boʻldi shahgʻa sanoxon, base.

Skandar uzotti ani Chin sori,
Oʻzi qoʻydi yuz – jomi rangin sori.

Ayoqchi, toʻla ayla chini ayoq,
Erur bizga soʻzning chini ishtiyoq,

Labolab tut oniki, men sipqoray,
Dogʻi lahza-lahza oʻzumdin boray.

Mugʻanniy, kel-u chert turkona soz,
Maqomi «Navo», yoʻqsa «Turki Hijoz»⁷,

Navoiyning ashʻoridin necha bayt,
Mening hasbi holim topib turkiy ayt!

Navoiy, tutub fol – devonni och,
O‘qurda dur-u la’l olamg‘a soch.

Mug‘anniyg‘a ham ayla ta’lim ani-
Ki, qilsun surud ichra taqsim ani!

XLIX

*Tuzluk ta’rifidakim, dahr bo’stonining sarvsifat ozo-
davashlarining pisandidaroq shevasidurur va sidq qavl
vasfidakim, sipehr shabistonining subhoso toza damlari-
ning barguzidaroq. shimasi va royi savobnamoy asari-
kim, mehri olamorodek juzve harakat bila kulliy yerni yoru-
tur va kalomi salohafzoy favoidikim, oz nukta bila olam
ahlig‘a ko‘p natija yetkurur*

Birov dahr aro davlatoyin erur-
Ki, har so‘z kim, ul aytqay, chin erur.

Xudo komin oning ravo aylagay-
Ki, har va’da qilsa – vafo aylagay.

Ne nazr etsa qilg‘ay vafodin ado-
Ki, «Yufuna bi-n-nazri» debdur Xudo¹.

Qabul aylagan nuktani qarz bil,
Ani nassi qote’ bila farz bil-

Ki, bo‘ynungda ul bir og‘ir yukdurur,
Erur tog‘cha, garchi bir tukdurur.

Qayu kimsakim, so‘zni yolg‘on degay,
Inonmaslar ar «Nassi Qur’on»² degay.

Necha bo‘lsa yolg‘onchi el arjumand,
So‘zi anjuman ichradur nopisand.

Bor ermish burun chog‘da kozibvashe,
Uyiga tushub shu’layi sarkashe.

Fig'onlar chekar ermish istab madad,
Eshitganga bo'lmay so'zi mu'tamad.

Chu kuymish uyi yumub-ochquncha ko'z³,
Demish anga sohibdile bo'yla so'z-

Ki: «O'lg'on, angakim, farovondurur,
Chini ham el ollinda yog'ondurur.

Agar qilmadi el himoyat sanga,
O'zungdin keraktur shikoyat sanga».

Eshittimki, bir shahg'a bo'ldi niyoz,
Uye aylamak bir sutun uzra soz.

Kezib toptilar bir yig'och bo'yla tuz,
Va lekin aning moliki bir ajuz.

Berib o'n baho, balki yuz, balki ming,
Rizo bermayin xotiri zolning.

Chu bay'-u shiro' topmayin intiho,
Berib zol hamsangi oltun baho⁴.

Yasodilar ul uyni gavharnigor,
Sutunni vale qildilar zarnigor.

Hamonoki, keldi tamoshog'a zol,
Yig'ochin o'pub, surdi mundoq maqol-

Ki: «Solding, chu Haq tuz yaratti seni,
Ham o'zungni oltun aro, ham meni».

Niholeki, ul tuz bo'lur jilvasoz,
Bari elni mundoq qilur beniyoz.

Agar tuzluk o'lsa kishining ishi,
Ne vasf ayday olg'ay ishini kishi.

Xususan, shahi komron bo'lg'ay ul,
Jahon uzra xisravnishon bo'lg'ay ul.

Maozalloh, ar qilsa shah egrilik,
Yumog'liq kerak shahlig'idin ilik⁵.

Birovgaki, mulk o'lsa zeri nigin,
Nigin birla ul bo'lsa masnadrinishin,

Anga «Rosti rasti»⁶ etsa nigor,
Qachon rost bo'lmay bo'lur rastgor.

«Alif»kim, erur rostliqda alam,
Agarchi «alif»dur, erur alf ham⁷.

Xatekim, qilur tuzlugi birga ming,
Ne ish aylagay tuzlugi kimsaning?

Kishikim, jahonda so'zi rostdur,
Erur dol angakim, o'zi rostdur.

Birovkim, erur rostliqdin yiroq,
Aningdek kishi bo'lmag'on yaxshiroq.

Yana ulki, soyibdurur roy anga.
Aduv kasratidin ne parvoy anga?⁸

Gum aylar yomon kunda bir yaxshi roy,
Tumon xasmni borcha razmozmoy.

Baso, xasmkim, ko'proq andozadin-
Ki, daf' o'ldi bir solg'on ovozadin.

Razin roy ila yoymasa kimsa dom,
Havoda uchar qushni qilg'aymu rom?

Kishi bilmasa royi soyibfanin,
Qachon do'st qilg'ay edi dushmanin?

Taammul bila kom paydo bo'lur,
Tahammul bila g'o'ra halvo bo'lur⁹.

Eshittimki, der erdi bir zufunun-
Ki, bukim, yilong'a qilurlar fusun.

Bo'lur o'zi qaydig'a pechon kamand-
Ki, andin kishiga yetishmas gazand.

Magar ul bilur tildin ahli xirad,
Xushomad bayon qildilar beadam.

Payopay chuchuk so'z chu payg'om o'lur,
Aningdek xashin jonvar rom o'lur.

Nechakim, xirad ichra bo'lsa kami,
Yilondin yomonroq emas odamiy.

Chu g'avvos kasb etti royi razin,
Nahang og'zidin oldi durri samin.

Dam urmay chu ul durri g'alton olur,
Tengiz qa'ridin gavhar oson olur.

Bas, ulkim, takallumg'a og'zin ochar,
Muxotabg'a, so'z yo'qki, gavhar sochar.

Ne tong, tund dushman anga rom esa,
Chu rom o'ldi hosil, nekim, kom esa.

Takallum bila kimsa inson erur,
So'zi yo'q bahoyimg'a ne son erur?

Vale so'zda dog'i marotibdurur,
Ham anda hunar, ham maoyibdurur.

Ham uldurki, aylar tirikni halok,
Ham andin o'luk tan topar ruhi pok.

Anga yetkurub zulm podoshini,
Sanga keltururbiz aning boshini».

Bu so'zni chu taqirir etib Ardasher,
Elidin ketib za'f, bo'ldi daler.

Magar o'rtada erdi payg'omgar,
Bitib holni bo'ldi e'lomgar.

Eshitgach bu so'z xasmi oliyasos,
Zamirig'a yo'l topti behad haros.

Ne topti yurub razm etarga jihat,
Ne xaylini daf' etgali maslahat.

Yarashqa rizo berdi himmat tutub,
Yarashti, dog'i yondi minnat tutub.

Bu kim topti bu nav' royi savob,
Bu nav' o'ldi iqbolidin komyob.

LI

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, savob royg'a muji-
bi isobat ne bo'lg'ay va xatog'a jihati za'f ne va javob eshitmak*

Yana so'rdi Iskandari poktab'-
Ki: «Ey hikmatoyin-u darroktab',

Bukim, odami borchha insondurur,
Bori ofarinishda yaksondurur.

Munga royi soyib Haq etti ato,
Va lekin anga berdi royi xato.

Yana ham bukim, royi soyib erur,
Ishinda aning bu ajoyib erur-

Ki, chun pokroy o'ldi beishtiboh,
Va lekin xato ham qilur goh-goh.

Kerakkim, bu bir bo'lsa, ul bo'lmasa,
Ul o'lsa, bu bir sori yo'l bo'lmasa».

Taammul qilib dedi donishnavard-
Ki: «Ey borchha shahlar arosida fard!

Bukim, xalq erur ofarinishda bir,
Ne donishda birdur, ne binishda bir.

Erur Haq sifoti adaddin bari,
Bular har biri bir sifat mazhari.

Kerak har biri bo'lsa bir fardzot,
Nedinkim, emas birdek iki sifot.

Ne tong, bo'lsa bu birga fahm-u xirad,
Yana bir xiraddin esa bemadad.

Xiradlig'ning ar bo'lsa royi durust,
Kerak bo'lsa albatta gah-goh sust.

Nedinkim, emas kimsa bir hol ila,
Erur har zamon o'zga minvol ila.

Yana ulki, gar bo'lsa tuz borchha roy,
Xirad bo'ldi, bas, kimsaga rahnamoy.

Xirad g'ayb ilmida a'modurur-
Ki, bilmaski, tongla kelur nedurur.

Xiraddin erur g'ayb ilmi yiroq,
Erur bexiraddin xirad yaxshiroq.

Yana kimsaga borchha roy o'lsa tuz,
Xiradg'a berur, bas, ajab fikr yuz-

Ki, Haq amrida bo'ldi shirkat anga,
Emasdur munosib bu fikrat anga.

Kamol ahlining royi gohi taboh,
Erur Haq kamolig'a ravshan guvoh».

Javobini shah topti chun dilpisand,
Yana urmadi dam bo'lub bahramand.

LII

*Xoqonning Iskandar uchun ziyofat asbobin tuzgani va
ani Chinga elturga iltimos ko'rguzgoni va ul shohona
bazm-u oyin vaz'i vasfida xomayi nodiranigor durfishonliq
qilmoq va ul tuhaf va navodir tazyini ta'rifida tab'i balog'at-
shior gavharposhliq ko'rguzmak va peshkashlari te'do-
dida to'quz falak avroqin xomag'a raqamzad qilmoq va
bazmi dilkashlari sharhida sekiz bihisht riyozin aql ko'ziga
rad qilmoq*

Bu debo uza paykaroroyi Chin,
Bu nav' ayladi naqshi deboyi Chin-

Ki, chun Chin sari bo'ldi xoqong'a azm,
Mubaddal bo'lub bazm ila kin-u razm.

Eli ko'nglidin ketti ranj-u taab,
Bular o'rnig'a keldi aysh-u tarab.

O'zi tushti Chin shahrig'a shodmon,
Kirib qasri davlatg'a tushgan zamon.

Talab qildi arkoni davlatni bot,
Julus amri etti qilib iltifot.

Dedikim: «Bu shohi falakehtishom-
Ki, olam yuzin fath qilmish tamom.

Jahon shahlarin aylamish bandasi,
Zabardastlar bo'lmish afkandasi.

Kamand ulki, gardung'a band aylamish,
Bu oni asiri kamand aylamish.

Qachon bizga bor erdi xud bu gumon-
Ki, bo'lg'ay bu altof ila mehmon.

Kelib tarki qatl-u masof aylagay,
Bizing birla ko'nglini sof aylagay,

Qilib ulcha imkoni bor ehtirom,
Manga taxti ustida bergay maqom.

Meni ham atoliqqa qilg'ay qabul,
Ham o'lg'ay shafiqim, nechukkim, o'g'ul.

Bilursizki, gar qilsa erdi nabard,
Ulusdin chiqorur edi ko'kka gard.

Sanam zulfidek aylabon tor-u mor,
Qo'porur edi borchamizdan dimor.

Bu lutfeki, ul oshkor ayladi-
Ki, ehson tariqin shior ayladi.

Bu majma' ichinda yig'ilg'on anga,
Erur borcha ozod qilg'on anga.

Men altofidin oncha sharmandamen-
Ki, garchi ato der, vale bandamen.

Qilurdin anga xizmati dilpazir,
Xud ermasdurur hech yanglig' guzir.

Bu ishning salohi nedur, fikr eting,
Qoshimda chu fikr ettingiz, zikr eting?»

Bu so'zlar degach shohi Chin-u Xo'tan¹,
Duosig'a til chektilar anjuman.

Ki, Haq amrida bo'ldi shirkat anga,
Emasdur munosib bu fikrat anga.

Kamol ahlining royi gohi taboh,
Erur Haq kamolig'a ravshan guvoh».

Javobini shah topti chun dilpisand,
Yana urmadi dam bo'lub bahramand.

LII

*Xoqonning Iskandar uchun ziyofat asbobin tuzgani va
ani Chinga elturga iltimos ko'rguzgoni va ul shohona
bazz-u oyin vaz'i vasfida xomayi nodiranigor durfishonliq
qilmoq va ul tuhaf va navodir tazyini ta'rifida tab'i balog'at-
shior gavharposhliq ko'rguzmak va peshkashlari te'do-
dida to'quz falak avroqin xomag'a raqamzad qilmoq va
bazzmi dilkashlari sharhida sekiz bihisht riyozin aql ko'ziga
rad qilmoq*

Bu debo uza paykaroroyi Chin,
Bu nav' ayladi naqshi deboyi Chin-

Ki, chun Chin sari bo'ldi xoqong'a azm,
Mubaddal bo'lub bazz ila kin-u razm.

Eli ko'nglidin ketti ranj-u taab,
Bular o'rnig'a keldi aysh-u tarab.

O'zi tushti Chin shahrig'a shodmon,
Kirib qasri davlatg'a tushgan zamon.

Talab qildi arkoni davlatni bot,
Julus amri etti qilib iltifot.

Dedikim: «Bu shohi falakehtishom-
Ki, olam yuzin fath qilmish tamom.

Jahon shahlarin aylamish bandasi,
Zabardastlar bo'lmish afkandasi.

Kamand ulki, gardung'a band aylamish,
Bu oni asiri kamand aylamish.

Qachon bizga bor erdi xud bu gumon-
Ki, bo'lg'ay bu altof ila mehmon.

Kelib tarki qatl-u masof aylagay,
Bizing birla ko'nglini sof aylagay,

Qilib ulcha imkoni bor ehtirom,
Manga taxti ustida bergay maqom.

Meni ham atoliqqa qilg'ay qabul,
Ham o'lg'ay shafiqim, nechukkim, o'g'ul.

Bilursizki, gar qilsa erdi nabard,
Ulusdin chiqorur edi ko'kka gard.

Sanam zulfidek aylabon tor-u mor,
Qo'porur edi borchamizdan dimor.

Bu lutfeki, ul oshkor ayladi-
Ki, ehson tariqin shior ayladi.

Bu majma' ichinda yig'ilg'on anga,
Erur borcha ozod qilg'on anga.

Men altofidin oncha sharmandamen-
Ki, garchi ato der, vale bandamen.

Qilurdin anga xizmati dilpazir,
Xud ermasdurur hech yanglig' guzir.

Bu ishning salohi nedur, fikr eting,
Qoshimda chu fikr ettingiz, zikr eting?»

Bu so'zlar degach shohi Chin-u Xo'tan¹,
Duosig'a til chektilar anjuman.

Dedilarki: «Har nuktakim, surdi shoh,
Erur muttafiq borcha xayl-u sipoh.

Bu shoheki, bor emdi mehmonimiz,
Gar ollida bo'lsa fido jonimiz.

Anga ulcha oyini e'zozdur,
Muni desa bo'lg'ay – hanuz ozdur.

Ne mulk-u sipahg'a sen etsang raqam,
Bilurlar aning bermagin mug'tanam.

Valek ulcha sen o'zing yetkung yaroq,
Bilursen sen oni o'zung yaxshiroq.

Nekim, himmatingg'a tamannodurur,
Bizing himmat andin muarrodurur.

Qachonkim, qiron aylasa nayyirayn,
Ko'runurmu zarrot aro tushsa shayn?²

Bo'lur, chunki, yondoshsa iki jahon,
Jahon darjahon, mo'r ko'zdin nihon.

Ne tong, xalq tab'i qiroq aylasa,
Skandarga xoqon yarog' aylasa.

Muqassirdurur tab'imiz daxldin-
Ki, To'bi ishi kelmadi naxldin³.

Vale muncha ish bizga ravshandurur-
Ki, gar xarji yuz ganj-u maxzandurur.

Chu sen mezbon o'lsang, ul mehmon,
Ko'p o'lmog'lig'in qilsa bo'lmas gumon».

Bu so'zlarki, arz ettilar ul guruh,
Bo'lub shod – xoqoni daryoshukuh,

Dedi: «Ulcha ko'rguzdi bu qahramon,
Erur elg'a xud farz moli amon.

Sipohig'a ulkim, mavojibdurur,
Aning yillig'i elga vojibdurur.

Yana yillig'ig'a ochib qufli ganj,
Men o'z maxzanimdin bo'lay naqdsanj.

Sipohiga fikr o'lsa ushbu sifat,
O'zi fikrini men ko'ray maslahat»⁴.

Bu yanglig'ki, so'z o'tti xoqon bila,
Bori el qabul ettilar jon bila.

Bo'lub borchasi bir-biriga mumid,
Qilib ish saranjomig'a jahd-u jid.

Necha kunda bori muhayyo bo'lub-
Ki, Chin naqddin kon-u daryo bo'lub.

Bu yanglig' yasab peshkashlar o'zi-
Ki, hayron qolib anda davron ko'zi.

Ming ot – borcha ohutak-u go'rdav,
Bori go'r-u ohudin eltib garav.

Alar gardig'a eta olmay sabo,
Sabosayri po'yalaridin habo.

Yugurmak aro abru sekrirda barq,
Vale barqdek borcha oltung'a g'arq.

Ham oltun egar, dog'i oltun lijom,
Ham oltun taqo, dog'i oltun sitom.

Kejim borcha ustida zarbafti Chin,
Pashizalari la'l-u durri samin.

Yana ming teva – har biri ko‘htan,
Falak pilicha har biriga badan.

Necha jussa ichra falakvash kelib,
Kamozorlig‘da malakvash kelib.

Bori sur‘at ichra, nechukkim, falak,
Nechukkim, falak yo‘q, nechukkim, malak.

Bori raxti deboyi Chin-u Xitoy,
Javohir bori uzra ziynatfizoy,

Aloqa borig‘a sarosar ipak,
Duru la‘l-u feruza munchog‘idak.

Yana ming xachir, borchasi tezhgom,
Sipehri harundek borig‘a xirom.

Pisandida sayr-u shitobi dog‘i,
Qatori-yu zini, rikobi dog‘i.

Ruxuti ham, andoqki, dastur o‘lub-
Ki, ot-u teva uzra mazkur o‘lub.

Yana ming to‘quz raxti naxx-u nasej,
Ochilmay, nechukkim, topib tob-u pech⁵.

Necha bog‘dek borchangin kelib,
Vale tog‘dek bori sangin kelib.

Yana yashmdin ming avoniy-u zarf,
Latofat aro bir-biridin shigarf.

Yana chini olot ming porcha,
Idora aro mehri sayyorcha.

Yana ming sihiqadd-u gulxad kaniz,
Bari sunbuli zulfidin mushkbez.

Mengizlari gul-gul, mijalari xor,
Qabog'lari keng-keng, og'izlari tor.

Kelib g'amzayi sho'x ila dilfireb,
Libos ichra onchaki, imkoni zeb.

Va lekin iki bul'ajab tuhfa ham-
Ki, andoq kelib bul'ajab tuhfa kam.

Biri ko'zguyi jomi Jamsheddek,
Safo ichra mir'oti xursheddek-

Ki, oni falak mehroyin debon,
Vale xalq ovinayi Chin⁶ debon.

Iki yuz anga oy-u kundek yoruq,
Vale tiyra bo'lmay bo'lurdin ochuq.

Yoruq har yuzi chehra ko'rguzgudek,
Demay bir yuzi tiyraro' ko'zgudek.

Hakimiki, oni tilism aylabon,
Namoyish anga iki qism aylabon.

Kelib bir yuzi bo'ylakim, chunki, shoh
So'rar chog'da masnad uza dodxoh-

Ki, bir-birga el da'vo izhor etar,
Agar kimsa da'vog'a inkor etar.

Bu da'voda ermas guvoh ehtiyoj,
Erur ko'zgu sori nigoh ehtiyoj.

Agar so'zi chindur – ko'rinur yuzi,
Ko'runmas yuzi – bo'lsa yolg'on so'zi.

Yana bir yuzining tilismi bu ish-
Ki, shah bazm aro boda etsa xurish,

Anga majlis ahli nazar qilsalar,
Tamoshoyi shaxs-u suvar qilsalar,

Alarkim, may ichgaylar orom ila,
Ko'runur alarg'a yuz andom ila.

Birov mayg'a topib furudastliq,
Ayon qilg'udek bo'lsa badmastliq,

Ko'runur yuzi ko'zgu ichra buzuq,
Uzun, yo'qsa yoypang, kichik yo uluq.

Chu biynanda bu nuktag'a topti pay,
Bo'lub xushdil, aylar ravon tarki may⁷.

Ko'rub ul buzug'lug'ni nazzoragar,
Bo'lur o'z buzug' holig'a choragar.

Yana lu⁸bate, bal jahon ofati,
Jahon ofati yo'qki, jon ofati.

Xitoyi hasab, sho'xi chiniynajod⁸,
Jamolig'a hur-u pari xonazod.

Iki banda husniga hur-u pari,
Va lekin qochib har biri bir sari.

Xito mulkida zulfi g'avg'o solib,
Ko'zi Chin diyorida yag'mo solib.

Iki chini zulfayni mushkintanob,
Anga Chin ichinda sepib mushki nob.

Qaro qoshi mushkin hilole kelib,
Hilol andin oshuftahole kelib,

Ani charx aylarda mushkin hilol,
Tomib nuqtayekim, bo'lub oti xol.

Uzori uza iki qiymoch ko`z,
Ulus qonini ichgali ochko`z-

Kim, ul ochliq aylab oni zaif,
Uzolib yotib xastalardek nahif.

Quyoshdek anga davr ruxsor o`lub,
Og`iz nuqtasidin namudor o`lub.

Chu pargor uchi davrin aylab kashon,
Padid o`lg`ucha nuqta topmay nishon.

Zanax tavqi lekin yana nimdavr-
Ki, andin bori davr ahlig`a javr.

Zaqan chohi ul davraning nuqtasi,
Tushub choh aro ahli davron, base⁹,

Qadi ishva birla xiromanda sarv,
Xiromanda sarvi xiromon tazarv.

Chu noz ul tazarv oshkor aylabon,
Base, boz-u shohin shikor aylabon.

Boshidin-oyoq ishva-vu xo`bluq,
Oyoqdin boshi noz-u mahbubluq.

Kelib borchadin turfa bu mojaro-
Ki, ham bazm aro chust-u ham razm aro.

Chu bazm o`lsa ilhoni ushshoqso`z,
Ne ushshoqso`z, ayt ofoqso`z.

Chu tortib navo, elni behol etib,
Xirad nutqini nag`masi lol etib.

Cholib chun g`ino notavon rishtasin,
Uzub notavonlarg`a jon rishtasin.

Chu un birla barbat navosin tuzub,
Biri o'lturub, ul biri tirguzub.

Qachonkim, kirib razm maydonig'a,
Qilib qasd maydon eli jonig'a.

Chu raxshig'a har sori javlon berib,
Zamon ahli javlonig'a jon berib.

G'anim o'lsa gardun kibi zo'rmand,
Vag'o vaqti gardung'a solib kamand.

Qilich solsa xoroni aylab shikof,
Anga xora kemuxti o'lub g'ilof.

O'qi bo'lsa yuz xo'd-u xafton o'tub,
Qatiq xoradin, balki, parron o'tub.

Sinoni qachon ko'rguzub pech-u tob,
Sipehr ajdarig'a tushub iztirob.

Qachonkim, aduv xaylig'a ot solib,
Chu ul yel yetib – xasdek el qo'zg'olib.

Baloyeki, charxi qadimiynihod,
Bera olmayin bir aningdekni yod.

Skandarga xoqon yasab peshkash,
To'quz bo'yla tuhfaki, sharh o'ldi xush.

Bular chun sarosar muhayyo bo'lub,
Yana Chin shahi majlisoro bo'lub.

Yasab bir ajab bazmi oliyasos,
Takallufqa aql anda topmay qiyos.

Ulug' xaylni rahshunos aylabon,
Shah ihzorini iltimos aylabon.

Shah ollig'a chun multamaslar yetib,
Hadisin aning yer o'pub – arz etib.

Qabul aylabon so'zni doroyi dahr,
Ravon otlanib ayladi azmi shahr.

To'shab erdi xoqoni xurshidtoj,
O'zi qasridin rost to bir yig'och

Skandar yo'li uzra deboyi Chin-
Ki, pinhon bo'lub erdi sahroyi Chin.

Har o'n gomda bir nisor aylabon,
Dur-u la'lni xoksor aylabon.

Yo'li uzra oncha to'kub mushki nob-
Ki, el to'tiyoliqqa topmay turob.

El ul mushk uza chun bo'lub rahnavard,
Tutub mushkdin ko'k yuzin tiyra gard.

Bu hashmat bila xisravi toj-u taxt,
Kirib Chin diyorig'a farxunda baxt.

Ko'rub, o'yla, shahreki, charxi kuhun,
O'qub misliga oyati «lamyakun»¹⁰.

Jinonvash havoli-yu bog'i aning,
Ne paydo uchi, ne qirog'i aning.

Bezab tom-u toshini oyin bila,
Musavvar bori hullayi chin bila.

Ko'rub oncha oroki, ko'z ko'rmayin,
Ko'ngul ham taxayyulg'a kelturmayin.

Skandarga har lahza ortib nishot,
Angochaki, Iskandaroyin bisot.

Qo'yub, chunki, xoqon bisotig'a gom,
Topib dargohin charxi feruzafom.

Surub, chunki, dargohdin ichkari,
Ko'rub olame chun boqib har sari.

Nazih ravzaye charxi axzar kibi,
Anga har ochuq gul bir axtar kibi.

Kelib chor darchor pargor anga,
Sekiz doylig' to'rt devor anga¹¹.

Yig'ochlar o'tub to'rt devordin,
Demaykim, yeti charxi zarkordin.

Adaddin fuzun har humoyun daraxt,
Qo'yub bargdin charx toqig'a raxt.

Bo'lub charx uza shoxlar shevasi,
Degaysenki, anjum erur mevasi¹².

Yig'ochlar tubida chaman-darchaman,
Sarosar tuzub charga sarv-u saman.

Binafshaki, o'z qaddin aylab nigun,
Qalinliqda chodirshabi nilgun.

Magar charx o'lub zeb-u tazyin uza,
Solib aks olinayl Chin uza.

Rayohing'a kimsa adad topmayin,
Farahbaxsh atrig'a had topmayin.

Qilib nargis o'z g'unchasin bayzavor-
Ki, ko'zinda erdi ramaddin g'ubor.

Ramad yo'qki, chun qor uza ko'z solib,
Qoriqmoq ko'zining ziyosin olib.

Bo'lub lola-u sabza naqshin gilem,
Shukufa to'kub ul gilem uzra sim.

Mulavvan zujoja nishoni bo'lub,
Ko'k ayvonining tobadoni bo'lub.

Bu gulshan ichinda fazoyi vase',
Fazo o'rtasida binoye rafe'.

Qilib posbonig'a damsozliq,
Zuhal birla har shom hamrozliq.

Biyikrak falak qasridin poyasi,
Ravoqig'a tushmay bulut soyasi.

Yog'indin aning tomi nam ko'rmagan,
Choqin shu'la toqig'a yetkurmagan.

Muzahhab qilib oni boshtin-oyoq,
Agar rahba, gar burj, gar xud ravoq¹³.

Bisotidag'i xisht chiniysirisht,
Musamman yasab chiniy, andoqki, xisht.

Chu chiniy bo'lub farsh koshi anga,
Bo'lub naqsh matn-u havoshi anga.

Bori xisht anga chiniyoyin bo'lub,
Safo ichra oyinayi Chin bo'lub.

Ichi qasrning sar-basar zarnigor,
Eshik borchha ziynatda gavharnigor.

Kelib borchha naqqoshi chobukqalam,
Base, vaqt urub kilki moniyraqam.

Topib naqsh konun-u hanjorini,
Musavvar qilib to'rt devorini.

Mavoze' anga har biri naqshi Chin,
Dema naqshi Chinkim, Bihishti barin.

Bu qasr ichra taxti sipehrehtirom,
Yasab shoh uchun anda oliy maqom.

Skandarga xoqoni mehmonparast,
Bu oliy sarir uzra berdi nishast.

Anga dog'i Iskandari taxtgir,
Makon etti ham ushbu oliy sarir.

Ato-u o'g'ul yanglig' o'lturdilar,
Nishot-u tarab bazmini qurdilar.

Bori o'lturur elga hukm etti shoh-
Ki, erlik erin qilg'ay oromgoh.

Sukun topib avval kulahdorlar,
Alardin quyi-roq sipahdorlar,

Yaqinroq tutub hikmat ahli julus,
Filotun, Arastu-yu Farfuniyus¹⁴.

Chu qasr o'ldi jannat kibi bequsur,
Xud erdi muhayyo sharoban tahir.

Chu ma'kuldin tab' topti farah,
Ko'ngul ayladi mayli chiniyqadah.

Ravon qo'pti bir sho'xi chiniysirisht,
Malohat aro rashki huri Bihisht.

O'zi ichti yoquti ahmar suyi,
Vale shohg'a tutti Kavsar suyi.

Ravon ichti doroyi davron dog'i,
Ne doroyi davronki, xoqon dog'i.

Chu evruldi uch-to'rt davri nishot,
Padid o'ldi el ko'ngliga inbisot.

Qadah soldi ahbob mag'zig'a sho'r,
Hijob-u hayo raf'i kelturdi zo'r.

G'ino ahli haryon navo tuzdilar,
Navosozlig' rasmi ko'rguzdilar.

Qilib qilva har soqiyi mahjabin,
Sochib anbarin zulfidin mushki Chin.

Bo'lub hush-u fahm ahlig'a guftugo'y,
May olg'onga hushin tushub hoy-huy.

Iki shoh bir-birga aylab niyoz,
Takallum qilib har biri dilnavoz.

Bu oning qoshida qulog'in tutub,
Munung ul o'parg'a oyog'in tutub.

Bu aylab aning sadqasi mulki Chin,
Ul aylab munga sadqa ro'yi zamin.

Yo'q ulkim, iki shahg'a bu rasmi xos,
Har ikiga bir-bir bila ixtisos.

Chu ichmak ulus rasm-u royi bo'lub,
Gazak borchaxoni xitoyi bo'lub.

Olib charx atboqi har dam sabaq,
Ne yanglig' bo'lurni tabaq-bartabaq.

Yashil xonlar-u qursi limu bari,
Kavokib bila charxi minu bari.

Bo'lub, o'yla, bazmeki, charxi baland,
Bo'lub ziynat-u zebidin bahramand.

Yemakka ulus mayli bo'lg'onda fosh,
Gazak o'rtadin chiqti, tortildi osh.

Qayu oshkim, yer yuzini xon tutub,
Vale xonni ne'mat yuz alvon tutub.

Ne dey, ulcha ul xon qiyosi edi-
Ki, to'quz ming otning uchosi edi.

Yana qo'yg'a yo'q erdi hadd-u hisob-
Ki, yuz ming desam bo'lg'ay ul intixob.

Munga loyiq angla ushoq oshini-
Ki, ko'rmak uyurdi falak boshini.

Chu tortildi bu nav' behad taom-
Ki, topti tamattu' bori xos-u om.

Ravon taxtdin tushti xoqoni Chin,
Qo'pub taxt uza shohi masnadrishin.

Tavoze' bila Chin shahi turdi xush,
Shah ollig'a so'zlatg'ali peshkash.

Hisobin bitib shah sari kettilar,
Hamul davlat arkoni arz ettilar.

Chu arz o'ldi, xoqon yukundi ravon,
Yukundi yana xisravi navjavon.

To'quz to'quz o'tkardilar borini,
Aningdekki, aylabmen izhorini.

Ko'rub tuhfa ul nav' bori guzin,
Dedi shoh xoqonga ko'p ofarin.

Chu o'tkardilar borhasin xayl-xayl,
Shah ul iki nodir sari qildi mayl.

Biri ul xo'tanzodi mahro' edi,
Yana mohvash turfa ko'zgu edi.

Ravon bo'ldi xoqoni xurshidroy,
Bu ilgida oyina, ul birda oy.

Shah ollib'a kelturdi ko'zguni ham,
Ne ko'zguki, ul mehri diljo'ni ham.

Chiqib taxt uza o'lturub shoh ila,
Dedi ko'zgu vasfini dilxoh ila.

Shah ul ko'zgudin bo'ldi ko'p shodmon,
Anga qildi mashg'ulluq har zamon.

Ani ahli hikmatqa ko'rguzdi ham,
Base so'z aning bobida tuzdi ham.

Qo'lidin bu ko'zgu yiroq ketmadi-
Ki, ko'zgu chiroylik'ni yod etmadi.

Gahe qildi ehsos qismin aning,
Gahe fikr qildi tilismin aning.

Chu qildi quyosh ko'zgusi yuz nihon,
Yana zangi zulmatqa qoldi jahon.

Qadah ichmadi shohi hikmatparast-
Ki, mazmum erur bo'lmog'i shoh mast.

Minib otqa mayl etti o'rdu sari,
Quyosh, o'ylakim, charxi minu sari.

Qo'pub bo'ldi xoqon dog'i hamrahi,
Bo'lub hifzida ham ato, ham rahi.

Sipohig'a chun shahni yetkurdi bot,
Yer o'pti-yu o'z shahrig'a surdi ot.

Skandar tushub istadi jomi may,
Yana lahzaye soldi suhbatg'a pay.

Chu xoqong'a ul bazm-u oyin bo'lub,
Skandar so'zi barcha tahsin bo'lub.

Ketur soqiy, ul ko'zguni ro'baro'y-
Ki, kofurtab' o'lg'ayu mushkbo'y.

Dimog'imda Chin mulki savdosidur,
Bu yanglig' may oning mudovosidur.

Mug'anniy, «Ulug' yir» navosini tuz!
Bijir ko'kka piypo sadosini tuz!

Meni bir navo birla xushhol qil,
Jahon fikridin forig' ul-bol qil!

Navoiy, ichib may, eshitgil surud-
Ki, bas, bevaforur sipehri kabud-

Ki, xoqong'a gar juz jafo qilmadi,
Skandarg'a dog'i vafo qilmadi.

LIII

Ziyofat bog'ining sarvdek ozodlari bobidakim, g'unchadek xizmat kamarin chust bog'lab guldek ochuq yuz bila xoni karamlari doim ochuqdurur va qo'nog'lari agar qumri bo'lsun vagai bulbulkim, har biri o'z xo'ri holig'a ko'ra ul xondin navo toparlar va alar ifrot imtilosidin muarrodururlar va mufrit ishtahosidin mubarro

Xusho, ulki, juz bazl anga pesha yo'q,
Jahon bor-u yo'qidin andesha yo'q.

Zamon ichra topib o'zin mehmon,
Anga mehmon borchahli zamon.

Kishikim, anga mehmonliq qilib,
Bu ham jon bila mezbonliq qilib.

Chu mehmon etib, dun kibi qochmayin,
Bal ul bo'lmayin, ro'zasin ochmayin.

Xalilullahoso ochib xoni bazi,
Qamar qursidek sindurub noni bazi¹.

Nechakim, taomi kelib no'shi bahr,
Kelib mehmonsiz mazoqig'a zahr.

Va gar kelsa mehmon, qurug' non anga,
Bo'lub qursi xurshedi raxshon anga.

Burun lutf behadd-u poyon qilib,
Ochuq yuz bila xulq-u ehson qilib.

Yuzin misli gulbargi xandon ochib,
Yana ollida gul kibi xon ochib.

Nechuk gulda gulbargi xandon to'la,
Bu xon ichra gul bargidek non to'la.

Chu mehmon uzotib qo'lin xonig'a,
Qo'yub mezbon minnatin jonig'a.

Ani, toki, to'yg'ormayin, to'ymayin,
Ilik chekmay ul, bu ilik qo'ymayin.

Agar bo'lsa mehmoni shoh, ar gado,
Qilib mezbonliq tariqin ado.

Yo'q, ulkim, shah ollida qo'yg'ay kuloch,
Gadog'a qurug' non-u yovg'on umoch.

Tafovut ko'rar bo'lsa xud bok yo'q,
Vale anga shahd-u munga xok yo'q.

Gar ul sarvar-u bu sarafkandadur,
Vale ikisi Tengriga bandadur.

Baso, kujpusht-u parokanda hol,
Bo'yida chu bo'lg'ay ipi eski shol²-

Ki, bo'lg'ay ko'ngul mulkning shohi ul,
Nihoniy ko'ngul rozi ogohi ul.

Sipehri zabardast anga zerdast,
Ko'rub himmati charxi a'loni past-

Ki, gar shahg'a fahm o'lsa holi aning,
Boshin aylagay poymoli aning.

Kishi qilsa bo'lg'aymu tahqir ani-
Ki, Haq aylamish bo'lsa tavqir ani.

Bas, avlo bukim, har qachon ahli roz,
Ochib bazl uyin bo'lsa mehmonnavoz.

Chu el barcha suratda pinhon erur,
Xirad oni anglarda nodon erur.

Muvoso ko'zin har taraf ochsa keng,
Hamul ko'z bila borchani ko'rsa teng.

Quyoshdekki, ko'rguzsa ruxsorini,
Solur teng jahon uzra anvorini.

Agar qasri zarrin erur, gar buzuq,
Barobar qilur partavidin yoruq.

Yo'q ul sham'dekkim, furo'zandadur,
Chu parvonag'a yetti – so'zandadur.

Ne tong, gar aning fe'li podoshig'a,
Yetar har zamon tig' aning boshig'a.

Bulutdek saxoliq kerak mezbon-
Ki, tengdur anga marz ila marzb³.

Qachonkim, sochar durri ehsonini,
Jahon sho'razor-u gulistonini.

Saxo yomg'uri birla serob etar,
Ne serob, g'arqi durri nob etar.

Yo'q, andoqki, elkim, erur xokro'b,
Qachon dasht aro bo'lsa xoshokro'b.

Qilur yer yuzin xor-u xasdin xalo,
Tamomin chuqurlarg'a aylar to'lo.

Bu af'olidin qilmish oni qadar,
Sabuksor-u sargashta-u darbadar.

Sangakim, erur bazl qilmoqqa tav',
Muni anglakim, ul erur necha nav',

Bir ulkim, kishi bo'lsa mehmon sanga,
Qilib seli isrof tug'yon sanga.

Yo'q, oyini izzatfizolig' uchun-
Ki, shuhrat bila xudnamolig' uchun.

Birov o'llig'a xon chu kelturgasen,
Kishi bir, vale o'n qo'y o'lturgasen,

Payopay asopqurni aylab ravon,
Yemakdin bo'lub ojiz ul notavon.

Anga sen yedurmak uchun so'z bila,
Tikib ko'zki, oni yebon ko'z bila.

Aning o'llig'a, har tabaqqim, yetib,
Hamul osh ta'mini ta'rif etib.

Borin ul yesun deb, bu avsof erur,
Bu bedod qilmoq ne insof erur?

Uyung shayx Luqmon mazori emas,
Seni kimsa ul buq'a shayxi demas.

Xudo molig'a qilmoq isrof ne?
Junun ahlidek muncha itlof ne?

Ki, Haq garchi debdur: «Kulu vashrabu»,
Vale ham demishturki: «Lo tusrifu»⁴.

Ne qilmish bu mehmonki, o'lturgasen,
Anga yolborib zahr yedurgasen?

Ne bir zahr, har luqma bir zahri nob,
Vale luqmag'a kimsa topmay hisob.

Bu yanglig' ziyofat, base, shum erur,
Xirad ahli ollinda mazmum erur.

Yana bir bukim, har qachon keldi zayf,
Anga qilg'asen bermayin tu'ma hayf.

Musofir ichin kuydurub ishtiho,
Vale yo'q sening buxlunga intiho.

Ravo ko'rmaging anga mahrumluq,
Erur burnog'idin batar shumluq.

Budur, da'bkim, yaxshidur, gar yomon-
Ki, bo'lg'ay sening xoniga mehmon.

Burun lutf birla tarabnok qil,
Ne isrof qilg'il, ne imsok qil⁵.

Yemakka anga har ne darxo'r esa,
Sanga dog'i, nekim, muyassar esa.

Ochuq yuz bila chek aning qoshig'a,
Vale istama muzd podoshig'a.

Ishingga solib «Akrim uz-zayfa» nur,
Tutub mar'iy oyini «Xayr ul-umur»⁶.

Ziyofat bu nav' o'lsa oyin sanga,
Kerak mezbonliqda tahsin sanga,

Bu yanglig' kishi mezbon kamdurur,
Agar bo'lsa donoyi olamdurur.

LIV

*Bahromi Go'r hikoyatikim, uch olachuq eliga mehmon bo'ldi,
ikisi ifrot va tafrit ko'rguzub, muxotab va mat'un bo'ldilar va
birisi adolat tariqidin Qorun*

Erur naqlkim, shoh Bahromi Go'r',
Magar sayd uchun surdi bir kun sutur.

Ul ov ichra tushti sipahdin yiroq,
Ani bir qulon soldi eldin qiroq.

Chopib erdi ko'p shohi sahronavard,
Iki-uch olochuq aro etti fard.

Shahi dashtpaymo, base, och edi,
Bag'oyat yemaklikka muhtoj edi.

Ul uylar qoshida edi bir daraxt,
Tushub soyag'a shohi farxundabaxt.

Dedi ul xaloyiqqa tushgan zamon-
Ki: «Sizga erurmen bu dam mehmon.

Bo'lung mohazar birla mehmonnavoz-
Ki, andin navo topqay ahli niyoz».

Ul uch uy elidin biri dun edi,
Agarchi tamavvulda Qorun edi.

Nekim, shah dedi, qilmadi iltifot,
Yana birga isrof erdi sifat.

Qazon osturub, qildi qo'ylar qatil-
Ki, molin ziyofatqa qilg'ay sabil.

Solib ju' mehmon dimog'ig'a dud,
Aning oshikim, tongla pishgay, ne sud?

Va lekin biri erdi ahli xirad,
Xusho, ulki, topqay xiraddin madad.

Ani uyga kelturdi tortib inon,
Ravon mohazar chekti – jug'rot-u non.

Ketib shohdin ranj-u farsudaliq,
Yebon mohazar topti osudaliq.

Anga berdi behadd-u andoza mol,
Hamul dung'a andozasiz go'shmol².

Qilib ta'na musrifqa beintiho,
Nekim, zoye' etganga berdi baho.

Bular tavrida turfa holat ko'rung,
Anga ham tariqi adolat ko'rung.

Bu birdek kerak mehmonliq dog'i,
Yana bir kibi mezbonliq dog'i.

LV

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, ziyofat xonin ne nav' ochmoq yaxshidur va muroot sufrasin ne nav' yoymoq mustahsan ko'runur va dononing ul bobda nukta surgoni va hikmat moidasidin Skandarga foyda yetkurgoni

Yana soʻrdi farmondehi roʻzgor!
Ki: «Ey donish ahligʻa omuzgor!

Ziyofatda nedur tariqi savob,
Amal aylamak bizga qilgʻil xitob-

Ki, ul boʻlgʻay oyini hikmatqa joʻb,
Ne andin kerak boʻlgʻay oz-u, ne koʻp-

Ki, bu bobda borchahli milal
Koʻp aylabdururlar tariqi jadal.

Qilibdurlar oxir muni ixtiyor-
Ki, koʻp qilgʻon ikrom erur baxtiyor».

Qilib donishoyin duo ibtido,
Duodin soʻng aytti bu yangligʻ ado-

Ki: «Har neki, mehmongʻa bor ehtiyoj,
Agar osh-u non, yoʻqsa shahd-u kuloch.

Kerak hozir oʻlsa bori xon aro,
Taodul tariqida mezon aro,

Aningdekki, mazmum erur boʻlsa kam,
Erur, oʻyla, mazmum ifroti ham».

Dedi shahki: «Bu sheva oson erur,
Vale shah shukuhigʻa nuqson erur».

Taammul bila nukta surdi hakim-
Ki: «Ey hikmat oyinida mustaqim.

Xudo shah janobin rafeʻ aylamish-
Ki, shahga ulusni muteʻ aylamish.

Chu shah xalq rizqigʻa boʻlmish zimon,
Erur ortugʻ oʻksuk yetkurmak yomon.

Vagar naqdi juzve ziyon aylasa,
Shukuhini ortar gumon aylasa.

Nekim, xalq rizqig'a maqsumdur,
Iki oncha ham qilsa ma'lumdur-

Ki, ne moya bo'lg'usi zoid anga-
Ki, to bo'lg'ay isrof oid anga.

Munung birla gar o'zni istar azim,
Emastur aning bu xayoli salim-

Kim, ul bo'lg'usi ming, iki ming diram-
Ki, xarjiddin istar o'zin muhtaram.

Angakim, munung birla ortar shukuh,
Qilur fahm agar bo'lsa fikratpujuh-

Ki, aylar o'zi o'z shukuhini past,
O'zi berur o'z poyasig'a shikast.

Erur shahg'a andin ulvi janob-
Ki, past el ishidin qilur ijtinob.

Vagar ko'ngli ehsonga hamrozdur,
Nechakim, berur ko'p, hanuz ozdur.

Angakim, xiraddin etar yorliq,
Pisandida ermas talafkorliq».

Chu bu nuktani surdi donishpujuh,
Qabul ayladi shohi gardunshukuh.

LVI

*Iskandarning hukamo ittifoqi bila falak rozi pinhoniysi va
olam sirri nihoniysini zohir-u paydo va ravshan-u huvaydo qi-
lurg'a suturlobi xurshidtob va mir'oti mehrsifot tasnif qilg'oni*

*va bu iki tuhfa'yi mehrnisoldin xotir jam' etib yana iki mah-
vashi mehrjamol visolig'a rag'bat qilg'oni va ul bobda sur
yaroqin va surur tumtaroqin muhayyo qilib, sipehri barindek
ayvonini Ravshanak nuridin munir tutqoni va Mehrnoz partavi-
din yorutqoni*

Bu chiniynigorish guzorandasi,
Erur bu guzorish nigorandasi-

Ki, xoqon chu bo'ldi Skandarparast,
Skandarga Chin' ichra bo'ldi nishast.

Yetib erdi qish mavsumi dog'i tush,
Emas erdi bir sori mumkin yurush.

Yana erdi xoqonga behad havas,
Havas demakim, kom ila multamas-

Ki, shah Chinda orom tutqay bu qish,
Tana'um qilib, jom tutqay bu qish.

Shah ollig'a chun iltimos ayladi,
Shah oning hadisini pos ayladi.

Bu ishga tutub tab'i donishvarin,
Turub qildi qishloq Chin kishvarin.

Gahi hamnafas erdi xoqon bila,
Quyosh, o'ylakim, mohi tobon bila².

Gahi sayd ishin ixtiyor aylabon,
Yurub Chin kiyigin shikor aylabon,

Gahi rud-u may birla majlis tuzub,
Ichib may, nishot-u tarab ko'rguzub.

Gahi hikmat ahli bila royzan,
Bo'lub ilmi hikmatda ustodi fan.

Hamul ko'zgukim, chekti xoqon anga,
Bo'lub erdi osoyishi jon anga.

Qachon taxt anga bo'lsa oromgoh-
Ki, o'z dodin istar edi dodxoh.

Tutar erdi ul ko'zguni ro'baro',
Qilib hukm oyinayi rostgo'.

Bu holatda hayrat yengib shohni,
Yana ul suruki donishogohni.

Qachonkim, tuzub bazmi shohona ham,
Arog'a solib ko'zguni yona ham.

Hamul fe'lini oshkor aylabon-
Ki, badmastni sharmsor aylabon,

Shah andoq bo'lub erdi maftun anga-
Ki, hayratda yo'q erdi qonun anga.

Chu ko'p soldi fikrat aro hayrati,
Bu vodiyy sori chekti bosh fikrati-

Ki: «Bu bir tilismedurur turfasoz,
Yosog'on bilib hikmat ahli bu roz.

Meni dog'i doroyi charxi baland,
Chu hikmat bila aylamish bahramand.

Yana xidmatimda necha yuz hakim,
Borining so'zi pok-u royi salim.

Bilik bobida har biri olime,
Falak rozi ashkolig'a mahrame.

Bu ko'zguki, solimni tuz ko'rguzur,
Menga anda yuz fikr yuz ko'rguzur.

Nedin men dog'i ahli hikmat bila,
Borib chora keyniga himmat bila,

Taammul qilib, g'avrig'a yetmayin,
Tilism andin ortug' padid etmayin».

Tilab donish ahlini eldin nuhuft,
Bu ma'nida ko'p qildi guft-u shunuft.

Duolar qilib muttafiqlar guruh,
Dedilarki: «Ey shohi gardunshukuh!

Qachonkim, buyursang bu yanglig' tilism,
Bu bir amr erurkim, erur bizga qism:

Taammul bila aylabon ittifoq,
Qiloli ish andin, base, yaxshiroq».

Hamul hikmat ahli bo'lub iki xayl,
Ravon qildi har xayl bir ishga mayl.

Filotun-u Suqrot o'lub bir taraf,
Arastu-yu Buqrot o'lub bir taraf³.

Alar sori Hurmus, Balinos ham,
Bu yon Arshimidus tutub pos ham.

Buyon iki yuz, ul taraf iki yuz,
Debon kecha-kunduz bu ma'nida so'z.

Alardin damo-dam shahi nomvar,
Bo'lub hikmat oyinida bahrarar.

Riyozaat bila ul iki xayl chust,
Topib yer bila ko'k misolin durust.

Biri bo'ldi olamda fikratnamo,
Vale bir guruh etti azmi samo.

Topib anjum oyin-u tab'in tamom,
Tibo'i mavolidi sifliymaqom⁴.

Muvofiq topib kavkab anzorini,
Ayon ettilar san'at izhorini⁵.

Filizzot aro zohir aylab tilism,
Mudavvar namudor etib iki jism⁶.

Biri ro'y-u mis birla obod edi,
Yana bir duraxshanda po'lod edi.

Alardinkim, ul ro'y topti gudoz,
Bo'lub erdi bori suturlob soz.

Alarg'aki, po'lod o'tru edi,
Namudori, go'yoki, ko'zgu edi.

Skandar berib iki sori madad,
Gah aylab qabul ishlarin, goh rad.

Alardin bu dog'i bo'lub mustafid,
Alar ham topib daxl mundin mufid.

Hamul qishda ul hikmat ahli nihon-
Ki, har bir alardin edi bir jahon.

Iki turfa hay'at padid ettilar-
Ki, olam elin mustafid ettilar.

Suturlobg'a charx ashkoli qism,
Vale ko'zgu jismi sarosar tilism.

Jahon mulki anda bo'lub jilvagar,
Kishikim, anga bo'lsa suratnigar.

Falak tul-u arzi⁷ birida nihon,
Birida ayon borcha mulki jahon.

Ul o'ldi suturlobi maxfiysamo,
Bu bir bo'ldi mir'oti getiynamo⁸.

Sharaf burji topqach quyosh ko'zgusi⁹-
Ki, qildi zamon raf' qish qayg'usi.

Quyosh jirmi bo'ldi zari nobdek,
Skandar tuzatgan suturlobdek.

Qilib shoh masnad uza bazm fosh,
Sharaf burjidin, ul sifatkim, quyosh.

Sarir uzra yonida xoqoni Chin,
Iki sori ko'p shohi masnadrishin.

Tuzub borgoh ichra shohona bazm,
Qilib tahniyatdin tana'umg'a azm.

Bu holatda kirdilar ul iki xayl,
Bori qildilar taxt ollig'a mayl.

Bori ilm aro baxti sarmad kibi¹⁰,
Tajarrudda aqli mujarrad kibi.

Skandar qilib borchag'a ehtirom,
Sarir ollida xos qildi maqom.

Chu bazm ichra o'lturdilar ul guruh,
Xaloyiqqa etti alardin shukuh.

Maqom ichra chun zohir o'ldi sukun,
Solib bosh quyi misli charxi nigun.

Viqor uzra bir dam chu o'lturdilar,
Suturlob-u ko'zguni kelturdilar.

Qilib arz har qaysi timsolini,
Ayon ettilar har biri holini.

Biridin ayon bo'ldi aflok ishi,
Yana biridin arsayi xok ishi.

Birida to'quz charx taqsim o'lub,
Birida ayon yeti iqlim o'lub.

Chu xoqong'a fahm o'ldi ul iki hol,
Tahayyur ani ayladi gung-u lol.

Ayon ayladi shahg'a hamd-u sano,
Debon hamd, bu nukta surdi yano-

Ki: «Shah sen kibi ko'rmadi charxi pir-
Ki, ne toj sensiz kerak, ne sarir.

Mulozimlaring dog'i loyiq sanga,
Bilik ichra bori muvofiq sanga.

Emas olam ahli kibi zotingiz-
Ki, olamdin o'ksulmasun otingiz».

Ul ishgaki, hikmat eli chekti ranj,
Sila topti shahdin, base, mol-u ganj.

Magar erdi ul ganj ila mol kam-
Ki, Yunonni qildi suyurg'ol ham.

Ato qildi xoqoni Chin ham, base,
Guhar berdi, durri samin ham, base.

G'aniy bo'ldi ul nav' ahli kamol-
Ki, tush vaqti har bir quyoshtin misol.

Chu xusravg'a ul iki ish berdi dast,
Nishot aylabon bo'ldi ishratparast-

Ki, mashshotayi baxt kulgu bila,
Hamul sof-u raxshanda ko'zgu bila,

Bezab gulruxi joh-u iqbolni,
Yuzinda yasab zulf ila xolni.

Muqavvas qoshig'a chekib vusma ham,
Qo'yub xol ham, sindurub kesma ham.

Qilib huri Jannatdek orosta,
Eram bog'ida sarvi navxosta.

Shahi komron birla aqd aylagay,
Jahon ganji mahriga naqd aylagay.

Nikohini aylar zamon Mushtariy-
Kim, ul charxning keldi sa'd axtari.

Bo'lub charx suqrotig'a baxtiyor,
Qilur chog'da yaxshi nazar ixtiyor.

Tutub ilgiga ul suturlobni,
Topib charx vaz'idin asbobni.

Tutub mehr sayri uchun irtifo',
Tushub suqbadin suqba sori shio',

Shah iqbol ila mayli roh aylagay,
Tarab nav'arusin nikoh aylagay¹¹.

Ki, Doroyi davron qizi Ravshanak-
Kim, erdi jamol ichra mehri falak,

Vasiyat qilib erdi Doro nuhuft-
Ki, bu shoh ila bo'lg'ay ul moh juft.

Jahongirlik amrida moh-u sol,
Emas erdi shahg'a majoli visol.

Yana shoh Mallu qizi Nozmehr-
Ki, mehr, o'yla, ko'rmaydur erdi sipehr.

Shah andin dog'i bor edi komsiz.
Vale xotiri erdi oromsiz.

Tilar erdi jashni azim aylamak,
Xaloyiqni g'arqi naim aylamak.

Yorub Ravshanakdin shabiston anga,
Bo'lub borchal olam guliston anga.

Yana Nozmehr o'lg'ay oromi ruh-
Ki, topqay muloqotidin kom ruh.

Chu ko'ngli pishurdi bu andeshani,
Tilatti guruhi xiradpeshani.

Alar birla bu nuktada urdi roy,
Ul ishga bori bo'ldilar rahnamoy.

Ki, har kimgakim, bo'lsa toj-u sarir,
Anga bir xalafdin emastur guzir.

Chiqorda bu feruzagun mahddin,
Emas shoh forig' valiahddin.

Quyoshkim, qilur mayl mag'ribqa, shom
O'ziga qilur oyni qoyimmaqom.

Quyosh nuricha gar emas mohtob,
Erur ul yorug'luqqa noyibmanob.

Shajar chun qilur bog'din intiqol,
Agar o'rnida bo'lsa navras nihol.

Bo'lur oqibat bog' piroyasi,
Berur naf' ham meva, ham soyasi¹².

Chu donishvar el qildilar ittifoq,
Dedi shohkim: «Aylasunlar yaroq».

Borib davlat arkoni shah komig'a,
Topib shug'l ul ish saranjomig'a.

Necha kunda bori muhayyo bo'lub-
Ki, Chin kishvari jannatoso bo'lub.

Bo'lub oncha ziynatki, charxi dani,
Hisob aylamak bo'lsa ming yil fani,

Yuzidin biriga yeta olmag'ay,
Mingidin birin sharh eta olmag'ay.

Muhayyo bo'lub har sifat xosta,
Chu asbobi sur o'ldi oroosta.

Ravon qildilar sur bunyodini,
Berib ishrat-u ayshning dodini.

Bahor erdi-yu gul arusig'a zeb,
Arusona bulbulg'a andin fireb.

Gul-u sabza ayyomida bo'ldi to'y,
Bo'lub gulshan oyin bila shahr-u ko'y.

Ayoqchi, ketur jomni lab-balab-
Ki, to'y o'ldi ayyomi aysh-u tarab-

Ki, bu sur erur olamafro'z ham,
Xususan, erur fasli navro'z ham.

Mug'anniy tuzub chinga vaznida chang,
Navo chekki, hay-hay o'lang, hoy o'lang,

Desang senki: jon qardoshim yor-yor!
Men aytayki: munglug' boshim yor-yor!

Navoiy, chu sarmanziling Chingadur,
Surudung dog'i sur aro «chinga»dur¹³.

Ayolg'ung necha yor-yor o'lg'usi,
Mening yig'larim zor-zor o'lg'usi.

LVII

*Yigitlik bahorining xushlug'i va bahor yigitligining dilkash-
lig'ida gul va bulbuldek barg va navo tuzmak va yuz barg
va ming navo bila nag'ma ko'rguzmak va guliston atfoli
sahob doyasidin sut o'rnig'a shirayi joniy va su o'rnig'a obi
zindagoniy ichgonidin ruh naboti topqonin bayon qilmoq*

Jahon chorbog'iki, dilkashdurur,
Yigitlik bahori bila xushdurur.

Yigitlikda ham o'tsa layl-u nahor,
Erur ishrat ayyomi fasli bahor.

Tirilg'an zamon sabza, o'lganda Hut-
Ki: «Subhonal hayyil-lazi lo yamut».

Hamal sabzazori sari oftob,
Tana'um havosig'a aylar shitob'.

Aningdekki, ilgini Muso sunar,
Qo'zi tutqali yadi bayzo sunar.

Esar subhdam ruhparvar nasim,
Topar jon yig'ochqa izomi ramim².

Bu el Iso anfosin isbot etar-
Ki, bog' ichra ihyoi amvot etar.

Bahoriy bulut pildek bedarang,
Qilur jilva har yon, bori pilrang.

Rutubat aro go'yo ul xayli pil,
Bo'lubtur bori g'arqi daryoyi Nil.

Gar andoq emas, bas nedur, ayt bu-
Ki, har yon alardin tomar qatra su?

Dema qatrakim, poyaboron degil,
Dema pil, abri bahoron degil.

Chu abri bahori sochib durri nob,
Yetishti chaman sahnig'a ob-u tob.

Ochib yer ragin sabzaning nishtari,
Chiqib qon kibi lolayi ahmari.

Bo'lub go'yo ul qong'a mayli fasod,
Nedinkim, bo'lub zohir andin savod³.

Chaman aylabon hullasin rang-rang.
Tugub hulla xil'at uchun tang-tang.

Giyah bog' aro chiniyoyin bo'lub-
Ki, har gul anga lu'batl Chin bo'lub.

Bo'lub sunbuli targ'a sarv uzra pech,
Qad-u zulfidin bo'lmayin farqi hech.

Gul atrofidin shoxi sunbul chiqib,
Yuz oldidin, andoqki, kokul chiqib,

Binafsha boshin andin aylab quyi-
Ki, ostig'a oning kirib mul suyi.

Agar topmasa ul su birla gazand,
Nega raxt yerdin ko'tardi baland?

O'zin tifli nargis qadahxo'r qilib-
Ki, limu terisini sog'ar qilib.

Va yo limuyi bo'rki topti shikast-
Ki, davrin biyik qildi, uchini past.

Chiqib savsan oshufta majnun kibi,
Sabo kojidin rangi gardun kibi.

Yuzinda ayon forig' ul-bolliq,
Topib zavq tavrda beholliq.

Qilib shu'la zohir guli otashin,
Samandar kibi bulbul axgarnishin.

Ne gulkim, tushub oshyonig'a o't,
Qayu oshyon, balki, jonig'a o't.

Sabo payki aylab chamandin guzar,
Hamishabahor anglag'il rangi zar.

Shabistonda gul ravshan aylab charog',
Fatila yasab g'uncha qo'ymoqqa dog'.

Sabo doyasi chun bu ishni bilib,
Fatilasin oning parishon qilib.

Qilib shoxini nastaran siymgun,
Kim ul siym atrofin aylab nigun.

Bosib siym bo'lg'och garonbor ani,
Hamul shoxdekkim, bosar qor ani.

Bo'lub jilva qilg'on zamon arg'uvon,
To'ni arg'uvonrang, lek navjuvon.

Nasim oni, har yonki, moyil qilib,
Qizil to'n bila elga qotil qilib.

Su uzra bulut tifi aqtor ila,
Qilib davrlar mashq pargor ila.

Dema tifi, Moniyki, afzorsiz,
Chekib yuz tuman davr pargorsiz.

Sapidor uza, gulki, payvand o'lub,
Qadi sarvi gulruxqa monand o'lub.

Ko'runub chaman xuldi Rizvon kibi,
Gul-u sarv anga hur-u g'ilmon kibi.

Chu gulzor uza abri nayson yog'ib,
Dema qatrakim, durri g'alton yog'ib.

O'tub bir-birindin chu boranda abr,
Qilib na'ra, andoqki, g'urron hizabr.

O'vidin tushub bog' aro zilzila,
Choqin shaklidan bo'ynida silsila.

Yog'in qatrasin obi hayvon, degil,
Aning torini rishtayi jon, degil.

Nazohatda gulshan, nechukkim, Bihisht,
Eli borchan anfosil Isosirisht.

Bu fasl ichrakim, tong yeli jon berur,
Bulut qatrasil obi hayvon berur.

Chiqib sabza ravhi nabotil bila,
Qilur jilva topqon hayotil bila.

Nishot etmagan ulcha imkonil bor,
Gumon qilmag'ilkim, aning jonil bor.

Bu chog' etmagan aysh bo'ston aro,
Jamodedurur, shaklil inson aro.

Vale ermas ul aysh ham dilpazir,
Ko'ngul bir taraf gar emasdur asir.

Ko'ngul, chunki, bir gul uchun zordur,
Ne tong, gar anga mayli gulzordur.

Va gar vaslidin bo'lsa osuda hol,
Anga bog'-u gulshan tavofi halol.

Skandarga chun ishq aro bo'ldi kom,
Tilab vasl gulshang'a qildi xirom.

LVIII

*Bulbul hikoyatikim, aning gulgongidin zog' yolqib, balog'at
ahlig'a gachcha hindu harza degondek ta'n qildi va aning fasih
javobidin o'zgacha so'zin bildi*

Eshittimki, bir bog' aro gul chog'i-
Ki, tez o'ldi bulbul fig'on qilmog'i.

Kelib sarzanish qildi bir zog' anga-
Kim, erdi nishiman hamul bog' anga.

Dedi: «K-ey jununshevayi harzaroy!
Nedur buki, har yil aro o'n bir oy,

Kezarsen chamanda hazing-u xamo'sh,
Bir oydur sanga muncha jo'sh-u xuro'sh?

Bir ishta darang-u saboting qani,
Chaman qushlaridin uyoting qani?»

Dedi bulbul: «Ey ishqdin bexabar!
Mening kuymagimdin sanga ne xabar?

Chu gul yo'qturur o'n bir oy bog' aro,
Erur ro'zgorim seningdek qaro.

G'am-u dard erur menda layl-u nahor,
Va lekin chu esti nasimi bahor,

Gul etti chiqib jilva oyin yana,
Tikib jaybig'a nofayi chin yana,

Chu gul qildi bu nav' zebi jamol,
Qachon qolg'ay ul lahza bulbulg'a hol?!

Chaman husni dinor, agar dongdur-
Ki, bechora bulbulg'a gulbongdur.

Chu ketti chamandin guli otashin,
Ko'mur birla naylay bo'lub hamnishin.

Seningkim, namudoring o'ldi jual,
Hayotingg'adur gul isidin xalal.

Qachon anglag'aysen mening holatim-
Ki, sendin yiroq yaxshiroq suhbatim».

Chu bulbul ayon qildi bu dard-u dog',
Qarordi javobida afsurda zog'.

Demakka javob o'lmadi saxtko'sh
Qish ayyomi bulbuldek o'ldi xamo'sh.

LIX

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, insonga mayli
tabiiy bahor va gullarga bo'lmog'i nedin bo'la olg'ay va aning
hikmat bahoridin javob nasimi yetkurgoni*

Yana so'rdi doroyi gardunmahal-
Ki: «Ey charx ashkoli ollingda hal!

Bukim har qachon etsa fasli rabe',
Nekim, jinsi inson sharif-u vase',

Bo'lurlar bori xurram-u shodmon,
Qilurlar havo bir taraf har zamon.

Ko'ngulniki, qish g'uncha yanglig' qilur,
Bahor o'lsa ul gul kibi ochilur.

Bu fasl elga muncha tarab ne ekin,
Bu yanglig' tarabqa sabab ne ekin?»

Dedi barcha ilm-u funun ogahi-
Ki: «Ey nutqung anfosi Ruhullahi!

Bu ma'nida el ko'p demishlar kalom-
Ki, borin bilur shohi oliymaqom.

Tabiatqa gul mayli ermas ajab,
Chaman zavqi ham xeli ermas ajab.

Vale nuktakim, asl erur bu emas,
Deyin, chun erur shahg'a bilmak havas.

Taboye'ki, ofoq-u anfusda bor,
Borin to'rt tab' ettilar e'tibor:

Isiq, sovuq, o'l-u quruq fahm qil,
Ani o't-u su, yel-u tufroq bil'-

Ki, inson bulardin murakkabdurur,
Jame'i milalg'a bu mazhabdurur.

Birin horri yobis dedi borcha xayl,
Birin borid aylab rutubatqa mayl.

Birin horri rutab angla bevahm-u bim,
Birin boridi yobis aytur hakim.

Qachon zohir o'ldi sanga bu usul,
Tabiat bu nav'-o'q topibdur fusul.

Alardin biri keldi fasli bahor-
Ki, bordur tabiat anga ratb-u hor.

Chu bu faslg'a keldi tab'i hayot,
Yana uchga uch tab' bo'ldi sifot-

Ki, safro-u savdo-u balg'amdurur,
Vale ruh tab'i munga zamdurur.

Shak ermaski, har kimsakim, joni bor,
Hayotin tilar ulcha imkoni bor.

Bu ma'nidin ul fasl erur dilpazir-
Ki, yo'q elga mayl aylamakdin guzir.

Necha sirridin elga yo'qtur shuur,
Vale yo'q tabiat ishinda qusur.

Chu andin yetar ruhg'a parvarish,
Anga yetsa bexost aylar kashish.

Sukim, tahg'a bo'ldi guzori aning,
Chekar tab'-u yo'q ixtiyori aning».

Chu donodin o'ldi bu yanglig' futuh,
Hulul etti shah jismig'a toza ruh.

LX

*Iskandarning ul iki toza vard, yo'q-yo'qki, iki bahori nozpar-
vard vaslidin kom topqoni va Nozmehrning mehr-u nozidin
betoqat bo'lub, gul faslida aning gul jamolidin bahra olg'oni
va aning Ravshanak rashkidinkim, mahbubluq shevasi-
durur sham'dek sarkashlik qilib, charbzabonliq bila o'z sha-
bistonoroylig'in ravshan etgoni va Iskandarning ul xilvat visoli-
din chiqib, Chin mulkidin Mag'rib diyorig'a azm etgoni va ul
diyor g'aroyibidin ajabqa qolg'oni*

Bu paykarni ulkim, namudor etar,
Guzorish ishin mundoq izhor etar-

Ki, Chin ichra Iskandari Faylaqus,
Chu topti iki o'yla zebo arus.

Bahor-u yigitlik, dog'i shohlig',
Yana hikmat-u donishogohlig'.

Bilibkim, necha bo'lsa olamg'a shoh,
Erur oqibat tufrog' oromgoh.

Ne olamg'a topmish vafoye kishi,
Ne shahliqqa ko'rmish baqoye kishi.

Kishiga bu holot chun bo'lg'usi,
Dekim, aysh qay kun uchun bo'lg'usi?

Bu taqdir ila shohi ishratparast,
Necha kun tarab jomidin bo'ldi mast.

Iki sham' birla shabiston aro,
Iki sarvqad birla bo'ston aro

Bo'lub kom topmoqqa oromjo'y,
Topib, chunki, orom, o'lub komjo'y.

Hamul Ravshanak mahdi ulyo bo'lub,
Shabistonida majlisoro bo'lub.

Bori parda ahlig'a bonu edi-
Ki, shah birla zonu-bazonu edi.

Vale Nozmehr erdi poyinparast,
Anga taxt yonida erdi nishast.

Qilib shahg'a gohi parastorliq,
Gahi g'amza birla jigarxorliq¹.

Vale Ravshanakka, base, rashk edi,
Anga boqsa shah, ko'zida ashk edi.

Bilib xusrav ul nav' rashk-u hasad,
Rioyat tariqig'a yo'q erdi had.

Qilib Ravshanak birla aysh-u nishot,
Aning birla oz aylabon inbisot.

Vale notavon ko'ngli zori aning,
Hazin xotiri beqarori aning.

Bu ishtin malolat topib Nozmehr-
Ki, shoh o'zga yon qildi og'oz i mehr.

Taloshmoqqa ne hadd-u yoro edi-
Kim, ul sham'i ayvoni Doro edi.

Vale g'ofil andinki, shohi jahon,
Aning mehrini jonda asrar nihon.

Hazin joni oning xarobidurur,
Ichinda aning iztirobidurur.

Iki kun edi Ravshanak navbati,
Muning lek bir kun edi xilvati.

Bu andeshadin ko'nglida erdi ranj,
Bo'lur erdi nozuk tani g'ussasanj.

Bu oyin ila o'tti fasli bahor-
Ki, to bo'ldi gul mavsumi oshkor.

Shah anglab edikim, mahi somiriy²,
Ko'zi Hindu Kashmirning sohiri.

Erur jins rashkidin oshuftadil,
Nihon shahdin ozurda, eldin xijil.

Kunekim, bo'lub erdi navbat anga-
Ki, bo'lg'ay shabistonda xilvat anga.

Shah oning harimig'a mayl ayladi,
Jamolig'a jonin tufayl ayladi.

Dedikim: «Necha yoshurun o'rtanay,
Ulustin nihon tun-u kun o'rtanay?»

Nihon ishqdin yetti ish jonima,
Bukun fosh etay roz jononima».

Kelib hurvash ollida tuzdi bazm,
Farog'at bila bodag'a qildi azm.

Shah etti ayon bodapaymoyliq-
Ki, sho'x aylagay majlisoroyliq.

Vale mohvash ko'ngli g'amgin edi,
Nihoni qoshi kunjida chin edi.

Takalluf bila majlisoro bo'lub,
Ishi bast etarda madoro bo'lub.

Skandar necha aylabon justujo'y,
Sumanbar daler aylamay guftugo'y.

Necha bu niyoz oshkor aylabon,
Ul oyini noz oshkor aylabon.

Munung chun fuzun bo'ldi sarkashlig'i,
Aning haddin oshib mushavvashlig'i.

Chu shah ko'rdikim, toqati toq o'lur,
Junun ichra rasvoyi ofoq o'lur.

Anga ishq amri junun aylamish,
Junun aql-u fahmin zabun aylamish.

Ne hikmat anga yetkurur yorliq,
Ne oyini donish madadkorliq.

Tazallum bila dedi: «K-ey nozanin!
Nedin bizga qilding ayon bo'yla kin?

Nedur ajzim ollinda tavsanlig'ing,
Angakim, erur do'st – dushmanlig'ing.

Ne jurm ettim erkin meni xoksor-
Ki, ko'nglungga o'lturdi mendin g'ubor.

Ne xaskim, o'tungdin kuyar log'-log',
Ne hojat yana quymog' ul o'tqa yog'?

Chibinkim, erur shahdinga poyband,
Taponcha bila anga nedur gazand?

Vafo aylagilkim, jafokor emon,
Bu zulm aylamakka sazovor emon.

Chu men ishq aro o'lgum, o'lturmagil,
Qatilingg'a tig'i jafu surmagil.

Niyozimg'a boq, asru noz aylama,
Taaddi ko'p-u lutf oz aylama!»

Bu yanglig' tazallum chu ko'rguzdi shoh,
Kinoyat bila zolimi kinaxoh,

Shakar tungini ayladi shahdrez,
Ko'p ul shahd zimnida neshi kalez³-

Ki: «Shah ayshini Haq mudom aylasun,
Ishin dilbari birla kom aylasun!

Aning loyiqi dedi Doro qizi-
Ki, ko'z ravshan aylar ayog'i izi.

Kanizikim, ul bo'lsa hindiynajod,
Ne hindiynajod, ayt kashmiriyzod,

Ne loyiqki, oni anis aylagay,
Takalluf yuzidin jalis aylagay».

Dedi shahi: «Ey xasta jon ofati!
Demay xasta jonkim, jahon ofati!

Kinoyat tariqini bir dam unut,
Qilib rahm, bedod tarkini tut.

Manga Ravshanak ta'nini qilma ko'p,
Ul ishta ko'zungga meni ilma ko'p.

Meni anda ma'zur tutsang bo'lur,
Zamiringni masrur tutsang bo'lur-

Ki, vojibdurur ehtiromi aning,
Nedinkim, biyikdur maqomi aning.

Erur Bahmaniy tojning gavhari,
Yana Kayqubodiy sipehr axtari».

Dedi makr ila sho'xi shirinzabon-
Ki: «Ey yeti kishvar uza marzbon!

Bu so'zning muhabbatqa ne daxli bor-
Ki, ishq ichra shahliqqa yo'q e'tibor,

Jamol-u malohat ko'ngul komidur,
Uzun turra taqvo qushi domidur.

Nasab birla bo'lsa anga shohliq,
Hasab birla yetmish manga mohliq.

Aning toji kishvarga bo'lsa xiroj,
Mening ollima bosh qo'yar ahli toj.

Anga faxr nisbatda Jamsheddin,
Manga or husn ichra xursheddin.

Anga mulk agar bo'lsa farmonpazir,
Manga zor erur yuz tuman mulkgir.

Agar ul xirad birla afsonadur,
Manga yuz xiradmand devonadur.

Gar ul bo'lsa ofoq eliga aziz,
Sulurmen men ofoq aro rustaxe.

Anga gar erur pesha jon o'rtamak,
Manga sheva bo'lmish jahon o'rtamak.

Gar ul g'amzadin o'qni parron qilur,
Mening kirpikim tirboron qilur.

Gar ul qatl ishiga qilur ehtimom,
Mening tig'i ishqim qilur qatli om.

Anga gar fusun aylamak vird erur,
Manga borchka kashmir shogird erur.

Anga g'amza bo'lsa jahon sohiri,
Manga bo'ldi go'sola yuz Somiriy⁴.

Aning shuhrati gar erur om aro,
Mening qo'zg'olonimdur islom aro.

Gar ul xalqni qatl etar dam-badam,
Manga keldi tirguzmak oyini ham.

Aning qilsa zulfi yilonni fusun,
Fusunum qilur ajdahoni zabun.

Aning zulfi gar cheksa imon ragin,
Mening tori la'lim chekar jon ragin⁵.

Qachon sunbulum ura gul uzra tob,
Yopar yuzga xurshid tundin niqob.

Qoshim yoyini, kimki, aylar xayol,
Uyotdin ko'ziga ko'runmas hilol.

Erur kirpigim o'qig'a jon hadaf,
Nishona otarg'a magar chekti saf.

Ko'zumba, qachonkim, bo'lur uyqu kom,
Bo'lur olam ahlig'a uyqu harom.

Yuz-u mardumakvor xolim so'zi,
Degil gul uza tushti bulbul ko'zi.

Chekilgach uzorim qirog'ig'a nil,
Erur taqvo-yu aql ko'ziga mil.

Gajakdekki, zulfum aro tobdur,
Ko'ngullarni tortarg'a qullobdur.

Labim la'likim, javhari jon erur,
Su ul la'l aro obi hayvon erur.

Tishim rishtasin jolayi nob de,
Dema jolakim, durri serob de.

Yo'q og'zim bo'lub javhari bebaho,
Ne paydo vujude anga, ne baho.

Iki la'lim etgach takallum padid,
Qilib og'zima el tavahhum padid.

Ani xalq yo'q yerda aylab gumon,
Agar bo'lsa ham ul hamon, yo'q hamon.

Yuzumda dema siymdin g'abg'abe
Ki, oy ichra xurshidvash kabkabe.

Ne kavkabki, nuri aning bekaron,
Quyosh birla husn ichra aylab qiron.

Labim peshasi jonfizoyandaliq,
Ko‘zum shevasi dilraboyandaliq,

Dema ruh, qaddim ko‘rub lol o‘lub-
Ki, ruh ul-amin dog‘i behol o‘lub.

Xiromim qilib ravza sarvini mot,
Anga mojaro qilmay obi hayot.

Jamolim quyoshni solib tobqa,
Tanim siymi titratma siymobqa.

Belim torin, ulkim, xayol aylabon,
Hamono xayoli mahol aylabon.

Xayolim bashar ichra g‘avg‘o solib,
Maloyikka husnum alolo solib,

Ko‘rungan zamon suratim paykari,
Xaloyiq ko‘ziga ko‘runmay pari.

Labimda takallumdin ortuq fusun,
Fusundin dog‘i husn-u nozim fuzun.

Quyosh qo‘zg‘olib husnum osho‘bidin,
Falak past mehrim lagadko‘bidin.

Vale muncha afsonadin ne asig‘-
Ki, shah komig‘a keldi shahdim achig‘.

Ne xush debdur ul dardmandi firoq-
Ki: «Oz baxt – ko‘p husndin yaxshiroq»⁶.

Shikoyat manga yo‘qturur shohdin-
Ki, shikvam erur baxti gumrohdin».

Chu shirinlab ul nav’ sho‘r ayladi,
Aning ishq i xusravg‘a zo‘r ayladi.

Kalomig'a vola qilib jonini,
Ravon jon aro chekti jononini.

Hamoyilsifat tortibon qo'ynig'a,
Iligin hamoyil qilib bo'ynig'a.

G'azol ul sifat sher qilg'ach shikor,
Shikorig'a mehr ayladi oshkor.

Mamos o'ldi chun shoxi sandalg'a oj,
Ne bo'lg'onni ermas demak ehtiyoj⁷.

Skandar bu xilvatqa maftun edi,
Parichehra yorig'a majnun edi.

Necha kun bo'lub pardada ayshsoz-
Ki, fahm o'lmay ul pardadin hech roz.

Chu oshiqqa bo'ldi muyassar visol,
Aning ishqida qolmas avvalg'i hol.

Chu shahg'a necha kun edi ul shaaf,
Yaqin bildikim, umrin aylar talaf.

Yana aql-u hikmat panoh ayladi,
Xirad taxtin oromgoh ayladi.

Jahon mulkin etganda zeri nigin,
Olinmay qolib erdi Mag'ribzamin.

Sipahg'a berib ne'mat-u kom ham,
Mavojib demay, balki in'om ham.

Chu ul fikridin ko'nglini tindurub,
Yurush hukmini elga jar yetkurub.

Shahekim, sipah bo'ldi obod anga,
Erur dushmanidin ko'ngul shod anga.

Agar shohdin xalqi gʻamnok emas,
Qalin boʻlmogʻidin aduv bok emas.

Maozalloh, ar boʻlsa noshod eli,
Aduv yoʻq, berur oni barbod eli.

Saxo shoxdin elga matlub erur,
Siyosat ham oʻz oʻrnida xoʻb erur.

Skandarki, farrux jahondor edi,
Ne shahliqqa matlub anga bor edi.

Sipohin chu ehson bila qildi shod,
Ayon etti xoqon bila xayrbod.

Anga topshurub mulki Chin-u Xito,
Yana malik ham chun deb oni ato.

Sipah surdi Chin mulkidin tashqori,
Tavajjuh qilib mulki Magʻrib sori.

Qilib⁸ hamrah oʻlmogʻni xoqon havas,
Qabul oʻlmayin shahgʻa bu multamas.

Ani qaytarib koʻp nihon roz ila,
Anga loyiq oyini eʻzoz ila.

Solib Hind haddi janubini yoʻl-
Ki, ul turfa kishvar boʻlub rost qoʻl,

Ijzat berib Royi Hindigʻa ham,
Oʻkush lutf birla qilib muhtaram.

Chu ul qaytibon Hind mulkiga bot,
Surub shoh Magʻrib bisotigʻa ot.

Sipohi masun borcha ofotdin,
Oʻtub bedarde mulki Gajrotdin⁹.

Bo'lub bahri Ummon aning manzili,
Necha kunki, maskan bo'lub sohili.

Kema ul navohiyda, nekim, bilib,
Borin o'rdu ollinda hozir qilib,

Kema ichra gohi maqom aylabon,
Jazoyir bila gah xirom aylabon.

Tengiz qat' etib fulki soyir bila,
Gahi qat'i vodiy jazoyir bila.

Savohilda fathi bilod aylabon,
Jazoyir diyorin kushod aylabon.

Bu yanglig' qilib qat' hadsiz tengiz,
Yana tog' ila dasht andozasiz.

Hamul yergakim, azm etib erdi shoh,
Qilib sa'y yetkurdi xayl-u sipoh.

Madad aylabon lutfi bori anga,
Makon bo'ldi Mag'rib diyori anga.

Bu iqlimni ham yurub qildi fath,
Minib raxshi davlat, surub qildi fath.

Base shahri a'zamg'a berdi kushod-
Ki, Mag'ribzamin keldi a'zam savod.

Hamul shahrlar shohi solib shane',
Qabul aylabon mol bo'ldi mute'.

Qilib shoh Mag'ribzamin gashtini,
Biyik tog'i birla ochug' dashtini.

Ne manzilg'akim, yetti bo'lmay sabur,
Qilur erdi manzil-bamanzil ubur.

Ki, chun bo'ldi manzuri bu marz-u bum,
Nazar aylagay ul dam aqsoi Rum.

Va lekin bu iqlim aro ko'p ajib,
Bo'lur erdi har lahza ko'rmak nasib.

Tabiat g'aroyibqa qone' bo'lub-
Ki, ul Rum azmig'a mone' bo'lub.

Hamul jumladin bir bu erdiki, shoh,
Qilur chog'da ul marzni jilvagoh.

Yetishti aningdek biyobon aro-
Ki, havli solur erdi o't jon aro.

Tutub dashtni it kibi jonvar,
Vale borchag'a mo'r yanglig' suvar.

Ayog'-u ilik borchu, andoqki, mo'r,
Vale sheri darroncha har birga zo'r¹⁰.

Alar ichra, har kimsakim, surdi ot,
Anga mo'rlar qildilar hamla bot.

Chu oshub ila hamla ko'rguzdilar,
Ani bir-biridin ravon uzdilar.

Aningdekki, qolmay nishoni aning,
Yer ustida bir qatra qoni aning.

Chu bu yerga yetti shahi hushmand,
Dedi: «Surmasun kimsa ul yon samand».

Hamul yer elidin savol ayladi,
Bu ma'nida ko'p qiyl-u qol ayladi.

Dedilarki: «Bir nav' yerdur bu marz-
Ki, solur tasavvur ani jong'a larz.

Bu vodiyy erur bir yig'och ursa zo'r-
Ki, anda solur sho'r bu nav' mo'r.

Bulardin nari vodiyyedur nazih,
Nazohatda bog'i Eramdin fazih.

Guruhedurur anda oromgir-
Ki, bu elga ul qavmdindur nafir.

Qayu qavm, Tengri balosi alar,
Jahon ganjining ajdahosi alar.

Qaviy haykal, andoqki, bir pora ko'h,
Biriga harif o'lmayin yuz guruh.

Qayu bir desang ul qadar zo'r anga-
Ki, bu jonvarlar kelib mo'r anga.

Alarning tilin fahm qilmay kishi,
Nekim, aytibon harza, bilmay kishi.

Alardin nari borsa o'n kuncha yo'l,
Kelur vodiye iki tog' iki qo'l.

Falaksoy har tog'ning xorasi,
Solib bo'rkni avji nazzorasi.

Qizil oltun aylab biri ko'zga fosh-
Ki, xira qilib ko'zni misli quyosh,

Yana bir kelib sarbasar siymi nob,
Qamardek anga lam'a-u nur-u tob.

Bu maxzanki, har toshidur bebaho,
Bo'lub bu xaloyiq anga ajdaho.

Bu elga vale turfa uyqu erur-
Ki, ko'p o'zlaridin ajab bu erur-

Ki, har o'n kun ul qavm uyqudadur,
Jame'i taradduddin osudadur.

Chu o'n kun o'tar uyg'anurlar bori,
O'z ahvolig'a aylanurlar bori.

Toparlar yana o'n kun uyg'og'liq,
Bu uyg'og'liq uyqulari chog'liq.

Topa olur uyqu chog'i kimsa dast,
Hamul devvashlarga bermak shikast.

Qutulmish vale bimdin jonlari-
Ki, bu mo'rlardur nigahbonlari.

Alar ul xazoying'a ganjur o'lub,
Alarning nigahboni bu mo'r o'lub».

Taolalloh, ul Sone'i zu-l-jalol¹¹-
Ki, sun'ida ojizdur ahli kamol.

Erur sun'i hush-u xiraddin fuzun,
Ne hush-u xirad, balki haddin fuzun.

Chu shah topti ul ishga ogohliq,
Xiraddin talab qildi hamrohliq.

Yetishgan maqomida qildi nuzul,
Yig'ildi janobig'a ahli uqul-

Ki, qilg'aylar ul ishga nazzoraye,
Chu¹² qilg'aylar andishayi choraye.

Vale ul ajablarki, paydo bo'lub,
Ko'ngul Tengri sun'ida shaydo bo'lub.

Ko'ngulga bo'lub qism mabhutluq,
Xiradqa yetib ajz-u fartutluq.

Qila olmayin chora hikmat bila,
Qolib ojiz-u lol hayrat bila.

Ketur soqiy, ul ruh sarmoyasin-
Ki, ma'dum etay aql piroyasin-

Ki, qo'l tutmadi aql-u hikmat manga,
Vale qasdi jon etti hayrat manga.

Mug'anniy, g'aribona un chek hazing-
Ki, manzilgahim bo'ldi Mag'ribzamin.

Sochay boshing uzra zari mag'ribiy,
Quyosh yerga mag'ribda sochqon kibi.

Navoiy, chu g'urbatda sen shod bo'li!
Vatan yodi ranjidin ozod bo'li!

Agar Sharq-u G'arb o'lsa manzil sanga,
Ne g'am, kom agar bo'lsa hosil sanga.

LXI

*Basirat ko'zlarin ayn ul-yaqin kuhli yorutqonlar bobidakim,
qayon boqsalar ofarinish g'aroyibin mushohada qilurlar va mub-
di'i korsoz va muxtari'i bandanavoz sun'ig'a ofarin ayturlar va
odami xokiy xilqati so'zikim, «Xammartu tiynata odama biya-
dayya arbaina sabohan» dastburdi bila suratpazir bo'ldi. «Va
laqad karramno bani odama» parvarishi bila taxti xilofatgir.*

Birov ahli ma'ni deyolur o'zin-
Ki, Haq ochmish o'lg'ay basirat ko'zin',

Ne surat angakim, bo'lur oshkor,
Ani anglasa sun'i suratnigor,

Qayu naqsh aro ko'rsa bir choshni,
Aning sone'i bilsa naqqoshni.

Ne paykarki, orosta ko'rsa ul,
Aning paykaroroyig'a topsa yo'l.

G'arazi naqshdin bo'lmasa naqshband,
Kishi naqshdin bo'lmag'ay bahramand.

O'kush naqshlar birla charxi kabud,
Ko'rungan bila nozirig'a ne sud?

To'quz xonida yuz tuman moida,
Ko'rungan bila elga ne foyda?²

Bu gulshandakim, ofarinishdurur,
Nazar qilg'uchi ahli binishdurur-

Ki, har bir chamankim, ko'rar dilkushoy,
Bo'lur bog'bonig'a fikratnamoy.

Qayu naxl-u bunkim, ko'rar nozanin,
Qilur naxlbandig'a yuz ofarin.

Ne gul rang-u bo'yin ko'rub turfa soz,
Topar san'ati ichra bir o'zga roz.

Bu andozasiz korgohi vase',
Arosida bu borgohi rafe'-

Ki, turmush muallaq, anga yo'q sutun-
Ki, ermas sutun yo'qlug'idin nigun.

Nazar aylagan aylamay iztirob,
Topa olmag'ay anda bir rishtatob-

Ki, ul rishtada bo'lmag'ay san'ate-
Ki, to bilmag'ay zimnida hikmate.

Yorutqong'a tavfiq kuhli nazar,
Qayon tushsa ko'z, hojat ermas guzar-

Ki, sun' ichra bo'lub g'aroyib talab,
Talab ichra ko'ngliga solg'ay taab.

Kishikim, g'aroyib qilur orzu,
Ne lozimki, qilg'ay yurub justujo'?

Gahi manzili bo'lg'ay aqsoyi Chin,
Gahi tortqay ranji Mag'ribzamin.

Gahi Hind mulkida bo'lg'ay zalil,
Taajjubda ko'rmakka tovu-u pil,

Arab barrig'a gah bo'lub tezgard,
Shuturmurg' ko'rmakka vodiynavard.

Nazar qilsa topqon basirat ko'zi,
Erur bu boridin ajabroq o'zi.

O'z avzoyig'a boqsa sar to qadam,
Topar aylasa yaxshi andesha ham-

Ki, ne turfa timsol erur dilpisand,
Aning zimnida ma'niyi arjumand.

Burun aylayin sharh timsolini,
Deyin so'ngra ma'nisining holini.

Ne timsolkim, durri daryoyi jud,
Ne daryo-u dur, sarvi bog'i vujud.

Boshi uzra toji xilofat kelib,
Hamul toj uza la'li ra'fat kelib³.

Jabinida piroyayi shohliq,
Qoshi uzra tug'royi ogohliq.

Ko'zidin ayon nuri ayn ul-yaqin,
Sochida nihon tobi habl ul-matin.

Jamolida anvari shohanshahi,
Kalomida e'jozi Ruhullahi.

Qo'lidin gahi mehri gardunnamoy,
Gahi barmog'idin iki pora oy.

Qilib tiynatin qudrat ilgi xamir,
Hamul qo'l bila shakli suratpazir.

Haq o'z qudratin oshkoro qilib,
Jamolin aning olamoro qilib.

Hakimi azal turfa jisme yasab,
Demay jism, mushkil tilisme yasab.

Tuzub ul tilism ichra ko'p tor-u pud,
Ki egniga solib libosi vujud.

Yana sun' ila o'zga bir olame,
Haqiqat aro aqldin mubhame.

Bu erdi namudor-u timsol anga,
Deyin emdi ma'nisidin hol anga.

Bu yanglig' tilism o'lg'och orosta,
Tamom, o'ylakim, mohi nokosta.

Hakimeki, aylab aning sozini,
Nihon aylabon maxzani rozini.

Hamul ganjkim, topmay ahli jahon,
Ani bu tilism ichra aylab nihon.

Chu ul ganjini anda maktum etib,
Xaloyiqqa sirrini ma'dum etib.

Kishikim, bu ganjinag'a topti yo'l,
Jahon ahlining shohi ul bo'ldi, ul.

Dema ganjkim, yeti daryo degil,
Ne daryo, to'quz charxi volo degil.

Taolallah, ul Xoliqi moh-u mehr,
Qayu moh ila mehr, gardonsipehr-

Ki, bir qatrada qildi daryo nihon,
Suho zimnida charxi a'lo nihon.

Kishikim, g'aroyibdin istar nasib,
Nima topmoq o'lg'aymu mundin g'arib.

G'aroyibqa, har kimki, xohon erur,
Ham o'zinda maqsudi pinhon erur.

Ne ma'niki, istar o'zinda topor,
Jahonda kezarning ne ma'nisi bor?

LXII

*Ul bolig'lar hikoyatikim, su istay Muhit girdobig'a azm qildilar,
nahangi fano tu'masi bo'lg'on zamon sudin ayrilg'onlarin
bildilar*

Birovkim, bu daryoda g'avvos edi,
Manga nuktaye durr masallik dedi-

Ki: Daryoda bor erdi favji baliq,
Su topmoq uchun doim andeshaliq.

Alarg'a mudom orzu erdi su,
Su erdi alarg'a mudom orzu.

Bo'lub ish borig'a su istar fani,
Der erdilar, ulkim, su derlar ani.

Ne yanglig' ekin ta'm-u rangi aning,
Qayu nav' sayr-u darangi aning.

Diramlar bo'lub tanlari uzra dog',
Sudin hech topmaslar erdi so'rog'.

Dedi bir bolig', ul tab-u tob aro-
Ki: «Derlar falon tund girdob aro.

Nahangedurur solxo'rd-u kuhun,
Bu daryog'a sayr aylagan avj-u bun.

Kerakkim, sudin ul nishon anglag'ay,
Bu, bas, turfa rozi nihon anglag'ay.

Aning sori azim ettilar turmayin,
Suning orzusida dam urmayin.

Qilib sa'y ul komi noyobg'a,
Yetishtilar ul tund girdobg'a.

Ne girdobkim, charxi gardandadek,
Ne igrim, sipehri navardandadek.

Suning davrasig'a yetishgach bori,
Tushub har biri davradin bir sori.

Bolig'larni butratti girdobi biym,
Aningdekki, tol yafrog'ini nasim.

Bu holatda chayqaldi daryoyi jarf,
Padidor bo'ldi nahangi shigarf.

Bolig'larg'a tushganda dardi firoq-
Ki, bir-birdin o'lmish edilar yiroq.

Borin yutti bir-bir nahangi fano,
Ichi javfida jam' qildi yano.

Alar barcha sudin chu ayrildilar,
Burun suda erkonlarin bildilar.

Nadomat chiqorsa falak uzra dud,
Chu me'da o'ti muhriq erdi, ne sud?

Bo'lurdin burun bir-biridin bihil,
Bo'lur erdilar barchasi muzmahil.

Sanga dog'i ganjeki, pinhon erur-
Ki, tab'ing vuqufida nodon erur.

Yo'q ul senda pinhonki, sen anda gum,
Jaholatdin ammo ishing ushtulum.

Yering bo'lsa girdobi bahri ano,
Seni tu'ma qilg'och nahangi fano.

Ne sud ul dam o'lmoq ayon bu tariq-
Ki, matlub aro bor ekansen g'ariq?

Netarsen tilab har ajoyibqa yo'l,
Ajoyib erur senda, ogoh bo'l!

Burunroqki, sud etmagay har nadam,
O'zungni bilib, yo'lg'a qo'yg'il qadam.

LXIII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, chun inson darki
maqsudi asliy haqiqati idrokidin muarrodur, nega soyir hay-
vonotdin mustasnodurur*

Yana so'rdi farmondehi ganjposh-
Ki: «Ey nuktada aylagan ganj fosh,

Bukim, ashrafi xalq inson erur-
Ki, Haq sirri zotida pinhon erur.

Chu ul sham'din ravshan ermas ko'zi,
O'zi ganjiddin voqif ermas o'zi.

Nedin bo'ldi, bas, ilm-u iyqon aro,
Aning birla farq o'zga hayvon aro?»

Dedi nuktapardozi oliysifot-
Ki: «Inson erur mudriki kulliyot.

Erur o'zga hayvon bu ishtin bari-
Ki, inson erur borchaning sarvari».

Dedi: «Bilmasa ulcha maqsud erur-
Ki, maxfiydur o'zida ne sud erur».

Dedi: «Ulcha bordur o'zida nihon,
Bilurdin fuzunroqdur ahli jahon.

Vale, muncha bilmishki, bilmaydurur,
Bu maqsud darkini qilmaydurur.

O'zi bilmasi anglag'on so'z-u dard,
Ani borchax maxluqdin qildi fard.

Talab ranji-yu, topmamoq shiddati,
Bo'lubtur aning mujibi shavkati,

Nedin o'zgalar ko'nglida tobdur-
Ki, bu dardi noyob-noyobdur».

LXIV

Iskandarning mo'r xaylin shikor etgali sipohin tuzotgoni va ul guruhi devsor devonavor etib, aning sipohi ollida saf tuzotgonlari va alardin bir safshikan iki saf orasig'a surub, Iskandar sipohining safdarlarin ojiz etgani va ul g'azolayi chiniy sher suratida maydong'a kirib, ajdahoshikorliq qilg'oni va Iskandar g'azoli chiniyni ohuyi haram qilib aning saydin lutf ila yana sayd etgoni va ul borib o'z saydlari bila majlisqa etgoni

Ayon aylagan nuktaposhandaliq,
Bu nav' etti kog'azxaroshandaliq-

Ki, chun surdilar shoh xayli sutur,
Hamul yergakim, erdi g'avg'oyi mo'r.

Chu shah bo'ldi voqif hamul rozdin,
Tushub topti taskin tak-u tozdin.

Qilib ahli hikmat bila guftugo'y,
Etib chora oyinini justujo'y,

Muqarrar munga qildilar royni-
Kim, ul mavkibi kishvaroroyini-

Ki, bordur hisob ichra haddin fuzun,
Dilovar el anda adaddin fuzun.

Qilib necha dapqur saforoyliq,
Kiyimdin qilib ziynatafzoyliq,

Yurugaylar ul mo'r dashtig'a tez,
Shikor etgali aylagaylar sitez:

Qalin mo'r xayli ne bo'lg'usidur,
Zarar sori mayli ne bo'lg'usidur?

Agar sher chog'liq ayon qilsa zo'r,
Erur sher – sher oxir-u mo'r-mo'r.

Biyobon chu ul mo'rdin bo'lsa pok,
Yurugaylar ul elga bevahm-u bok.

Nabard aylagaylar sipah birla shoh,
Anga tegrukim, fath bergay Iloh.

Quyosh, chunki, mag'ribda bo'ldi nihon.
Qalin mo'rdek tiyra bo'ldi jahon.

Shah ul dasht aro qo'ndi qilmay haros,
Vale mo'rdin tuttilar kecha pos-

Ki, el uyqusidin yeshilgan gala,
Hamul dasht aro bo'lsa nogah yala.

Ani mo'r xayli shikor etmagay,
Talashmoq bila tor-u mor etmagay.

Alam chekti chun subhi gardunmaob,
Yuz ochti shahi mashriqiyintisob¹.

Saf oroyishin qildi doroyi Rum,
Sipah ayladi mo'r yanglig' hujum.

Yana na'razan bo'ldi ahli masof,
Yana ko's uni bo'ldi gardunshikof².

Sipoh ahlig'a tushti bir karr-u far-
Ki, ofoq aro soldilar sho'r-u shar.

Hamul xayli vahshiy aro yetti un,
Sog'indilar, o'lmish qiyomat bukun.

Hamul un sori yettilar behijob,
Aning sirrin anglarg'a aylab shitob.

Chu o'ttilar ul mo'r sahrosidin,
Qomuq pildek pashsha g'avg'osidin.

Sipahdin to'la ko'rdilar yer yuzin.
Qaro aylabon dahr tog'-u tuzin.

Solib el g'ulusi jahon ichra sho'r,
Aningdekkim, ul dasht aro xayli mo'r.

Chu saf ko'rdi vahshiy ulus har taraf,
Alar ham tuzattilar o'truda saf.

Bori devpaykar, bori g'ulvash,
Bori g'ulband-u bori devkush.

Kelib kargdek kuch bila, piltan,
Vale hay'at, ul nav'kim, ahraman.

Ko'z azraq, saqol sorig'-u tiyra yuz,
Chiqib borchaning manglayidin munguz³.

Qulon-u kiyik charmi – kisvatlari,
Alarning eti birla qutlari.

Tutub qo'lg'a har qaysi bebok dun,
Og'ir cho'bdaste, nechukkim, sutun.

Temur birla qullob sarxam qilib,
Yig'ochlarning uchig'a mahkam qilib.

Alarg'a hamul, bas, kelib sozi harb,
Aning birla-o'q aylab og'ozu harb.

Bu hay'at bila tuzdilar chun yasol,
Aduv ichra ming devi vahshiyfiol.

Biri kirdi maydon aro kin ila,
So'z aytib o'zi bilgan oyin ila.

Muboriz tilab to'kkali qonini,
Rahovard uchun olg'ali jonini.

Bu yondin dog'i surdi xorotane,
Tani xoravash birla ko'hafkane.

Shah ollida ko'p yerda qilg'on nabard,
Aduvdin chiqorg'on sipehr uzra gard.

Harificha jismining andozasi,
Vale andin ortug'roq ovozas.

O'zi pilpaykar, oti Karkadan,
Vale kargadankim, erur karktan⁴.

Laqab Ra'd⁵ anga ahli parxosh aro,
Vale ra'ddek yer tutub tosh aro.

Chu maydon aro kirdi gurdi daler,
Aningdekki, ajdar masofig'a sher.

G'animi ham oning sori qildi mayl,
Aningdekki, xoro sori tund sel.

Yetishgach biri birga aylandilar,
Iki qulladek ishga qatlandilar.

Biri birga zarb urdilar beadam,
Vale la'b ila borchasi bo'ldi rad.

Yurub oqibat vahshzodi harun,
Aning sori soldi gajaklik sutun.

Gajak mahkam o'lg'och, chekib qildi past,
Aningdekki, berk o'lsa mohig'a shast⁶.

Keyin bog'ladi qo'llarin, chunki, rust,
Gajak birla tutti otin dog'i chust.

Chu topshurdi o'z xaylig'a ul asir,
Muboriz tilab yona chekti nafir.

Yana purdile kirdi maydong'a tund-
Ki, gurzidin erdi qayo tig'i kund.

Qayodek belida kamar uzra tig',
Kamardin aduv chopqali bedarig'.

Qayo yanglig' ostida ko'hpaykare,
Vale po'yada, o'ylakim, sarsare.

Degil qulla uzra baloye minib,
Va yo tog' uza ajdahoye minib.

Laqab Qahqaro⁷ deb anga ahli kin,
Yeri Qirvon, zodi Mashriqzamin.

Ravon kirgach-o'q soldi vahshiyg'a ot,
Anga ahraman qilmadi iltifot.

Yana kin o'ti bo'ldi andoq baland-
Ki, gardung'a bim erdi yetgay gazand.

Gahi bu yonib tund, ul kirs a tez,
Gah ul tez yong'och, bu aylab gurez.

Gahi hamlalar aylabon ro'baro',
Rad aylarni favt etmayin mo'-bamo'.

Yana vahshiy olib aning tobini,
Solib egniga chekti qullobini-

Ki, markabdin o'ldi nigun Qahqaro,
Yiqildi qaro gard-u tufroq aro.

Ani dog'i rust aylabon devzod,
G'anim istayu aylar erdi inod.

Yana bir kishi kirdi ko'shish chog'i,
Ul ikidek o'ldi asir ul dog'i.

Yana kirdi ham zohir aylarga kuch,
Giriftor bo'ldi, nechukkim, ul uch.

Bu yanglig' o'n uch gurdi razmozmun,
Kirib bo'ldilar devvashqa zabun.

Qoshig'a necha pahlavoni zamon,
Yetishmak hamon-u, tutulmoq hamon.

Anga, har kishikim, muboriz edi,
Yetishgan dam ilgida o'jiz edi.

Yana qichqurur erdi istab g'anim,
Vale andin el ko'nglida erdi bim.

Haroson bo'lub xalq maydonidin,
Kecha olmayin bejihat jonidin.

Bu ish solibon shoh ko'nglig'a tob,
Mizojida zohir bo'lub iztirob.

Qila olmayin elga hukmi anif,
Nabard ayla debkim, shah erdi harif⁸,

Boqib tursa vahshiy, base, harza deb,
Shah ul ishda nomusdin g'ussa yeb-

Ki: «Bu shumlardin biri bo'lsa bu,
Kishi naylagay barcha qilsa g'ulu?»

Gahi yo'l topib ko'ngli ichra haros,
Tutub lek hikmat tariqini pos.

Yetib ko'ngli holig'a yuz ming gazand,
Takalluf bila aylabon zahrxand.

Vale dev yonmoq havas qilmayin,
Hamul sho'r-u g'avg'oni bas qilmayin.

Bu holatda bir chobuk aylab shitob,
Yopib orazi uzra chiniyniqob.

Nechukkim, quyosh ko'kda po to bafarq,
Quyoshdek bo'lub ko'k temur ichra g'arq.

Sipehr uzra mehri jahontobdek,
Qilib jo'sh yer uzra siymobdek.

Samandi uza chobuki pahlavon,
Solib chiniyohang bargustvon.

Tutub chin-bachin qo'lda pechon kamand,
Osib xo'didin shuqqa chiniy parand.

Samandi olib barqdin tezlik,
O'zi charxdin tavri xunrezlik.

Kirib chun tarid etti har sori fosh,
Yaqinroq surub shahg'a indurdi bosh.

Chu shah ollida qildi arzi niyoz,
Yonib qildi vahshiy sori turktoz.

Ne shah tonib oni, ne xayl-u sipoh,
G'amidin chekib xalq pinhoniyo oh.

Ki: «Bu nav' zebo yigit yuz darig'-
Ki, qilg'ay bu vahshiydin oshom tig'!»

Vale ul qilib xasm birla nabard-
Ki, raxshi sochib charxi gardong'a gard.

Egarmak bila raxshi aylab shitob,
Solib ahraman jismig'a iztirob.

Ani muztarib aylabon tobdin,
O'zin asrabon lek qullobdin.

Biri yer, biri charxi davvordek,
Sukun birla sayr ichra pargordek.

Chu parxoshidin xasm bo'ldi najand,
Anga tashladi, o'yla, pechon kamand-

Ki, bo'yni bila bir qo'lin qildi rust,
Ani sudrayu shah sori surdi chust.

Chekardin tanin notavon aylabon,
Bo'yin tufrog' ichra nihon aylabon.

Tani raxshi ostida pomol o'lub,
O'zi sudralur birla behol o'lub.

Shah ollig'a chobuksuvori daler,
Yetib, sekribon ottin, andoqki, sher.

Chekib tiyra tufrog' uza saydini,
Valek aylabon rust aning qaydini,

Shah andoq ul ishtin tarabnok o'lub-
Ki, gardi taab ko'nglidin pok o'lub.

Ravon yondi oshub-u ranji itib,
Kelib tushti o'z xaylini berkitib.

Sipah bo'ldi xandaq aro, o'yla berk,
Topa olmag'udek anga charx erk.

Tushub shoh raxshi sipahgardidin,
Ilik, yuzni yub razmgah gardidin.

Kirib borgoh ichra Jamshedvor,
Bo'lub baxt-u davlatdin ummedvor.

Tuzub majlis ahli bila anjuman,
Ravon istabon gurdi vahshiyfikan.

Chu kirgach eshikdin yali shergir,
Chekib madhida majlis ahli nafir.

Ani istab Iskandari Faylaqus,
Quchub bo'ynini, ul qilib poybo's.

Inoyat, base, oshkor aylabon,
Boshig'a javohir nisor aylabon.

Ko'p etti chu lutf-u karam oshkor,
Dedi: K-ey aduvband vahshiyshikor!

O'zungni ayon qilki, kimsen, ravon-
Ki, shavqung sening bizdin oldi tavon!»

Chu chobuk jamolidin oldi niqob,
Degin chiqti mig' ostidin oftob.

Hamul sho'xi chiniynajod erdi ul,
Hamul chobuki hurzod erdi ul-

Ki, shahg'a chekib erdi xoqon ani,
Qilib vasf behadd-u poyon ani-

Ki: «Husn ichra xurshedi tobon erur,
Yana Zuhra yanglig' xushilhon erur.

Bular borchu bir yon-u, bir yon bu-
Ki, maydon aro bordurur kinajo'»⁹.

Skandarga xush kelmayin bu sifot,
Anga aylamaydur edi iltifot.

Un-u husni behadd-u poyon edi,
Vale kin ila razmi pinhon edi¹⁰.

Bu choqqa degin istar ermish mahal-
Ki, bir yerda yuzlansa kin-u jadal.

Shah ollinda jonin nisor aylagay,
Hunarkim, bilur – oshkor aylagay.

Bugun ko'rdikim, darmahaldur, base-
Ki, davlat ishiga xalaldur, base.

O'zin soldi bu nav' maydon aro,
Aduvsin asir etti javlon aro.

Skandar chu bildiki, ul oy erur-
Ki, xursheddek olamoroy erur.

Debon Tengri sun'ig'a yuz ofarin-
Ki, lutfi anga qildi nusratqarin.

Dedikim: «Jamolig'a yopsun niqob-
Ki, qilmas tun-oqshom tulu' oftob.

Shabistong'a turmay xirom aylasun,
Shah uyqusin anda harom aylasun».

Chu ul sham' kirdi shabiston sari,
Hamul nav'kim, sarv bo'ston sari.

Tilab shoh majlisoro rud-u may,
Tuzub rasm-u oyini Kovus-u Kay.

Tarab sori azm ayladi kom ila,
Topib komi dil dam-badam jom ila.

Chu maydin anga garm bo'ldi dimog',
Tarab birla boshig'a chiqti ayog'.

Talab qildi tutqunni majlis aro-
Ki, surgay aning birla bir mojaru.

Kiyurdilar, ul nav'kim, ahraman,
Shukuh oldilar shaklidan anjuman.

Salosil aro mahkam a'zo anga,
Kishidin yetishmay muvosu anga.

Ko'rub shoh andoq giriftor ani,
Iki pilcha zo'r ila zor ani.

Dedi, oldilar bandin a'zosidin,
Ko'ngul forig' etti aning posidin.

Chu band oldilar ehtirom ayladi.
Sarir o'trusida maqom ayladi.

Burun dedi, kelturdilar ko'p taom-
Ki, mehmonga yetti g'izo birla kom.

Yana berdilar jilva jomi shigarf,
To'la maydin, andoqki, daryoyi jarf.

Chu bir jomni mehmon qildi no'sh,
Ayoqi, ko'rung turfakim, tutti qo'sh.

Iki jomni, chunki, no'sh ayladi,
Shah altofidin ko'ngli jo'sh ayladi.

Yana shoh berdi kayoniy qadah-
Ki, jonig'a yetkurdi yuz ming farah.

Har in'omkim, shohdin bo'ldi fosh,
Qo'yub mun'im ollinda har lahza bosh.

Solib ul kamoli navozandaliq,
Aning bo'ynig'a ribqayi bandaliq¹¹.

Ani may chu beixtiyor ayladi,
O'pub yer, bu so'z oshkor ayladi-

Ki: «Men vahshiymen biyobonnihod,
Atodin ato vahshiy-u vahshzod.

Yo'q andoq tilimkim, sanong aytsam,
Sen etgonga loyiq duong aytsam.

«Vale nuktayedur nihone manga,
Deyin, gar desangkim: «De oni manga».

Dedi shahki: «Har ne kalomingdur – ayt,
Kalomingni, andoqki, komingdur – ayt».

Dedi vahshiyoyini devonavash,
Chu ifrot ila erdi paymonakash-

Ki: «Sendin ko'p o'ldi navozish manga,
Emas emdi podoshi oz ish manga.

Va lekin qo'lumdin kelur muncha ish-
Ki, qilg'aymen ollingda o'lguncha ish.

Janobingdin ayrilmag'aymen dame,
Xilofingg'a ish qilmag'aymen dame.

Vale bilki, men bu ulus xonimen,
Tun-u kun alarning nigahbonimen.

Chu ko'rdum sipohingni, andoqki, mo'r,
Yetishgay debon qavm-u xayling'a zo'r,

Alarning jafosin tutub jon aro,
O'zum kirdim ul lahza maydon aro.

Ne aylay hamul ishlar ifshosini-
Ki, sen aylamishsen tamoshosini.

Bu damkim, janobingg'a bo'ldum asir,
Xud o'ldi saodat manga dastgir.

Siyosat qilichin manga surmading,
Meni o'lturur yerda o'lturmading.

Yana muncha qilding inoyat manga,
Karam aylading benihoyat manga.

Bu dam gar ijozat berursen, boray,
Kelay, o'ylakim, bir ishingga yaray.

Meni sog'inib bastayi g'am bu dam,
Erur qavm-u xaylimda motam bu dam.

Sening davlatingdin borin shod etay.
Borin g'ussa bandidin ozod etay».

Borurg'a shah etti ishorat anga,
Yetishgach bu yanglig' bashorat anga.

Yer o'pti, o'zin aylabon yerga past,
Qo'pub tebradi, o'ylakim, pili mast.

Ko'runub ajab shohning ul ishi,
Debon bir so'z o'z ko'nglida har kishi.

So'z ayturg'a har kimsa aylab havas,
Vale topmayin kimsa ul dastras.

Kelib hikmat ahlig'a ham, bas, ajib-
Kim, ul bir ish erdi bag'oyat g'arib.

Vale shoh xandon-u xushhol edi,
Ul andeshadin forig' ul-bol edi.

Nekim, qilsa iqbol talqin anga,
Ani aylamak erdi oyin anga.

Bo'lur erdi har kimsaga bir gumon-
Kim, ul qissadin o'tti mumtad zamon.

Eshik ahlig'a tushti sho'r-u shag'ab,
Kirib keldi ul vahshiyi bul'ajab.

Hamul pahlavonlarki, tutmish edi,
Ulus ko'nglin ishdin sovutmish edi.

O'zi birla kelturdi borini xush,
Ravon qildi shoh oldida peshkash.

Qulog' tutti-yu yerga qo'ydi yuzin,
Alardek quli qildi shahning o'zin.

Shah ul qissadin bo'ldi, bas, shodmon,
Ne shohi zamon, balki, yaxshi-yomon.

Anga lutf etib shohi oliysifot,
Yana oshkor etti ko'p iltifot.

Giriftorlarkim, xalos o'ldilar,
Yana shoh bazmig'a xos o'ldilar.

Chu shah boqti lutf aylabon ul sari,
Biri bor edi Boriqi Barbariy.

Inoyat bila ul karam ma'dani,
Borin quchti istab, bataxis, ani.

Nasib o'ldi mahjurlarg'a visol,
Bo'lub vasldin borcha osudahol.

Ul oqshom bori mayparast o'ldilar,
Borin uyqu bosti, chu mast o'ldilar.

Ayog'chi, bu dam tut manga bir ayog'-
Ki, hijrondin o'ldi mushavvash dimog'.

Zamone bo'lub daf' qayg'u manga,
Magar soate kelgay uyqu manga.

Mug'anniy surudi visol ayla soz-
Ki, hijronda ko'p topti jonim gudoz.

Aningdekki, ul qavm topti visol,
Manga ham nasib aylagay zu-l-jalol!

Navoiy, visol odamiy komidur,
Hayoti abad vasl ayyomidur.

Qachon vasl topsang nasib asra dam,
Agar bir dam o'lsunki, tut mug'tanam¹².

*Hajr shomi tiyraligi ta'rifidakim, halo do'zaxining dudi aning
 janbida tarab Bihishtining sunbuli bo'la olg'ay va ul shom-
 da ro'zgori qarorg'onlar sharhi holi ixtilolikim, subhi vasldin
 ko'zlari yorumaydur, xususan, bu varaq yuzin qaro qilg'onning
 holi va vasl gavhari shabcharog'ining jahontoblig'i va gavhari
 shabcharog' vaslidek noyoblig'i*

Xusho ulki, gar cheksa yuz yil firoq,
 Dame vasl tushgay anga ittifoq.

Necha kimsa hijronda cheksa alam,
 Agar oqibat vasl topsa, ne g'am?

Nechakim, firoq ofati jon erur,
 Anga so'ngra vasl o'lsa oson erur.

Birovkim, anga bo'lsa maxmurluq,
 Yetar jism-u jonig'a ranjurluq.

Vale bazm aro chun qadahno'sh o'lur,
 Bori dard-u ranji faromo'sh o'lur.

Ajab umr erur ro'zgori firoq-
 Ki, yuz qatla andin o'lum yaxshiroq.

Hayoti abad – vasl ayyomidur-
 Ki, jon quti-yu xotir oromidur.

Erur shomdek tiyra ayyomi hajr,
 Ne bo'lg'ay, xayol aylagil, shomi hajr?

Aning shomini jonning ofoti bil,
 Balo soyasi, marg zulmoti bil.

Qaro kun misol-u namudi ham ul,
 Ajal o'tining tiyra dudi ham ul.

Agar qilmadi dudlig' rasmi fosh,
Nedin doyim andin to'lar ko'zga yosh.

Qaro kun misoli gar ermas yaqin,
Nedin xastalar ko'nglin aylar hazin.

Firoq o'lmasa oshiqi notavon,
Bog'ir porasin ko'zdin etmas ravon.

Agar hajrdin ko'rmasa rustaxez,
Qachon kuygay erdi bo'lub ashkrez.

Quyosh hajridin bo'lmasa dardnok,
Yaqosini subh etmagay erdi chok.

Magar guldin o'ldi yiroq lolalar-
Kim, o'z bag'rini qildi pargolalar.

Falak bo'lmadi, chunki, xurshedsiz,
Bulutdin nedin osti bo'ynig'a kiz.

Bulut bag'rin oy hajri go'yo so'kar,
Nedin yo'qsa ashkini yummay to'kar?

Sulaymonsiz ar qilmadi so'g fosh,
Nigin ne uchun urdi ko'ksiga tosh?

Magar tog' Farhodsiz jon chekar,
Sadodin nega yo'qsa afg'on chekar?

Qolib dasht Majnuni jonkohdin,
Yuzin yirtti go'yi shahroh din¹.

Firoq ichra kuydurdi bulbulni gul,
Erur kul, emas rangi, andoqki, kul.

Qilur hajr kul jismi g'amnokni,
Ne tong, o'rtasa barq xoshokni?

Birov anglag'ay hajr o'ti hirqatin-
Kim, ul chekmish o'lg'ay birov furqatin.

So'r andin g'ami hajr qayg'usini-
Ki, bir shomi hajr oldi uyqusini.

Kishi dam-badam kuymak ermas yiroq-
Kim, ul mendek o'lg'ay asiri firoq.

Bog'ir qonidin bo'ldi rangin yoshim,
Firoq ichra to tushti munglug' boshim.

Kishi mendek ozurdajon bo'lmasun,
Firoq ilgida notavon bo'lmasun.

Firoq ichra elga necha mahl erur,
Chu vasl ila bo'ldi badal, sahl erur.

Nihoyatsiz o'ldi manga bu malol-
Ki, yo'q shomi hajrimga subhi visol.

Firoq ilgidin elgakim, javrdur,
Aning bu balosi necha tavrur:

Biri olam asbobi hijroni bil,
Muassir jahon ahlig'a oni bil.

Biri ayru tushmaklik ahbobdin,
Kishi bag'ri o'rtanmak ul tobdin.

Biri dog'i hajri qarobat erur-
Ki, jon ichra andin mahobat erur.

Bir ulkim, yetib ishqdin xastaliq,
Birov jonibi bo'lsa dilbastaliq.

Bori hajr erur xud uqubat bila,
Va lekin emas bu suubat bila².

Bularning boridin erur sa'b ul-
Ki, maqsudi aslig'a gum bo'lsa yo'l.

Mangakim, ichim hajrdin zordur,
Burung'idin o'zga bori bordur.

Biridin bo'lur betahammul kishi,
Bori bo'lsa, ko'rkim, ne bo'lg'ay ishi?

Vale bo'lmag'ay andin ortuq tarab-
Ki, solg'onda jon ichra hijron taab'.

Kishi vasl davronidin topsa bahr,
Badal bo'lsa ul no'sh birla bu zahr,

Ani sharbati zindagoniy degil,
Desang umri jovid, oni degil.

Ilohi, bu davlatdin ursang navid,
Navoiyni ham qo'ymag'il noumid.

LXVI

*Majnun hikoyatikim, firoq tog'i og'irlig'idin o'zni tog'din tash-
lamoq tiladi va Layli nomasi ilik tutub va qosidi kamarin tutub
tashlamoqqa qo'ymadi*

Eshittimki, Majnuni¹ sahronavard-
Ki, boshtin-ayog'i edi so'z-u dard.

Necha vaqt Laylidan erdi yiroq,
Tanin sizg'urub erdi dog'i firoq.

Hamul shu'layi shavq tug'yonidin,
Kechib erdi anduhlig' jonidin.

Chu hijron aro qolmadi toqati-
Ki, muhlik edi yorining furqati.

Chiqib Najd² uza bo'ldi nazzoragar.
Bu nav' o'ldi ul holig'a choragar-

Ki, majnunluq oshubini boshlag'ay,
O'zin ul kamardin quyi toshlag'ay-

Ki, bu nav' o'larni asiri firoq,
Ko'rar hajr bedodini yaxshiroq.

Kamar ustiga keldi zor-u junun-
Ki, o'zni quyi tashlag'ay sarnigun.

Bu holatda bo'ldi ayon qosidi-
Ki, Layli anga noma yozmish edi.

Kelib berdi dildorining nomasin,
Sovuq qildi ul garm hangomasin.

Ko'ngul – noma mahvi qilib – ko'zni ham,
Qayoni unutti demay, o'zni ham.

Bo'lub ul bitik hirzi joni anga,
O'lumdin qutulmoq nishoni anga.

Necha yil aning birla xursand edi-
Kim, ul ruq'a jonig'a payvand edi.

Qachon noma bo'lsa tiriklikka dol,
Hayoti abad bersa tong yo'q – visol.

LXVII

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, yolg'uzluq mujibi
jam'iyatdurur va jamoat mujibi tafriqa, bas nedin hajr mardud-
durur va vasl mahbub*

Yana so'rdi donoyi hikmatsirisht-
Ki: «Ey aql-u hikmat sanga sarnavisht!

Chu g'avg'oni mamnu' tutmish xirad,
Nedinkim, ul elga ko'p o'ldi adad.

Alar ishtig'olini, ulkim, siqa,
Demishkim, erur mujibi tafriqa.

Qachon bo'yla bo'lg'ach, bas, ul yaxshiroq-
Ki, tab' ixtiyor etgay eldin qiroq.

Chu hijrong'a hush ahli tolibdurur,
Nedin tab' vuslatqa rog'ibdurur?»

Taammul bila bixradi nuktadon,
Bu nav' o'ldi shoh ollida nuktaron-

Ki: «Kasratni gar aql man' aylamish,
Adovat durur ishq-u aql ichra ish.

Qayu ishnikim, ishq aylar pisand,
Emas aql man' aylamak sudmand.

Necha bo'lsa elga xirad rahnamoy,
Har ishta tariqi muvajjahnamoy.

Vale ishqdin, chunk,i osho'b o'lur,
Xirad xayli anda lagadko'b o'lur.

Yana ulki, insong'a ahli tamiz,
Bilurkim, nima jondin o'lmas aziz.

Vale zumrayi ishq jononini,
Ko'p ortuq ko'rarlarkim, o'z jonini.

Erur jonsiz o'lmoq o'lumdin xatar,
Vale onsiz o'lmoq o'lumdin batar.

Bo'lur chog'da jondin badang'a firoq,
Kelur kimsa tab'ig'a, albatta, shoq.

Bu oyin ila tab' majbul erur-
Ki, sevgay hayotin bu ma'qul erur.

Qayu kimsakim, jondin o'lsa ahabb,
Ne tong, aylamak jondin ortuq talab».

Javobin topib shohi donishqarin,
Dedi nuktavar jonig'a ofarin.

LXVIII

Iskandarning Mag'rib diyori fathidin so'ngra Rumg'a azm etganida Ya'juj' zulmidin Qirvon navohisi xalqining tazallum qilg'oni va aning ul balo raxnasini berkitgali sad tarhi solg'oni va muhandisvash me'morlar va handasaoyin sangkorlar shi-hobkirdor raja bila sad o'rnig'a rang to'kmak va Atoridxayol ustodlar va Zuhalosor haddodlar gach o'rnig'a ro'yi mahlul va ohak yeriga po'lodi masqul quyub sad uchin falak toqig'a yetkurganlari

Dabiri raqamsanji farxundaroy,
Bu nav' o'ldi kofur uza mushksoy-

Ki, chun oldi shohi sipehrechtishom,
Bori mulki mag'ribni, andoqki, kom.

Hamul bul'ajab xayl-u nodir guruh-
Ki, fikridin erdi xaloyiq sutuh.

Alar sarfarozikim, erdi asir-
Ki, shah lutfi bo'ldi anga dastgir.

Mute' o'ldi-yu qulluq etti qabul,
Yo'q ulkim, bori xayli ham bo'ldi qul.

Shah ul mo'rlarni qilurg'a halok
Dedi: «Otlanib xalq bevahm-u bok,

Tuzub charga, solsunlar ul nav' sho'r-
Ki, ul dasht aro qolmasun jinsi mo'r».

Hamul xayli vahshiy qilib iltimos,
Dedilarki: «Ey shohi gardunasos!

Alar bo'lmay, emin emas jonimiz-
Kim, ul mo'rlardur nigahbonimiz-

Ki, og'irdurur bizga uyqu, base,
Quloq solki, a'jubadur bu, base-

Ki, o'n kecha-kunduz tak-u po'dabiz,
Yana o'n kecha-kunduz uyqudabiz.

Chu uyqug'a borduq alardur hisor,
Yovutmaslar elni yamin-u yasor»².

Shah ul nukta din barmog'in tishladi,
Alar qatlin ul elga bag'ishladi.

Yana istadi ko'rmak aylab yurush,
Iki tog'kim, erdi oltun-kumush.

Dedilar hamul qavm aylab duo-
Ki: «Bo'lsa unut yaxshi, bu muddao-

Kim, ul tegraga bormoq oson emas,
Ne oson emas, balki, imkon emas-

Ki, o'n kunchilik yo'ldur ul iki tog',
Bu yerdinki, holu, qilursen surog'.

Vujudi aning bizga bordur yaqin,
Vale ko'rmamishbiz, desak so'zni chin.

Ne biz ko'rmagi birla toptuq murod,
Ne bizdin ulug'lar dog'i berdi yod.

Nedinkim, yo'lida xatar ko'pturur,
Yuz urg'on kishiga zarar ko'pturur.

Topilmas yeti kunchilik yo'lda su,
Giyohiki, butmishdur – erur og'u.

Isiq xayli ul nav' aylar hujum-
Ki, esgach nasim anda aylar samum.

Qilur qaysi yelkim, esar mu'tadil,
Agar bor esa ajdaho muzmahil,

Yana qolg'on uch kunchilik yo'lki, bor,
Yilondur hamul dasht aro ulki, bor.

Erur kafcha-vu, af'i-yu ja'fari,
Bo'lub har bir ul ganjning ajdari.

Alarg'a tuman mingdin ortuq adad,
Tuman ming demay, bali behadd-u add³.

Agar pashsha bo'lsa alarg'a zalil,
Bo'lub yetsa bir nish, andoqki, pil.

Yilon bordur anda – eshitgil bu so'z-
Ki, odam o'lar, chun anga solsa ko'z.

Erur bu baliyatdin o'tmak mahol,
Nekim ayladuk sharh, bu erdi hol».

Shah ul so'zni chun istimo' ayladi,
Hamul yon borurg'a vido' ayladi.

Dedi: Ul taraf azm etardin murod,
Tamoshodin etmak edi o'zni shod.

Emas erdi maqsud oltun-kumush-
Ki, bo'lg'ay kishi muncha mehnatqa to'sh.

Tamoshog'a yo'l, chunki, bog'liqdurur,
Aning azmi tarki yarog'liqdurur.

Tamoshodin ar bo'ldi qat'i nazar,
Ne himmat bo'lurkum, tilab siym-u zar.

Bu naqd istay o'lmoq ravon ul taraf,
Vale naqdi jonini qilmoq talaf?»

Chu ul azmdin forig' o'ldi bilkull,
Ul el iltifotig'a qo'ydi ko'ngul.

Karam aylab etti rioyat, base,
Bori topti shahdin inoyat, base.

Alarni makonig'a ozim qilib,
Necha kimsa lekin mulozim qilib.

O'z ollinda asrab g'arobat uchun,
Eshikda shukuh-u mahobat uchun.

Chu mag'ribni osudahol ayladi,
Yana azmi savbi shimol ayladi.

Tengiz aylabon qat'-u tog' artilib,
Yurur erdi yo'l Rum azmi qilib.

Hamul turki chin⁴, yo'qki, chiniy g'izol-
Ki, sherafkan erdi qilurda jidol.

Solib shoh ko'ngliga o'z shavqini,
Chekib bo'ynig'a zulfining tavqini.

Bo'lub shoh matlub-u marg'ubi ham,
Ne matlub-u marg'ub, mahbubi ham.

Aning birla tun-kun bo'lub jur'akash,
Borur erdi o'z mulkiga shod-u xush⁵.

Guzargohi Rus-u diyori Farang,
Qayu yerga yetgach, o'tub bedarang.

O'tar chog'da mobayni G'arb-u Shimol,
Tilab dod jam'e parokandahol.

O'kush nola aylab tazallum bila,
So'rub shoh alarni tarahhum bila.

Dedilarki: «Shoho, jahondor bo'l,
Qadarqudrat-u charxmiqdor bo'l!

Jahon mulkiga berding obodlig',
Jahon ahlig'a adl ila shodlig'.

Diyoreki, adling anga yetmamish,
Diyor ahlini shodmon etmamish.

Hamonoki, bu marz ila bum erur,
Dog'i bu necha zor-u mazlum erur.

Dedi shah: «Bu kishvar nedindur xarob,
Eliga nedin tushti bu iztirob?»

Dedilarki: «Bu mulkning bir hadi,
Hamono erur Qirvon sarhadi⁶-

Kim, ul mulk g'arbig'a moyildurur,
Aro yerda bir tog' hoyildurur-

Kim, ul tog'din nari ofot erur,
Ul ofotdin nari zulmot erur.

Bu nav' etti voqif xabar berguchi-
Ki, zulmatning andindurur bir uchi.

Erur tog'-u zulmat aro vodiye-
Ki, yo'l eltmas ul taraf hodiye.

Ne zulmat – jahannam, ne vodiý – saqar-
Ki, Ya'juj xaylig'a bo'ldi maqar.

Ne Ya'jukim, yuz tuman ming balo,
Biz ul yuz tuman ming balodin jalo⁷.

Alarni Haq o'z qahridin xalq etib-
Ki, ko'p elga bedod alardin yetib.

Erur ishlarin vasf qilmoq mahol-
Kim, ul vasfdin nutq erur gung-u lol.

Taaddud aro yo'qturur sonlari,
Yana sonsiz oyini nuqsonlari.

Qad uzra yoyilmish parokanda soch,
Biri bir qarishdur, biri o'n quloch⁸.

Dema soch, xoshok-u xas ma'dani,
Libos andin aylab borining tani.

Quloq iki yondin bo'lub birga juft,
Najas tanlarin ko'zdin aylab nuhuft.

Kelib g'ul barmog'i barmog'lari,
Vale dev tirnog'i tirnog'lari.

Yomon yuzlari rangi behad sarig',
Qizil tuklar anda safodin arig'.

Biaynih ko'z, andoqki, maymun ko'zi,
Vale shum har qaysi mal'un ko'zi.

Burun ichlarin til bila pok etib,
Topib lazzat, o'zni tarabnok etib,

Aningdekki, mabraz ariturda el,
Solurlar ani xoli aylarga bel.

Og'izdin to'ng'uzdek chiqib iki tish,
Vale yerni qozmoq alar birla ish.

Ne yerniki, ul tishlar etti taboh,
Qiyomatqacha butmay andin giyoh.

Takallumda hashv ulcha imkon kelib,
Og'iz barchasida zanaxdon kelib.

Tushub har birining iki emchagi,
Va gar xud tishisi, va gar erkagi.

Hamul tog' undur, aningdekki, vahm
Qila olmoyin ko'ktin avjini fahm.

Iki yuz anga sof-u yilmon qayo,
Nima butmay andin, nechukkim, iyo.

Iki yonikim, hech topmay gusil,
Bo'lub Qof atrofig'a muttasil.

Bu mobayn alarning tarabxonasi,
Bu tog', o'ylakim, Qof domonasi.

Vale davrakim, bo'yla ko'rguzdi Qof,
Topib nasx qofn kibi har shikof.

Bo'lub fosil ul toqqa bir dara,
Ubur etgali ul guruh shara.

Alar yilda solib iki qatla sho'r,
Chiqib tog' shikofidin, andoqki, mo'r.

Bizing shahr-u vodiy sori yoyilib,
Ne bedodkim, mumkin o'lg'ay, qilib.

Kelur chog' alar, biz firor aylabon,
Vatandin jalo ixtiyor aylabon,

Borimizg'a ul nav' bechoraliq,
Solib tog'-u vodiya o'voraliq.

Nekim, topib ul qavm talon etib,
Bori shahr-u kishvarni vayron etib.

Kishi topsalar aylab oni halok,
Taloshib yemakka etin zavqnok.

Mavoshiyni elturga yaksar surub,
Vatangahlarig'a degin yetkurub.

Zaxira yemakdinki, mavjud o'lub,
Alar zulmidin barcha nobud o'lub.

Yemak birla xud mutlaqo to'ymayin,
Va gar to'ysa ham donaye qo'ymayin.

Borin aylabon naql bungohqa,
Budur arzimizkim, deduk shohqa».

Dedi shahki: «Ul nopisandida xayl,
Qachonkim, qilurlar sizing sori mayl,

Nechuk sizg'a ma'lum o'lur ul balo-
Ki, andin burunroq qilursiz jalo?»

Dedilar: «Bu tog'ekim, ul qavmi shum,
Aning ul yuzida qilurlar hujum.

Bu sori bo'lur chog'da sahronavard,
Qilur charx oyinasin tiyra gard.

Qachon bo'lsa ul tiyra gard oshkor,
Bo'lur tiyra bizlarga ham ro'zgor».

Dedi shah: «Qachon bo'lg'ay ul ish chog'i?»
Dedilar: «O'tub bir necha kun dog'i».

Eshitgach bu so‘z dovari choraras,
Alar chorasin qilmoq etti havas.

Topib berk manzil, tusharga panoh,
Hamul marz aro qildi oromgoh.

Dedilar ul el yuz tazarru’ bila,
Janobida ushbu tavaqqu’ bila-

Ki: bizga necha baxtdin yo‘q navo,
Nechuk ko‘rgabiz el gazandin ravo?

Shah ar munda maskan qilur, qilmasun,
Alarni jahon ahlidek bilmasun-

Ki, nogah biri yetsa ul qavmning,
G‘anim o‘trusida ne yuz-u, ne ming,

Bataxsiskim, yuz tuman ming balo-
Ki, bu kishvar o‘lgay alardin to‘lo.

Yetishgay borining boshida g‘azab,
Bori el qonin ichgani tashnalab».

Dedi shahki: «Siz bizga qayg‘urmangiz
Va lekin bu kishvararo turmangiz.

Toshing har neyingiz bo‘lsa aylab shitob-
Ki, bu mulk aro qolmasun rishtatob-

Ki, Tengriga ul dam tavakkal qilay,
Alar fikrin aylay, nechukkim, bilay».

Alar chiqtilar mulkdin xonako‘ch,
Vale qilmadi shohi farzona ko‘ch.

Dedi, davrig‘a qozdilar har fariq,
Ochuq xandaq, ammo bag‘oyat amiq.

Kishilar yibordiki, har marz-u bum,
Farang o'lsun-u Rus, yo Shom-u Rum.

Nekim, bo'lsa me'mori chobukxayol,
Yana dog'i ustodi nozukxayol.

Yana korgarlar, bori charbdast,
Balo raxnasin qilg'udek sangbast.

Mis-u ro'y-u qal'i, birinj-u temur,
Yana qo'rg'oshun birla tol-u ko'mur.

Qilib necha yuz ming teva uzra soz,
Yana necha ustodi ohangudoz.

Muhayyo qilib ehtimom aylabon,
Borin jahd ila tezgom aylabon.

Yeturgaylar ul yerga borini bot,
Bori butti shoh aylagach iltifot.

Chu nekim, keraklik edi, bo'ldi rost,
Aningdekki, doroyi davrong'a xost.

Anga tegru har kun o'zi otlanib,
Hamul tog' domonasin aylanib,

Solib iki ming sangburi bedarang,
Kamar uzra kesmak uchun taxta sang.

Bori zo'rdast ichra po'loddek,
Qotig' xora kesmakda Farhoddek.

Alar xorani bemadoro kesib,
Madorosiz ul tog'da xoro kesib.

Yig'ib oncha asbob bog'larg'a sad-
Ki, taxminidin ajz topib xirad.

Chu har ne keraktur muhayyo bo'lub.
Hamul tiyra gard oshkoro bo'lub-

Ki, Ya'juj azmig'a erdi nishon,
Bo'lub mehr nurig'a zulmatfishon.

Yig'ishturdilar elni taklif ila,
Kivurmakka xandaqqa taxvif ila.

Suruldi gala dog'i xandaq sari-
Ki, jonliq nima qolmadi tashqari.

Kamingahda besh ming nabardozmoy,
Nihoni qo'yub shohi farxundaroy-

Ki, bir dastburd aylabon oshkor,
Qilurg'a hamul saydlardin shikor.

Alar ichra o'n vahshiyi mag'ribiy,
Qamish xayli ichra teraklar kibi.

Bu savdo alarni chu marbut etib,
Kelib xandaq ahlini mazbut etib.

Bu holatda chiqti guruho guruh-
Ki, Ya'jujdin to'ldi sahro-u ko'h.

Chiqib bo'yla holatda ahli kamin,
Aningdekki, titrab zamon-u zamin,

Alar xaylig'a o'zlarin urdilar-
Ki, tig' ostida ko'pni o'lturdilar.

Bu yanglig' chu ko'rdi alar dastzo'r,
Xayol aylakim, tushti daryog'a sho'r.

Qo'yub borchha to'sh-to'shdin ul elga yuz-
Ki, kasratlaridin to'lub tog'-u tuz.

Aningdek nabard oshkor ettilar-
Ki, ul xayl ishin iztiror ettilar.

Ne o'q-u qilichdin birisiga bok,
Ne uyqu, qilichkim, bo'lurdin halok.

Itik tig'din har nechakim, o'lub,
Hamul tig'din ham itikrak bo'lub,

Alar ham ko'p elni halok aylabon,
Halok aylaganni xo'rok aylabon.

Otidin muborizni yiqqon zamon,
Yiqilg'och, taloshib tugatmak hamon.

Demonkim, yebon jism-u qolabni ham,
Ne jism-u ne qolabki, markabni ham.

Ajabroqki, ne xasm-u, ne o'z debon,
Yiqilg'onni fi-l-hol uzushub yebon.

Bu yanglig'ki, aylab nabard ul sipoh,
Ko'p el bo'ldi oqshomga tegru taboh.

Base ul jamoatdin o'lturdilar-
Ki, to o'zni xandaqqa yetkurdilar.

Chu parxoshdin qolmayin jonlari,
Kirib jon arosig'a qo'rg'onlari.

O'kush rev ila hisn azmi qilib,
Hamul devvash xalqdin ayrilib.

Bular aylagach rev ila tarki razm,
Alar ham qilib tog'-u sahrog'a azm.

Tong otquncha oshub-u g'avg'o bila,
Qalin it masallik alolo bila.

Bori og'zida telba itdek yolin,
Adadda vale it tukidin qolin.

Chu hozir bo'lub shah qoshig'a sipoh,
Musibat tutub xayli g'oyibqa shoh.

Qabul aylagan ish ko'runub qatig',
Pushaymonlig'i hech qilmay asig'.

Chu ko'shish sori topmayin hech yo'l,
Zarurat urub chora zaylig'a qo'l.

Bilibkim, necha kun tahammul kerak,
Qilur ishda ko'prak taammul kerak.

Yemakdin chu xolidur ul marz-u bum,
Magar topmayin tu'ma ul xayli shum,

Yonib o'z makonig'a azm etsalar,
Qilib avd, kelgan sari ketsalar.

Etib ishga ul lahza nazzoraye,
Qila olg'ay ul qissag'a choraye.

Ham ushbu deyilgan kibi ul guruh,
Nima topmog'ondin bo'lub chin sutuh,

Bori qildilar avd kelgan sari,
Dara ichra sig'may kirib ichkari.

Alarg'a chu yuzlandi ovoralig',
Zamona unutti sitamkoralig'.

Shah otlandi ul xayli dono bila,
Razin roy-u aqli tovonno bila.

Rikobida san'atgar el behisob,
Qilib ul dara sori bori shitob.

Chu yettilar, ermas edi ul dara,
Ochuq julgaye erdi xo‘b-u sara.

Va lekin iki jonibi iki tog‘,
Nechukkim, berib erdi ul el surog‘.

Iki tog‘ arosida massohi chust,
Yaqinroq yerin ayladi bozjust.

Tanob, onchakim, chektilar har sari,
Yaqinroq yeri erdi o‘n ming qari⁹,

Nujum ahli soat qilib ixtiyor,
Kezib markab uzra shahi baxtiyor.

Buyurdiki, to‘ktilar ul yerga rang¹⁰,
Tushub qo‘ydi soat bila xora sang.

Gudozandalig‘ ichra ming korgoh,
Qilib, o‘ylakim, ko‘ra tayyorgoh.

Muhandislar aylab fusunsozliq,
Masohat bila korpardoqliq.

Bo‘lub korgarlar dog‘i ishda chust,
Raja jadvali birla pok-u durust.

Gach o‘mig‘a mahlul etib haftjo‘sh¹¹,
Quyub yerga san‘atgari saxtko‘sh,

Solib haftjo‘sh ustiga taxta tosh,
Bori jonibi tez bo‘lg‘on tarosh.

Qo‘pub yona ustodi Boniyhasab,
Qo‘yub toshni toshqa lab-balab.

Chu bir sath ul tosh hamvor o‘lub,
Yana ustida ish namudor o‘lub.

Chu tulig'a o'n ming qari erdi arz,
Binosig'a besh yuz qari bo'ldi arz¹².

Necha ming bu ish uzra ustod edi,
Ki, san'atda banno-vu haddod edi.

Qo'yub ul sifat darz bardarz tosh-
Ki, bo'lmay sari mo'y anga darz fosh.

Yana erdi muzdur sondin fuzun,
Nechakim, qiyos etsa ondin fuzun.

Bo'lub olame bo'yla san'atnamoy,
Kecha-kunduz ish qildilar olti oy-

Ki, necha ming ustod-u san'atgari,
Tamom ettilar Saddi Iskandariy¹³.

Muarrixdin ettim bu nav' istimo'-
Ki: topti sad uch yuz qari irtifo'.

Iki zina dog'i yasab el sori-
Ki, chiqqay quyidin ulus yuqori.

Yana kungur-u burj etib qal'avor,
Temurlar bila aylabon ustuvor.

Yasab iki manzil nigahbon uchun,
Tashib tosh ko'p sangboron uchun.

Qilib anda ta'yin necha yuz kishi-
Ki, sad hifzi bo'lg'ay alarning ishi¹⁴.

Chu sad bo'ldi, andoqki, charxi kabud,
Jahonofaring'a shah etti sujud.

Bu holatda ul xayli muhliksitez,
Solib dasht-u vodiy aro rustaxez.

Yetishtilar, andoqki, ma'hud edi,
Burung'icha o'n shayn mavjud edi.

Balo raxnasin toptilar, o'yla rust-
Ki, tish birla tirnog'lari bo'ldi sust.

Dedi shohkim: «Sangboron qiling,
Balo xaylig'a toshni parron qiling!»

Aningdek alar boshig'a yog'di tosh-
Kim, ul toshdek tushti tuproqqa bosh.

Chu yo'q erdi g'avg'olaridin asig',
Bo'lub qatl toshidin andeshalig'.

Yonib bir-birisiga aylondilar,
Chu sud etmadi jahd-u jidd, yondilar.

Yer ahlig'a, har zulmkim, surdilar,
Falakdin borig'a evaz ko'rdilar.

Bu bedodkim, aylab ul qavm fosh,
Ne tong, osmondin agar yog'sa tosh?

Necha qatla mundoq topib go'shmol,
Yana ul taraf boqmog' etmay xayol.

Bu oyin ila chun shahi purxirad-
Ki, Ya'juj daf'i uchun chekti sad.

Qilib xotirin jam', qildi xirom,
Sipah birla yod aylab asli maqom.

Necha kun chu qat' ayladi marz-u bum,
Yana bo'ldi manzilgahi taxti Rum.

Ketur soqiy, ul jomi taqviyshikan-
Ki, ko'nglunga tushmish havoyi vatan.

Tilarmen kezib rub'i atlolni,
Desam ranji g'urbatdagi holni.

Mug'anniy, chu toptim maqomimda kom,
Tuzat kom ila sen dog'i bir maqom.

Qilib fahm ul ohangning rangini,
Yana tark etay sayr ohangini.

Navoiy, vatan bo'ldi manzil manga,
Bu manzildin ammo ne hosil manga-

Ki, har kimki, bor erdi yor-u qarın,
Bo'lubtur adam sori g'urbatguzin.

LXIX

*Yeldek sayr aro sabukborlig' nafyin qilmoq va tog'dek
sukun aro hoviqorliq amrin buyurmoq va, as'hob suh-
batinkim, bir-bir ishlari borurg'a shitobdurur g'animat bil-
mak va, ahbob muloqotinkim, har biri bir gavhari noyobdu-
rur, mug'tanam tutmoq va adam g'aribistonidin shammaye
yod etmak va vujud sarmanzilin xushluq bila o'tkarurni vasiyat
qilmoq*

Chu oxir bo'lurbiz adam, ey rafiq,
G'animat tutoli bu dam, ey rafiq!

Bu bir damki, xushvaqtlig' berdi dast,
Tarab jomidin aylagil o'zni mast.

Chu bu damni charx o'tkarur ham, bu dam,
Damo-dam may ichkim, erur dam – bu dam.

Ko'rub umr tarixi mubhamlig'in,
G'animat bil as'hob hamdamlig'in.

Vatan tarkini bir nafas aylama,
Yana ranji g'urbat havas aylama.

Safar mehnati jovidoniydurur,
Nedinkim, saqardin nishonedurur.

Safarg'a nedur har dam etmak havas,
Sanga, ul safarkim, bor ollingda, bas.

Necha bo'lsa xayling aro ko's-u pil,
Choling'usi pil uzra ko'si rahil.

Necha sayr tashvishidin qonmog'ung-
Ki, borg'ungdur ul nav'kim, yonmog'ung.

Erur bir yo'l ollingda behad qatig',
Mayi hajri ahbobning, bas, achig'.

Ne hamroh ul yo'lda, ne hamdame,
Erur, Allah-Allah, ajab olame-

Ki, har kimki, ul yo'lg'a qo'ydi qadam,
Burung'i qadamdur savodi adam.

Ne ul sayr poyonig'a hadd padid,
Ne maqsud paydo, ne maqsad padid.

Erur oncha ranj-u suubat anga
Ki, o'lmak emastur uqubat anga.

Erur bejihat, kimki, sharhin qilur-
Ki, har kimki, aylar taammul – bilur.

Kishi bilsa ollinda bu nav' yo'l,
Safarni ne yanglig' havas qilg'ay ul.

Nechakim, tavaqqufni jazm aylagung,
Qachon bo'lsa bu yo'lg'a azm aylagung.

Chu oxir borursen, shitobing nedur,
Borurdin burun iztirobing nedur.

Taraddudni tark aylab orom tut,
Tuzub bazm ahbob ila jom tut.

Yo'q ulkim, borib sen, qolurlar bu xayl-
Ki, bordur borig'a borur sori mayl.

Erurlar g'animat bori bu zamon-
Ki, bir-biriga siz barchangiz mehmon.

Bo'lung mayg'a gulrez o'lub subhxez-
Ki, bir-bir uchun bo'lg'unguz ashkrez.

Tarab birla jomi shabona iching,
To'lo tutsalar bebahona iching.

Oling ayshdin umrning komini,
Tutung xush yigitlikning ayyomini.

Ichib bazm aro jomi dilkash tutung,
Nekim, kelsa o'zni dame xush tutung,

Ne soatki, yuzlansa kom-u murod,
Sochib o'tqa ispand, o'qung «in yakod».

Va gar bermasa dast kom-u tarab,
Tarab yo'q debon o'zga solmang taab.

O'zungizni mehnat kuni ovutung,
Ne g'am kelsa davrondin, oson tutung.

Agar g'am yetib, kimsa topsa alam,
Qilur bir g'amin kuch bila iki g'am.

Muni anglakim, oshkor-u nihon,
Kiro aylamas g'am yemakka jahon.

Chu bir lahza davrong'a yo'q e'timod,
Badan qaydida jong'a yo'q e'timod.

Nechuk odamiy bejihat g'am yegay,
Va gar bo'lsa yuz ming jihat ham yegay.

Burung'i kun-u tongladin urma dam-
Ki, ul bir adamdur, bu dog'i adam.

Erur bir bu kun har ne nobud-u bud-
Ki, iki adam ichra tutmish vujud.

Dami naqd agarchi bu ma'dum emas,
Vale yetmak oqshomg'a ma'lum emas.

Ne oqshom, tiriklik erur bir nafas,
Ham ermas yaqin topmoq oxir nafas.

Chu bir damg'a yo'qtur kishiga zimon,
Falak zulmidin al'amon-al'amon!

Muni dog'i g'am birla qilg'on basar,
Xiraddin magar topmamishtur asar.

Alam ichra dam urmag'il, ey ko'ngul,
Ne g'am yetsa qayg'urmag'il, ey ko'ngul.

Judoliqqa shod o'lma as'hobdin,
Jafo yetsa ayrilma ahbobdin.

Chu gardun ishi bevafolig'durur,
Saranjomi rasmi judolig'durur.

Firoq ichra ta'jil, ya'niki, ne?
Bu hosilg'a tahsil, ya'niki, ne?

Vatandin chu oxirdur ovaraliq,
Nedur oni istab sitamkoralig.

Budur charx ishikim, shitob aylagay,
Ne obod ko'rsa – xarob aylagay.

Chu ul buzg'usi, qilmag'il iztirob-
Ki, andin burun aylagaysen xarob.

Va gar sayrg'a asru rog'ib esang,
Safar naf'-u zarrig'a tolib esang,

Musofir bo'l, ammo vatan ichra bo'l,
Tila xilvat-u anjuman ichra bo'l.

Safar azmi do'zaxqa soniydurur,
Vatan hubbi imon nishonidurur.

Kishigakim, imon erur sarnavisht,
Necha jurmi bor ko'rgusidur Bihisht.

Borib jurmsiz kirma do'zax aro,
O'zungga keturma uzun mojar.

Chu zotingda imondin o'ldi nishon,
Gulistoni jannatda bo'l gulfishon.

Erur ravzayi Xuld chun maskaning,
Ne bo'ldi do'zaxqa bormoq faning.

Jahon mulkin etsang safar xushk-u tar,
Skandardek olsang yurub bahr-u bar,

Qo'yub borin oxir chu ketgungdurur,
Deginkim, olib oni netgungdurur.

Hamul xushk-u tarki azimat tutub,
Farog'at maqomin g'animat tutub.

Etakka ayog' cheksang, andoqki, tog',
Necha kun bu vayronda qilsang farog'.

*Ul kabutar hikoyatikim, podshohning qasri zarnigori hibsidin
qutuldi va o'z buzuq oshyonini nishiman qildi va humdek anga
ul vayrondin farog'at ganji topildi*

Eshittimki, bir toyiri nomabar,
Bitik zimnida sharhi hangomabar,

Sabukpar kabutarki, har bir quloch-
Ki, parron ochib tay qilib bir yig'och.

Topib erdi bir shoh qaydida band,
Yetib erdi bol-u parig'a gazand.

Falak gardishi aylabon zulm-u zo'r,
Necha yil ani aylabon xonago'r.

Chu zindonidin qochti ul benavo,
Nishot-u farah birla tutti havo.

Singib ko'kka har sori chun boqti ul,
O'zining diyori sori tutti yo'l.

Qilib sa'y ila tayri farxundapay,
Necha kunchilik yo'lni bir damda tay.

Vale zulmi davron solib inqilob,
Qilib erdi ul bo'lg'on uyni xarob.

Kabutar yetishgach uyin topmadi,
Va lekin uchardin qanot yopmadi.

Base, el bo'lub tom uza donarez,
Uchurub kabutar berur erdi xez.

Bular sori hech aylamay iltifot,
Urar erdi o'z tomin istab qanot.

Base, davr urub ehtiyot aylabon,
Buzug' uzra qo'ndi, nishot aylabon-

Ki, ma'nus erur garchi vayronadur,
Netay shoh qasrinki, begonadur.

Erur qushqa xushroq chu boqsang ayon,
Murassa' qafasdan tikan oshyon.

LXXI

HIKMAT

*Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, tabiatqa vatan-
da kom va ma'luf maskanda orom jihati ne bo'lg'ay va aning
javobi*

Yana so'rdi doroyi mushkilpisand-
Ki: «Ey borcha mushkillaring dilpisand!

Ne manzilg'akim, bo'lsa ishratfizoy,
Tabiat kerak bo'lsa rag'batnamoy.

Va lekin necha aylasak ishta g'avr,
Emas odamiy nav'i ichra bu tavr.

Angakim, buzug' kulba zindoncha bor,
Qoshida aning bog'i rizvoncha bor.

Bu ish bo'yla nevchundurur, hikmat et,
Tariqin bayon aylabon illat et?»

Dedi hikmatomuzi donishpujuh-
Ki: «Bu bobda so'z demish har guruh,

Vale hikmat ahli aro har mudiq-
Ki, bu nuktada bo'ldilar muttafiq.

Budurkim, nega tab' mu'tod o'lur,
Chu mu'todig'a yo'l topar shod o'lur.

Gar istar gado kunji vayronini,
Tilar shah dog'i qasr-u ayvonini.

Takallufni bu ishda ma'yus bil,
Aning tab'ig'a oni ma'nus bil.

Tabiatqa, har neki, odat bo'lur,
Chu eskirdi odat – tabiat bo'lur.

Yaqinkim, bilur shohi hikmatpazir,
Tabiatqa o'z shonidin yo'q guzir.

Taboye'ga bu nav' erur parvarish-
Ki, aylarlar o'z mayli birla kashish.

Alarg'a bu mayl ixtiyoriy emas,
Bajuz qismati sun'i Boriy emas.

Ne yerkim, birov tab'i ma'lufidur,
Bu ma'lufining oncha mash'ufidur-

Ki, odat bo'lur, kimki, bor ogahi,
Tabiatqa odat bo'lur muntahiy.

Chu bo'ldi tabiat kerak bo'yla-o'q,
Anga, chunki, o'z maylidan chora yo'q».

Chu qoyil to'kub dur, nechukkim, sahob,
Olib mustame' bahrdek durri nob.

LXXII

*Iskandarning quyoshdek jahongirigidin so'ngra daryobor fathi
uchun orzu kemasiga kirib, havas yelkanin tortqoni va hukamo
ittifoqi bila Rum daryosi sohilida olam mulkingning mohir najjor-*

*larin yig'ib kema tartibig'a amr qilg'oni va uch ming hiloli
qavsmonand qurulg'ondin so'ngra mehvaroso tirlar bila alarg'a
qattiq yoydin chiqqan o'qdek ravonliq bermaklari va aning ul
safinalarda mavj xututidin bihor fathnomasin o'qug'oni*

Bu bahr ichra g'avvosi gavharfishon,
Berur bo'yla so'z gavharidin nishon-

Ki, olamni Iskandar olg'och tamom-
Ki, qildi yana Rum mulkin maqom.

Necha kun vatan ichra masrur edi,
Nishot ayladi ulcha, maqdur edi.

Yuzi solib ul mulk aro nur-u tob,
Nechukkim, sharaf burjig'a oftob.

Topib aysh har marzu har bum eli,
Vale o'zgacha shod o'lub Rum eli.

Mubohot etib borcha ofoq aro,
Ne ofoq aro, charxi nuh toq aro.

Ne tong, faxr to'rtunchi ko'k qilsa fosh,
Ani jilvagoh aylagandin quyosh'.

Chu shah necha vaqt o'ldi oromgir,
Dilorom ila jomdin komgir.

Ko'p aylar edi xotirig'a xutur-
Ki: «Chun berdi tavfiq rabbi G'afur.

Jahongirlikka qilib ehtimom,
Chu azm ettim, oldim jahonni tamom.

G'aroyib nekim, dahr aro bor edi,
Bu bir maxfiy, ul bir padidor edi.

Naboti-yu koni-yu gar jonvar,
G'aroyib misol-u ajoyib suvar²,

Sipehr etti ollimda ifshosini-
Ki, qildim borining tamoshosini.

Nekim, arz sathida topmish vujud,
Manga bo'ldi manzur bud-u nabud.

Va lekin tengiz sayrini qilmadim,
Ne erkonne ul pardada bilmadim.

Savohilda derlarki, ko'ptur g'arib,
Jazoyirda ham ko'prak andin ajib.

Bihor ichra xud benihoyatdurur,
Muhit ichra behadd-u g'oyatdurur³.

Bu shakli mudavvarki, derlar jahon-
Ki, bor aksari su ichinda nihon.

Qurug'liq yeri o'ndin ermasdurur,
Bilur el nishon bo'yla bermasdurur.

Erur ofarinish aro oncha pech-
Ki, janbidadur to'quz aflok hech.

Falaklarki, hech o'ldi ul pechdin,
Qoshida jahon kamdurur hechdin.

Hisob ichra bu hechdin dog'i kam,
Kishi ko'rmamish bo'lsa ushrini ham⁴.

Nedur muncha lofi jahongardliq,
Erur bu sifat lofi damsardliq?

Chu aflok-u anjulg'a etmas ilik-
Ki, mohiyati elga bo'lg'ay bilik.

Bilib biz hisobini bog'lab rasad,
Haqiqatlarin fahm qilmas xirad.

Alarg'aki, qodir emastur kishi,
Bilinmas sukuni bila gardishi.

Jahonkim, bo'lubtur musaxxar manga,
Anga hukmronliq muyassar manga.

Ani mulk etib Haq, meni mulkdor,
Manga borcha ishga berib iqtidor.

Agar ulcha mulkumdadur, bilmasam,
Chu bilmay, bilur fikrini qilmasam.

Mening birla soyir el ichra ne farq-
Ki, bo'lg'ay alar bahri g'aflatda g'arq?

Kerak har nedur farshi g'abro aro,
Qurug'luq aro, yo'qsa daryo aro.

Agar aylasa baxt hamrohliq,
Yurub borchadin topsam ogohliq.

Qurug'lug'ni qildim Xizr birla tay,
Bu dam qo'ysam Ilyos ila sug'a pay».

Chu ko'nglida yer tutti mundoq havas,
Topa olmadi daf'ig'a dastras.

Havas tundbodi chu bedod etar,
Xirad xonumonini barbod etar.

Bu andesha chun ko'nglin etti zabun,
Dimog'ig'a yuzlandi bimi junun.

Bilibkim, ne ko'nglida pinhon erur,
Nihon tutsa jonig'a nuqson erur.

Talab ayladi donish ahlini bot,
Yana davlat ahlin qilib iltifot.

Chu bu anjuman ixtiyor ayladi,
Nihon rozini oshkor ayladi.

Ichinda nihon ko'ngli maqsudini,
Ayon ayladi bud-u nobudini.

Bori bildilarkim, ne qilmish havas,
Tengiz sayridur ko'ngliga multamas.

Qayu birki, man' aylayu soldi so'z,
Debon so'zni, chun shohg'a qoldi so'z.

So'zin, o'yla, ma'qul ila qildi rad-
Ki, bo'ldi javobida ojiz xirad.

Bilib borchakim, man' dargir emas.
Rizodin o'gun hech tadbir emas.

Pisand ettilar barcha, aylab duo-
Ki: «Haq soldi ko'nglunga bu muddao.

Umid, ulki, ham lutf etib Kirdigor,
Bu azmingda qilg'ay seni komkor».

Qayu ishta shah topsa royi zaif-
Kim, o'lg'ay jadal aylamakka harif.

Ne jonibki, shah bo'ldi ko'shishnamoy,
Zaruratki, bo'lg'ay mute' ahli roy.

Shah ar mashvaratda sitamkoradur,
Sitam chekmay ul ishta ne choradur?⁵

Vale g'ayb sirri chu paydo emas,
Qazo qismati oshkoro emas.

Baso, roykim, aql anga yuz dalil –
Topar, lek o'lur, borcha royi alil.

Baso, ishki, nafs etsa anda inod,
Yetishgay hamul rahguzardin kushod⁶.

Ne royeki, iqbol erur rahnamun,
Aning tobe'i keldi charxi nigun.

Bas, avlo bukim, qay taraf tushsa shoh,
Kishi zilli johig'a chekkay panoh-

Ki, bo'lg'ay ish o'ng kelsa masrurluq,
Ham o'lg'ay yomon kelsa ma'zurлуq.

Skandar so'zin qilg'och ul el pisand,
Bo'lub ko'ngli ul roydin bahramand.

Ravon hukm qildiki, san'atvar el,
Qilib chust kishti yo'nar ishga bel.

Masolihki, darkordur har nima
Olib, soz qilg'aylar uch ming kema.

Ming andin bo'lub shoh azmig'a xos,
Hamul elgakim, keldi bazmig'a xos.

Yana ming ham arkoni davlat uchun,
Su ustida qilmoqqa sur'at uchun.

Sekiz yuz sipohiyi jarrorg'a,
Iki yuz yana ahli bozorg'a.

Mingikim, raqam aylab o'z otig'a-
Ki, bo'lg'ay panah bahr ofotig'a.

Yuzi jung o'lub har bir, andoqki, shahr-
Ki, topqay kishi shahrdek anda bahr.

Bo'lub, o'ylakim, shahr har jung aro,
Mahallot-u ko'y-u maqom-u saro.

Yana uch yuz, ul nav'kim, bexalal,
Biri ming sipohig'a bo'lg'ay mahal-

Ki, bo'lg'ay bori o'z farog'i bila,
Sekiz yil keraklik yarog'i bila.

Yana iki yuz kemada zodi roh,
Bo'lub ul ish ahlig'a oromgoh.

Yana yuzda solib tanob-u rasan,
Masohatni qilmoqqa bahr ichra fan.

Yana iki yuzda jammol-u sutur-
Ki, shoyad savohilg'a tushgay ubur⁷.

Yana yuz kelib zavraqi tezrav-
Ki, eltib su uzra sabodin garav.

Yana iki ming ham bu tartib ila,
Butarga bori ziynat-u zeb ila.

Chu farmon etib shohi ofoqqir,
Bo'lub ahli ofoq farmonpazir.

Turub xayli sanno'din teshakor,
Yig'och kesgali necha ming peshakor.

Masolih yoqo beshasidin yetib,
Hunarvar qaror-u shikebi ketib.

Bu kishti yasar xaylning manzili,
Bo'lub Rum daryosining sohili.

Hamul su yoqosi iki-uch yig'och,
Ko'rub arra-u teshadin kuch yig'och.

O'n-o'n besh ming ustodi najjor edi-
Ki, tun-kun ish ustida darkor edi.

Yana muncha shogird-u muzdur ham.
Bori sa'y etib ulcha maqdur ham.

Yana ikki-uch ming kishi borcha chu:
Ish etmak uchun kun-bakun bozjust.

Solib oncha ul sohil ichra xuro'sh,
Degil Rum daryosig'a tushti jo'sh.

Bu yanglig' o'tub uch yil-u bir nima,
Tengiz suyig'a kirdi uch ming kema,

Aningdekki, taqsim topti burun,
Tutub har kim o'z kemasida o'run.

Solib necha yilliq yo'l asbobini,
Tengiz sayrining har ne noyobini.

To'lub kemalar ichra har xosta,
Chu bo'ldi kerak yanglig' orosta.

Taharruk tutub shoh daryo kibi,
Ne daryoki, charxi muallo kibi.

Qilib mamlakat ahlig'a xayrbod,
Navozish bila aylabon elni shod.

Chiqib bodpoy uzra bo'ldi ravon,
Shabistoni ahli qolib notavon.

Surar erdi yakronini bedarang,
Anga tegrukim, bahri Rum-u Farang.

Chu sohil sari dashtdin qildi mayl,
Aningdekki, daryo sari tundsel.

Qo'yub raxshi daryo qirog'ig'a gom,
Inonin chekib shohi daryoxirom.

Hamul hikmat ahli suturlobsanj,
Chekib yaxshi soat zuhurig'a ranj.

Chu bir lahzaye maks vojib edi,
Qolur el sari shoh boqib dedi-

Ki: «Ey qavmkim, qildingiz xizmatim,
Chekarsiz bukun g'ussayi furqatim.

Necha hajringiz birla xursandmen,
Vale barchangizdin rizomandmen.

Qazodin manga tushti mundoq safar,
Qadar hukmidin elga «aynal mafar»⁸.

Quloqqa, nekim, aytsam so'z – tutung,
Necha vaqtdin so'ng meni ko'z tutung.

Agar mulk-u, vagar mol, gar din erur,
Nekim, har biringizga ta'yin erur.

Qayu ishki, har kimga chektim raqam,
Raqam chekkanimdin chiqormang qadam.

Hadisim ko'ngul ichra oling bori,
Salomat bo'lung, yaxshi qoling bori.

Duo birla bizni gahe yod eting,
Bu xizmat bila emdi imdod eting».

Bu so'zlar degach shohi kishvarxidev,
Ulus chektilar ko'kka yaksar g'irev.

To'kub ashkdin borchha yuzlarga rud,
Dedilar aning joniga ko'p durud.

Duodin so'ng og'oz etib bu kalom-
Ki: «Gar barr, agar bahr qilsang maqom,

Nechakim, firoqingda g'am egabiz,
Ne yoroki, yaxshi-yomon degabiz.

Bisoti tarab jilvagohida bo'l,
Qayonkim, esang, Haq panohida bo'l.

Ne amr etganing, toki, bor jonimiz,
Tag'oful qilurg'a ne imkonimiz?

Chu bizdin duo aylading muddao,
Ne ish ilgimizdin kelur juz duo».

Alarg'a bu yerga yetishgach maqol,
Tulu' ayladi burji farxundafol.

Suturlob sori chu ko'z soldi shoh,
Ravon kemani qildi oromgoh.

Quyosh jady burjig'a, chunkim, yetib,
Ravon Hut burjig'a tahvil etib.

Falak yetkurub, bo'yla, yomg'ur chog'i
To'kub el ko'zi benihoyat yog'in.

Chu shah kema ichra maqom aylabon,
Ulus ham sarosar xirom aylabon.

To'lub chun labo-lab ul uch ming kema
Ham el birla, ham har keraklik nima.

Topib hukm mallohi ozodmard,
Ravon kemani qildi daryonavard.

Qalin kishti o'lg'onda junbishnamoy,
Terang bahr bo'ldi g'urunbishnamoy.

Yurub su uza shahri a'zam savod,
Taharrukda bir o'zga olam savod.

Savodi yopib jarf daryo yuzin,
Bulut, o'ylakim, charxi xazro yuzin⁸.

Bu oyin bila shohi daryoshukuh,
Yurub qildi daryoni yukdin sutuh.

Qayon azm bevahm-u bok ayladi,
Tengiz bag'rini chok-chok ayladi.

Chu ul nav' mehmon kirib bahr aro,
Qilib mezbonlig'da su mojaro.

Ochib har taraf abrmonand kaf-
Ki, jam' aylagay har ne bo'lg'ay sadaf.

Bori durlarin oshkor aylagay,
Borin mehmong'a nisor aylagay.

Sochib borchasin shahg'a ogohvor,
Bori durlarin aylagay shohvor.

Birovningkim, ul nav' mehmoni bor,
Ne durrkim, nisor etgay ar joni bor.

Ayog'chi ketur jomi daryomisol-
Ki, bahr ichradur shohi daryonavol.

Manga tutki, no'sh aylab, aylay tarab-
Ki, daryo kibi bo'lmisham xushklab.

Mug'anniy, tarona tuzat rexta,
Hazin rudunga lahne omexta¹⁰-

Ki, ashkimni to'kkay durri nobdek,
Buyurg'ay manga charxi girdobdek.

Navoiy, talab qil tarihi fano-
Ki, su uzradur dahr uyiga bino.

Ko'ngulni bu uy birla shod aylama,
Hubob uyiga¹¹ e'timod aylama.

LXXIII

*Iskandarning hukamodin daryobor vaz'in savol etgoni va
Suqrotning kurrayi arz davrida suning ne nav' ihota qilg'onin
sharh qilg'oni va Muhit atrofida yeti axzar daryokim, yeti
charxi xazrodek sho'rangez, balki xunrezdurur taqsim etib, o'n
iki ming jazoirkim, xolidotdin ayrudur, munqasim qilg'oni va
buhayrot sharhidin elga tahayyurot solib va anhor mojarosidin
soyilni bahrdek xushklabliqdin serob qilg'oni*

Hamul kunki, shah bo'ldi daryotavof,
Aning jungining ko'ksi daryoshikof,

Tilab hikmat ahlini majma' tuzub,
Borilarg'a diljo'yluq ko'rguzub,

Dedi: «Bahr kayfiyatin aytingiz-
Ki, ne vaz' iladur yer uzra tengiz?»

Taammul qilib borchah ahli ayon,
Dedilarki: «Suqrot¹ qilsun bayon-

Kim, ul hikmat ahlining ustodidur,
Zamiri xirad hikmatobodidur».

So'z andin so'rub shohi daryojanob,
Berib bo'yla Suqroti dono javob:

«Ki, yer jirmidur hay'ati mustadir,
Kurra ayladi oni Hayyi Qadir.

Vale ul kurra su ichinda nihon,
Ochuq qismi uldurki, derlar jahon-

Ki, ma'mura-u tog'-u homun erur-
Ki, oti aning rub'i maskun erur.

Vale su ihota qilibdur ani,
Erur yeti iqlim ochuq qolg'ani.

Vale ul ham ochuq emasdur tamom-
Ki, har jonibin bahr etibdur maqom.

Muhitekim, ul charxosodurur,
Aning davrida yeti daryodurur-

Ki, har yon kirib rub'i maskun aro,
Duxul aylamish tog'-u homun aro.

Yana ham o'n olti buhayrot erur-
Ki, har birga bir o'zgacha ot erur.

Yana yuzdin ortuq erur ro'dbor-
Ki, olur alardin ulus e'tibor.

Nechukkim, Ko'hak, yo'qsa ro'di Hirot,
Va yo Nil yo Kavsaroso Furot.

Alardin jahon ichra obodliq,
Aning naf'idin xalq aro shodliq.

Erur chashma bu ro'dlar manba'i,
Vale bahrlarg'a bo'lub maqta'i.

Taarruz buhayrot ila ro'dg'a,
Xalal yetkurur sharhi maqsudg'a.

Hamul yeti daryoki, zoxirdurur-
Ki, anda bilodi jazoirdurur.

Ani sharh etarga qiloli shuru',
Alarg'a yaqin birla budur vuqu'-

Ki, majmu'i ul bahrdin ayrilur-
Ki, dono Muhit oning otin qilur,

Alardin biri bahri Rum-u Farang-
Ki, sen-sen bu dam ul tengizda nahang-

Ki, obod-u bum ichra voqe'durur,
Jazoirki, anda mazore'durur.

Erur olti yuz ulcha topmish adad-
Ki, yo'q anda ma'murluq ichra had.

Ikinchini qil bahri Mag'rib gumon-
Ki, mavjig'a orom yo'q bir zamon.

Shimoliy-u sharqiysi ma'mur bil,
Jazoir ming ul suda mashhur bil.

Uchunchi erur bahri Zang-u Habash-
Ki, oshubidin keldi devonavash.

Ming uch yuz jazira aning doxili,
Base, ko'p jazirasining hosili.

Hisob ichra to'rtunchidur bahri Hind-
Ki, janbida bir nov su ro'di Sind.

Jazoir anga uch yuz-u iki ming,
Necha lujja ko'li hamul bahrning.

Biri keldi Ummon-u Qulzum biri,
Yana Bahrayni portalo'tum biri.

Beshinchi tengiz keldi daryoyi Chin,
Jazira ko'p ul suda mardumnishin.

Adad ichra uch ming, dog'i yeti yuz,
Jazoir arosida ko'p tog'-u tuz.

Duvong degan suni oltinchi de,
Bilodi savodin ko'ngul tinchi de.

Iki mingga yaqin jazoir anga,
Tuman ming kema lek soir anga.

Yetinchini Mashriq suyi qil hisob,
Quyosh avval anda solib nur-u tob.

Bo'lub o'n iki ming jazoir tamom,
Munung birla o'n oltida va-s-salom.

Bulardin erur ayru bahri Hazar-
Ki, vahm aylay olmas suyidin guzar.

Anga ham jazoir adadsizdurur,
G'aroib bular ichra hadsizdurur.

Bular barchaning manba'idur Muhit-
Ki, ovozasi tutti sathi basit.

Anga muttasildur bular borisi,
Qurug'lug'durur lekin uch sorisi.

Va lekin erur ul bag'oyat amiq-
Ki, aflok anga tushsa aylar g'ariq.

Kelibdur sifat bu vatira anga,
Jihat buki, bo'lmas jazira anga.

Va lekin uluq vaz'liq jonvar,
Alarga ajab vaz' birla suvar.

Erur andin ortuqki, ahli xirad,
Takallum bila aylay olg'ay adad.

Budur bahr ishim, dedim mujmalin,
Bayon ayladim maxraj-u madxalin.

Kishi qilsa tafsilini orzu,
Ko‘rar sayr etarda qilib justuju».

Skandar bo‘lub xurramoyin, base,
Ayon qildi donog‘a tahsin, base.

Burun yeti daryog‘a azm etti jazm,
Bulardin so‘ng etmak Muhit ichra azm.

Bo‘lur odamiyning biyik himmati,
Erur himmatidin fuzun g‘aflati.

O‘lum solg‘usi chun dimog‘ig‘a dud,
Tamanno o‘tin muncha yoqmoq ne sud?

LXXIV

*Mashriqda ganj topqon kishi hikoyatikim, mag‘rib ganjnomasini
o‘qub, mehrdek boshtin qadam qilib, mag‘ribqa bordi va ul zari
mag‘ribiy topqoch mehrdek uyoqti*

Birov topti Mashriqda ganji shigarf,
Yozig‘lig‘ cshigida bu turfa harf-

Ki: «Har kimki, bu ganjni topti, jazm,
Agar qilsa Mag‘rib diyorig‘a azm,

Falon yerda mundin uluq ganj erur,
Anga kim qadam urdi, poranj erur».

O‘qug‘och ani, tome‘i xomkor
Dedi: «Ikisidin bo‘lay komgor».

Munga – «himmat» oti qo‘yub fikrati,
Ravon qildi Mag‘rib sori himmati.

Necha yil qilib qat‘ daryo-vu dasht,
Bo‘lub anga yuz ming balo sarguzasht.

Yetib, istagan yerni topqon mahal,
Boshig'a yetishti sarosar ajal.

Ne mundin edi bar, ne ondin dog'i,
Mashaqqat chekib kechti jondin dog'i.

Emas shahliq – olmoq yurub bahr-u bar,
Erur topmoq andinki, Haq berdi bar.

Birovkim, bu ma'niga yobandadur,
Xiradmand-u farxundapay bandadur.

LXXV

HIKMAT

*Iskandarning savoli Suqrot din ul bobdakim, kurrayi arzni
tamom su ihota qilmog'onning hikmati ne bo'lg'ay va
aning javobi*

Skandar savol etti Suqrot din-
Ki: «Ey fard tafrit-u ifrotdin!

Bukim, yer yuziga muhit o'ldi su,
Bayon qilki, mushkildurur bizga bu-

Ki, ne vajhdin tutmadi yer yuzin,
Jahon sathining borchas tog'-u tuzin-

Ki, bu rub'i maskunga su keldi oz,
Ham onchaki, bor erdi elga niyoz.

Muhitekim, ul oshkorodurur,
Nega davrida yeti daryo durur?

Chu andin yeti bahr bo'ldi judo,
Nega tutmadi yer yuzin – qil ado?»

Duo qildi donoyi daryozamir-
Ki: «Olsun jahon shohi daryonazir.

Guruhe demishlarki, bu jirmi xok,
Erur vaz' ichinda baland-u mag'ok.

Necha asli vaz'i mudavvardurur,
Bu hikmat eliga muqarrardurur.

Vale yer yuzi, chunki, hamvor emas,
Kishi fikr agar qilsa dushvor emas.

Bilurkim, yog'indin qachon bo'ldi sel,
Qilur tog'din past vodiyg'a mayl.

Chu olam yuzi bo'ldi past-u baland,
Bu so'zni qilur donish ahli pisand-

Ki, su moyil o'lmish chuqurlarga-o'q,
Erur bu jihatdin biyiklarda yo'q,

Guruhe bu ma'ni guvohidurur-
Ki, derlar bu hikmat ilohiydurur.

Tutulmoq kerak erdi yer su bila,
Hamul nav'kim, aks ko'zgu bila.

Vale xalqkim, Haqqa oson edi,
G'araz ofarinishdin inson edi.

Anga jilvagoh ochti qudrat bila,
Bu ma'nig'a yo'q daxl hikmat bila.

Muni bil Hakimi azal hikmati-
Ki, topmas bulardin xalal hikmati.

Erur, chunki, ul yerda ojiz xirad,
Xirad ahlig'a so'z demakka ne had».

Skandarga ul so'z kelib dilpazir,
Sukut o'ldi hikmat bila noguzir.

LXXVI

*Iskandarning yetti daryo bila o'n iki ming jazoir bilodin fath
etgandin so'ngrakim, bir qatla Muhit davrasin pargorsifat
evrulub erdi, Muhit muqtagohig'a azimat qilg'oni va ul sayrda
yig'och marokibning eldin harakati va su dashtining samoviy
hay'ati va kulokdin ul dasht aro ko'p arg'adol namudori va
hubobdin ul yo'l aro ko'p sangreza osori va Iskandarning
Muhit markaziga yetgoni va charx do'lobi ani aylandurub,
Iskandariya azmi etgoni*

Guharrezkim, nuktaovardurur,
Bu daryoda mundoq shinovardurur-

Ki, chun surdi dono bu yanglig' maqol,
Xabar topti doroyi daryonavol-

Ki, ne nav' emish bahr kayfiyati,
Safar sori jozim bo'lub niyati.

Hakimi ilohiyg'a' surdi nafas-
Ki: «Sendin erur bizga bu multamas-

Kim, andoqki, yetti so'zungdin navo,
Bu sayr ichra sen bo'lg'asen peshvo.

Sening tobe'ing borchha mallohlar,
Bori bahr sayrida sayyohlar.

Alar birla topib su hanjorini,
Qayun boshlasang xalq raftorini,

Bo'lurbiz bori donishing payravi-
Ki, fahming biyik keldi, roying qaviy».

Qabul etti Suqrot-u yo'l boshladi,
Ulus bordi har yonki, ul boshladi.

Bo'lub ehtiyot amri lozim anga,
Hamul kema ahli mulozim anga.

Ishe tutmoq ul yo'l ishin pos o'lub,
Aning posini tutqon Ilyos o'lub².

Surub kemani ul, andoqki, tayr,
Hamul sug'a qildilar ohangi sayr-

Ki, daryoyi Afranja-u Rum edi-
Ki, holot anga g'ayri ma'lum edi.

Jazoyir futuhiga yuz qo'ydi shoh,
Qilib sa'y shah birla xayl-u sipoh³.

Qayonkim, qilib azm, qo'ymay olib,
Chu olib, g'aroyibqa ko'p ko'z solib.

O'zi aylabon suda fathi bilod,
Jazoyir bilodini aylab kushod.

Va lekin necha kimsa ta'yin etib,
Alar su qirog'i bila yo'l ketib.

Necha kema-vu ahli hikmat necha-
Ki, ham kunduz aylab ravshan ham kecha.

Suda o'y, nechukkim, hubob urg'oli,
Hamul bahr davrin tanob urg'oli.

Savohilda to yer topib, yo'l yurub,
Masohat tariqin bajo kelturub.

Ne yerkim bo'lub besha, yo berk tog'-
Ki, qat'ida massoh topmay farog'.

Su ichra qilib kema birla shitob,
Bu nav' oni massoh chekkay tanob-

Ki, bir kema ichra yig'ib har sari,
Tanobi qadi o'n iki ming qari.

Qilib kemaga berk langar toshin,
Va lekin ul ipning yana bir boshin.

Yana bir kema ahli tutqay surub,
Nekim, shart surmak, bajo kelturub.

Necha tor tutqon kema qochibon,
Tanobini turg'on kema ochibon,

Chu soyir kema rishtasi tortilib,
Hamul kema sayrini sokin qilib.

Anga kema ahli solib langarin,
Yana kema sudin olib langarin.

Tanobin yig'a bahr aro tezrav,
Nechukkim, burung'i kema tezdav.

Munga ham chu tortildi chekkan tanob,
Turub bu vale, turg'on aylab shitob.

Bu yanglig' chu bu bir turub, ul yurub,
Bu turg'on, qachonkim, yurub, ul turub.

Alar chun bu yanglig' shitob aylabon,
Muhosiblar oni hisob aylabon.

Kezib bu sifat bahr atrofini,
Masohat bila anglab avsofini.

Yana bir necha dog'i ahli hisob,
Urub bu sifat bahr qutrin tanob.

Hakimi muhosib bu san'at bila,
Bilib hosilin zarb-u qismat bila-

Ki, atrofi oning erur necha yo'l,
Yana sath birla erur necha ul.

Jazoyirni to fath qilg'uncha shoh,
Hisobin hakim aylabon ro'baroh.

Chu bir bahr fathi saranjom o'lub,
Hisobi dog'i, o'ylakim, kom o'lub,

Nekim, bo'ldi ul suda hangomaye,
Aning borcha sharhin yozib nomaye.

Chu ul noma sharhin durust aylabon,
Kabutar ayog'ig'a rust aylabon-

Ki, hamroh ani Rumdin kelturub,
Havo aylabon ul par-u bol urub.

Xabar eltib ul barcha Rum ahlig'a,
Qurug'luqdag'i marz-u bum ahlig'a.

Bu yanglig' yeti bahri zaxxorni,
Yeti jarf daryoyi xunxorni,

Kezib ayladi barchasig'a ubur,
Nechukkim, su uzra sabo-u dabur.

Ajoyibni g'oyatdin ortuq ko'rub,
G'aroyib nihoyatdin ortuq ko'rub.

Urub o'n iki ming jazoyirg'a gom,
Qilib fath chun aylabon ehtimom.

Chu tortib tanob anda bevahm-u bim,
Bilib barchaning tul-u arzin hakim.

Yeti bahrni chun musaxxar qilib,
Borining saloh-u fasodin bilib.

Muhit o'ldi bir davra bu sayr aro,
Yana xomazan yozdi bu mojaro.

Uzotti yana toyiri nomabar-
Ki, yetkurdi hijronkash elga xabar.

Yana manzili bo'ldi bahri Farang,
Qilib bir jazira ichinda darang.

O'tub qilg'ali bahr ichinda xirom,
Bu choqqa degin o'n iki yil tamom.

Jazira aro chun makon ayladi,
Ulus ko'nglini shodmon ayladi.

Gumon ettilarkim, tugandi safar,
Vatan bo'lg'usidur alarg'a mafar.

Buyurdi yana shohi daryoshitob-
Ki, kelturdi Suqroti hikmatmaob.

Tengizda ravon qilg'on asboqini,
Chekilgan masohatning avroqini⁴.

To'la bo'lmish erdi varaq bir kema-
Ki, yo'q anda kog'azdin o'zga nima.

Solib borchu sanduqlar ichra chust,
Alarni qilib qirlar birla rust.

Qilib vahmkim, o'tsa kog'azg'a nam,
Anga nogihon botil o'lg'ay raqam.

Kemakim, ul avroq birla to'lub,
Safina bo'lub, demakim, jung o'lub⁵.

Chu sanduqlarni chiqordi hakim,
Varaqlar qolib erdi namdin salim.

Dedi shohkim: «Necha ahli qalam,
Hisob aylasun ul adadsiz raqam».

Muhosiblar oni hisob ettilar,
Adad maxlasin intixob ettilar.

Hakim ul adadni chu tashih etib,
Borin shoh ko'ngliga tavzih etib.

Taaqqul bila shohi gardunjanob,
Qilib ul raqam intixobin hisob.

Hakimeki, oncha adad aylabon,
Hisob ichra shahg'a madad aylabon.

Suning sathig'a chun bo'lub rahshunos,
Necha zar' erkonni aylab qiyos.

Tengiz tul-u arzin vajab-barvajab.
Topib zarb-u qismat bila betaab.

Muhitekim, ul bahri a'zamdurur,
Aning javfida barcha olamdurur.

Masohat bila befusun-u frib,
Bilib, havzdekkim, erur bir jerib.

Angakim, jahon bo'lsa bog'i tarab,
Tengiz bo'lsa havzi aning, ne ajab?

Eshittimki, farmondehe bor emish,
Hadisida bu so'zga takror emish-

Ki: «Dahr o'ldi bir kadxudoning yeri,
Bu gar bor ersa, bordur oning yeri».

Jahon topsa ul nav' bir kadxudoy,
Ne tong, olam o'lsa anga bir saroy?

Chu shah topti daryoning oyinini,
Bu nav' ayladi davri taxminini-

Ki, bo'lsa kema suda sur'atnamoy,
Safar qilsa to'quz yil-u yeti oy.

Hamul bahri a'zamni bir davr etar,
Qayu yergakim, sug'a kirmish, yetar.

Chu pargor davrini pos ayladi,
Yana qutrin oning qiyos ayladi.

Ayon bo'ldikim, uch yil-u bir nima,
Bo'lur su aro sayr qilsa kema.

Muhitig'a markazki, beishtiboh,
Erur bahri a'zamga ul nuqtagoh.

Yaqin borur ul yon azimat chog'i,
Iki yilchiliq yo'l-u kamrak dog'i.

Yana kelmagi dog'i oncha bo'lur,
Azimatda borg'on zamoncha bo'lur.

Buyurdi qilib to'rt yilliq yaroq,
Muhit o'rtasig'a safar ittifoq.

Yig'ib anjuman, bo'yla surdi kalom-
Ki: «Bizni havoyi tamannoyi xom-

Ki, oning otin xalq qo'ymish havas,
Vale fi-l-haqiqat bu yanglig' emas.

Bori Tengri taqdiridur begumon,
Kishi qilmog'i yaxshidur, gar yomon.

Gar ul, gar bu har qaysi taqdir ila.
Qila olmadim chora tadbir ila.

Ulusning malolig'a bo'ldum sabab,
Base, ko'rdilar xalq ranj-u taab.

Bu damkim, bu yerda qilibmenarang,
Bilurmenki, eldur safardin batang.

Emas bo'lsalar sayrning rog'ibi,
Bilurmen erur Haq alar jonibi.

Manga bu tamanno tugonmaydurur,
Yururdin zamirim o'sonmaydurur.

O'n uch yil ishimkim, tamosho edi,
Jazoyir bila yetti daryo edi.

Muhit erdi maqsud su sayridin,
G'araz soqit erdi aning g'ayridin.

Bu muddatki, bahr ichra qildim xirom,
Ne yerlarki, yuzlandi fathig'a kom.

Bori far' edi, toki, qat' o'ldi su,
Mening xotiring'a erur asl bu-

Ki, sayr ayladim doira davrini,
Kerak anglasam markazi g'avrini⁶.

Agar umr-u tavfiq bersa Xudoy,
Kema to'rt yil bo'lg'usi bahrsoy:

Iki yil borib, iki yil kelmagi,
Vale yo'q kishi g'aybni bilmagi.

Manga gar erur davlat-u baxt yor,
Bu yo'l qat'ida hech yo'q ixtiyor.

Bilurmen bu ish amri ma'hud emas,
Kishiga tengiz sayri maqsud emas.

Ulus ko'ngliga tushmasun inhirof-
Ki, bori erur bu yurushtin maof.

Yo'likim, qilur marg taxvifini,
Nechuk qilg'amen elga taklifini?

Vatang'a yonib xalq osudadil,
Bori bizdin o'ldiklar⁷ ammo bihil».

Bu so'zni chu sharh etti doroyi Rum,
Fig'on chektilar xalq aylab hujum-

Ki: «Shoho, ne jurm aylamish bu guruh-
Ki, kelding alar qullug'idin sutuh?

Necha qulluq etmakta sharmandabiz,
Yamon-yaxshi bo'lsoq sanga bandabiz.

Borimizg'a doyim bu ermish murod-
Ki, bo'lsoq tobug'ungda g'amgin-u shod.

Ajal jonimiz qasdi qilg'on chog'i,
Tan o'lg'ay sening dargahing tufrog'i.

Ne qilduqki, doroyi sohibxirad,
Borimizga mundoq chekib xatti rad,

O'zidin sipohin yiroq istadi,
Asiri baloyi firoq istadi.

Borurbiz qayonkim, sanga kom erur,
Turarbiz sanga qayda orom erur.

Tirik bo'lmoq-u sendin o'lmoq yiroq,
Erur bizga andin o'lum yaxshiroq».

Skandar sipohin qilib ozmun.
Yaqin bildikim, bo'lmamishlar zabun.

Erur xizmatida bori yakjihat,
Ko'rub elga diljo'yliq maslahat.

Bori xaylig'a ofarin ayladi,
Inoyatqa borin qarin ayladi.

Dedi: «Haq ishingizga bersun evaz,
Bu so'zdin manga bilmak erdi g'araz-

Ki, bu ranj aro xalq holi nedur,
Mening birla har kim xayoli nedur?

Boridin chu ixlos-u sidq o'ldi fahm,
Manga ham bu dam murtafe' bo'ldi vahm.

Hamul men shah-u siz sipohsiz manga,
Yomon kun yetishgach panohsiz manga.

Bu ixlos birla Xudo yoringiz,
Havodis aro Haq nigahdoringiz».

Bo'lub shod shahqa duo qildilar,
Sadoqat tariqin ado qildilar.

Shah uch bo'ldi elni, taammul bila,
Bag'oyat munosib taxayyul bila.

Iki ming kema ahlin etti judo,
Dedi: «Yoringiz bo'lsun emdi Xudo».

Og'ir yuk edi dog'i ortuq kishi,
Alar birla yo'q shahning ortuq ishi.

Vatan sori borin ravon ayladi,
Borin lutf ila shodmon ayladi.

Dedi: «Rum mulki sori qaytingiz,
Salomatlig'imdin xabar aytingiz.

Burun yeti daryoyi zoxirni deng,
Yana o'n iki ming jazoyirni deng-

Ki, fath ayladim tig'-u tadbir ila,
Chu tadbir edi rost taqdir ila.

Bu damkim, Muhit o'ldi maqsad manga,
Kerakmas edi xayli behadd manga-

Ki, ne mulk fathi edi, ne bilod-
Ki, qilsam cherik birla oni kushod.

Jihat bu edi bizni qaytarmog'i,
Muhit ichra oz el bila bormog'i».

Uzotqoch alarni bu oyin ila,
Yeti yuz kema bo'ldi taskin ila,

Elin ham ayirib dedi: «Siz guruh
Bo'lung ushbu manzilda taskinpujuh,

Cheking to'rt yil intizorim mening,
Bu muddat bo'lung posdorim mening.

Muhayyo qiling Rumdin ko'p mato'-
Kim, ul aylagay daf'i za'f-u sudo'.

Men o'lsam safar ozimi jidd bila,
Agar yondim ersa bu mav'id bila.

Ul ashyo bo'lub mujibi taqviyat,
Quvo topqay andin yana tarbiyat.

Chu bir-birga hijron chekib yetkabiz,
Farog'at bila azmi Rum etkabiz.

Va gar xud falak zulm etib oshkor,
O'yun o'zga nav' o'ynasa ro'zgor,

Meni tortibon bahri zaxxor aro,
G'ariq etsa daryoyi xunxor aro.

Suda tu'ma aylarga qilmay darang,
Zabun etsa bu ajdahoni nahang.

Zamon o'tsa sizlarga mav'uddin,
Topib o'zni navmid maqsuddin,

Duo xatti bizga raqamzad qiling,
Bihil aylabon azmi maqsad qiling»⁸.

Ayirdi uch yuz kishtiyi teztak,
Yururda, nechukkim, hiloli falak.

Mulozim qilib hikmat ahlin tamom,
Madorolarig'a qilib ehtimom.

Bo'lub borchamamlu ul uch yuz kema,
Tengizda keraklik bo'lur har nima.

Necha ming kishi yakdil-u yakjihat,
Jalodat kelib barchasig'a sifat.

Kema ilmida barcha mallohdek,
Tengiz g'avsi fannida timsohdek⁹.

Ne xizmatki, aylab bori dilpazir,
Alar shahga, shah barchag'a noguzir.

Murattab qilib shohi gardunnabard,
Kirib kemaga, bo'ldi daryonavard.

Alar qoldilar ashkdin bahrrez,
Borib ashkdek shohi daryositez.

Tun-u kun qilib po'ya gardun kibi,
Su ichra qolib rub'i maskun kibi.

Kecha tinmoq-u kunduz orom yo'q.
Yemakdin navo, uyqudin koim yo'q.

Necha boqsa yo'q tog'-u sahro padid,
Nekim, g'ayri daryo – bori nopadid.

Su aflokdin hech topmay gusil,
Bo'lub davrasi davrig'a muttasil.

Gumon aylabon xayli daryoxirom-
Ki, gardun aro aylamishlar maqom.

Quyoshkim, qilib sayr ul aflok aro,
Nihon bo'lmayin markazi xok aro.

Necha nurini bahr aro butrotib,
Tengizdin tug'ub ham tengizga botib.

Qachonkim, bo'lub su tubiga nigon,
Yuziga yopib pardayi obgon.

Chu mashriq sari po'ya birla yurub,
Suzuk suda gavhar kibi bilgurub.

Topib chun quyosh su yuzidin xafo.
Vale partavi topmayin intifo.

Aningdekki, fonus aro bo'lsa sham',
Ko'runur aning partavi birla jam'.

Vale bo'lsa ko'nglak samoviy anga,
Laqab ichra voloyi moviy anga.

Qachonkim, topib su aro sham'i mehr-
Ki, lu'bat ayon aylar erdi sipehr.

Nechukki, yuqqordin koʻrunub nujum,
Alarning suda aksi aylab hujum.

Dema akskim, yuz tuman jonvar,
Su amvojida zohir aylab suvar.

Toʻqulgʻon kibi jinsi zebo aro,
Oʻkush jonvar naqshi debo aro.

Suni ravshan aylab alarning koʻzi.
Nechukkim, havoni falak yulduzi.

Hamul jonvarlar suda xayl-xayl,
Qilib toʻsh-toʻshidin kemalarga mayl.

Yoqib koʻzlari yuz tuman ming charogʻ,
Topib el quyosh partavidin farogʻ.

Chu ul shuʻlalar kemalarga yetib,
Yigʻochlar tutoshurdin el vahm etib.

Hamono kuyardin qilib manʻ su-
Ki, kuymas amad shamʻ boʻlsa gʻulu.

Vale shakllar jilva aylab muhib-
Ki, el koʻngli topib alardin nahib.

Angachaki, bu xayl yaksu boʻlub,
Ulus bagʻri ul vahmdin su boʻlub.

Bular chun boʻlub bartaraf, yona favj,
Padidor oʻlub, solibon sugʻa mavj.

Qolib kemalar yuz ming ofat aro,
Kema ahli bahri maxofat aro.

El ogʻzigʻa yuz ming karat jon yetib-
Ki, bir boʻyla oqshomga poyon etib.

Yana chun bihor uzra chiqti quyosh,
Buxor o'ldi har yon bihor uzra fosh.

Nazardin tengiz anjumi gum bo'lub,
Itarda ham, andoqki, anjum bo'lub¹⁰.

Su tahrikidin goh girdoblar,
Inonig'a yo'lning berib toblar.

Ne girdobkim, jarf chohi amiq,
Quyosh Yusufin aylagudek g'ariq¹¹.

Ajab keldi chahg'a havoli sudin,
Suda choh kim ko'rdi xoli sudin.

Musofirg'a ne hol bo'lg'ay taboh-
Ki, yo'lida haryon bu nav' o'lsa choh?

Falak gunbazig'aki, kelmish nigun,
Su har yon manore yasab bozgun.

Kema davrasig'a berib imtidod,
Aningdekki, tol bargiga girdbod¹².

Biridin qutulmoqqa chun xos o'lub,
Yana bir samo'ig'a raqqos o'lub.

Gahekim, bo'lub raf' sargashtalik,
Hamul davradin baxt bargashtalik.

Esib sarsar-u bahr o'lub mavjxez,
Falak birla su mavji aylab sitez.

Yel andoq esibkim, tengiz chayqalib,
Suyi bahming mavjdin qo'zg'alib.

Solib ko'hmonand ko'loklar,
Payopay tengiz jismiga choklar.

Kirib su tubiga salomat kuni,
Bo'lub oshkoro qiyomat kuni.

Falak elga vahshat eshigin ochib,
Tengiz vahshi daryo tubiga qochib.

Ne daryo tubikim, sug'a ul taraf,
Chiqib gar bolig', gar nahang, ar kashaf.

Chu ko'lok o'zin charxsho'y aylabon,
Falak sathig'a obro'y aylabon.

Kemakim, qilib charx sori ravish,
Qilib tiyri ko'k Tiyrig'a sarzanish.

Quyi chun inib, bo'lub oning yeri
Dema bahr tahtiki, taht as-sari.

Bo'lub Savr-u Hut avjiddin vahmlig',
Tubidin topib ko'p o'y-u balig'.

Falakka urub birni daryo suyi,
Yana birni eltib, vale yer quyi.

Kema ahli gohi o'luk, gah tirik,
Tirik ham yub ul sug'a jondin ilik.

Gahikim, ul oshub topib nishast,
Bo'lub tog'dek mavjlar sug'a past.

Qutulib kema ahli ul harbdin,
Kelib ul biri Sharq-u bu G'arbdin.

Yig'och otlarin bahr aro chopishib,
Ukush ranj ila bir-birin topishib.

Taab ko'zlarin ashkbor aylabon,
Tengiz ichra gavharnisor aylabon.

Alardin oʻzida biri qolmayin,
Skandar, magarkim, oʻzin solmayin¹³.

Borurlar edi boʻyla oyin bila,
Gahi surʼat-u goh taskin bila.

Bu yangligʻ oʻtub bir yil-u toʻquz oy-
Ki, markazga boʻldi qazo rahnamoy.

Skandargʻa bu mujda berdi Suroʻsh-
Ki: «Ey odamizodi behudakoʻsh!

Hamul yerga yettingki, kom aylading,
Husulida yillar xirom aylading».

Qilib rafʻ shah koʻnglidin yosni,
Talab qildi Suqrot-u Ilyosni.

Alargʻa dogʻi boʻlmish erdi ayon,
Kelurlar edi aylamakka bayon.

Chu aytishtilar, shubha rafʻ oʻldi pok,
Skandar boʻlub xurram-u zavqnok.

Buyurdi safoyinni turgʻuzdilar,
Solib langarin, bodbon buzdilar.

Dedi elgakim: «Siz turung emdi shod,
Qilurmen baringiz bila xayrbod.

Tengiz qaʻrini aylab erdim havas,
Topibmen bu soat anga dastras.

Kirarmen murodim tamanno qila,
Havas qilgʻonimni tamosho qila»¹⁴.

Bu yerda rivoyatqa bor ixtilof,
Vale Xusrav¹⁵ etmish munga eʼtirof-

Ki, bir shisha soz etti sanduqvash,
Guharvor sanduq aro kirdi xush,

Boshin, – dedi, – rust ettilar qir ila,
Tanobe chekib anga tadbir ila.

Tutub berk ul ahli ano bir uchin,
Tugub shishasig'a yano bir uchin,

Qilib raf' har vahm-u andishani,
Tengiz ichra soldilar ul shishani.

Qolib ul tengiz qa'rida necha oy,
Bo'lub bahr holin tamoshonamoy.

Chu yuz kun qolib, bahr anga ortibon,
Alar shishasi rishtasin tortibon.

Vale bu rivoyat erur, bas, mahol,
Vuqu'ig'a topmas xirad ehtimol.

Yana bir rivoyat dog'i bordur-
Ki, roviylar ollinda muxtordur.

Manga dog'i ul keldi chun dilpazir,
Qachon bo'lg'ay oni demakdin guzir.

Budur ulki, tarixlar noqili,
Ham oni nabi debdurur, ham vali.

Xabar bu sifatdurkim, ul komjo'y,
Chu bo'ldi Muhit ichra oromjo'y,

Riyoza, base, chekmish erdi tani,
Topib tasfiya xotiri ravshani.

Bo'lub sayr itmomi topqach maqom,
Ishi ham suluk ichra bo'ldi tamom¹⁶.

Valoyat maqomida topti o'zin,
Nubuvvat charog'i yorutti ko'zin.

Ko'zi bo'lg'och ul shu'ladin nurluq,
Su ahlig'a raf' o'ldi masturluq.

Qayon boqti, ko'rdi nekim, bor edi,
Anga borchha maxfiy padidor edi.

Su-vu sudag'in, o'yla, ko'rdi ayon-
Ki, ko'rgay kishi barkayi, mohiyon.

Qurug'luqqa har jonvarkim, bo'lur,
Bashar jinsidin har suvarkim, bo'lur.

Ko'rundi anga borchasi su aro,
Nechukkim, bular aksi ko'zgu aro.

Vale anda bor erdi timsol ko'p,
Qaviy haykal-u turfa ashkol ko'p-

Ki, olamg'a tushsa biri nogahon,
Nazorasidin o'lgay ahli jahon.

Bolig'larki, bo'lg'onda junbishnamoy,
O'ta olmag'ay sur'at etsa bir oy.

Vale ko'p nahang, o'ylakim, bo'yla hut,
Muqarrar anga iki har kungi qut.

Yurub egri xarchang loyiq munga,
Shinovar kashaf ham muvofiq munga.

Skandarg'a, nekim, tamanno bo'lub,
Yuz oncha g'aroyib tamosho bo'lub.

Bo'lub bar ila bahrning shohi ul,
Nubuvvat ramuzining ogohi ul.

Yetib chun bu iqboli jovid anga,
Nimakim, emas erdi ummed anga.

Berib xaylig'a mujdaye ul holdin,
Bo'lub borcha muqbil ul iqbaldin.

Bilib xalq shohi muzaffar ani,
Hakim-u valiy-u payambar ani.

Haroson kelib, yonibon shodmon,
Kema sayridin tinmayin bir zamon.

Kema sur'ati ul sifat tez edi-
Ki, janbida gardun garonxez edi.

Xirom ichra andoq bo'lub poyasi-
Ki, hampoylig'din qolib soyasi.

Iki yilchiliq yo'lni bir yil surub,
Qo'yub borg'on elga o'zin yetkurub.

Yetib chun elig'a shahi arjumand,
Bo'lub vasli birla bori bahramand.

Tutub bir kun ul manzil ichra maqom,
Yana kun yururga qilib ehtimom.

Anga tegrukim, aylabon suni tay,
Saodat bila qo'ydi sohilg'a pay.

Su tashviridin jismi betob edi,
Salomat mizojida noyob edi.

Xayolig'a keldiki – ketmak kerak,
Bu foniyy jahon tarkin etmak kerak,

Qilib elga irsol o'z dinini,
Tuzub mamlakat zabt-u oyinini.

Burunroqki, bo'lg'ay ishi iztiror,
Muluki tavoyifqa berdi qaror.

Aningdekki, tuzgan kibi ul muluk,
Qilib yeti yuz yilgacha bir suluk-

Ki, ul mulk alarg'a qolib necha pusht,
Chiqormay alardin sipehri durusht.

Chu ul fikrdin xotirin tindurub,
Kecha-kunduz orom tutmay yurub.

Takovar surub za'fliq tan bila,
Nihon jismi zorig'a shevan bila.

Qila olmayin kimsa hampoyliq,
Ul aylar edi dashtpaymoyliq.

Tamuz o'tidin erdi olamg'a jo'sh,
Suvlar aylabon qaynamoqtin xuro'sh.

Quyosh tobidin yer aningdek qiziq-
Ki, bittab' aylab havoni isiq.

Isiq fartidin yer yuzi o'rtonib,
Kishiga oyoq yerga yetgach – yonib.

Surarga Skandar samandin ravon,
Isiq ayladi jismini notavon.

Mizojining anglabki, somoni yo'q,
Bilibkim, yurumakning imkoni yo'q.

Turub tushti tafsanda qumloq uza,
Qilib eldin ohang tufroq uza.

Marazdinki, bor erdi jismida tob,
Mizojig'a solmish edi iztirob.

To'sholguncha yer – quvvati qolmadi,
Bo'lub za'fi g'olib – tura olmadi.

Tushub erdi bir ko'ha, ochti ani,
Uzoldi hamul ko'ha uzra tani.

Chu behad qizimish edi ul yobon,
Birov qildi qolqon bila soyabon.

Magar aylagon ul sipahdorliq,
Qilib erdi qalqonni zarkorliq.

O'qub erdi shah tole' ahkomida-
Ki, oning hayotining anjomida:

Temurdin yer, oltundin o'lg'ay samo,
Anga bo'lg'ach ul iki suratnamo-

Ki, arzi temur, charxi oltun erur,
Yaqin bildikim, ish digargun erur.

Ko'zidin to'kub ashk, qayg'u bila,
Ilik yudi jonidin ul su bila.

Ketur soqiyo boda-u, qo'y nizo',
To'lo tut manga sog'ari alvido'.

Dame mug'tanam angla mayxonani-
Ki, to'ldurg'usi charx paymonani.

Mug'anniy, chekib nag'ma, qil bizni shod,
Kerak bo'lsa ul nag'mayi xayrbod,

Agar munglug' istar esang anda bayt,
Navoiyning oshufta nazmidin ayt!

Navoiy, topib soqiysi mohvash,
Yonida aning mutribi nag'makash,

Bo'lub mast, yod etma ogohliq,
Agar istar ersang dame shohliq.

LXXVII

*Jahon bazmi soqiylari hayosizlig'idakim, umr sog'arig'a ajal
zahri quyarda g'ofil bila ogoh aro tafovut ko'rmaslar va umr
bog'i so'iylari vafosizlig'idakim, hayot shoxini ajal tig'i bila
qat' etarda gado bila shoh aro farq bermaslar va olami xokdin
etak silkarga ish'or va bu vartayi halokdin ilik tortarg'a irshod*

Jahong'a chu yo'qtur baqo, ey ko'ngul!
Tama' qilma andin vafo, ey ko'ngul!

Jahon nedurur? Bir ulug'roq kesak,
Yiroq tortqil ul kesakdin etak-

Ki, bor ul kesak su ichinda g'ariq,
Olib o'rtag'a oni bahri amiq.

Erur oning uch rub'i daryo sori,
Yana rub'i keldi sudin toshqori.

Nekim, su aro topti poludaliq,
Etak topmag'ay andin oludaliq.

Hamul rub'ikim, bahrdin keldi fard,
Erur mumkin andin zamiringg'a gard.

Bu balchig' bila gard aro qilma xo'y,
Bo'l aning firoqi sori garmpo'y-

Ki, kirgan bu bolchiqqa imkon emas,
Kishi botsa chiqmog'lig' imkon emas.

Hamul gard aro kimki, qo'ydi ayog',
Ne ko'z qoldi oshubidin, ne dimog'-

Ki, Bahrom anga botti-yu chiqmadi',
Qiyomatqacha yotti-yu chiqmadi.

Munga dog'i Kayxusrav o'lg'och nihon,
Yana topmadi oni ahli jahon.

Qayu shahki, oldi jahon kishvarin,
Tasarruf qilib bahr-u kon zevarin.

Ham oni jahon dardnok ayladi,
Ne bergonni olib, halok ayladi.

Kishikim, bu ma'nig'a da'vosi bor,
Yiroq yerga bormoq ne ma'nosi bor?

Qayu shah, nechukkim, Skandar edi,
Hakim-u valiy-u payambar edi,

Qayu ishga ilgi uzoldi ekin,
Ki, ul bermayin dast, qoldi ekin?

Ne iqlim azmig'a chekti sipoh-
Ki, fath o'lmadi bo'lmayin kinaxoh.

Ne dasht uzrakim, tuzdi saffi nabard,
Chiqordi aduv xaylidin ko'kka gard.

Bular xud erur shohlarning ishi,
Yana ishki, qilmaydur andoq kishi.

Kayumars davronidin to bu davr-
Ki, keldi muluk ichra har guna tavr.

Vale necha ishkim, anga berdi dast,
Yana shohlarg'a emas erdi dast.

Biri yeti iqlim fathi tamom-
Ki, bu rub'i maskun uza surdi gom.

Chu yoydi saropardayi shavkatin,
Yeti arsada choldi besh navbatin.

Yana, chunki, azm oshkor ayladi,
Nahangona fathi bihor ayladi.

Olib yeti daryoyi zoxirni ham,
Yana o'n iki ming jazoirni ham,

Yana chekti Ya'juj ollib'a sad-
Ki, sharh ichra ojizdur andin xirad.

Yana tuzdi bo'lg'och sipehrozmo,
Suturlob-u mir'oti getiynamo.

Yana qildi chun ilm anga bo'ldi qism,
Jahon mulkida ko'p ochilmas tilism.

Yana muncha bemisl-u dono hakim-
Ki, bo'ldi anga borchayor-u nadim.

Bilik avji fikratlari manzili,
Bori olida hal falak mushkili.

Jahon ichra mundoq topib shohliq,
Nechuk shohliq, donishogohliq.

Valoyatdin ilgida quvvat dog'i,
Nechukkim, valoyat, nubuvvat dog'i.

Qachon odamiy bo'yla ma'hud emish,
Kishi qayda bu nav' mavjud emish.

Anga qilmadi davri gardun vafo,
Jafo birla ham qilmadi iktifo.

Jafo elni bistarg'a solmoq bo'lur,
Firoshi uza jonin olmoq bo'lur.

Yo'q ul elki, bo'lg'ay, base, arjumand,
Necha dog'i bor ersa xor-u najand.

Ajal uyqusig'a bo'lurda asir,
Bo'lur jismi bistarda oromgir.

Skandarni, ko'rkim, bu dam charxi dun-
Ki, qildi ajal uyqusig'a zabun.

Faras chopturub dasht ila tog' uza,
Yiqibdur tanin tiyra tufrog' uza.

Necha vaqt aylab vatandin judo,
Ano-vu necha siymtandin judo.

Bular borchah mahbub-u payvand ham,
Demaykim, bular, necha farzand ham.

Tay etgan zamon dasht-u bahri firoq-
Ki, ko'nglida tug'yon solib ishtiyoq.

Ani vasl zavqi navidi bila,
Solib po'yag'a kom umidi bila.

Bo'lur chog'da umididin komyob,
Solib jonig'a marg o'ti birla tob.

Qilib qasdi jon kinaxohi kibi,
Qiziq qum uza to ba mohi kibi.

Ne boshida bir munis-u mahrame,
Ne ollida bir mushfiq-u hamdame.

Solib dasht aro notavon-u alil,
Olur xasta jonini zor-u zalil.

Davo qilmayin hech darmon bila,
Qilur qatl yuz dard-u armon bila.

Qayu birdakim, hush-u xibratdurur,
Bu ish olam ahlig'a ibratdurur.

Angakim, jahon komin aylar havas,
Bu afsona tanbehi o'lguncha, bas.

LXXVIII

*Luqmon hikoyatikim, jahon mutaalliqotidin ganjdek bir
buzug'ni ixtiyor etti va ming yildin so'ng sipehr ajdahosidin
anga ham oseb yetti*

Eshittimki, Luqmong'a davron aro,
Sukun erdi bir kunji vayron aro.

Buzug'ni makon aylab, andoqki, ganj,
Topar erdi issig', sovug' bo'lsa ranj.

Yog'in yo gunashdin ul oromgoh,
Aning jismig'a bermas erdi panoh.

Yoshi mingga yetguncha erdi bu hol,
Birov qildi hayrat yuzidin savol-

Ki: «Yurutub yer yuzin donishing,
Nedin yo'q jahon ayshi birla ishing?

Vatan aylamay turfa koshonaye,
Qilibsan makon kunji vayronaye?»

Javob aytti piri omuzgor-
Ki: «Vayrona ichra uzun ro'zgor,

Bukim, chug'z yanglig' basar ayladim,
Sog'indimki, daf'i zarar ayladim-

Ki, chun qilmadim mayl olamg'a hech,
Meni ul dog'i solmag'ay g'amg'a hech.

Muni ko'rdi, davrondin eltur chog'i,
Olur mendin ushbu buzug'ni dog'i.

Chu oxir adam sori qo'yg'um qadam,
Manga bordur ortug' bu vayrona ham.

Jahondin necha el haroson erur,
Aning ranjiddin maxlas oson erur»¹.

LXXIX

HIKMAT

*Bir soil savoli Luqmondin ul bobdakim, muncha ilmingga bois
kim erkin va bizga andin xabar bergin va aning jahl ahlig'a
ishorati va aksin tutur bashorati*

Ham andin birov so'rdi bu nav' so'z-
Ki: «Ey ravshan etgan bilik birla ko'z!

Chu asringda yo'q erdi andoq kishi-
Ki, sen chog'liq o'lg'ay aning donishi.

Bas, ushbu qadar donishi behisob,
Degil kimdin o'ldi sanga iktisob?»

Dedi: «Donish ahlig'a aylanmadim,
Bilikni bilur eldin o'rganmadim.

Jahon ilmi, bukim, manga yod erur,
Anga borchah jahl ahli ustod erur.

Nekim, qildi johilki, erdi yomon,
Tutub aksi, toptim yomondin amon.

Jahon ahlig'a chun shior o'ldi jahl,
Erur borchaning aksini tutqon ahl».

Deding chun jahon ahli, ey hushyor,
Jahon tarki avval kerak ixtiyor.

Kishi bo'lsa bu ganj ila komyob,
Ne tong bo'lsa oromgohi xarob.

Jahon tarkidur shodlig' boisi,
Xarobidur obodlig' boisi.

LXXX

*Iskandarning noldek marg pecho-pechida anosig'a azo man'i
uchun noma yozmog'i va andin so'ngra hayoti nomasin qazo
novardida qilmog'i va xayli aning na'shin Iskandariyag'a naql
qilmog'lari va anosig'a ul noma etib, na'shqa o'tru chiqqoni va
o'g'lin tufuliyatda mahd ichra uyqu uchun navozish qilg'ondek
na'shi mahdi ichra dog'i uyg'onmas uyqusida navozish
qilmog'i va ko'ksi chokidek yer ko'ksin dog'i chok etib ani tuf-
roqqa topshurg'oni*

Muarrixki, bu nuktada surdi so'z,
Bu yanglig' nihoyatqa yetkurdi so'z-

Ki, chun shahg'a ul ishdin o'ldi vuquf,
Hayoti quyoshig'a yetti kusuf.

Yaqin bildikim, keldi ketmak chog'i,
Jahon, balki, jon tarkin etmak chog'i.

Bu yanglig' qatig' kunda doroyi dahr,
Ajal jomidin aylab oshomi zahr.

Anosi chu yodig'a tushti aning,
Ajab o't nihodig'a tushti aning.

Ko'zin ochibon elga aylab nigoh,
Ajal yelidek chekti bir sovug' oh.

Dabir istadi, safha-vu xomaye,
Anosig'a yozmoq uchun nomaye-

Ki, kog'az uzorin qaro aylagay,
Vasiyat ishin mojaro aylagay.

Dabiri guharsanji chobukraqam,
Ochib sahfayi dard, chekti qalam.

Anga nuktalarkim, Skandar dedi,
Raqam qildi-yu ul bu yanglig' edi-

Ki, bu safhakim, nomayi dard erur,
Raqam anda hangomayi dard erur.

Birov hamdidindur bidoyat anga,
Ki, yo'q ibtido-vu nihoyat anga.

Mufizi ato, balki, Xalloqi jud,
Xaloyiqqa bergan adamdin vujud.

Badan ichra jon javharin solg'uchi,
Yana oxir o'z berganin olg'uchi,

Tengiz ichra itgonga ham rahbar ul,
Biyobonda o'lgonga ham yovar ul.

Gadolig'ni shahlig'din etgan aziz,
Jahon shahlari ollida bir pashiz.

Aningkim, mizojin alil aylabon,
Biyobonda zor-u zalil aylabon.

Qazosidin o'lg'onda ogohlig',
Asig' qilmayin hashmat-u shohlig'.

Nihon har qazosida hikmat, base-
Ki, bilmay qilib aql fikrat, base.

Taolalloh, ul Sone'i zu-l-jalol-
Ki, ham lam-yazal keldi, ham lo-yazol.

Chu Haq shukr-u hamdin ado aylabon,
Vasiyat bu nav' ibtido aylabon-

Ki: «Mendinki, yo‘q mendek ozurdaye,
Ajal xayli ilgida pajmurdaye.

Sangakim, buzulg‘on tanim jonisen,
Vujudum samin la‘lining konisen.

Budur so‘zki, ko‘p furqating istadim,
Yiroqliq bila mehnating istadim.

Boshimg‘a tushub harza andeshaye,
Dedim olam ochmoq erur peshaye.

Ne qilg‘on xayolim bori xom emish,
Havas jomi ko‘nglumba oshom emish.

Kerak erdi, to kirdi mag‘zing‘a hush,
Xirad, toki, soldi dimog‘img‘a jo‘sh.

Demon qilsam erdi o‘g‘ulluq sanga,
Qabul aylasam erdi qulluq sanga.

Sanga aylabon xoki dargohliq,
Aning otin aytsam edi shohliq.

Ul iqbolima charx bo‘ldi hasud,
O‘lar chog‘da o‘ltursam o‘zni ne sud?

Rizong o‘lmasa ko‘ngluma g‘amzudoy,
Bu darmondag‘a voy-u yuz qatla voy!

Necha tutmadim hukm-u amringni pos,
Tut, albatta, sen pos, bu – iltimos!

Hamul damki, yetgay bu nomam sanga,
Bilingay o‘qub naqshi xomam sanga.

Yaqinkim, bo‘lub paykaring rez-rez,
Hayotingg‘a tushgay ajab rustaxe.

Chu sensen jahon ahli donandasi,
Ulusning vasiyatrasonandasi.

Kerak har ne olling'a yozdi qazo,
Sanga ham ayon bo'lsa mendek rizo.

Ko'ngul mendin uzmak ishin chog'lasang,
Chu uzdung, ani Tengriga bog'lasang.

Yuzung koj ila qilmasang mushkrez,
Soching birla mushk uzra kofurbez¹.

Tuzub navham ohangida mojaro,
Jahon qilmasang g'am tunidek qaro.

Quyoshdek iching so'znok etmasang,
Yoqong, o'ylakim, subh, chok etmasang.

Sarig' yuz uza qilmay oq sochni fosh,
Shuo'i xututin, nechukkim, quyosh.

Xarosh etmasang yuz, yanolar kibi,
O'g'ul motamida anolar kibi.

Agar sabrg'a bo'lmasa toqating,
Bu ishga vafo qilmasa quvvating,

Uluq jashn qilg'il qilib ehtimom,
Tuzat hadsiz anda mulavvan taom.

Munodi qilib borcha atrofqa,
Xabar aytib arzol-u ashrofqa²,

Yig'ib kishvar ahlini ayvoninga,
Yig'ilg'onni o'lturtqil xoninga.

Chu ul davra yetkurdi bir-birga bosh,
Degil, tortsunlar el ollinda osh.

Yoyilg'och ulus ollida at'ima-
Ki, tutqay bori jashn ichin yer nima.

Degilkim, munodiy ul elga desun-
Ki: «Ul kimsa bu oshlardin yesun-

Ki, bu ko'hna dayri kuhan toq aro,
Anga bo'lmag'ay kimsa tufroq aro».

Nazar qil bu so'zni degach xoniga-
Ki, kimsa sunarmu ilik noninga?

Uzotsa birov ul yemaklarga qo'l,
Mening so'guma sen ham ozurda bo'l.

Va gar kimsa qo'l sunmasa har taraf,
Yemak shug'lini qilsalar bartaraf.

Bu ma'lum o'lurkim, yo'q ermish birav-
Ki, tufroq aro yo'q kishisi garav.

Bilingachki, bu nav' emish ro'zgor,
Ul ishdin o'zungga bo'l omo'zgor.

G'amimda alam huznidin fard bo'l,
Bori olam ahlig'a hamdard bo'l.

Necha sarvar-u baxti farxundasen,
Alar bandadur, sen dog'i bandasen.

Kerak bandag'a ish sarafkandalik,
Ne Haqdin kelur aylamak bandalik.

Nekim, Haq rizosi rizomand bo'l,
Qazo har nekim, qilsa, xursand bo'l.

Men ar yaxshi erdim va gar xud yamon,
Xirom ayladim umr bermay amon.

Qo'lumda agar naqd maqsud emas,
Pushaymonlig'imdin vale sud emas.

Sanga bo'lsa bir necha kun muhlate,
Ravo ko'rma Haq yodidin g'aflate.

Gahi lek farxunda avqot aro-
Ki, bo'lg'ung shuhud ichra toot aro.

Bu o'lg'ay g'aribingni yod aylagil,
Duo birla ruhini shod aylagil».

Skandar chu maqsudin etti tamom,
Chekildi varaq kunjiga: «Va-s-salom».

Berib pech, topshurdi maktubni,
Ayon qildi ko'ngliga matlubni-

Ki: «Qilmay tavaqquf, tun-u kun surung,
Anomg'a bu maktubni yetkurung.

Bu damkim, uyoqib manga oftob,
Yopilg'ay quyoshimg'a mushkin sahob.

Boshim uzra ko'p iztirob aylamang,
Jahonni azodin xarob aylamang.

Manga na'sh ichinda maqom aylangiz,
Demay kecha-kunduz xirom aylangiz.

Qiling naql jahd-u jidd aylab bori,
Skandarni Iskandariya³ sori.

Tiriklikda ul yer edi ma'manim,
O'lum vaqti ham aylangiz madfanim.

Vale qilsangiz na'sh aro ustuvor,
Hamul lahza zinhor-u yuz zinhor.

Chiqoring bir ilgimni tobutdin,
Hamul nav'kim, rishta yoqutdin-

Ki el solib ul sori hayrat ko'zi,
Ne hayrat ko'zi, balki ibrat ko'zi:

«Bu panjaki, barmog'lari chekti saf,
Jahonni jahon ahlidin urdi kaf.

Kafi ichra oldi jahon kishvarin,
Barr-u bahming la'l ila gavharin.

Chu urdi ajal ilgi tabli rahil,
Baqo bo'ynig'a soldi habli rahil⁴.

Jahondin shal ilgi misoli borur,
Nechukkim, chinor ilgi xoli borur.

Angakim, madadkor bo'lg'ay bilik,
Jahon shug'lidin bori chekkay ilik».

Bu yerlarga yetkurdi chun shah so'zin,
Tugandi so'zi, dog'i yumdi ko'zin.

Olib erdi chun mulki foniyni jazm,
Baqo mulkini olg'ali qildi azm.

Solib tan tilismini tufroq uza,
Havo qildi bu charxi nuh toq uza.

Chu ko'k sori yerdin safar ayladi,
Yer-u ko'kni zer-u zabar ayladi.

Ajal sarsari bo'ldi getinavard,
Qaro qildi olam yuzin tiyra gard.

Nigunsor o'lub xisravoniy daraxt,
Tushub yerga toj, o'ldi yuz pora taxt.

Qarosin nigin yuzda fosh ayladi,
Yuzin ham sarosar xarosh ayladi.

Uzub hikmat avroqini tundbod,
Kutub uchti-yu elga qoldi savod.

Kutubdek kiyib hikmat ahli qaro,
Tushub ilm yanglig‘ siyohi aro⁵.

Falakkim, ul ish bemadoro qilib,
Qiyomat kunin oshkoro qilib.

Nedinkim, bo‘lub bir jahon xalqi ur,
Solib noladin dahr aro nafxi sur.

Bu yanglig‘ qiyomatki, nogah tushub,
Chiqib ko‘kka arz-u falak tah tushub⁶.

Chu yer topibon charxmiqdorliq,
Topib yona ko‘kdek nigunsorliq.

Falak birla yer sarbasar chayqalib,
Dema chayqalib, borchasi qo‘zg‘alib.

Hamul dam chiqib chun arodin amon,
Hamono yana ko‘rmay oni zamon.

Ko‘rub el bu yanglig‘ falak javrini,
Uchurguncha oshubdin havrini.

Zalilona g‘avg‘o-vu faryod etib,
Chu shahning vasiyatlarin yod etib.

Yana tarki ohu fig‘on aylabon,
Ne hukmeki, shohi jahon aylabon.

Hamul nav’ etib na’shi tartibini,
Degandin fuzun ziynat-u zebini.

Mahofa aro aylabon oni rust,
Qadam qo'ydilar shah degan sori chust.

Burunroq kishi eltibon nomani,
Anosig'a arz etti hangomani.

Anosi chu voqif bo'lib holdin-
Ki, ne Rustam ayrilmish ul Zoldin.

Ketib mag'zidin fahm-u hush-u xirad,
Qolib ruhsiz bir quruq kolbad.

Tilab ko'ksini chok-chok aylamak,
Ul anduhdin o'zni halok aylamak.

Vale chun boqib noma mazmunig'a,
Tasalli berib joni mahzunig'a.

Bilibkim, Skandar nekim, yozdi pand,
Eshitmaklik oni erur sudmand.

Va lekin o'zin zabt eta olmayin,
Vasiyat boshig'a yeta olmayin,

Tilab oh o'tidin jahon o'rtagay,
Jahon yo'q, to'quz osmon o'rtagay.

Yana aylabon shah so'zi posini,
Nihoniy ichib zahrlar kosini.

Hamul dard o'tidin nihon o'rtanib-
Ki, pinhon o'tidin jahon o'rtanib.

Kuyub jismida puda raglar dog'i,
Bo'lub kul qurug'on so'ngaklar dog'i.

Anga bo'yla holatki, etti guruh,
Qaro ostig'a qolibon dasht-u ko'h.

Qo'yub shah na'shin bo'yunlarg'a xayl,
Qilib har qadam yo'lda jonlar tufayl.

Chu fahm etti ul ishni ismatpanoh,
Ichi barqidin chekti bir o'tluq oh.

Aso tutti, dog'i belin bog'ladi,
Tushub yo'lga gardun ichin dog'ladi.

Sitamdidalardek qadam olibon,
Uyotdin falak bosh quyi solibon.

Alarkim, ko'rub ul qaro kun anga,
Bori navha aylab, chekib un anga.

Yiroqtin ko'rub o'g'li tobutini,
Uzub charx aning umrining qutini.

Falakdin ko'rub xalq ul nav' rev,
Malak zumrasi ichra solib g'irev.

Chu tobutqa etti toj ur-rijol,
Dedi un chekib zor-u oshuftahol-

Ki: «Xush kelding, ey mehmoni aziz!
Ki, qurboning ushbu qarig'on kaniz.

Sanga loyiq ermas edi bu saroy-
Ki, bo'ldung qo'yub bizni, g'urbatgaroy.

Ne loyiqki, qilg'ay makon nuri pok,
Bu dayr ichrakim, aslidur tiyra xok.

Munavvar qilib ravza bo'stonini,
Yoruttung maloyik shabistonini.

Xirad ollidakim, muhosibdudur,
Bu ish xud bu yanglig' munosibdudur.

Sanga gar bu suratda erdi surur,
Sururungg'a bizdin rizodur zarur.

Manga lek zulm o'ldi aflokdin,
Sare'anjum-u dahri bebokdin-

Ki, azim etmadim yo'lg'a sendin burun,
Yasarg'a sanga Jannat ichra o'run⁷.

Ajab la'b ko'rguzdi af'oli charx-
Ki, xurshid uyoqti, qolib zoli charx⁸.

Bu kunni agar qilsam erdi xayol,
Meni ul dam o'lturgay erdi malol.

Bu ish tushta gar jilva qilg'ay edi,
Hamul lahza zahram yorilg'ay edi,

Qazodin bu ish keldi chun jonima,
Bu seli balo jismi vayronima.

Bu shiddat aro ham yo'q erdi g'amim,
Agar bo'lsa erdi ayon motamim.

O'kursam edi oq sochimni yoyib,
Kelib goh o'zumga, gahi sustoyib.

Yuzumdin o'yub toza pargolalar,
Ochib za'faronzor aro lolalar.

Yaqo chokiga dast topsam edi,
Qaro kiz osib tanni yopsam edi,

Chekib nola ul nav'kim, nafxi sur,
Falak javfig'a solsam erdi futur.

Berib na'shing ollinda joni zaif,
Solib jisming ustiga jismi nahif.

Falak zulmidin xoli aylab ko'ngul,
Ano borsa erdi, nechukkim, o'g'ul.

Va lekin budur dardi joni manga,
G'am-u mehnati jovidoniy manga-

Ki, motam tutub shayn eta olmadim,
Berib jon, so'ngungcha yeta olmadim-

Ki, sendin burun yetti nomang manga,
Raqam aylagan naqshi xomang manga.

Ne ishlarki, aylab eding iltimos,
Zarur erdi tutmoq hadisingni pos.

Uqubat agar torttim beadam,
Eshitmasga hukmung va lekin ne had?

Emas erdi xoqon-u qaysar so'zi-
Ki, ul noma erdi Skandar so'zi.

Tanim durjig'a pok gavhar qani?
Barr-u bahr shohi Skandar qani?!»

Bu oyin ila ul bo'lib nuktarez,
Xaloyiq ichiga tushub rustaxez.

Kelur erdilar tortib afg'on-u oh,
Anga tegrukim, shahg'a oromgoh.

Chu ul tanni madfang'a yetkurdilar,
Degil, ruhni tang'a yetkurdilar.

Qilib tiyra tufroq bag'rin xarosh,
Yoshurdilar ul tufroq ichra quyosh.

Erur rasm ushbu kuhan toq aro,
Quyosh botmog'i tiyra tufroq aro⁹.

Ko'mub tiyra tufroqqa ravshan tanin,
Yasab yuz tuman zeb ila madfanin.

Sipehr atlasin qabrpo'sh ettilar,
Necha kun fig'on-u xuro'sh ettilar.

Ham oxir ko'ngulni bori tindurub,
Ko'ngulda havas xorini sindurub.

Fig'on necha aylab, navo topmayin,
Ul ozurdaliqqa davo topmayin.

Tutub borcha oyini xursandliq,
Qazo hukmig'a sabrpayvandliq.

Ayoqchi, ichim keldi g'amdin batang,
Keturgil to'lo sog'ari lolarang-

Ki, chun bo'lsa oni sumurmak manga,
Ish o'lg'ay hamul dam o'kurmak manga.

Mug'anniy, kel-u navha ohangi tuz,
Buzug' ko'nglumizni yana dog'i buz-

Ki, ham motamiy qildi, ham g'amzada,
Firoq ichra bizni bu motamkada.

Navoiy, jahondin vafo istama,
Tutub benavolig', navo istama!

Birovga jahondin yetishmas ano-
Kim, ul tutsa oyini faqr-u fano.

LXXXI

Yetti hakimning Iskandar anosig'a azo tekurgali kelmaklari va har birining duo va sano gulruhlari'g'a o'zga iborat debolari libosi kiydurub jilva bergoni va tahsin va ofarin mahvashla-

*rig'a o'zga alfoz gavharlari zeverin toqqoni va ul dog'i
falak qoshida dahr zolidek o'zni past tutib, alarg'a ma'
oshkor qilg'oni*

Bu motamsaroy¹ ichragi navhagar,
Teshar elga bu navha birla jigar-

Ki, Iskandar etti chu qat'i hayot,
Anosig'a bo'ldi qaro koinot.

Nechukkim, vasiyat yozib erdi shoh,
Amal qildi Bonuyi iffatpanoh².

Ishe qildikim, hargiz ul nav' ish,
Jahon aholidin hech kim qilmamish.

Bo'lub voqif ul ishdin ahli yaqin,
Qilib har biri yuz tuman ofarin.

Bori keldilar motamin so'rg'ali,
Nihoyatdin afzun g'amin so'rg'ali.

Hamul shohi mag'furning madfani,
Bo'lub erdi tun-kun aning maskani.

Chu Bonuyi dahr o'ldi dono anga-
Ki, yuz qo'ydi ul yeti daryo anga.

Hamul qavm ihzorig'a berdi bor,
Qilib yumni maqdamlarin e'tibor³.

Yeti bahr bo'lg'och ayon nogahon,
Falakdek taharrukka tushti jahon.

Ayog' uzra hurmatlarig'a turub,
Borin bir-bir o'lturtub-u o'lturub.

Alar, chunki, bir lahza topib sukun,
Filotun dedi borchasidin burun-

Ki: «Bonuki, davrondin ogoh erur,
Bilik ichra davr ahlig'a shoh erur.

Anga hojat ermas bizing pandimiz,
Hamul nuktayi sabrpayvandimiz.

Nedinkim, erur a'qali ro'zgor,
Xaloyiqqa aql ichra omo'zgor⁴.

Vale bir duodin emastur guzir-
Ki, borbiz anga barcha farmonpazir.

Guhar cho'msa daryog'a bo'lsun hayot,
Quyosh botsa gardung'a yetsun sabot⁵.

Ne hojatki, biz bo'lg'abiz sabrxoh-
Ki, sabr aylamakni yozib erdi shoh.

Nekim, shah vasiyatda ko'rguzdi pand,
Borin bo'ldi andin fuzun korband⁶.

Bukun uldurur olam ahlida fard,
Demay sherzan, balki yuz sheri mard-

Ki, andoq o'g'ul andin oldi qazo,
Qazog'a ayon etmadi juz rizo.

Umid ulki, bu dard-u anduhning,
Xudo muzdin etgay ayon birga ming».

Tugatgach Filotuni donopayom-
Ayon qildi Suqrot mundoq kalom-

Ki: «Ey yeti iqlim Bonusisen,
Xirad shaxsi zonu-bazonusisen.

Sanga g'oyib ar bo'ldi ozoda shoh,
Bori holinga hozir o'lsun Iloh.

Anga oqil o'lg'ay nasihatpisand-
Kim, ul aqldin bo'lmag'ay bahramand.

Qazodin ne kelsa rizo bermagay,
Rizo ham, nechukkim, sazo bermagay.

Ayog'ig'a sonchildi ersa tikan,
Bo'lub ohdin ko'kka novakfikan.

Nasimiki, zaylig'a yetkursa gard,
Aning dardidin tortqay ohi sard.

Va lek ul kishikim, xiradmanddur,
Nekim, Tengridin kelsa xursanddur.

Sening bu tariqing erur barkamol-
Ki, Haq bermasun donishingga zavol».

Tugandi chu Suqrotning hikmati,
Yetishti Balinosning navbati.

Duo qildi og'oz i ta'zim ila,
Tikib ko'zlarin yerga taslim ila.

Duo xatm etib, dedi bu so'z yano-
Ki: «Yeti ato birla bu to'rt ano⁷.

Seningdek topa olmay ogoh qiz-
Ki, dahr o'lmasun sendek ogohsiz.

Bori elga bu so'zga bor ittifoq-
Ki, dushvor erur dard-u dog'i firoq.

Bu dard ichra, ulkim, jaza'korroq,
Rizo bermagan dardi dushvorroq-

Ki, avval rizo naqdi bo'lg'ay talaf,
Musibatning ajri dog'i bartaraf.

Sening royinga nuri tahqiq erur,
Haq ehsonidin oncha tavfiq erur-

Ki. shoyista ishga qilursen shuru',
Ne shoyista ermas, etarsen ruju'».

Balinos chun so'zni qildi ado,
Yana etti Buqrot so'zi ibtido-

Ki: «Ey g'ussa oshomida Qofi hilm,
Sening zotinga sodiq avsofi hilm.

Chu, sabring kamandin Haq etti uzun,
Anga har dam o'lsun uzunluk fuzun.

Muni bilki, har neki, bor junbishi,
Nihoyatqa etgach sukundur ishi.

Topar go'y chavgondin ildomliq,
Va lekin bo'lur oxir oromliq.

Yo'q, ul go'ykim, gumbazi garmpo'y-
Ki, sargashtadur tun-kun, andoqki, go'y.

Munga dog'i bir kun qaror o'lg'usi,
Qaror ichra beixtiyor o'lg'usi.

Bulardin biri angla odamni ham,
Ne odamki, bal ahli olamni ham.

Angakim, azaldin xirad yordur,
Bu ish fikratig'a madadkordur.

Seni, yuz tuman shukrkim, Kirdigor
Xirad ganjiddin ayladi komgor».

Chu Buqrot harfig'a itmom edi,
Duo birla donanda Xurmus dedi-

Ki: «Ey gulsiz o'lg'on xazondida bog',
Yorug' nuridin ayru tushgan charog'!

Bilursenki, ochilsa bog' ichra gul,
Uzar bog'bon oxir andin ko'ngul.

Nechakim, charog' o'lsa majlisfuro'z,
Ham oxir bo'lur oqibat tiyraro'z.

Chu bu nav' erur dahr xosiyati-
Ki, bo'lg'ay parokanda jam'iyati.

Munga iztirob aylamak sud emas,
Demay sudkim, juz ziyonbud emas.

Sanga Tengri chun berdi donandaliq,
O'zungga nasihat rasonandaliq.

Demak pand – tahsili hosildurur,
Degandin xirad naqshi zoyildurur»⁸.

Chu Xurmus dedi so'z, bo'lub xokbo's,
Ravon boshladi nukta Farfunyus-

Ki: «Ey hikmat oyinidin bahramand,
So'zung gavhar-u gavharing arjumand!

Bukun sensen ul bahr-u koni shigarf-
Ki, bo'lmish dur-u gavharing bartaraf.

Vale qaysi daryo yaratmish Xudo-
Ki, ul bo'lmadi o'z duridin judo.

Yana qaysi konkim, mag'ok o'lmadi,
Borib gavhari, bag'ri chok o'lmadi.

Erur sunnatulloh-u rasmi qadim,
Bilurda sening dog'i misling adim⁹.

Xirad, o'yla, qilmish seni arjumand-
Ki, fe'ling erur barcha bixradpisand.

Sangakim, bu Haqdin mavohibdurur,
Bu ne'matqa ko'p shukr vojibdurur»¹⁰.

Chu Farfunyus etti irshodini,
Arastu qilib nukta bunyodini.

Ayon aylabon nuktayi dilxarosh,
Der erdi-yu ko'zdin to'kar erdi yosh-

Ki: «Bu vajhdin durfishondur ko'zum-
Ki, deydolmon-u, bordurur ko'p so'zum.

Sanga pand bermak emas dilpisand,
Keraktur manga yuz kishi bersa pand.

Vale men chu ermon nasihatpazir-
Ki, hushumni savdo qilibdur asir.

Der erdimki, dard-u g'amingni so'ray,
Bu poyoni yo'q motamingni so'ray.

Netaykim, so'rardin tilim loldur,
Zamirim, bas, oshufta ahvoldur.

Bu g'amda madad qildi Bonug'a Haq-
Ki, olmoq kerak barcha andin sabaq-

Ki, bizlarcha ham iztirob etmadi,
O'zin dard o'tig'a kabob etmadi.

Ichi g'unchadek tah-batah qon bo'lub,
Vale xalq aro og'zi xandon bo'lub.

Ne hukmi qazog'a bo'lub nosipos,
Ne Haq lutf-u judig'a haqnoshinos.

Demas soʻz tiliga murur etmayin,
Xayoligʻa, balkim, xutur etmayin-

Ki, Haq ortugʻ etsun bu iqbolini,
Humoyun qilib har nafas folini»,

Chu hush ahli Bonu gʻamin soʻrdilar,
Dimogʻini hushigʻa kelturdilar.

Qilib xotiroso fusun-u dami,
Nihon yoralargʻa qoʻyub marhami.

Aning boʻyla marham topib yorasi,
Oʻziga kelib hushi ovorasi.

Alar uzrigʻa boʻldi afsonasanj,
Yeti kon uza bir buzugʻ toʻkti ganj¹¹-

Ki: «Mendin bu motam erur sizga koʻb,
Skandar gʻami bordurur sizga joʻb-

Ki, holoti sizlarga maʼlum edi,
Kamoloti sizlarga mafhum edi.

Safar ichra siz erdingiz yor anga,
Hazar ichra siz yor-u gʻamxor anga.

Demasmenki, ul bor edi shohingiz,
Rafiq erdi, andoqki, dilxohingiz.

Baringiz anga oshkor-u nihon,
Koʻp ortugʻroq erdiki, iki jahon.

Chu ul yoringiz bordi, gʻamginmusiz,
Aning hajrida motamoyinmusiz-

Ki, Haq bu gʻamingizni rafʼ aylagay,
Qatigʻ motamingizni dafʼ aylagay.

Skandardin ar borchamiz fardbiz,
Vale bir-birimizga hamdardbiz.

Bu ish bo'lg'ali qilmadim so'z havas,
Takallum qilib urmadim bir nafas.

Dedim umrdin to tanim topsa qut,
Qo'yay so'zdin og'zing'a muhri sukut.

Chu sizdin ayon bo'ldi hamdardliq,
Emas yaxshi hamdarddin fardliq.

Meni soldingiz so'zga beixtiyor-
Ki, hamdard o'lub so'zga ne ixtiyor».

LXXXII

*Ul ilgi kesilganning hikoyatikim, qo'lig'a tuhmat tig'i dastburd
ko'rguzdi va ul hamdardlarig'a yetgach, dastandozlig' bila
navha tuzdi*

Eshittimki, bor erdi bir notavon,
Falak zulmidin qismi ranj-u havon.

Yana dast berdi ajab shiddate,
Qo'lin kestilar aylabon tuhmate.

Chu bu zulm anga o'tti, dam urmayin,
Nafas el bila besh-u kam urmayin.

Kesuk ilgin oldi butun qo'lg'a, bot,
Yugurdi xaloyiqqa beiltifot.

Bu ishtin bo'lub voqif ahli dile,
Erishti ichiga tushub mushkile.

Yiroqdin qilur erdi hamrohliq-
Ki, ul ramzdin topqay ogohliq.

Chu mazlum chiqti ulusdin qiroq-
Ki, chiqmoq ulusdin qiroq yaxshiroq.

Borur erdi. andoqki, devonaye-
Ki, nogah padid o'ldi vayronaye.

Bor erdi buzuqta necha dardmand,
Qo'li barchaning bo'yla topqon gazand.

Alar ollib'a yetgach ul siynaresh,
Degaysenki, bag'rig'a sonchildi nesh.

Kesuk ilgini tashlabon, chekti voy,
Alar ichra ham tushti ko'p hoy-hoy.

Quchub bir-birin mojaro qildilar-
Ki, olam fazosin qaro qildilar.

Kamin aylagan ko'rgach ul sozni,
Tafarrus bila bildi ul rozni-

Ki, mazlum eldin tilab fardliq,
Chekib keldi ul elga hamdardliq.

Kishi topsa hamdardini nogahon,
Ne imkon nihon dardi qolmoq nihon?

LXXXIII

HIKMAT

*Ul bobdakim, iki hamdard bir-biriga nedin ma'lufdururlar va
iki hamjins bir-birining muloqotig'a nevchun mash'uf*

Bu yanglig' demish hikmatandesha xayl-
Ki, hamjins qilmoq biri birga mayl.

Erur bir jihatdinki, mashrablari,
Yana dog'i tole'da kavkablari.

Muvofiqdurur asli fitrat aro-
Ki, mayl o'ldi bir-birga nisbat aro.

Bir axtar qilib ikiga parvarish,
Berur mayl ikovga tabiiy kashish.

Ul axtarg'a har ne asar bo'lg'usi-
Ki, ul xayr yo'q ersa shar bo'lg'usi.

Ul elga asar yuzlanur voqe'i-
Ki, bu najm erur sohibi tole'i.

Agar aysh-u rohat va gar dard-u g'am,
Borig'a nasibe yetar besh-u kam.

Topib rohat ichra hamovardliq,
Yana ranj-u mehnatda hamdardliq.

Fuzun aylar avvalg'i nisbatlarin,
Berur ittisol ichra shiddatlarin.

Qachon muncha nisbat topar iki yor,
Qilur mayl bir-birga beixtiyor.

Iki zor bulbul hamovoz o'lur,
Bo'yla iki qumrig'a parvoz o'lur.

Agar vahsh-u tayr o'lsin, ar jinn-u ins,
Bu ishdin erurlar anis iki jins.

LXXXIV

*Ul shahzodayi sipehrjanob madhikim, xurshed-u oy
qiron qilg'onda tuqqan sa'd axtardurur va sarv-u gul
muqorin bo'lg'onda ochilg'on g'unchayi suxanvar va*

*doston ibtidosini sultoni sohibqiron madhida bir necha
durfishonliq bila muzayyan qilmoq va guzorish debocha-
sini Skandari davron sanosida bir necha guharrezliq bila mu-
rassa' etmak va shahzoda madhin nasoyih bila ixtisor qilmoq
va yeti hakim bila Iskandar hikmatlarin anga oshkor ayla-
mak va so'ngra qoyil o'z zodayi tab'i iki la'li otashin aning
qulog'ig'a loyiq va iki durri samin aning istimo'ig'a muvofiq
nazm silkiga tortmoq va duo javohiri bila xatm qilmoq*

Bihamdillah, iqbol o'lub korsoz,
Bu tug'ro bayozig'a chektim tiroz¹.

«Alif» ibtidosig'a aylab raqam,
Nihoyatg'a qildim raqam «mim»i tam²-

Ki, ya'ni bu so'z hetti itmomig'a,
Bu tarix og'oz-u anjomig'a.

Madadgor o'lub gunbazi tezgard,
Skandar hadisig'a berdim navard.

Agar bordi Iskandari taxtgir,
Jahon mulkida qo'ydi toj-u sarir.

Bu ishtin jahon bo'lmasun dardnok,
Chu qoyimmaqom o'ldi paydo, ne bok?

Bori shohlar sarfarozi bil,
Skandarsifat Shohi G'oziyni bil.

Erur olam ahli nigahboni ul,
Nigahbon yo'q, Iskandari soniy³ ul.

Skandar agar keldi oyinasoz,
Zamiri aning bo'ldi mir'oti roz.

Gar ul⁴ ganjlar uzra qildi tilism,
Munga ganj sarf aylamak bo'ldi qism.

Gar ul erdi hikmat tariqida chust,
Bu keldi tavakkul yo'lida durust.

Gar ul qo'ymadi dushman etmay taboh,
Bu – dushmanlarig'a erur nekhoh.

Gar ul – roy ila qildi har ishni big',
Munga Haq nasib ayladi roy-u tig'.

Gar ul obi hayvon uchun surdi ot,
Munung har so'zi keldi obi hayot.

Gar ul fitna ya'jujig'a chekti sadd,
Munung mulkiga fitna kelmak ne hadd.

Gar ul olam oldi tuzub dorugir,
Bu – olam berur, istasa bir faqir.

Anga gar yo'q erdi xalafdin sharaf,
Munga Tengri berdi o'n olti xalaf⁵.

Alardin biri mehri purnur erur-
Ki, har noma boshida mazkur erur.

Biri ulki, yuz lutf erur zotig'a-
Ki, «Farhod-u Shirin» erur otig'a⁶.

Yana qolg'on o'n to'rt ma'lum qil,
Nazohatda o'n to'rt ma'sum bil.

Ikisi nabira, o'n iki o'g'ul-
Ki, har birga yuz shoh-u shahzoda qul.

Erur davlat avjig'a o'n iki burj,
Sharaf durr-u la'lig'a o'n iki durj-

Ki, bo'lsun bori umridin bahramand,
Alardin dog'i xisravi arjumand.

Bori bo'lsun ofoq aro komkor,
Bataxisis, shahzodayi nomvor.

Yuzi mehr bazmida sham'i tiroz,
Qadi saltanat bog'ida sarvinoz.

Lataf – jismining jon-u jononasi,
Sharaf bahrining durri yakdonasi.

Yeti pushti olamg'a sulton kelib,
Atodin ato xon, bin xon kelib.

Ato Shohi G'oziy-u ul nuri ayn,
Muzaffar Husayn⁷ ibni Sulton Husayn.

Ala-l-olamina doma ehsonahu,
Lahu xalladallohu sultonahu⁸.

Taolalloh asru ajab zot erur-
Ki, olamg'a andin mubohot erur.

Zafarg'a qarín farrux oti aning,
Bori aybdin pok zoti aning.

Adab taxtining mehri affloki ul,
Hayo bahrining gavhari poki ul⁹.

Kelib qahridin do'zax o'tig'a bim,
Vale xulqi Jannat gulidin nasim.

Kichik yoshliq, ammo ulug' qadrliq,
Hilolida ma'lum o'lub badrliq.

Necha sher bo'lsun kichik, gar ulug',
Erur savlati birla el qayg'ulug'.

Ulus chehrayi olamafro'zidin,
«Bilur yil kelishini navro'zidin»¹⁰.

Chu vasfin bayon qilmoq oson emas-
Ki, poyonig'a yetmak imkon emas.

Nasihati tariqin shior aylayin,
Duo birla-o'q ixtisor aylayin.

LXXXV

*Yuqori mastur bo'lg'on va ilgari mazkur bo'lg'on dastur bila
madhdin duog'a ruju' qilmoq va hukamo xiradnomalarig'a
shuru' qilmoq*

Ayo, shohvashlarning ozodasi,
Jahon ahlining shoh-u shahzodasi!

Skandarki, bor erdi olamg'a shoh,
Bori olam ahlig'a zilli Iloh.

Jahon ahlicha ilm-u donolig'i,
Xirad quvvatidin tavonolig'i.

Bo'lub qismi ham hikmat-u ham bilik,
Yana chekmayin o'rganurdin ilik.

Emas erdi o'z roy-u tadbiri kam.
Tilar erdi el roy-u tadbiri ham.

Tutub pand donishvar eldin umid,
Xiradnomalar olmish erdi mufid.

Solur erdi har kun alar sori ko'z,
Topib dilpisand ish, dilosoy so'z.

Hakim aytqondek bo'lub korband,
Ne ishdinki, aylab, bo'lub bahramand.

Necha so'z alardin bayon aylagum,
Ne maxfiysi o'lsa ayon aylagum.

Umid ulki, sen ham qilib istimo',
Sanga dog'i naf' aylagay ul mato'.

Biridur Arastu xiradnomasi-
Ki, tahrir etibdur aning xomasi.

Shuru' aylagum garchi mujmal anga,
Vale Tengri hamdidur avval anga,

Chu Haq hamdig'a aylamish ixtitom,
Bu yanglig' Skandarg'a surmish kalom:

«Ki, bilgilki, olam vafosizdurur,
Ne olamdadur – ham baqosizdurur.

Nekim, bo'lmag'ay anda poyandaliq,
Anga yaxshi ermas kiroyandaliq¹.

Erur haqqi boqiydurur loyazol-
Ki, etmas kamolig'a oning zavol.

Nekim, Tengrining g'ayri yod etmagil,
Chu yod aylasang e'timod etmagil.

Haq ollinda, mundoqki, sensen haqir,
Sanga, o'yla, yo'q hech zor-u faqir.

Nechukkim, sanga marhamat aylar ul,
Sen ul elga ham marhamat uzra bo'l.

Uluskim, sanga bandakirdordur,
Sanga dog'i bir qodire bordur.

Zaifingg'a gar lutf qil, gar g'azab,
Qaviydin dog'i oni qilg'il talab.

Kishi muhr aro har ne qildi nigor,
Varaqla hamul naqsh o'lur oshkor².

Xaloyiqqa ko'rma qilib benavo,
O'zungga ravo ko'rmaganni ravo».

Filotun so'zidurki: «Ey sarfarozi!
Haq etmish seni xalqdin beniyoz.

Aning lutfidindur bu shavkat sanga,
Aning baxshishidin bu hashmat sanga.

Agar amrig'a qilmasang inqiyod,
Qachon topqay ollida uqdang kushod.

Sipah fikrig'a elni qilma taboh-
Ki, Tengri qilur ishni, yo'qkim, sipoh.

Sipah tutsa olamni andoqki, dud,
Zafar bermasa Haq taolo ne sud?

Sipahni ham asru najand aylama,
Falokat aro mustamand aylama-

Ki, shahdin yetishsa sipahg'a gazand,
Sipahdin erur bim shahg'a gazand.

Ne mutlaq-inon ayla, ne noumid,
Yetur biym-u ummed birla navid.

Sipah xotirin lutf ila shod qil,
Raiyatni adl aylab obod qil.

Bu ikiga sendin qachon yetsa kom,
Topar shahlig'ing ravnaq-u intizom».

Yana surdi Suqrot bu nav' so'z-
Ki: «Tut Tengridin fath-u iqbol ko'z.

Qachon Haq bila sidqing o'ldi durust,
Ne hojat nima xalqdin bozjust.

Seni ayladi Tengri o'z soyasi,
Biyikdur hamul soyaning poyasi.

Kerak elga osoyish ul soyadin,
Yetishmak navo borcha piroyadin.

Munungdek biyik poya qadrini bil,
Anga loyiq af'ol fikrini qil.

Ulus ranjig'a ehtimom aylama,
O'zungga bu otni harom aylama.

Raiyatni adlingdin osuda tut,
Farog'at mihodida uyquda tut.

Alarg'a chu taskin-u oromdur,
Sanga dog'i hosil bori komdur.

Raiyatqa bo'lsa parokandaliq,
Topar saltanat naxli barkandaliq.

Agar qo'y bo'ri xayli pomolidur,
Yaqin bilki, cho'pong'a it holidur».

Yana dedi Buqroti farruxsirisht-
Ki: «El chun ko'rar har nedur sarnavisht.

Ne taqdirdur daf'i oson emas,
Kishi ko'rmayin oni imkon emas.

Qazo daf'ig'a solibon elga ranj,
G'alatdur tama' aylamak mol-u ganj-

Ki, hifz etmasa Ezidi zu-l-jalol,
Kishiga ne ganj asig' aylar, ne mol³.

Tavakkuldadur garchi kom-u nishot,
Vale shart erur aylamak ehtiyot.

Rioyatda ifrot matlub emas,
Tavakkulda gʻaflat dogʻi xoʻb emas.

Ne andozasiz gʻam, ne hadsiz surur,
Kerak ishda oyini xayr ul-umur.

Boʻlur ham salotingʻa ul navʻ hol-
Ki, ifroti oning erur eʻtidol:

Biri mufsid elga siyosatdurur,
Ul ifrot sharti rayosatdurur.

Yomongʻa chu ifrot ila boʻlsa bim,
Qolur yaxshi ifrot birla salim»⁴.

Yana boʻldi Faysogʻurs nuktavar-
Ki: «Shah poklikdin kerak bahravar.

Ani, chunki, shoh etti Yazdoni pok,
Kerakmas aning xotiri lavsnok.

Agar bor esa poklik niyati,
Anga yor oʻlur poklar himmati.

Kerak ogʻzi pok-u soʻzi dogʻi pok,
Yana koʻngli pok-u koʻzi dogʻi pok.

Bori lavsdin koʻngli xoli aning,
Xaloyiq iyoli – iyoli aning.

Oʻzi chun shior ayladi poklik,
Boʻlur dafʻ nopok-u beboklik.

Chu vahm etti nopoklikdin yomon,
Xaloyiq iyoligʻa boʻldi amon.

Agar aylasa shoh nafsi havo-
Ki, bir maʻsiyat birla topqay navo,

Yaqindurki, avval tilar xilvate-
Ki, eldin anga yetmagay vahshate.

Ajab bo'lg'ay eldin bu fe'li nihon,
Vale nozir o'lg'ay Xudoyi jahon.

Kerak topsa avval bir andoq o'run-
Ki, bo'lg'ay ishi Tengridin yoshurun!»

Yana Asqalinus irshodidur-
Ki: «Obodgar elga shah dodidur.

Qayu shahki, yo'q adl ila dod anga,
Ulus birla mulk o'lmas obod anga.

Chu shah zulm sori uzotti ilik,
Ochildi uluq zulm uyiga eshik.

Aning zulmi kishvarg'a oncha emas-
Ki, zolim ne zulm aylasa, so'z demas.

Agar shahg'a ish lutf-u gar kin erur,
Eliga hamul sheva oyin erur.

Qachon javq-javq o'lsa, avbosh mast,
Tushar taqvo ahlig'a ko'p-ko'p shikast.

Chu yoshlarg'a bog'lansa maktab yo'li,
Bo'lur gum ulug'larg'a mazhab yo'li.

Xalal yo'l topar to'g'ri oying'a ham,
Tushar raxna islom ila ding'a ham.

Kerak shah adolat shior aylagay-
Ki, zulm ahlini xoksor aylagay.

Xaloyiq topib adlidin intizom,
Ishi iki dunyoda bo'lg'ay tamom».

Yana Hurmus etti navosozliq,
Bu nav' ayladi nuktapardozliq-

Ki: «Shahg'a saxovat erur noguzir,
Bo'lurg'a ishi xalq aro dilpazir.

Saxo ul emasturki, har bu-l-havas,
Mubohot uchun sarf etar siym-u, bas.

Ajab yo'qki, yormoq sochar bexirad,
Kumush banddin ram qilur dom-u dad.

Tilab, dog'i bergan saxovat emas,
Saxo ahli oni saxovat demas.

Chu metin uzotib tilin un solur,
Qatiq xoradin la'l-u yoqut olur.

Saxo uldururkim, shahi nomvar
Basirat ko'zi birla aylab nazar,

Berur avval arzoqi xayl-u sipoh-
Ki, qolmas anga da'voyi vomxoh.

Chu daf' etti muzdurning vomini,
Qiyor oz-u ko'p elga in'omini.

Berur luqma angakim, och erur,
Olur ko'nglin oningki, muhtoj erur.

Mubohot ila o'zin etmas aziz,
Agar yuz tuman bersa, gar bir pashiz.

Ne sarf aylar o'lsang, bu nav' ayla sarf-
Ki, bu sarf erur asramoqtin shigarf».

Skandar so'zidurki: «Har qaysi shoh-
Ki, bir mulk anga ro'zi etgay iloh,

Agar fikri bo'lsa jahongirlik,
Jahon fathida pok tadbirlik,

Yurush fikri bo'lsa kerak anga ish-
Ki, bir mulk aro bo'lmasa iki qish.

Birovkim, jahondin kerak kom anga,
Emas yaxshi bir yerda orom anga.

Cherik chekmak arehi ko'runur irik,
Iriklik emas raf' chekmay cherik⁵.

Shahekim, iriklikka ermas daler,
Ishi nusrat o'lmas, aningdekki, sher.

Tuzuk istagan tobe'-u xaylini,
Siyosatqa tuz aylasun maylini.

Agar tuzsa ovin saranjom ila,
Urushda yasolin tuzar kom ila⁶.

Vale shah kerak bo'lmasa bu-l-havas,
Ishi bo'lsa shahlig' xayoli-yu bas».

Skandar bila yetti andoq hakim-
Ki, vasf etsa ul elni tab'i salim.

Demak yetti kavkab⁷ erur nurluq,
Va yo charxi a'zam bag'oyat uluq.

Solib so'zga anfosi qudsiysirisht,
Sanga ochtilar bo'yla sekiz Bihisht.

Navoiy ne arz aylagay juz duo,
Vale bor anga iki so'z muddao:

Bir ulkim: shariat qo'lin tut qaviy,
Bari ishta bo'l shar'ning payravi-

Ki, bu joda birla xirom aylasang,
Talab markabin tezgom aylasang,

Iki dahr komi bo'lub hosiling,
Nabi ko'yi bo'lg'ay sening manziling.

Ikinch ulki, qil xizmati volidayn,
Bil ul ikining qullug'in farzi ayn⁸.

Agar istasang dunyo-vu oxirat,
Bukun saltanat, tongla kun – mag'firat-

Ki, Haqdin rizo hosil etmak budur,
Rizo demayin Haqqa yetmak budur.

So'zim chun tugandi duo aylayin,
Zaroat tariqin ado aylayin.

Alo, toki bo'lg'ay Skandar so'zi,
Ul olg'on yurub yetti kishvar so'zi,

Nasib et aning mulkini shohg'a,
Duosini qil joriy afvohg'a.

Bu nav' aylabon shohi ozodani,
Aning ko'ngli istarcha shahzodani,

Anikim, murabbiy anga shoh erur,
Qil ul nav'kim, shahg'a dilxoh erur.

LXXXVI

Gadoyi kamsarmoyayi balandpoya hikoyatikim, shohi balandpoyayi kamsarmoyag'a nasihatda so'z yuzin irik qildi va bu suxan bila ishiga andom bermak tiladi

Eshittimki, bir shahg'a bemoyaye,
Nasihat bila yetkurub voyaye,

Bo'lur erdi pand aytibon nuklasanj,
Nechukkim, buzug'din ayon bo'lsa ganj.

O'lukni birov nutqi etsa tirik,
Agar haqdur, ul nukta bordur irik.

Birov ko'rdi chun davlat arkonidin-
Ki, so'z tund erur ortuq imkonidin.

Vale qoyile bordur asru haqir,
Dedi tund o'lub: «K-ey gadoyi faqir!

Angakim, erur shoh-u, sen bir gado,
Ne hadding bila pand etarsen ado?»

Dedi nuktapardozi Isonafas-
Ki: «Gar inen haqir ersam, andoqki, xas.

Sanga bor esa so'z bilurdin mazoq,
O'zum sori boqma, so'zum sori boq!

Kerak bo'lsa so'z, o'ylakim, durri pok,
Sadafdek haqir o'lsa qoyil, ne bok?

Manga ham agar nuktada tez esam,
Qamish no'gidin otashangez esam,

O'zum, nechakim, zor-u pajmurdamen,
Lagadko'bi gardundin ozurdamen.

Hamonoki, so'z pok-u sofiydurur,
Adabsizlig'ing'a talofiydurur».

LXXXVII

HIKMAT

*Ul bobdakim, mashvaratda deguchiga mulohaza qilmay deyil-
gonni ko'ngulga jilva bermak kerak va sochilg'on javohirdin
munosibni termak kerak*

Xiradmandkim, sohibi roy erur,
Xirad nuridin olamoroy erur.

Anga mushkil ish tushsa bir bobdin,
Tilar mashvarat xayli ahbobdin.

Alarning agar royi soyib esa,
Va gar fikrida yuz maoyib esa,

Chu sarrishtayi g'ayb ravshan emas,
Qayu soyib erkan, muayyan emas.

Biri aql ila tushsa xotirpisand-
Ki, qilsa nekim, bo'lsa hozir, pisand.

Begonsa anga aql bo'lg'och hakam,
Qilurg'a qo'yar hikmat ahli qadam.

Vale g'ayb ilmi chu masturdur,
Ish o'ng kelmasa kimsa ma'zurdur.

Vale mashvaratda adad kasrati,
Berur bu natijaki, el fikrati.

Taxayyul aro borcha bir nav' emas,
Hadisin iki kimsa birdek demas.

Necha kimsa aylab xayolig'a kuch,
Agar topsa so'z har biri iki-uch.

Bu durlar aro aqli javharshinos,
Ishi rishtasi birla aylab qiyos.

Birisinki, soyirg'a foyiq topar,
Ishi afsari uzra loyiq topar.

Aning birla chun rost keldi ishi,
Yig'ishturdi o'z gavharin har kishi.

Vale uldur iqboldin bahramand-
Kim, ul pok gavharni qilg'ay pisand.

Bu durlarki, men sochtim ofoq aro,
Nujum o'rnig'a charxi nuhtoq aro.

Umid ulki, chun bo'lsalar barxabar,
Shah-u shohzoda bo'lub bahrabar.

Solib o'z qulog'ig'a shahzoda ham,
Qabul aylagay shohi ozoda ham.

Va lek istasam tezbozorliq,
Alar zohir etmay xaridorliq,

Qulog'larig'a bo'lmasa ustuvor,
Qachon yerga qolg'ay duri shohvor?

Ne tufroqqa qolsun sipehr axtari-
Ki, bo'lg'ay yeri charxi nilufariy.

So'z oningdururkim, talabgoridur,
Aningdur guharkim, xaridoridur.

Bukun, chunki, shah tab'idur javhari,
Qachon yerga qolg'ay bu so'z gavhari?

Agar bo'lmasa zebi torak anga,
Nekim, bo'lsa bo'lsun muborak anga.

Boshi uzra borin nisor ayladim,
Tamom o'ldi so'z, ixtisor ayladim.

Ketur soqiy, ul la'li serobni-
Ki, ko'zdin oqizg'ay durri nobni.

To'kay shodlig' ashkin ul jomg'a-
Ki, yetti bu og'ozim anjomg'a.

Mug'anniy, tuzat nay unin dilpazir-
Ki, bas qilg'udek bo'ldi kilkim sarir-

Ki, mast o'lg'onimda ichib jomi may,
Gar ul nay uni sokin o'lsa, bu nay.

Navoiy, yaqin bo'ldi osoyishing,
Bo'lub so'z arusig'a oroyishing,

Bezaldi chu ul mohvashqa jamol,
Jamolin ko'rub vaslidin koming ol.

LXXXVIII

*Hokimsurat-u darveshsiyrat, balki Darvesh ismi hukumatqism,
ya'ni axaviy maobi davlati iyobqa mavoizoso kalom va nasoyihi
molokalom demak*

Ayo gavharim konining gavhari,
Munir axtarim burjining axtari¹.

Necha avji hashmat uza fosh sen,
Manga nisbat ichra qarindoshsen.

Bu besh ganjdinkim, ushottim tilism,
Necha gavhar aylay sanga dog'i qism.

Manga chun nasib o'ldi mayxonaye,
Sumur sen dog'i necha paymonaye.

Hamul gavharim bordurur necha pand,
Bu paymona ham nuktayi sudmand.

Eshitmakda qilma jadal zinhor,
Aning birla qilg'il amal zinhor.

Seni qildi chun xoliqi korsoz,
O'z abnoyi jinsing aro sarfarozi.

Bu shukronag'a qil sarafkandalik,
Buyurg'on kibi Tengriga bandalik.

Nekim, amr etibdur rizo birla ko'r,
Agar bilmasang bilguchi top-u so'r.

Chu bo'ldung saromad Haq chsonidin,
Bo'yun to'lg'ama amr-u farmonidin-

Ki, Haq bo'lsa Vahhob-u G'affor ham,
Erur lek Jabbor-u Qahhor ham.

Chu qildi seni, bas, uluq rutbalik,
Uluq amrin oning chu tutsang kichik,

Agar g'ayrat-u qahri tutsa vujud,
Xayol etki, ul dam nadomat ne sud?

Tutay der esang Tengri amrin qaviy,
Bo'l oxir nabiylar shar'ining payravi.

Erur jodayi shar' bir shohroh-
Ki, ozmoqtin ul yo'lda asrar iloh,

Desang ozmayin chiqma ul jodadin,
Yurub kom top baxti ozodadin.

Xudo-u Rasul amri topqach kamol,
Valine'mat amrig'a qil ishtig'ol.

Ne hukm aylasa qilmog'in farz bil,
Agar shubhay bor esa arz qil.

Vale arzida asra sharti adab-
Ki, tarki adab bahra berur taab.

Manga so'z yozardek anga yozmag'il,
Nishoting binosi tubin qozmag'il-

Ki, Haq garchi qismining tarab aylamish,
Bu johingg'a oni sabab aylamish.

Sabab qilmasa shoh lutfin Xudo,
Men-u sen kim erduk – bir-iki gado.

Shah ar lutf qilsa inoyat chog'i,
Vale aylay olur uqubat dog'i.

Kerak shohdin elga xavf-u rajo,
Tinor bu ikini keturgan bajo.

Rioyat chu qulluqqa qilding tamom,
Raiyat ishiga ham et ehtimom.

Adolat bila elni qil bahramand-
Ki, yaxshig'a ketsun yomondin gazand.

Navosiz ulusning navobaxshi bo'l,
Navoiy yomon bo'lsa sen yaxshi bo'l.

Sanga berdi Haq oncha lutfi mizoj-
Ki, ermas bu so'zlar demak ehtiyoj.

Vale har dam o'lsa bayoni aning,
Bilurmenki, yo'qtur ziyoni aning.

Chu davrong'a yo'qtur baqo-u sabot,
Ham andin erur bevaforoq hayot.

Men ar bo'lsam-u bo'lmasam oshkor,
Bu so'zlarni qo'ydim sanga yodgor.

Kerak bo'lsa bori shioring sening-
Ki, kavnayn aro Tengri yoring sening.

LXXXIX

Bu maodin javohirin ehtimom bila nazm silkiga tortmoqning taqriri va bu maxozin tilismotini istehkom bila itmomg'a yetkurmakning tahriri va ham javohir piri daryozamir ravshan

*ko'ngliga yer tutqonning bayoni va ham maxozin shuaroyi
she'riysarir muqaddas arvohig'a qabul tushganning tibyoni va
alardin bu zaifning podshohi islom duosi iltimosi va bu niyoz-
mand iltimosi mujibi bila alar-ning duosi*

Manga davlat ilgi bo'lub rahnamun,
Chu bu panjag'a qildi zo'r ozmun.

Dema panja oni, qatiq xora de,
Dema xora, po'lodi yakpora de¹!

Solib panjakim, bo'lg'ali zo'rsanj,
Topib panja ul panjada tob-u ranj.

Chu zo'r ortuq aylab tarozusidin,
Chiqib yo'qki, oranj bozusidin².

Ne panja erur, «Xamsa»yi ganjsanj-
Ki, dono qo'yubtur otin «Panj ganj»³.

Qayu «Xamsa»kim, maxzani durri nob,
Qayu panjakim, panjayi oftob-

Ki, har kim anga ko'rguzub zo'rdast,
Chu zo'r aylabon, ilgi topib shikast.

Meningkim, qo'lum erdi behad zaif,
Emas erdi ul panja birla harif.

Solib panjavarliq zamirimg'a sho'r,
Ne ilgimda quvvat, ne panjamda zo'r,

Desam tark etay, qo'ymayin himmatim,
Desam zo'r etay, yetmayin quvvatim.

Chu panjamg'a hasrat bila boqibon,
Bu panjamg'a ul panjani qoqibon.

Bu andeisha mendin olib aql-u xush-
Ki, nogah nido qildi farrux Surush-

Ki: «Ey g'arqayi bahri ajz-u niyoz,
Bo'la olmag'on dardinga chorasoz!

Yetishgil qo'pub pir⁴ dargohig'a,
Tavajjuh qilib joni ogohig'a.

Aning botinidin tila yorliq,
Biyik himmatidin madadkorliq-

Ki, har quflkim, fathidur nopadid,
Anga bor eranlar duosi kalid»⁵.

Eshitgach bu so'z, boshtin aylab qadam,
Kishi, o'ylakim, qilsa azmi Haram⁶.

Chu ul oston ma'man o'ldi manga,
Bihishti barin maskan o'ldi manga.

Qayu oston: tavfgohi falak,
Qayu tavfgah, sajdagohi malak.

Ko'zum ochib ul oston tufrog'i,
Ko'zum ham yorub, balki ko'nglum dog'i.

Tavajjuhga chun xotirim qildi mayl,
Yeta boshladi fayz, andoqki, sayl.

Ne haddim eshikka urarg'a ilik,
Ilik mayl qilmay ochildi eshik.

«Niyoz ahli kirsun!» debon chiqti roz,
Bu roz anglag'ach kirdim aylab niyoz⁷.

Ne xilvat, namudori charxi barin,
Ne xilvatnishin, balki Ruh ul-amin.

Ani aylabon ravshan anvori quds,
Munung nutqidin ravshan asrori quds.

Ul ul nav'kim, fayz topqon ko'ngul,
Bu ul nav' maskan aro aqli kull.

Chu men bo'ldum andoq haram mahrami,
Haram yo'qki, nur-u safo olami⁸.

Quyosh nurida mahv o'lub zarravor,
Ko'ngulni qila olmayin ustuvor.

O'zum o'zlugum mehnatidin orib,
Borib o'zlug-u men o'zumdin borib.

Qila olmayin arz holimni ham,
Xayol aylay olmay xayolimni ham.

Bu yanglig' meni aylabon gung-u lol,
Ayon ayladi Isooso maqol.

Ne der so'zki, ko'nglum aro bor edi,
Meni, chunki, gung etti, borin dedi-

Ki: «Go'yo pishurgan xayoling budur,
Qila olmasingdin maloling budur».

Chu bu xastadin qildi tasdiq fahm,
Anga xud bu hol erdi tahqiq fahm.

Ishim butmagiga duo ayladi,
Bori hojatimni ravo ayladi.

Dedikim: «Bu bir ish edi qilg'uluq,
Bu aytilmag'on nukta aytulg'uluq.

Bu soatqa mavquf erdi ekin,
Bu dam Tengri tavfiq berdi ekin.

Agarchi yetishti malolat sanga,
Vale oxir o'ldi havolat sanga-

Kim, ul ganjlar boshig'a yetgasen,
Tilismotini dog'i fath etgasen-

Ki, har necha qilduk nazar dahr aro,
Qiyos ayladuk vodi-y u shahr aro,

Yo'q atrok aro birda oncha bilik-
Ki, bu nav' ulug' ishga urg'ay ilik.

Ne atrokkim, ham ajam, ham arab,
Ko'rarlar bu ishni ajabdin ajab.

Kerak dahr ahlig'a o'n kun jadal-
Ki, besh baytdin bog'lag'ay bir g'azal.

Baso, masnaviygo'yi nozuxayol-
Ki, nazm ahli ichra solib qiyl-u qol,

Xaloyiqqa yuz husn-u noz aylagay-
Ki, o'n yilda ming bayt soz aylagay.

Chiqorg'on zamon ul nav oyin savod-
Ki, olamda yo'q bo'yla rangin savod.

Savodig'a, har kimki, ko'z solibon,
Qaro shomi mehnat aro qolibon.

Ne zulmatki, yo'q obi hayvon anga,
Qayu tunki, yo'q mehri raxshon anga.

Agar dahr aro sepsa mushki totor,
Ko'ngulni qilur tiyra-yu ko'zni tor.

Bu besha arodur iki narra sher,
Bu bahr ichra iki nahangi daler.

Anga kirgali sheri jangi kerak,
Munga ham dilo-var nahangi kerak⁹.

Sen-o'q sen bukun chobukandishaye,
Daqoyiq aro nozukandishaye-

Ki, so'z tavi keldi sening shoninga,
Bo'lub xatm tab'i durafshoninga.

Musallam so'zunga ravonliq dog'i,
So'z ichra sanga pahlavonliq dog'i.

Ravon kilkinga oncha bor e'timod-
Ki, so'z derda shaqqig'a bersa kushod.

Ravon aylagay oncha obi hayot-
Ki, to'yg'ay Xizr suyidin koinot.

Bu ish, chunki, bo'lg'ay muqarrar sanga,
Umid ulki, bo'lg'ay muyassar sanga.

Qo'p emdi, ishingning xayolida bo'l,
Xayol ahli zebi jamolida bo'l-

Ki, sendin bu shug'lungda hushyorliq,
Duo birla bizdin madadkorliq».

Eshitgach bu so'zlar meni notavon,
O'luk jismima kirdi go'yo ravon.

Bo'lub jon berur sirrining ogahi,
Topib nutqum anfosi Ruhullahi.

Yer o'ptum, dog'i yo'lg'a azm ayladim,
So'z ayturni ko'nglumga jazm ayladim.

Kelib xilvatim ichra yuz kom ila,
Yo'nub xoma no'gini orom ila.

Chu qildim qalam no'gini nuktabez,
Qila boshladi no'gidin ganjrez.

Chu «Hayrat»qa soldim ko'ngul rag'batin,
Anga g'olib ettim ulus hayratin.

Chu «Farhod»g'a bo'ldum andeshavar,
Tuz ettim, base, tog' – o'lub teshavar.

Chu «Majnun» hadisig'a tuzdum funun,
Base, xalqni qildi shaydo junun.

Yana «Sab'a»g'a tab'im o'lg'och qarin,
Eshittim yeti charxdin ofarin.

Skandarga til tortib ozar kibi,
Dedim oni «Saddi Skandar» kibi.

Tanosub bila aql nom ovari,
Dedi otini «Saddi Iskandariy»¹⁰.

Chu bo'ldi bu mahvashlar orosta,
Hamul nav'kim, sarvi navxosta.

Dema sarv, har bir riyozı Bihisht,
Eli xosiyatda Masihosirisht.

Latofat aro yuz Bihishti barin,
Ravon har biri ichra ming huri iyn.

Bu besh ganjnikim, kushod ayladim,
Varaq uzra oni savod ayladim.

Savodin solib juzvdonim¹¹ aro,
Dema juzvdonimki, jonim aro.

Aning sori¹² bo'ldi ko'ngul rag'batı-
Kim, erdi madadkor aning himmati.

Madadkor yo'q, amr etguchi ul,
Ne ish tushsa, g'avrumg'a yetguchi ul.

Borur erdim aylarga arzi niyoz,
Ish itmomini qilmoq ifshoyi roz.

Zamirimda lekin xayolot edi-
Ki, bu ish husuli ajab bot edi.

Ulug'larki, sabti bu harf ettilar,
Uzun umrlar anda sarf ettilar:

Nizomiyki, nazm ahli ustodidur,
Aning tab'i so'z – jinsi naqqodidur-

Ki, bu ganjlardur mato'i aning,
Mato'i nekim, ixtiro'i aning.

Hamonoki, eldin kanori tutub,
Yarim qarn zahmat chekib, qon yutub.

Tola oldi besh ganj miftohini,
Yana oncha vaqt etti islohini.

Chu bir qarn davr yetti charxi mudir,
Chiqordi bu a'jubayi dilpazir.

Necha tojvardin topib parvarish,
Ishi bu o'tuz yilda erdi bu ish.

Ne el mehnatidin malole anga,
Ne bu ishdin o'zga xayole anga.

Chiqorib riyozatda qirq arba'in,
Bu besh ganj rozig'a bo'ldi amin.

Yana Xusrav ul «turkiy hindi» laqab-
Ki, so'z birla oldi Ajam to Arab.

Kushod aylaguncha bu mahkam hisor,
Base, aylab afsonada ixtisor¹³.

Necha vaqt aning ham ishi bu edi-
Ki, fikratqa zonu-bazonu edi.

Zamon xud o'tuz yilg'a andoz emas,
Agar nisf emas, sulsidin oz emas.

Yana, kimki, bo'ldi bu yon rahshunos,
Bo'lur qilmoq oni bulardin qiyos.

Sangakim, yo'q emgakda g'oyat padid,
Ulus mehnatida nihoyat padid.

Qilib tongdin oqshomg'acha qiyl-u qol.
Yuzungga yetib har nafas yuz malol.

O'zung tinmayin xalq g'avg'osidin,
Qulog'ing xaloyiq alolosidin.

Bu mehnatlar ichra chekib so'zga til,
Zamondin kamo besh o'tub iki yil.

Chekib xoma bu noma itmomig'a,
Yeturgaysen og'ozin anjomig'a-

Ki, aqli muhosib shitob aylasa,
Deyilgan zamonin hisob aylasa.

Yig'ishtursa bo'lmas bori olti oy-
Ki, bo'ldung bu ra'nog'a suratnamoy¹⁴.

Tuzaldi bu nazming, base, sarsari,
Yana turkiy alfoz anga bir sari-

Ki, har nechakim, diqqati bordur,
Talaffuz aro laknati bordur.

So'zungniki, yaxshi ko'rarsen o'zung,
Ko'runmas yomon, chun erur o'z so'zung.

Qoshingda sening garchi ko'p vazni bor,
Chu bor o'z so'zung, yo'q anga e'tibor-

Ki, so'z zodayi tab'-u farzand erur,
Chu farzand erur, jong'a payvand erur,

Necha zodayi tab' erur nopisand,
Kishining o'z ollida bor arjumand.

Necha bum farzandi manhusdur,
O'z ollida xushjilva tovusdur.

Kanab shoxi yo'q garchi xoshokcha,
Qalandarg'adur sarvi cholokcha¹⁵.

So'zungkim, sanga keldi holo pisand,
Pisand erkin el ichra yo nopisand.

Ne bo'lg'ay ko'rub piri koshif¹⁶ meni,
Bu ahvoldin qilsa voqif meni?

Burun aytqonlar dog'i bu kitob-
Ki, chekmish ajal yuzlariga niqob-

Ki, Jannat riyozida har birga ruh,
Umid ulki, har lahza topqay futuh.

Alar ruhig'a to ne surat ekin,
Safo ravhimu yo qudurat ekin?

Bu ishtin dog'i piri ravshanzamir¹⁷,
Meni barxabar qilsa, o'zni xabir.

Urub gom mundoq xayolot ila,
Dimog'imda savdo maholot ila-

Ki yettim, angakim, erur maqsadim-
Ki, har dam demakka otin yo'q hadim.

Niyoz aylayu ostonin o'pub,
Biyik suddayi charxshonin o'pub,

Chekib «Xamsa»ni juzvdondin ravon,
Qo'yub xizmatida meni notavon.

Necha ganj kim, oshkor aylabon,
Ayog'ig'a borin nisor aylabon.

Safinam chu azm yetti daryo sari,
Uzatti kafin bahr ul ajzo sari¹⁸.

Nazar soldi ochib varaq-barvaraq,
Bo'lub multafit, chun ochib har varaq.

Qayu so'zdakim, bir savol aylabon,
Javobin degach, zavq-u hol aylabon,

Qilib goh tahsin-u gohi duo-
Ki, yuzdin biri yo'q manga muddao.

Yetib har so'zidin kushode manga,
Bo'lub hosil andin murode manga.

Musalsal kalomimdin og'zida so'z,
Men ollinda yerga tikib iki ko'z.

So'zum ochibon bo'stondek engin,
Qilib lutf, egnimga soldi yengin,

Qayu yengki, gardung'a solsa ani,
Muhaddab yuzin aylagay munhaniy¹⁹.

Chu egnimga ul qo'l bila yeng yetib,
Zamirimdin o'zluk xayoli ketib.

Chu o'zluk ketib, yuzlanib holate-
Ki, o'zdin o'zumga bo'lub g'aybati.

O'zumdin hamul damki, g'oyib bo'lub.
Manga jilvagar ko'p g'aroyib bo'lub.

Ko'rub o'zni bir toza bo'ston aro,
Qilib gasht bog'-u guliston aro.

Nazohat kelib ravzamonand anga,
Eram soyiri orzumand anga.

Chamandin chamang'a men aylab xirom,
Aningdekki, el tavfi Bayt ul-harom²⁰.

Ko'rundi bu holatda jam'i kasir²¹,
Urub halqa, suhbat tutub dilpazir.

Alardin birov keldi ul yonki, men,
Chamanda aningdek xiromonki, men.

Manga yetti, bor erdi shoirvashe,
Jamoli xush-u hay'ati dilkashe.

Salom aylabon, marhabo ayladi,
Risolat tariqin ado ayladi-

Ki: «Bu farruxoyin-u farxundaxayl,
Qilurlar dame ixtilotingg'a mayl»²².

Qabul ayla-yu, solib ul yon qadam,
O'zin dog'i so'rdum, hamul elni ham.

Dedikim: «Alar zumrayi ma'naviy,
Guruheki, nazm ettilar masnaviy.

Xususan, alarkim, erur «Xamsasanj»-
Ki, har birdur ul «Xamsa»din koni ganj.

Erurlar bu majma'da hozir bori,
Sening sori mushtoq-u nozir bori.

Chu soʻrdung meni, ey hadising qaviy,
Hasandur otim, xalq deb – Dehlaviy²³.

Eshitgach bu soʻz, jismima tushti tob,
Sarosima koʻnglunga ham iztirob.

Qoʻlub uzr, quchtum yana ustuvor,
Qadam qoʻydum ul sori mushtoqvor.

Borurda Hasan aytib otin manga,
Qilib har birin boshqa talqin manga-

Ki, uch kimsadur sadri majlisnishin,
Qilib sharh bir-bir alarning ishin-

Ki: «Oʻrtodagʻi piri farruxjamol-
Ki, vasfida keldi xirad nutqi lol,

Erur hazrati Shayx²⁴, ogoh boʻl!
Niyoz aylabon xoki dargoh boʻl!

Oʻng ilgi sori anga payravdurur,
Jahon ofati – Mir Xusravdurur.

Yana bir yon ustod-u piring²⁵ sening,
Raqamxoni lavhi zamiring sening-

Ki, bu xayl erur jism-u ul jonlari,
Agar jon bular boʻlsa, jononlari.

Yana iki yondin bu qavm-oʻqdurur,
Kishi yoʻqki, bu bazm aro yoʻqdurur.

Koʻrushgil bori birla, hurmat bila,
Daler oʻlmagʻil soʻzda – jurʻat bila».

Qabul aylabon men, nekim, aytib ul-
Ki, qatʻ oʻldi koʻprak bu majmaʻgʻa yoʻl.

Dog'i yuz qaricha masofat qolib-
Kim, ul bazm eli qo'ptilar qo'zg'olib.

Manga o'tru kelmakka aylab sitez,
Solib men alar sori gomimni tez.

Debon bir-bir ul xayl otin rahbarim²⁶,
Ko'rushmakka dog'i bo'lub yovarim.

Chu Sa'diy-u Firdavsiy-u Unsuriy,
Sanoiy-u Xoqoniy-u Anvari²⁷.

Taaddudda muhtoji tafsil erur,
Vale bo'lsa tafsil, tatvil erur.

Bori dastbo'sig'a toptim sharaf,
Olib yondilar meni kelgan taraf.

Anga tegrukim, shayx-u payrav edi-
Ki, ya'ni Nizmoiy-u Xusrav edi.

Yana bir bizing pir-u maxdum ham,
Qo'pub urdilar ilgarirak qadam.

Bu iki yurub Shayxdin ilgari,
Yugurdum meni xasta ham ul sari.

Qo'lum tutti pir ixtiyori bila,
Ko'rushturdi hamroh-u yori bila.

Ko'zumdin to'kub qatra yog'in dog'i,
Ilgin ham o'ptum, ayog'in dog'i.

Tutub Jomiy-u Xusrav iki qo'lum,
Nizomiy sari boshladilar yo'lum.

To'kub ashk – mendek asiri g'ame,
Vale har qo'lumg'a tushub olame.

Vale men bo'lub garchi o'zdin nihon,
Kirib iki ilgimga iki jahon.

Manga Shayx birla ko'rushmak hamon,
Muborak ayog'iga tushmak hamon.

O'pub tufrog'ini to'kub seli ashk -
Ki, andin yebon to'quz aflok rashk.

Boshim yerdin olib inoyat qo'li,
Qilib jilvagohim hidoyat yo'li.

Yonib tutti yerlik yerida qaror,
Meni lek bexud qilib iztiror.

Chu Shayx-u iki yori²⁸ topti sukun,
Turub men niyoz ichra qaddim nigun.

Julus ichra etti bashorat manga-
Ki, ollinda qildi ishorat manga.

Chu bo'ldi manga hukmi birla nishast,
Niyoz etti jismimni tufroqqa past.

Talattuf bila Shayxi oliymaqom,
Mening sori bunyod qildi kalom.

Burun so'rdi holimni shafqat bila,
Yer o'ptum javobida hurmat bila.

Yana dedi: «K-ey olam ahlida fard,
Falak tab'inga kelmayin hamnavard.

Sipehr aylab el ichra nodir seni,
Jahon nazmi tavrida qodir seni.

G'azal tavrida, chunki, qilding xirom,
So'z ahlig'a so'z demi qilding harom.

Tutub erdi nazming jahon kishvarin,
Jahon kishvarin yo'qki, jon kishvarin.

Bu dam masnaviyg'akim, aylab shitob,
To'ka boshlading xomadin durri nob.

Ajab ish bu ishda sanga berdi dast-
Ki, el nazmig'a berdi nazming shikast-

Ki, qilding so'z ichra tatabbu' manga,
Ne istarda etting tazarru' manga-

Ki, men «Xamsa»da aylab erdim vaid-
Ki: «Har kimki, ayturg'a tutsa umid.

Qilay tig'i burron so'zum dosidin,
Uray boshin ul tig' olmosidin».

Ko'p el ochti da'vog'a so'z boshini,
Bu da'vo aro qo'ydi o'z boshini.

Chu ko'rguzdi farzand Xusrav niyoz,
Niyozni bila topti ul ganji roz.

Yana bir, iki, uch gadolig' bila,
Nasib oldilar benavolig' bila.

Magar senki, bu yo'lg'a qo'yg'och qadam
Vujudung xayolini qilding adam,

Nechakim, kelib rif'ating tog'cha,
Vale kelmay olingda tufrog'cha.

Niyoz ashkidin lavhi xotirni yub,
Fano harfin ul safha uzra yo'yub.

Topib pir farzona Jomiy kibi,
Mumidd-u muovin Nizomiy kibi.

Sunub poklik birla bu ishga qo'l,
Ochib poklar ruhi ollingda yo'l.

Sahar vaqti harfe savod etmayin-
Ki, ruhum duo birla shod etmayin,

Farah topmayin ma'niyi xos ila-
Ki, yod etmayin bizni ixlos ila,

Ne menkim, bori nazm ahlini pok,
Duo birla har subh etib zavqnok.

Niyozing chu bu nav' o'lub beaded,
Sanga biz ham aylab adadsiz madad.

Yo'q ersa erur asru savdoyi xom,
Iki yilda bir «Xamsa» qilmoq tamom,

Qayu «Xamsa», besh gavharomuda ganj,
Tasarruf jafosidin osuda ganj²⁹.

Dur-u la'l anga barcha ko'zdin nuhuft,
Ne durrida rishta, ne la'lida suft.

Ne durkim, berib Haq taborak sanga,
Umid ulki, bo'lg'ay muborak sanga.

Kishi sen kibi ishga qilsa shuru',
Ajab yo'q evaz bo'yla topsa vuqu'.

Vale muncha ganji maoniy sanga-
Ki, Haq ro'zi etti nihoniy sanga.

Qayu yerdakim, ayni binishdurur,
Sababni bilurkim, iki ishdurur.

Biri ulki, tuttung tariqi niyoz,
Qabul ayladilar seni ahli roz.

Ishingga qilib sa'y rag'bat bila,
Madad qildilar borcha himmat bila.

Yana ulki, fazl ahli har ne qilur,
Urar lof-u ishni murabbiy qilur.

Erur gar murabbiy emas kordon,
Muattal xiradmandi bisyordon.

Hunarparvar – ishni buyurg'uchidur,
Hunarvar, vale, lof urg'uchidur.

Chu shohing sening erdi sohibkamol,
Yana olida qadrsiz mulk-u mol.

Angakim, bu iki ish o'ldi nasib,
G'arib ish zamonida ermas g'arib.

Shahekim, ulus chorasozidurur,
Ulus fozili Shohi G'oziydurur-

Ki, Tengri fuzun aylasun davlatin,
Yeti charxdin ham biyik rif'atin-

Ki, keldi zamonida sendek kishi-
Ki, ermas ishing odamizod ishi».

Chu so'z yetti bu yerga, men beharos,
Qo'pub ayladim bir duo iltimos-

Ki: «Chun dedingiz shahg'a hamd-u sano,
Duoye qiling davlatig'a yano».

Dedi Mir Xusravg'a donoyi roz-
Ki: «Sen Shohi G'oziyg'asen madhsoz.

So'zungdin, base, bayt yodidadur,
Asarlar muborak nihodidadur.

So'zungdin chu ko'ngliga yetgay asar,
Damingdin duo dog'i etgay asar.

Duo aylakim, fazl-u donish eli
Ham «omin» desun, biz ham «omin» deli».

Boqib dedi fazl ahlig'a piri roh-
Ki: «Siz shoir, ul dog'i xushtab' shoh.

Chu farzand Xusrav duo aylagay,
Aning komini Haq ravo aylagay.

Dengiz borchha «omin» dil-u jon bila,
Duo qildik ul chashmi giryon bila».

Eshitgach qo'pub borchha minnat tutub,
Deb «omin» u shoh sori himmat tutub.

Suxanvar qo'pubkim, duo boshladi,
Duosig'a mundoq ado boshladi-

Ki: «Yo Rabki, to olam o'lg'usidur,
Ichinda bani Odam o'lg'usidur.

Kirib tahti hukmig'a olam dog'i,
Bo'lub bandasi jinsi odam dog'i.

Qiyomatqacha davlatig'a bisot,
Hamisha bisotida aysh-u nishot.

Jahon ahli adlida osudahol,
Bataxsiskim, ahli fazl-u kamol».

Duo xatm bo'lg'och tushurdi ilik,
Yo'q ul, balki, majmui ahli bilik.

Duokim, ul ahli savob aylagay,
Ajab yo'qki, Haq mustajob aylagay.

Tugangach duo, ayladim iltijo,
Qo'yundin chekib «Xamsa»ni jo-bajo.

Solib tiyra tufroq aro, yig'labon,
Bu yanglig' tuzub mojaro, yig'labon-

Ki: «Bu zodayi xotiri xastani,
Ko'nguldin takallumg'a payvastani-

Ki, himmat tutub ehtimom ettingiz,
Demasmenki, men, siz tamom ettingiz.

Karam birla tufrog'din ham oling,
Inoyat qilib bir nazar ham soling-

Ki, el xotirig'a nuzul aylasun,
Ulus ko'ngli oni qabul aylasun».

Ravon Shayx oldi bu iblog'din,
Garonmoya naqdimni tufrog'din.

Boqib Mavlaviy³⁰ sori qildi ruju'-
Ki: «Sen qil duo, zohir aylab xushu'-

Ki, qoyil erur so'nggi farzandimiz,
Bilik mazra'idin barumandimiz.

Bularkim, aning zod-u payvandidur,
Bori bizga farzand farzandidur.

Sanga ham chu shogird erur, ham murid,
Duosini sendin tutarbiz umid».

Chu Maxdum topti duo sori yo'l,
Yana ochtilar borcha oming'a qo'l.

Duoyeki, ko'nglumga matlub edi,
Muhavvis zamirimg'a marg'ub edi.

Qilib, ayladilar bu mahzunni shod.
Manga, chunki, yuzlandi mundoq murod.

Sujud ettim ul xayli ogohg'a.
Dedilar: «Degaysen duo shohg'a».

Bu so'zdin bo'lub o'zgacha holatim,
O'zunga kelib, bordi ul g'aybatim.

Ko'rarmen, hamul hujrada pir erur,
Janobida holimg'a tag'yir erur.

Bu dam go'yo egnimdin olmish qo'lin-
Ki, bu sori solmish xayolim yo'lin.

Hamul ollida boshim erdi quyi,
Oqar erdi tufroqqa ashkim suyi.

Dedi lutf ilakim: «Ne nav' erdi hol»,
Yana boshni qildim anga poymol.

Dedim: «Ulcha men xastaga hol erur,
Aning sharhida notiqqa lol erur».

Dedi: «Ulcha bu dam sanga berdi dast,
Yana kimsaga bermamish erdi dast.

Qo'p-u, shukr qil Tengri ehsonig'a,
Bu tavfiqi behadd-u poyonig'a».

O'pub yerni, qo'y dum chu tashqori gom,
Degaysen: mening erdi olam tamom!

Manga «Xamsa» takmili bir yon edi,
Bu maqsud tahsili bir yon edi.

Ne til birla dey shukr ma'buduma-
Ki, yetkurdi oxir bu maqsuduma.

Bu damkim, beribtur murodimni Haq,
Ul avloki, toq uzra qo'ysam varaq.

Farog'at bila inbisot aylasam,
Tuzub bazm, bir dam nishot aylasam.

Ayoqchi, to'la ayla jomi farog'-
Ki, ko'p fikrdin yubs topmish dimog'³¹-

Ki, ko'z lam'asidin munavvar qilay,
Dimog'im isidin muattar qilay.

Mug'anniy, so'zum tingla oxir gahi,
Hazin nag'maye soz qil xirgahi.

Bir ohang ila aylagil romishe-
Ki, yetgay manga bir dam oromishi.

Navoiy, qilib Tengri koming ravo,
Sanga ro'zi etti ajoyib navo.

Uzot Tengri shukri navosig'a til,
Navo ortuq istar esang, shukr qil!

«Saddi Iskandariy»ning sharh va izohlari

I

1. Ushbu hamd bobida Xudoning sifatlari haroratli misrlarda vasf etiladi.

2. Tasavvufga asoslangan bu baytda «vujud», «jud» (birinchi misra) «jud», «vujud» (ikkinchi misra) so'zlari keltirilib, radd ul-ajuz mina-s-sadr san'ati ishlatilgan.

3. G'azzoliyning to'liq nomi Imom Abu Hamid ibn Muhammad bo'lib, u Xurosonning Tus shahrida 450 (1058/59)-yilda tug'ilgan. U dastlabki ma'lumotni Tusda oladi, so'ngra Nishopurga boradi. Bir qancha vaqt saljuqiy hukmdor

Nizomulmulk xizmatida bo'ladi va shu vaqtdan boshlab din va tasavvuf falsafasi bilan shug'ullandi. U Nizomulmulk topshirig'iga ko'ra, Bag'doddagi Nizomiya madrasasida to'rt yil ishlaydi. Keyincha bu vazifani ukasi Ahmadga topshirib, o'zi ilmiy ish bilan chuqur shug'ullanadi. Uning yirik asarlaridan biri «Kimi-yoyi saodat»da olimning diniy va falsafiy qarashlari aks ettirilgan. G'azzoliy 1111-yilning 19-dekabrida vafot etgan.

4. «Yetti ato» – yetti qat ko'k yoki yetti iqlim, «to'rt ano» to'rt fasl ma'nosida.

5. Bu baytda radd ul-ajuz mina-s-sadr san'atidan (birinchi misraning boshi va oxiri, ikkinchi misraning o'rtasida «kishi» hamda «oshiq» so'zlarini ishlatilgan holda) foydalanilgan.

II

1. O'z fikrini ravshan talqinlar orqali berish maqsadida iltizom (bir yoki bir necha so'zning qaytarilishi) san'atidan foydalanilgan.

2. Horun – Muso payg'ambarning akasi bo'lib, u Bag'dodda xalifalik qilgan.

3. Ashk – qadimgi Eronda o'tgan afsonaviy podshohlardan biri.

III

1. Bu joydagi «Kunt un-nabiy» – «Men payg'ambarman» deb boshlanadigan hadisga ishora.

2. Muso – yahudiy payg'ambarning nomi. «Tavrot» – yahudiylarning diniy kitobi Muso payg'ambarga nozil bo'lgan.

3. Dovud – afsonaviy payg'ambarlardan biri bo'lib, «Zabur» kitobi unga nozil qilingan.

4. Iso – islomiyatdan oldin o'tgan payg'ambarlardan biri. Nasroniylik dinining asoschisi, «Injil» kitobi unga nozil bo'lgan.

5. «Injil» – Iso alayhissalomga nozil bo'lgan va nasroniylarning muqaddas kitobi.

6. Makka – Saudiya Arabistoni g'arbida joylashgan shahar, musulmonlar haj qiladigan joy.

7. Yadulloh – Xudo qudratiga ishora.

8. Chin – Xitoy.

9. Arsh – ayvon, osmon, taxt. Ayrim manbalarda ta'kidlanishicha, Arsh to'qqizinchi ko'kdadir. Arsh butun olamlarni bag'riga olgan munavvar bir borliq – kulli makon. Arsh so'fiylar tasavvurida borliq va vujud. Arsh «nafsi kull» ham deyiladi. Arsh koinotning muazzam ruhi bo'lib, tajalli manbai, ya'ni ilohiy qudrat namunasi.

«Arshi muallo», «Arshi Rahmon», «Arshi ilohiy», «Arshi Yazdon», «Falaki a'zam» – bular Arshga qo'yilgan nomlardir. Qalb o'zining sir-sinoati, azamati va fayz mazhari bo'lgani uchun ba'zan Arshga hatto undan yuksak maqomga qiyoslanadi.

10. Jabroil – Alloh bilan payg'ambarlar o'rtasida vositachi bo'lib, vahiy keltirgan farishta.

11. Misradagi «me'roj nomi» iborasi Muhammad alayhissalomning ilohiy yuksaklikka, ya'ni Alloh huzuriga chiqqaniga ishora.

IV

1. Buroq – rivoyatlarga ko'ra, Muhammad alayhissalom «me'roj» kechasi ko'kka minib chiqqan otga o'xshash markab.

2. Bayt ul-haram – Makka shahridagi Ka'ba deb atalgan mashhur ziyoratgoh.

3. Atorid – Merkuriy sayyorasi (mifologiyada bu yulduz adiblarning homiysi hisoblanadi).

4. Zuhra – Cho'lpon yulduzi – Venera («osmon sozandasi» ma'nosida).

5. Rud – torli musiqa asbobi.

6. Bu baytda husni ta'lil (biror narsa yoki hodisaga g'ayri voqeiy, lekin shoirona sabab keltirish) san'ati ishlatilgan.

7. Bahrom – Mirrix (Mars) sayyorasi.

8. Mushtariy – Yupiter sayyorasi, munajjimlar bu sayyorani «Sa'di akbar» yoki «Falak qozisi» deb ataydilar, joyi oltinchi falakda, deyiladi.

9. Zuhul – Saturn sayyorasi.

10. Bu misraning ma'nosi: «Alloh pok, tirik (hamisha mavjud) va u o'lmaydi (abadiydir).

11. «G'oyatda kuchli» ma'nosida.

12. Ikkinchi misrada qo'shtirnoqqa olingan iboralar Muhammad (s.a.v.) me'roj voqeasi bilan bog'liq bo'lgan oyatlardagi so'zlardir. Bu so'zlar ishtirok etgan oyatning to'liq mazmuni shunday: «(Payg'ambarning) ko'zi (o'ng-u so'lga) og'gani ham yo'q, o'z haddidan oshgani ham yo'q. darhaqiqat, u (o'sha soatda) Parvardigorining buyuk oyatlarini (ya'ni u Zotning qudrati ilohiysiga dalolat qiladigan juda ko'p alomatlarni) ko'rdi» («Va-n-najm» surasi, 18–19-oyatlar).

V

1. «Ikkingizdin madad» deyilganda Sharqda mashhur xamsanavislar Nizomiy va Xusrav Dehlaviylar ko'zda tutiladi. Il'yos Yusuf o'g'li Nizomiy Ganjaviy 1141-yilda Ganj shahrida tug'ilgan. 1203-yilda vafot etgan, shoirning qabri ham o'sha yerda. Ulug' ozarbayjon shoiri Nizomiy lirika va birinchi navbatda dostonnavislikda yirik san'atkordir. Nizomiy Sharq adabiyotida to'ng'ich xamsanavis sifatida shuhrat topgan. Shoirning «Xamsa»si «Maxzan ul-asror» («Sirlar xazinasi»), «Xusrav va Shirin», «Layli va Majnun», «Haft paykar» («Yetti go'zal») va «Iskandarnoma» kabi dostonlarni o'z ichiga oladi. Nizomiy «Xamsa»si, o'z navbatida, «Panj ganj» nomi bilan ham ma'lumdir. Alisher Navoiy Nizomiyning bu asarini ko'pincha «Panj ganj» deb tilga oladi. Xusrav Dehlaviy – atoqli fors-tojik shoiri. Hayoti Hindistonda kechgan. Yaminiddin Abul Hasan Xusrav Dehlaviy 1253-yilda tug'ilgan, 1325-yil 27-sentyabrda Dehlida vafot etgan.

Xusrav Dehlaviy fors, urdu va arab tillarida asarlar bitgan. Nizomiy «Panj ganj»i an'anasi asosida «Xamsa» yaratgan shoiridir. Xusrav Dehlaviyning otasi Sayfiddin Muhammad kesh (shahrisabz)lik bo'lib, mo'g'ullar istilosi vaqtida Hindistonga

ko'chib ketgan edi. Dehli sultonlaridan Shamsiddin Eltutmish (1211–1236) unga amirlik unvonini bergan. Sayfiddin Muhammad mo'g'ullarga qarshi Hindistondagi janglarning birida halok bo'lgach (1261), yosh Xusravni bobosi Imodulmulk tarbiyalaydi. U 8 yoshida shayx Nizomiddin Avliyoga murid tushadi. Xusrav Dehlaviy keyinchalik shayx-ustoziga bag'ishlab «Afzal ul-favoyid» («Foydali so'zlarning afzalligi») va «Rohat ul-muhibbin» («Do'stlikning rohati») kabi asarlarini yozgan.

Amir Xusrav Dehlaviyning «Tuhfat us-sig'ar» («Yoshlik tuhfası», 1272), «Vasat ul-hayot» («Hayot o'rtasi», 1284), «G'urrat ul-kamol» («Kamolotning boshlanishi», 1293), «Baqiyat un-naqiya» («Saralarning sarasi», 1316), «Nihoyat ul-kamol» («Kamolot cho'qqisi», 1323) kabi devonlari bor.

U «Qiron us-sa'dayn» («Saodatli ikki sayyoraning yaqinlashuvi», 1289), «Miftoh ul-futuh» («G'alabalar kaliti», 1291), «Matla' ul-anvor» (1299), «Shirin va Xusrav» (1298), «Majnun-u Laylo» (1298), «Oinayi Iskandariy» (1299), «Hasht behisht» («Sakkiz jannat», 1301) kabi epik asarlarning muallifidir. Uning «Xamsa»si yuqorida nomlari tilga olingan keyingi besh dostonidan iboratdir.

Xusrav Dehlaviy «Xazoyin ul-futuh» («G'alabalar xazina»si, 1311), «Duvalroniy va Xizraxon» (1316), «Nuh sipehr» («To'qqiz osmon», 1318), «Tug'luqnoma» va «Tarixi Dehli» kabi tarixiy besh risoladan iborat «E'jozi Xusrav» («Xusrav mo'jizalari», 1319) nomli ilmiy asarlarning ham muallifidir. Badiuzzamon Xurosoniyning yozishicha: «Shoirlardan hech biri o'zidan keyin Amir Xusravchalik ko'p she'r qoldirmagan».

2. Xizr – afsonaga ko'ra, «obi hayvon» («tiriklik suvi»)ni izlab topgan va undan ichib, abadiy tiriklikka erishgan payg'ambar. Navoiy Nizomiy va Xusrav Dehlayilarning o'ziga Xizrdek rahnamo bo'lishlarini istaydi.

3. Yoshlikdan Nizomiy va Xusrav Dehlaviy asarlarini sevib o'qigan Navoiyda ulardan olingan taassurot katta-katta asarlar yaratish fikrini uyg'otganligi bu baytda e'tirof etilgan.

4. To'rt oromgoh – «Xamsa»ning dastlabki to'rt («Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ayi sayyor») dostonlaridir.

5. Bir, ikki, uch kishi – Nizomiy, Xusrav va Ashraf.

6. Qorun – afsonaviy obraz. Katta boylikka ega bo'lgan.

7. Skandar – Iskandarning, vazn talabiga ko'ra, qisqartirilgan shakli.

VI

1. Alisher Navoiy badiiy adabiyotning asosiy xomashyosi va quroli bo'lgan so'zga katta e'tibor bergan. Navoiy «so'z»ni o'z asarlarida ko'p ma'noda ishlatadi. Navoiy «Xamsa»si-ning deyarli hamma dostonlarida («Farhod va Shirin» bundan mustasno) «So'z ta'rifida...» atamasi bilan maxsus bob («Hayrat ul-abror»da XIV, «Layli va Majnun»da V, «Sab'ayi sayyor»da V, «Saddi Iskandariy»da VI) yaratgan. «Xamsa»dagi dostonlarning Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiyga bag'ishlangan boblarida ham so'zning qudrati, ta'siri va mohiyati haqida keng to'xtaydi.

«Hayrat ul-abror»da:

Ham so'z ila elga o'lumdin najot,

Ham so'z ila tonib o'lik tan hayot, –

desa, «Saddi Iskandariy»da:

O'lukka gar andin erur joyi pok,

Va lekin tirikni ham aylar halok, – deydi.

2. Bahri Ummon – Ummon dengizi.

3. Dami Isaviy – an'anaviy afsonalarga ko'ra, Iso payg'ambar o'z nafasi bilan o'liklarni tiriltirish qudratiga ega bo'lgan. Bu yerda o'shanga ishora qilinadi.

4. «Ehtimol, uning hamrohi Jabroil (Ruh ul-quds) bo'lgandir yoxud bu kelgan Iso (Ruhullah) payg'ambarning nafasi kabi o'luklarni tiriltiradi».

5. Takrir san'ati ishlatilgan bu baytda har uchala «kutub» – kitob so'zining ko'pligini bildiradi.

6. Nodiri fard – Nizomiy Ganjaviyga nisbatan ishlatilgan.

7. Besh ganj – Nizomiyning «Panj ganj» deb atalgan «Xamsa»siga ishora.

8. Aning – Nizomiy Ganjaviy, muning – Xusrav Dehlaviy.

9. Ashraf – XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan hamda «Xamsa» yaratgan shoirlardan bo'lib, uning to'liq ismi – Ashraf ibn Shayxulimom Abu al-Husayn ibn al-Hasan al-Marog'iy at-Tabriziydir. Alisher Navoiy «Majolis un-nafois» asarida Ashraf haqida ma'lumot berib deydi: «Mavlono Ashraf – darveshvash va nomurod-sheva kishi erdi. Va kiyiz burk ustina qurchuq chirmar erdi. Va el bila dog'i omizishi oz erdi. Ko'prak avqot «Xamsa» tatabbu'ig'a sarf qilur erdi, to ul kitobni tugatur tavfiqi topti. Voqean, o'z xurdi holig'a ko'ra, yamon bormaydur. Afv fazi-latida «Xamsa»sidin bu bayt yaxshi voqe' bo'lubturkim:

Va nazdi kase k-o' ba donish mehast,
Zi mujrimkushi jurm baxshi behast...

(Mazmuni: Bilimda ilg'or bo'lgan kishi qoshida gunohkorni o'ldirgandan ko'ra, gunohidan o'tish yaxshidir)).

VII

1. Nuriddin Abdurahmon Jomiy – 1414-yilning 7-noyabrida Xurosonning Jom shahrida shayxulislom – Nizomid-din Ahmad oilasida tug'ilgan. U maktab tahsilidan keyin, Hirot-dagi Dilkash madrasasida, Mavlono Junayd qo'lida, keyinroq Shahobiddin Muhammad Jojarmiy va Aloiddin Ali Samarqan-diylardan ta'lim olgan.

Abdurahmon Jomiy Samarqandga kelib Qozizoda Rumiy darslariga qatnashgan. U filologiya, falsafa, matematika, astro-nomiya, huquq kabi fanlar bilan chuqur shug'ullangan. Din va tasavvufni sinchkovlik bilan o'rgangan. Jomiy Bahoud-din Naqshbandiy ta'limoti ta'sirida bo'lgan Shayx Sa'diddin Koshg'ariydan tasavvuf bo'yicha ta'lim oladi.

Abdurahmon Jomiy 1492-yil 8-noyabrda Hirotida vafot et-gan. Abdurahmon Jomiyning «Fotihat ush-shabob» («Yigitlik

ibtidosi». 1479), «Vasat ul-iqd» («Oʻrtacha marvarid shodasi», 1489), «Xotimat ul-hayot» («Hayot xotimasi», 1491) kabi devonlari maʼlum. Adib «Silsilat uz-zahab» («Oltin zanjir», 1472), «Salomon va Absol» (1480-81), «Tuhfat ul-ahror» («Hur kishilar tuhfası», 1481-82). «Sabhat ul-abror» («Yaxshi kishilar tasbihi», 1482-83), «Yusuf na Zulayxo» (1483), «Layli va Majnun» (1483), «Xiradnomayi Iskandari» (1485) kabi dostonlarning muallifidir. Shoir mazkur yetti dostonni birlashtirib, «Haft avrang» («Yetti taxt») nomini bergan. Shuning uchun ham uning bu dostonlar majmuasi koʻproq «Haft avrang» nomi bilan mashhur boʻlgan.

Jomiyning «Bahoriston» asari ham maʼlum. Shoir adabiyotshunoslik sohasida «Risolayi aruz», «Risolayi qofiya», «Risolayi muammo» kabi asarlar yaratgan. Adib tasavvuf va falsafaga oid «Naqshi fusus» («Javohirlar naqshi»), «Naqd un-nusus» («Asosli tanqid»), «Ashiʼat ul-laʼmaot» («Shuʼlalar ziyosi»), «Nafahot ul-uns» («Doʻstlik nafasi») kabi asarlarning ham muallifidir.

2. Birinchi misra oxiridagi «tuhfa» soʻzi Abdurahmon Jomiy «Xamsa»sining birinchi dostoni – «Tuhfat ul-ahror»ga ishora. Ikkinchi misradagi «tuhfa» – sovgʻa maʼnosida ishlatiladi.

3. «Subha» – Jomiy «Xamsa»sidagi dostonning qisqartirilgan nomi.

4. Jomiyning «Yusuf va Zulayxo» dostoniga ishora.

5. «Layli va Majnun» – Jomiy asari.

VIII

1. Radd ul-ajuz mina-s-sadr sanʼati ishlatilgan bu baytning mazmuni: «Vujud sajdan bunday foydalar koʻrsa, sajda qilmaganlarni bevujud desa boʻladi».

2. Ikki baytning mazmuni: «Avval gʻazal aytishga qasd qilib, jahon ichiga ulugʻ qiyomat soldim. Sogʻ odamlar buni oʻqigan vaqtlarida, olamda qiyomat kunini koʻrganday boʻladilar».

3. Bunday kichik ishga hech qanoatlana olmadim, ko'nglimda doimo ulug' muddao – orzu, maqsad (epik asarlar yozish) bor edi.

4. Ul – ya'ni Xudo.

5. Bu bayt Toshkentda 1949-yilda nashr etilgan shoir «Tanlangan asarlar»ining V kitobida (27-bet) quyidagicha berilgan:

Chu hotif menga bu nido ayladi,
Sen etgan adoni ado ayladi.

6. Navoiy baytning birinchi misrasida «yetib to'rti itmom-g'a» deganda yaratayotgan «Xamsa»sining to'rt dostoni («Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ayi sayyor»)ni ko'zda tutgan bo'lsa, ikkinchi misrada «biri yetmamish erdi» deganda hali yozib tugallanmagan («Saddi Iskandariy») dostonini ko'zda tutmoqda.

7. Nazm elining shahi – Abdurahmon Jomiy ko'zda tutilmoqda.

8. Baytdagi «alar» Nizomiy va Xusrav Dehlaviy bo'lib, «bu bir» deyilganda Jomiy nazarda tutilgan.

9. Bu so'zni «xush» shaklida yozsalar ham, «xash» o'qib, «kash» bilan qofiyadosh qilish odat bo'lgan.

IX

1. Shohi G'oziy – Navoiy o'z asarlarida Husayn Boyqaroni ko'pincha shu unvon bilan yuritadi.

2. Ul iki uy – Jannat bilan do'zax.

3. Sulton Husayn – Sulton Husayn Boyqaro 1418-yili tug'ilgan, 1469-yili Hirotda taxtga o'tirib, 37 yil hukmronlik qilgan. U Husayniy taxallusi bilan g'azallar yozgan. Alisher Navoiy «Majolis un-nafoys»ning unga maxsus bag'ishlangan 8-majlisida Husayniy g'azallariga yuqori baho beradi. Sulton Husayn Boyqaro Alisher Navoiydan 5 yil keyin, 1506-yili Hirotda vafot etgan.

4. Mazmuni: «Uning otiga taqdir – Tangri ehsoni doim bo'lsin va Tangri uning shohligini doimiy qilsin deb yozgan».

5. Dashti Qifchoq – Sirdaryoning quyi oqimi va Balxash ko‘lidan Dnepr daryosining quyi oqimigacha bo‘lgan hududning XI–XVI asrlardagi nomi. Dashti Qipchoq atamasini dastlab Nosir Xusrav (1003–1088) qo‘llagan, shundan boshlab arab va fors tillaridagi asarlarda uchraydi. V. V. Bartoldning aniqlashicha, Dashti Qipchoq aholisi (Sharq manbalarida – qipchoqlar, rus solnomalarida – poloveslar, Vizantiya tarix kitoblarida qo‘monlar) ko‘chmanchi va yarimko‘chmanchi bo‘lib, chorvachilik va ovchilik, daryo, ko‘l yoqalarida yashagan aholi dehqonchilik, shaharlar (Saroy Botu, Saroy Berka, O‘rdu Bozor, Sig‘noq, Arquq)dagi aholi esa hunarmandchilik va savdo-sotiq bilan shug‘ullangan.

6. Bu va keyingi baytlarda kelgan «aning», «ul» – Iskandarni bildirsa, «muning» – Husayn Boyqaroni anglatadi.

7. Birinchi «rost» – o‘ng ma‘nosida, ikkinchisi esa, musiqa kuylaridan birining nomi.

X

1. Sulton Badiuzzamon – Sulton Husayn Boyqaroning katta o‘g‘li, Siyston va Balx viloyatlarining hokimi (1496–1505). U 1314-yilda Istambulda vafot etgan.

2. Bu baytda tavze’ (bir xil tovushga ega so‘zlar, ayni paytda «q» tovushi) hamda tasdir (bir so‘zni ikki-uch yerda berish) san‘atlari ishlatilgan.

XI

1. Odam Ato – ilk inson va payg‘ambar. Qur‘oni Karimda Odam ismi 25 oyatda keltirilgan. Mumtoz adabiyotda, jumladan, Navoiy she‘riyatida Odam (a.s.)ning aziz va mukarram qilib yaratilgani, amri Ilohiy bo‘lgani sababli farishtalarning unga sajda qilgani, Shaytonning kibr qilib unga sajda qilmagani va Ilohiy dargohdan haydalgani zikr etiladi. Shuningdek, Odam (a.s.) jufti – Momo Havvo bilan Shaytonning makriga uchib, man’ qilingan daraxt mevasini

yegani va jannatdan quvilib yerga tushgani, tavbasi tufayli Alloh taolo tomonidan afv etilgani kabi voqealar Navoiy asarlarida turli munosabatlar bilan talmeh sifatida keltiriladi.

2. Muhammad – Muhammad ibn Abdulloh (570–571, Makka – 632.08.06. Madina) – payg‘ambarlar silsilasidagi eng so‘nggi payg‘ambar. Muhammad payg‘ambar (s.a.v.) hayoti islom tarixiga oid ishonchli manbalarda hamda siyarlarda batafsil yoritilgan. Navoiy «Xamsa»sidagi bir qator na‘tlar Muhammad payg‘ambarlar (s.a.v.)ga bag‘ishlangan. Ularda payg‘ambarimiz (s.a.v.)ning sifatleri, shafolat va me‘roj mo‘jizalari, nuri muhammadiya to‘g‘risidagi ta‘limot hamda ul zotning «Makorimi axloq» («Olijanob xulqli») ekanligi shoirona talqin qilingan.

3. Mazmuni: «Tangri uni payg‘ambarlarning boshlig‘i qildi va payg‘ambarlik masnadiga o‘tqazdi».

4. «Nizom ut-tavorix» («Tarixlar nizomnomasi») – XIII asrda o‘tgan Nosiriddin Abu Said ibn Abdulloh Bayzaviy asari. Bu asar qadimiy Eronning umumiy tarixi bo‘lib, unda Odam Atodan to eramizning 1265-yiligacha bo‘lgan davr qamrab olinadi.

5. Peshdodiy, Kayoniy, Ashkoniy, Sosoniy – Eronning afsonaviy va tarixiy sulolalari nomlari. Navoiy bu to‘rtala sulolaning hukmronlik yillari 4336 yil-u olti oy davom etganligini xabar qiladi.

6. Kayumars – qadimgi Eronning afsonaviy podshohlardan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da shunday deb yozadi:

«Tarix ulamosi ittifoqi bila, birovkim, avval saltanat qildi, Kayumars erdi... Har taqdir bila podshohlik qoidasi andin burun yo‘q erdi. Bu qoidani ul tuzdi. Dag‘i avval kishikim, shahr bino qildi, ul erdi... Ming yashadi va lekin umrining oxirida qirq yil saltanat qildi. Dag‘i Siyomak o‘g‘li Hushangnikim, nabirasi erdi, valiahd qilib, vafosiz jahong‘a vido‘ etti».

7. Hushang – Ajam podshohlarining to‘ng‘ich sulolasi – peshdodiylarga mansub. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Hushang xiradmand va odil va olim podshoh erdi va «Jovidoni xirad» otlig‘ kitobni amali hikmatida ul tasnif qildikim, Ma‘mun xalifa vaziri Hasan Sahl andin biror

nima topib, arab tiliga tarjima qilibtur... Va temurni toshdan ul chiqardi... Yerga farsh ul soldi va tulku va os va tiyin terisin ul kiyarga qobil qildi... Doim tog'larda ibodat qilur erdi. Tavorix-da mundoq musbatdurkim, devlar ani sajdada topib, tosh bila boshin yanchib o'lturdilar».

8. Tahmuras – peshdodiy shohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Tahmuras otasi Hushangning chin valiahdi erdi, aning o'rnida saltanat taxtida o'lturdi va xaloyiq rioyatig'a va mamolik himoyatig'a jidd bila mashg'ul bo'ldi. Va aning zamonida azim qahat voqe' bo'ldi... Va ro'za tutmoq andin sunnat qoldi. Va ul bino qilg'on shahrlar: Marvda Kuhandiz va Xurosonda Nishopur va Isfahonda Mahriz va Soriyya... Va aning zamonida qattiq vabo bo'ldi. Har kimning bir sevar kishisi bor ersa erdi, aning suratin yasab, aning bila xursand bo'lur erdi, to butparastliqqa munjar bo'ldi. Va Tahmuras o'ttuz ikki yil mulk surdi».

9. Nishopur, Marv, Sipohon – qadimgi shaharlar.

10. Jamshid – Eronning qadimgi afsonaviy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Ba'zi ani Tahmurasning qardoshi debturlar va ba'zi qardoshining o'g'li. Chun saltanatqa o'lturdi, jahon mulkin adl va dod bila tuzdi... G'arib ixtirolar qildi. Va ul jumladin sipohiylik aslihasidur... Sinon va harba va pichoq... ul yasadi. Va hammom bino qildi va g'avvoslig' xayol qildi... Va saltanatining zamoni yetti yuz yilg'acha bo'ldi... Zahhok ...ani tutub, arra bila ikki bo'lub, jismin pora-pora qildi».

11. Zahhok – Eronning afsonaviy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Zahhok binni Marodis chun Jamshid qatlidin so'ng Pors taxtin oldi, zulm-u sitam og'oz qildi... Faridun ani jazosig'a yetkurdi. Zahhok saltanati ming yil erdi». Zahhok – Firdavsiy «Shohnoma»sida ham tasvirlangan.

12. Faridun – afsonaviy peshdodiy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Faridun yaxshi axloqliq, olim va odil podshoh erdi... Aning uch o'g'li bor erdi: ulug'i Salm, o'rtonchisi Tur, kichigi Eraj. Mamolikni

uchovga qismat qildi... Faridunning podshohligi besh yuz yil erdi...»

13. Manuchehr – Eronning afsonaviy peshdodiy podshohlaridan. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Manuchehr Erajning qizining o'g'li erdi... Va ul odil podshoh erdi. Furot orig'in ul qozdi va Iroqqa su eltti... Va ko'prak dehqonlik ziynat-u zebin ul arog'a keturdi... Manuchehr yuz yigirma yil podshohlig' qildi».

14. Navdar – qadimiy Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da u haqda: «Navdar Manuchehrning o'g'lidur. Otasidin so'ngra mulk anga yetti. Ammo ul ayyosh va beparvo kishi erdi. Manuchehr qo'yg'on qoida va rusumni tuza olmadi va mulk va sipohig'a xalal yo'l topti. Afrosiyob cherik tortib kelib, ani tutub o'lturdi. Va o'n ikki yil Eron mulkida turub, buzug'luq qildi. Va ul nav'kim, oz yerda obodonliq qoldi. Ba'zi tavorixda Navdarni «Sehri Narimon» debturlar. Va podshohlig'in ba'zi olti yil va ba'zi ikki yil bitibturlar», deb yozadi.

15. Afrosiyob – qadimgi Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub shoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning haqida quyidagilarni yozadi: «Oni ba'zi debturlarkim, Pushang binni Tur binni Faridun o'g'lidir. Va ba'zi aning nisbatin Kayumarsg'a yetkurubturlar. Ammo burungi (binni Faridun) durustroqdur. Chun Navdarni o'lturdi, Eron mulkini andoq buzdiki, oz yerda ma'murluq qoldi, yig'ochlarni kesti va imoratni yiqti va korizlar bila bulog'larni ko'mdi. Va ul fursatta Somi Narimon o'tub, o'g'li Zol Rustam otasi aning ta'ziyatig'a mashg'ul erdi, ba'zi debturlarkim, Zol ul kuchi bila sipoh orosta qilib, oni Eron mulkidin chiqordi. Ba'zi debturlarkim, Zob binni Tahmospkim, Manuchehr nabiralaridindur, xuruj qilib, ul aning bila urushur yarog'in topmay, yuz uyurub o'z mulkiga azimat qildi. Afrosiyob podshohlig'i o'n ikki yil erdi».

16. Zob Tahmosp – qadimiy Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub podsho. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam» asarida uning haqida to'xtalib, quyidagilarni yozgan: «Zob binni Tahmospni Zav ham debturlar. Nasabi yuqori o'tti.

Odil podshoh erdi. Ko'p vaqt Eronda Afrosiyob buzg'on yerlarning islohiga mashg'ul bo'ldi, yuz obodonliqqa qo'ydi, Derlarkim, yetti yil raiyyatdin xiroj olmadi. Va ba'zi xazoyinkim, Manuchehr va Navdardin qolib erdikim, Afrosiyob qilo'i hisonatidin iliklay olmadi, ul xazoyin bila yetti yil Zob Tahmosp saltanat asbobin tuzub, maosh o'tkardi. Va Zol binni Som anga xidmatlar qildi va buzuv mamolikni tuzarda madadlar berdi. Va Zob ikki rudxonakim, Zobin derlar, Iroq mulkida chiqardi... Va o'z hayoti zamonida saltanatni Girshospqa musallam tutti. Aning podshohliqin Banokatiy besh yil debtur. O'zga tavorixda o'ttuz yildur».

17. Girshosp – peshdodiylar sulolasiga mansub podshohlardan. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam» kitobida Girshosp haqida quyidagicha ma'lumot beradi: «Girshospning onasi ibni Yamin binni Ya'qub alayhissalomning qizi erdi va otasi Zob binni Tahmospning qardoshi erdi. Ko'prak tavorixda Rustami dostonni aning naslidin debturlar. Ammo faqir qoshida bu qavl yiroqroq ko'rinur, nevchunkim, Zolkim, Rustamning otasidur, aning qoshida sipohsolor erdi va Girshospni «Guzida»da, balki, xeyli tavorixda Manuchehr nabiralarig'a chiqaribturlar. Va Rustamni Som binni Narimon binni Atrut binni Obting'a yetkurubturlar, vallohu a'lam. Girshosp chog'ida Afrosiyob yana cherik tortib Erong'a kelib, Girshosp bila masof tuzub, razm qildi. Afrosiyob urushida Girshosp favt bo'ldi va Zoli Zar Zobulistondin cherik tortib kelib, Afrosiyobni Erondin chiqardi. Va Girshospning saltanati zamomida ixtilofdur: «Nizom ut-tavorix» va Banokatiyda yigirma yildur, «Guzida» bila «Muntaxab»da olti yil, ba'zida besh yil ham bor...»

18. Ajam – bu yerda Xuroson va Movarounnahrda mashhur qadimiy kuylardan birining nomi.

XII

1. Kayqubod – Eronda hukm surgan kayoniylar sulolasining dastlabki afsonaviy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni bir yuz yigirma yil hukm surgan, deydi.

2. Rustam – Eronning mashhur afsonaviy qahramoni. Afsonalarga ko‘ra, Zolning o‘g‘li bo‘lgan Rustam Kayqubod va Kaykovuslar zamonida yashagan va mashhur qo‘shin boshlig‘i bo‘lgan.

3. Kovus – afsonalarga ko‘ra, Kayqubodning nabirasi. Kovus Eronning afsonaviy kayoniy sulolasidan bo‘lgan podshohlardan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da Kovus yuz ellik yil podshohlik qilganligini yozadi.

4. Gudarz – Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning to‘liq ismi Giv binni Gudarz Kashnod ekanligini aytadi. Eronning afsonaviy qahramonlaridan birining nomi.

5. Tus – Eronning afsonaviy qo‘shin boshliqlaridan biri. U Kayxusravga xizmat qilganligi to‘g‘risida Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da ma’lumot beradi.

6. Siyovush – afsonaviy Kaykovusning o‘g‘li. Siyovush haqida Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «...Kaykovusning o‘g‘li bor erdi, Sudobadin o‘zga anodin Siyovush otlig‘kim, Yusuf alayhissalomdin so‘ngra aningdek jamil yigit yo‘q erdi... Va ani Rustam asrab erdi, tarbiyat topib erdi. Sudoba, o‘gay onasi anga oshiq bo‘lub erdi, andin kom hosil qila olmay, o‘z qo‘rqunchidin Kaykovus qoshida ani o‘zi bila badnom qilib chaqti va ul o‘z baroati uchun o‘tqa kirdi. Chun ul tuhmatdin muarro erdi, o‘tdin oseb topmadi va atosining xato royi va talavvun mizojidin vahm qilib, Turong‘a Afrosiyob qoshig‘a bordi. Afrosiyob anga e‘zoz va ikrom qilib, qizin berib, Turkiston viloyatin berdi. Ammo Girsiyuzning hasaddin sioyat qilg‘oni bila tahqiq qilmay, ani begunoh o‘lturdi va aning borasig‘a ajab hayf yuzidin zulm bordi...»

7. Kayxusrav – qadimgi Eronning afsonaviy podshohlardan biri bo‘lib, Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Siyovushning o‘g‘li, Kaykovusning nabirasi ekanligi haqida ma’lumot beradi.

8. Rustami Zol – Rustamning otasi.

9. Luhrosp – Eronning qadimiy kayoniylar sulolasiga mansub afsonaviy podshohlardan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da Luhrosp haqida yozadi: «Luhrosp binni Avrand Kaykovusning inisining o‘g‘lidir. Dor ul-mulki Balx erdi.

Olamning ko'prak mulkin ochti. Ammo chun otalari saltanat qilmaydur erdilar va Kayxusravning o'g'li yo'q jihatidin mulkni anga berganda, elga qatig' keldi. Chun ul bu ishni angladi, el bila andoq borishtikim, borchani tiladilar... Chun Luhrosp taxtni Gushtospqa topshirdi va o'zi Balxda ibodatqa mashg'ul erdi. Gushtosp ba'zi bilod fathig'a mashg'ul erkanda, Arjasp kelib Balxni olib, Luhrospni o'lturdi va Luhrospning podshohlig'i yuz yigirma yil erdi».

10. Balx – Shimoliy Afg'onistonda, hozirgi Mozori Sharif g'arbidagi ko'hna shahar. Miloddan avval VII asrdan ma'lum. Balx tarixda «ummul bilod» («shaharlar onasi») deb yuritilgan. Yunonlar Balxni «Baqtra» deb ataganlar.

11. Buxtunnasr – Luhrospning afsonaviy lashkarboshilaridan biri.

12. Girshosp – «Tarixi muluki Ajam»da Gushtosp tarzida berilgan: «Chun Luhrosp taxtni Gushtospqa topshurdi va o'zi Balxda ibodatqa mashg'ul erdi... Gushtosp Halab mulkida taxtqa o'lturdi, va Zardusht aning zamonida paydo bo'ldi. Va Gushtosp osoridin Samarqand qo'rg'oni va devorikim, Eron va Turon orasig'a tortilibtur, va Naso shahri va Bayzo shahrikim, base akobir va ashrof andindurlar. Va saltanati yuz yigirma yil erdi».

13. Zardusht – qadimgi Eronda Gushtosp zamonida o'tparastlik dinining asosini qurgan kishi (bu din zardushtiylik nomi bilan mashhur bo'lgan).

14. Majus – otashparastlik.

15. Bahman – qadimiy Eronning kayoniylar sulolasidan bo'lgan Luhrospning nabirasi, Isfandiyorning o'g'li. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Bahman podshoh bo'lg'ondin so'ngra adl oyin qildi, Bahmanning otasi Tolut naslidin erdi va harami Archion binni Sulaymon alayhissalom qizidin ikki o'g'li bor edi: Soson va Dorob. Uch qizi bor edi: Humoy va Farang va Bahmando'st. Soson zohid va muttaqiy kishi erdi. Mulkka parvo qilmadi, go'sha tutti. Humoyni, «Humonni» ham debturlar, Bahman o'z aqdig'a kiyurub erdi. Mavt marzida tojni aning qorniga quydikim, Dorobqa homila erdi... Ba'zi debturlarkim, Bahman podshohlig'ini yo

Humoyg'a berdi, yo tojni andin tug'ar farzandga havola qildi. Va podshohlig'ining zamoni yuz o'n ikki yil erdi.

16. Zobuliston – qadimiy Eron viloyatlaridan birining nomi. Afsonaviy qahramon Rustam ko'pincha shu yerda yashagan.

17. Humoy – Eronning afsonaviy podshohlaridan Bahmanning xotini. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da u haqida quyidagilarni yozadi: «Humoy roy va xiradlig' xotun erdi. Bahmandin so'ngra taxtqa o'lturdi... Va Humoyning saltanatining muddati o'ttuz yil erdi va osori Istaxrda Hazorsutun erdikim, ani Iskandar buzdi va ba'zi Chihilminorni ham anga mansub qilibturlar. Va Samara shahrikim, «Jarbodqon» derlar ham, ul bino qildi».

18. Doro – Eronda o'tgan peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiyning «Tarixi muluki Ajam» asarida Dorob deb berilgan va uning sababini batafsil tushuntirgan: «Humoy... chun homila erdi, vaz' haml qildi va saltanat hubbi qo'ymadikim, o'g'lini podshohliqqa mansub qilib, o'zi anga muhofazat qilg'ay. Ani bir sanduqqa solib qiyr bila mahkam qilib, daryoga soldi. Debturlarkim, bir gozur ilikig'a tushub, ani farzandchilay asrab tarbiyat qildi... Gozur ani suda topqan uchun Dorob ot qo'yub erdi...

Dorob chun Humoy o'mig'a taxtqa o'lturdi, adl va dod pasha qildi. Va ul xiradmand va pahlavon va xo'bsurat podshoh erdi... Va aning saltanatini ba'zi oltmish yil, ba'zi ellik ikki yil dedilar».

19. Doroyi Doro – peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozadi: «Doro binni Dorobni otasi Dorob chun valiahd qilib erdi, otasi o'mig'a podshoh bo'ldi. Chun zolimtab' kishi erdi, zulmidin ulug' el ozurda bo'ldilar... Va Doroning podshohlig'i o'n to'rt yil erdi».

20. Pahlaviy – bu o'rinda O'rta Osiyo xalqlari orasida mashhur bo'lgan qadimiy kuylardan birining nomi.

XIII

1. Iskandar, Iskandar Zulqarnayn – Sharq xalqlari adabiyotida keng tarqalgan obraz. Bu obrazning paydo bo'lishi

tarixiy yunon sarkardasi Aleksandr Makedonskiy faoliyati bilan bog'liq. Iskandar Qur'on suralarida eslangan Zulqarnayndir. U Sharqdagi musulmon xalqlari orasida mashhur. Iskandar haqidagi ilk ma'lumot X asr tarixchilari Hamza ibn Hasan al-Isfahoniy, Dinovariy, Tabariylarning asarlarida, keyinroq Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» kitobida uchraydi. Badiiy asarlarda, jumladan, Abu Ali Muhammad ibn Muhammad Bal'amiy asarida Iskandar salbiy obraz sifatida berilgan bo'lsa, Firdavsiyning «Shohnoma», Nizomiyning «Iskandarnoma», Amir Xusrav Dehlaviyning «Oinayi Iskandariy», Abdurahmon Jomiyning «Xiradnomayi Iskandariy» asarlarida Iskandar obrazi fotih, olim, faylasuf va payg'ambar tarzida tasvirlangan.

Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da Iskandar haqida afsona, rivoyat va tarixiy asarlardan kelib chiqib fikr yuritadi. «Saddi Iskandariy» dostonida esa Iskandarning ideal obrazini yaratib, uni shoh va olim sifatida talqin etadi.

2. Ashki Doro – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub afsonaviy podshoh. Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da xabar berishicha, hokimiyatni Abtahshi Rumiyan (uni o'ldirib) olib, Eronda uch yil hukmdorlik qilgan.

3. Ashki Ashkon – afsonaviy Ashki Doroning o'g'li bo'lib, Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da Ashki Ashkon yigirma yil podshohlik qilgan, deydi.

4. Bahromi Shopur – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasidan bo'lgan afsonaviy podshohlardan biri. U otasi (Ashki Ashkon)dan keyin o'n bir yil taxtda o'tirgan, deydi Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da.

5. Yalosh ibni Bahrom – Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshohning nomi. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Bahrom binni Shopurning valiahdi bo'lganligi hamda o'n besh yil podshohlik qilganligini hikoya qiladi.

6. Hurmuz ibni Yalosh – ashkoniylar sulolasi podshohlari-dan. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni otasi (Yalosh ibni Bahrom)ga noyib bo'lib, o'n to'qqiz yil podshohlik qilganligini xabar beradi.

7. Narsi ibni Yalosh – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub boʻlgan afsonaviy podshoh.

8. Feruzi Hurmuz – ashkoniylar sulolasiga mansub boʻlgan podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da: «...saltanati zamoni yetti yil erdi», deydi.

9. Yalosh ibn Feruz – ashkoniylar sulolasiga mansub boʻlgan shoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da: «Hunar ahlin sevar erdi va aning zamonida hunar ahli aziz boʻldilar va hunarlar takmil topti... va aning podshohlig'i qirq yil erdi», deydi.

10. Xusrav ibn Yalosh – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub boʻlgan podshohlardan biri.

11. Yaloshi Yalosh – ashkoniylar sulolasiga mansub boʻlgan podshohlardan biri.

12. Ardavoni Yalosh – ashkoniylar sulolasidan boʻlgan podshoh.

13. Ardavon ibni Ashg'on – qadimiy Eronda ashkoniylar sulolasidan boʻlgan podshoh.

14. Gudarzi Ashg'on – qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasidan boʻlgan podshoh.

15. Ardavon – Eronning ashkoniylar sulolasidan boʻlgan podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Arduvon binni Yalosh tarzida qalamga olib quyidagicha yozadi:

«...ashkoniylarning so'ngg'i podshohi erdi, azamat va tammuli va mulking vus'ati ul tabaqadagi salotindin ortti. Va mulki tavoyifdin ko'pin ul maqhur qilib, mulkin oldi va o'ziga munqod qildi. Va oxir ul-amr Ardasher Bobak ani oradin chiqorib, mulk ashkoniylardin sosoniylarg'a intiqol topti...»

XIV

1. Ardasher ibni Bobak – sosoniylar sulolasidan boʻlgan birinchi podshoh. «Tarixi muluki Ajam»da u quyidagicha xarakterlanadi: «Har taqdir bila Ardasher Bobak sosoniylarning avvalg'i podshohidur. Va ul Soson binni Bahman nabirasidur. Va aning sharhi budurkim, chun Bahman Humoyni valiahd

qildi, Sosonkim, o'g'li erdi, go'sha tutti, andoqkim, mazkur bo'ldi... Sosondin bir o'g'ul qolib erdi, aning oti ham Soson erdi, mutavoriy va maktum yurur erdi.

2. Shopur bin Ardasher – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Ardasher Bobakning o'g'li.

3. Hurmuz – qadimiy Eronning sosoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podsho.

4. Bahromi Hurmuz – sosoniylar sulolasiga mansub shoh. «Tarixi muluki Ajam»da Alisher Navoiy «Bahrom binni Hurmuz» deb bergan. Navoiy yozadi: «Bahrom binni Hurmuz otasi Hurmuz vasiyati bila podshoh bo'ldi va Moniy naqqoshning, millatikim, zindiq erdi, aning zamonida shoye' bo'ldi. Va ko'p xaloyiq anga firifta bo'ldilar va aning dinig'a kirdilar. Atbo'i qolin bo'ldi va bu Bahrom xudoparast erdi va xiradmmand podshoh erdi. Tiladikim, Moniyning millatin daf' qilg'ay. Avval ani umidvorlig'lar bila musohib va mulozim qildi va atbo'in o'zidin vahmsiz qildi, to barcha zohir bo'ldilar. Andin so'ngra ulamoni yig'ib, aning bila bahsqa soldi va ulamo ani yaknafar qilib, kufzni anga sobit qildilar. Bu hujjat bila Moniyning terisin so'ydurub, somon tiqtirdi va atbo'in qatl etti... Va Bahromning zamoni va muddati uch yil va uch oy erdi».

5. Bahromi Bahrom – sosoniylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy uni «Tarixi muluki Ajam»da Bahrom binni Bahrom tarzida ataydi.

6. Bahromi Bahromi Bahrom – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. «Tarixi muluki Ajam»da «Bahrom binni Bahrom binni Bahrom» deb berilgan. Navoiy yozadi: «Ota va abuka otin anga qo'yidilar va lekin ani shahanshoh, dedilar. Bu laqab bila shuhrat tutti va, avval kishikim, bu laqab topti, ul erdi. Sha'ni arjumand va axloqi dilpisand podshoh erdi, axloqi elga marg'ub va atvori ulusqa matlub. Zulm binosin buzdi va adl asosin tuzdi... Va ul to'rt oy mulk surdi...»

7. Narsi – sosoniy podshohlardan biri. «Tarixi muluki Ajam»da uning to'liq ismini Narsi binni Bahrom, deb keltiriladi.

8. Hurmuzi Narsi – sosoniy podshohlaridan Narsi binni Bahromning o'g'li. «Tarixi muluki Ajam»da Hurmuz bin-

ni Narsi deb berilgan va u quyidagicha xarakterlangan: «Ul bag'oyat mutajabbir va mutavahhish kishi erdi. Saltanatidin burun bu sifotin el bilib, andin haroson edilar... Bir kun g'oyat xudpisandlig'idin bir hakimdin so'rdikim, maning af'ol va sifotimg'a ne nima keraklikdur?.. Hakim mundoq javob berdikim, xaloyiqqa hokim va sohibi ixtiyor bo'lg'ondek o'z nafsingg'a ham hokim va sohibi ixtiyor bo'lmoq sanga keraklikdur. Ul bu so'zdin, chun zoti javhari bor erdi, g'aflat uyqusidin seskanib, o'z qilig'i tegrasiga uyurulub, mustahsan atvor tutub, marzi axloq pesha qildi... Va Hurmuzning zamoni yetti yil yo to'qquz yil erdi».

9. Shopuri Hurmuz – sosoniylar sulolasi podshohi.

10. Ardasher ibni Hurmuz – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da: «Ardasher binni Hurmuz Shopur Zulaktofning inisi erdi. Vafot qilurda chun Shopur o'g'li kichik erdi, saltanatni inisig'a berdikim, o'g'li ulg'aysa, anga bergay... Chun Shopur o'g'li ulg'aydi, mulkni anga musallam tutub, o'zi oradin chiqti. Saltanati, zamoni o'n yil erdi», deb yozgan.

11. Shopuri Shopur – sosoniy podshohlardan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning haqida quyidagilarni yozgan: «Shopur binni Shopur chun taxtqa o'ltirdi, bag'oyat atvori, husn va axloqi mustahsan podshoh erdi. G'oyat yaxshilig'idin Rum podshohini o'ziga mute' qilib erdi, andoqki, qaysar vafoti chog'ida, chun o'g'li kichik erdi, Shopurg'a kishi yiborib, istido' qildikim, men qaribmen... o'g'lim kichikdur, bir kishi... yiborkim, Rumda saltanat qilsun, O'g'lum ulg'aysa, mulkni anga topshurg'ay. Shopur Shervinni yibordi... Chun mulk vorisi ulg'aydi, Shervin taxalluf qilmay, mulkni anga topshurdi... Shopur chodir ichinda erdikim, qottiq yel qo'pub chodirni aning boshig'a yiqti va sutun boshig'a tegib, halok bo'ldi. Va saltanati besh yil va bir nima erdi».

12. Bahromi Shopur – sosoniy podshohlardan biri. «Tarixi muluki Ajam»da shunday yoziladi: «Otasi Shopur o'rnida taxtqa o'lturdi va aning siyratin ba'zi muarrixlar yaxshi debturlar va ba'zi yomon. Va ani Kirmonshoh derlar... Bahromni ba'zi(lar)... bir yil podshohlik qildi debturlar...»

13. Feruz bin Yazdijird – sasoniy podshohlardan bo'lgan Hurmuz binni Yazdijirdning o'g'li. «Tarixi muluki Ajam»-da Navoiy yozadi: «Feruz binni Yazdijird musulmon va oqil kordon va odil podshoh erdi. Adolat bila mamolikni obod qildi va rioyat bila raoyoni xushnud va shod etti. Aning saltanati zamonida yetti yil qahat voqe' bo'ldi va raoyodin xirojni soqit qildi. Bu yeti yil hech kishi kishidin hech nima tilamadi va ko'prak muhtojlarga xazinasidin vajhi maosh muqarrar qildi. Aning adolati barakotidin Haq taolo... yetti yildin so'ngrakim, yomg'ur berdi. Ul yilda oncha mahsul karam qildikim, yeti yilliq qahatning qusurin rost qildi... Va Feruz ko'prak mamolikni olg'ondin so'ngra Turkiston mulkiga yurudi. Va Turkiston podshohi aning bir manzilida azim chohlar qazib, ustidin xaspo'sh qilib erdi, g'ofil anda yetkanda, ko'p eli ul chohlarga tushub, o'zi dag'i bir chohqa tushub halok bo'ldilar. Va saltanati zamoni yigirma olti yil erdi».

14. Yalosh ibni Feruz – sasoniylar sulolasi podshohi.

15. Qubod ibni Feruz – bu ham sasoniylar sulolasi podshohi.

16. Jomosp – sasoniylar sulolasidan, Qubod ibni Feruzning ukasi. «Tarixi muluki Ajam»da u haqda quyidagicha ma'lumot beriladi: «...Qubodni tutub band qildilar. Va Jomospnikim, aning inisi erdi, podshoh qildilar. Mazdak qochib Ozarbay-jong'a bordi va Qubodning singli ani hiyla bilan qochurdi. Va ul Turkistong'a borib, ba'zi Hiyotila debturlar, har taqdir bila ko'mak olib, mulk ustiga yurugach, bildilarkim, Jomosp aning bila muqovamat qila olmas. Ani ham band qildilar va Qubodg'a topshurub, Qubodni yana taxtqa o'lturttilar... Va muarrixlar Jomospni muluk a'dodida tutmaydurlar».

17. Nushiravoni Qubod – Sharq xalqlari yozma va og'zaki ijodiyotida adolatparvar hukmron timsolida keng tarqalgan obraz. Alisher Navoiy ham Nushiravonni odil podsho sifatida talqin etgan. Bu nom Alisher Navoiy ijodida Nushirvon, Nushiravon va Anushirvon shakllarida uchraydi.

18. Hurmuz ibni Anushirvon – sasoniylar sulolasidan bo'lgan Nushirvonning o'g'li.

19. Parviz Hurmuz – Hurmuz ibni Anushirvonning o'g'li. U Sharq adabiyotida Xusrav Parviz nomi bilan mashhur. Xusrav Parviz Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviylar «Xamsa»sidagi ikkinchi doston «Xusrav va Shirin»ning asosiy qahramoni. Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida uni bosqinchi, adolatsiz, zolim shoh sifatida tasvirlagan.

20. Sheruya – Parviz Hurmuzning o'g'li. Sheruya Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonidagi salbiy obrazlardan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning haqida quyidagilarni yozgan: «Sheruya otasini o'lturgondin so'ngra, podshohliq taxtig'a o'lturdi. Va otasining o'lturganining sharhi uzundur. Ammo mujmali budurkim, Xusravning g'oyat tajammuli va johidin ul nav'kim, yuqori te'dod qilildi, dimog'ida g'urur va fe'lida futur voqe' bo'lub erdi va siyosat va g'azabi elga haddin oshib erdi. Ul jumladin biri bukim, munajjimlar anga deb erdilarkim, sening zavoling o'z avlodingning ilgida bo'lg'usidur... Otasini o'lturgondin so'ngra aning ham jismiga azim ranj tori bo'lub, yetti oydin so'ngra hayot va diatin ajal mutaqaqiysig'a topshurdi. Mulk hirsidin o'n yetti og'o-inisini dog'i o'lturdi...»

21. Ardasher – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Xusrav Parvizning nabirasi. Sheruyaning o'g'li. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da u haqida mufassal ma'lumot beradi.

22. Kisro Arslon – Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning to'liq nomini Kisro Arslon binni Kisro Qubod binni Feruz, deb bergan.

23. Kisro – sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

24. Turon – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Parvizning qizi. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uning nomini Turondo'xt deb beradi va bu haqda yozadi: «Turondo'xt chun podshohlig' taxtig'a orom tutti, bag'oyat oqila erdi, bildikim, mulk anga o'zgalardek vafo qilmag'usidur. Dod va adl bunyod qildi va xaloyiqqa ko'p umidvorliglar berdi. O'zidin burung'i jami' akosira zamonidin qolg'on shaltoqlarni jami' raoyog'a bag'ishlab, daftarlarni, buyurdikim, yudilar va yaxshi oyinlar orag'a kiyurdi... Va xaloyiq andin base muraffah va masrur bo'ldi-

lar... Va Turondo'xt Shahrirodni o'lturgon kishinikim, Masruh Xurosoniy derlar erdi, tarbiyat qilib, vuzarot berdi. Va bir yil-u to'rt oy podshohliq qilg'ondin so'ngra mulkka vido' qildi».

25. Parviz Bahrom – sosoniylar podshohi.

26. Ozarm – sosoniylar sulolasidan bo'lgan Turondo'xtning singlisi.

27. Farrux – sosoniylar sulolasining oxirgi podshohlaridan biri. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da uni Farruxzod deb bergan: «...Yana kishi tilar erdilar. To mag'rib shaharlaridind birida Farruxzodni toptilar va taxtqa o'lturttilar. Va ani ham Parviz avlodidin debturlar. Va ul dog'i olti oy saltanat qilg'ondin so'ngra qatlg'a keldi».

28. Yazdijird – sosoniylar sulolasining eng oxirgi podshohi.

XV

1. Ko'k toqiga ko'p sado solgan turt xayl – Eronda hukmronlik qilgan to'rt (peshdodiylar, kayoniylar, ashkoniylar va sosoniylar) suloladan iborat. Alisher Navoiy «Tarixi muluki Ajam» asari hamda «Saddi Iskandariy» dostonining XI, XII, XIII va XIV boblarida bu sulolalarning har biri to'g'risida o'ziga-gacha mavjud bo'lgan tarixiy asar va manbalardan kelib chiqib ma'lumot beradi, ularning hammalarini «muluki Ajam» («Ajam hukmdorlari») deb ataydi.

2. Navoiy Iskandar ikkinchi (kayoniylar) tabaqadan so'ng o'tdi, deydi. Aslida esa Iskandar sosoniylar davrida o'tgan.

3. Faylaqus – Iskandarning otasi.

4. Mazmuni: «Ko'rdilarki, homilador xotin bir bola tuqqan, lekin xotinning jismida ruh qolmagan (ya'ni, o'lgan) edi».

5. Ano so'gi – onasining motami.

6. Nori majus – majusiy (o'tga topinuvchi)lar olovi, ya'ni yolg'inli olov.

7. Donayi dahr – Abdurahmon Jomiy bo'lib, ayni paytda, u ham o'zining shu nomdagi dostonini yaratish bilan band bo'lgan.

8. Nassi qote' – keskin dalil.

9. Naqumohis – Iskandarning otasi Faylaqusning olim va donishmand vaziri bo'lgan, u Iskandarga yoshligidan boshlab tarbiya berib, unga ko'p ilmlarni o'rgatgan.

10. «Mustaqimin», «roje'in» – munajjimlar terminini bo'lib, yulduzlarning «to'g'ri yurishi» va yurishdagi «orqaga siljishi» kabi taxminlarni ifodalaydi.

11. «Tifli farruxpayi pokzod», deyilganda Iskandar nazarda tutilgan.

12. Xushk-u tar, bahr-u bar – «quruqlik va suv, dengiz va yer yuzi», ma'nosida.

13. Mazmuni: «Goh ot ustida qurol o'ynatar, goh yayov holda kuch ko'rsatar edi».

14. «Ota azasini bartaraf qilgan, taxtga chiqib, shohlik uzugini taqdi».

15. Alisher Navoiy dostoni qurilmasining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri, unda boblar oxiridagi lirik xotimaning ham takomillashtirilganidir. Agar Nizomiy Ganjaviy «Iskandarnoma»ning «Sharafnoma» qismida soqiyga, «Iqbolnoma» qismida mutribga murojaat qilgan bo'lsa, Xusrav Dehlaviy esa har bir bob oxiridagi lirik xotimada ham soqiy va ham mutribga murojaat qilsa, Alisher Navoiy bob oxirida soqiy va mutribga murojaat qilish bilan birga, o'z-o'ziga ham murojaat qilish bilan bobni yakunlaydi.

XVI

1. Oldingi va bu baytning mazmuni:

«Jat (hayvon o'rgatuvchi)ning ayiq o'ynatishdan maqsadi non topish bo'lgach, uni itga tashlash mumkinmi, maymun topganini ichiga siqqancha yeb, qolganini lunjiga to'playdi».

2. Bu so'z «Xamsa»ning 1960-yilgi Toshkent nashrida «boyim» tarzida berilgan. Boshqa manbalarda «bim» (qo'rquv, qo'rqinch, xavf) shaklida to'g'ri yozilgan.

3. Baytning mazmuni: «Himmat ahlining fe'li kengligi tu-fayli, uning oldida boy ham, kambag'al ham birdek ko'rinadi».

4. Mazmuni: «Saxiyning qanday boyligi bo'lmasin, in'om etishda uning qimmatini ko'ziga ko'rinmaydi, hatto oxirgi tangasigacha ehson qilaveradi».

XVII

1. Bu hikoyat Abu Bakr Muhammad ibn Muhammad ibn al-Valid al-Faxriy at-Turtushiyning (1220 yoki 1227-yilda vafot etgan) «Siroj ul-mulk», Abdurahmon Jomiyning «Iskan-darnoma» dostonlarida ham bor. Navoiy unga, birinchidan, voqeani Mag'ribzamin (Shimoliy Afrika)da bo'lib o'tgani, ikkinchidan, o'sha joydagi podshohning jang vaqtida o'lgani kabi detallarni qo'shgan.

2. «Tirik odamlarga aralashmaydi, eski qabrlardan boshqa joyda turmaydi».

3. «Yana biri: hech birda kambag'allik bilan almashinmaydigan abadiy boyliklar».

XIX

1. Qarama-qarshi qo'yish usulidan foydalanib yaratilgan bu baytning mazmuni: «Sher tortishi kerak bo'lgan narsani chumoli qanday tortsin, filning yukini pashshaga ortib bo'ladimi axir».

2. Oldingi uch va bu baytning mazmuni:

«U har ishda zamon ahlidan ustun, shu bilan shohlikka loyiq, quyoshdek zo'r mehrli, sof ko'ngil, qo'shin tortganda olamni qo'lga oladigan, adolat chog'i xuddi navbahorday charaqlagay, siyosat bobida jahonni o'rtovchi yashinday, shafqatsizlikda dushmanni qaytaradigan, qattqlik paytlarida xalqparvar bo'lsin».

3. «Soliq yozuvchi amaldor xalqqa sitam qilsa, soliq yozuvchi qo'lini qalamdek qalam qilsin (tilsin)».

4. Kitobat san'ati ishlatilgan bu baytda: «zulm» so'zidagi «lom» («ل») ila «mim» («م»)ni «lam» («لم»)i jahdga, ya'ni morfologik qoida bo'yicha, bo'lishsizlik belgisiga aylantirib, «zulm» so'zining o'zini ham yo'q qilsin deyiladi.

5. «Sening soʻzing garchi jon bagʻishlovchi boʻlsa-da, hozirgisi barchani yoppasiga qirib yuborgudek boʻldi».

6. Yupiter sayyorasi, forsha nomi «Birjis» boʻlib, munajjimlar bu sayyorani «Saʼdi akbar» va «Falak qozisi», joyi oltinchi falakda, deydilar.

7. Arastu – yunon faylasuflaridan «Aristotel» ismining arabcha shakli. Navoiy tasviricha, Iskandarning yurishlarida uning yonida birga yurgan, har bir bobda ilm-hikmat yoʻli bilan mushkullarini hal qilib turgan yetti olim, donishmand, hakimlardan biri.

8. Balinos – Iskandar atrofidagi yetti olim, hakimdan birining nomi.

9. Ilyos – diniy rivoyatlarda baʼzilar uni paygʻambar, ayrimlar esa avliyo deyishadi. Mumtoz adabiyotda bu nom kishilarining daryo safarlarida yoʻldoshi va yoʻlboshlovchisi ramzi oʻlaroq gavdalanadi, quruqlik safarlarida esa rahnamo Xizrdir.

10. Navoiy bu bayt orqali hammani (podshomi u, gadomi u, qatʼi nazar) adolatga undamoqda.

XX

1. Anushirvon – asli ismi Xusrav I boʻlib, laqabi Anushirvondir. «Anushirvon» soʻzining maʼnosi – «abadiy ruh egasi», demakdir. Anushirvon otasi Qubod oʻlgandan soʻng (531-yil) taxtni egallaydi va Mazdak qoʻzgʻolonini bostiradi, shuning uchun voqeanomalarda adolat timsoli sifatida shuhrat qozongan.

XXI

Mahmud – tarixiy shaxs. Mahmud Gʻaznaviy ibn Sabuktegin (1030-yilda vafot etgan) – gʻaznaviy davlati hukmdori (998–1030), somoniylarning Xurosondagi noyibi Sabuktegin vafot etgach (997), taxtni uning katta oʻgʻli Mahmud Gʻaznaviy egallaydi. Uni Mansur ibn Nuh II (somoniy lardan) Balx, Termiz va Bust shaharlari noyibi deb tan olishga majbur

bo'lgan. Mahmud G'aznaviy 999-yili butun Xurosonni egallab o'zini sulton deb e'lon qilgan. So'ngra u 1001-yilda qoraxoniylar xoni Nasr bilan shartnoma tuzgan. Shartnomaga ko'ra, ikkala davlat uchun Amudaryo chegara chizig'i deb belgilangan. Xorazmshoh Abulabbos Ma'mun (999–1016) xalq qo'zg'oloni vaqtida qatl etilgach, Mahmud G'aznaviy 1017-yilda Xorazmni bosib olgan. Mahmud G'aznaviy 1025-yilda Movarounnahrda hujum qilib, Sog'oniya hamda Xuttan (Ko'lob)ni o'ziga qaratib olgan. U Panjob, Kashmir va Shimoliy Hindiston viloyatlariga 17 marta talonchilik yurishlari uyushtirgan. Mahmud G'aznaviy pahlaviy va arab tillarini bilgan, o'zi she'rlar ham bitgan. U G'aznada juda ko'p nodir kitoblar to'plagan.

Badiiy adabiyotda Mahmudni odil podshoh sifatida talqin etish an'anaga aylangan. Nizomiy Ganjaviyning «Maxzan ul-asror» dostonida keltirilgan Sulton Sanjar va kampir haqidagi, Navoiyning «Saddi Iskandariy» asarida Mahmud va Mas'ud (Mahmudning o'g'li) hikoyatlar fikrimizga yaxshi dalildir. Navoiy bu hikoyatda Mahmud hayotiga bog'liq bir lavha (kampir uyiga bostirib kirgan sarbozlarni jazolashi) orqali uning odil bo'lganligini alohida ta'kidlaydi. Nizomiy va Navoiy dostonlarida tasvirlangan Mahmud obrazi tarixiy Mahmud G'aznaviy bo'lmay, buyuk shoirlarning badiiy tafakkurlari mahsulidir.

XXIII

1. Mo'badi nuktasanj – «so'zga epchil donishmand» ma'nosida.

2. Yuqoridagi ikki va bu baytning mazmuni: «Yana qissasiga aql yugurtirib, tarixlari ustida ko'p o'ylab ishlarida qanchaki g'aroyib bo'lsa u ishda ko'p ajoyibotlar bo'lsa, unda mavjud bo'lgan yolg'onlarni chiqarib tashlab, unga nazm bilan bezak bersam».

3. Fathi bilod – shaharlarni qo'lga kiritish.

4. Mag'ribzamin – G'arb. Bu o'rinda «Afrika mamlakatlari» ma'nosida.

5. Zangibor bu o'rinda «Habashiston» ma'nosida ishlatilgan.

6. Doro – Eronda o'tgan kayoniylar sulolasining oxirgi podshohi. Bu haqda yuqorida ham aytiladi.

7. Bilodi Farang – «Yevropa mamlakatlari» ma'nosida.

8. Baytning mazmuni: «U yerning xalqlarini mute' qilgach, Qrim bilan Andalus (Ispaniya)ni bosib oldi».

9. Zardusht – qadimgi Eronda o'tparastlik diniga asos solgan kishi (bu din zardushtiylik nomi bilan mashhur bo'lgan).

10. Suhayl nomli yulduz Yaman mamlakatida yorqinroq ko'rinar ekan va u yerda aqiq deb atalgan qimmatbaho tosh ko'p bo'lar ekan, bu joyda o'shanga ishora qilinadi.

11. Mazmuni: «Os va Rus tomon yurganda, u yerdagilarning yuzlari qo'rquvdan kahrabodek sarg'ayib ketdi».

12. Charkas – hozirgi Gruziya hududida joylashgan mavze. «Gurja» esa hozirgi Gruziyaning tarixiy nomi.

13. Mazmuni: «Chigil bilan yag'modan xuddi chamanda g'arbdan sharqqa esgan shamolday o'tib ketdi».

14. «Yo'llarini o'lchatgach, mamlakatning yo'llari orasidagi masofalar uchun yig'och (uzunlik) o'lchovini tayinladi».

15. Bir yig'och masofa o'n ikki ming qari (metr)ga teng.

16. Baytning mazmuni: «Uning tashabbusi bilan har bir yig'och yo'lga ma'lum belgi qo'yildi».

17. Mazmuni: «Tig'i chaqmoqday alangalangach, zanj (qora tanli negr)lar ko'mirday kuydilar».

18. «Oltin tuxum istab ko'p mashaqqatga duchor bo'lma, chunki oltin tuxum beruvchi qush havoga uchib ketgan (o'lgan)».

19. «Uning g'azab o'ti shunday alangalanib ketgan ediki, go'yo osmon ichida qiyomat-qoyim boshlangandek ko'rinardi».

20. Baytning mazmuni: «Men unga shunday ta'zir berayki, uni eslaganda har qanday badkirdor odamning ko'zi ochilib ketadigan bo'lsin».

21. Chavgon – uchi egri uzun tayoq, go'y – chavgon o'yinida qo'llanadigan to'p, koptok.

22. «Sirlar tashuvchi (elchi) ikki bukilib dedi: «Joningga Haqdan ming-minglab rahmatlar bo'lsin».

23. «Kishi o'ziga qul deb xitob qilishi har holda to'g'ri yo'l emas».

24. «Qoʻton (laylak) katta qushlardan sanaladi, lekin shunqor oldida uning nima joni bor?»

25. Oldingi ikki va bu baytning mazmuni: «Yana biri buki, shoh menga ehson qilib, goʻy bilan chavgon yuboribdi. Bunda ham bir maxfiy va ramziy maʼno bor. Masalan, olimlar izlanib, yer yuzini goʻydek dumaloq ekanini aniqlaganlar».

XXIV

1. Rifq – muloyimlik, yoqimlilik.

2. Mazmuni: «Qaysi amal – oʻrinda bir guruh oʻtirgan boʻlsa, hammasining mayli boshqa amalga – yuqori amalga oʻtishida boʻladi».

3. «Taassub oraga tashvish solgach, oraga yana nizo-adovat tushdi».

4. Mazmuni: «Bular ichida oʻrta tabaqadagilarning nizolari ashaddiyoq boʻlib, bularning noahlligidan juda koʻp zarar yuzaga keladi».

5. Bu toʻrt baytda Navoiy oʻz zamonida koʻrgan fojealarini aks ettirgan: Husayn Boyqaro bilan oʻgʻli orasiga nizo tushib, koʻp qon toʻkilgandan, uning oʻgʻillari: oralarida va umuman Temur avlodi orasida dushmanlik paydo boʻlib, koʻp xalqni va bir-birlarini xarob qilganlar.

6. Mazmuni: «Har qalay ikki darveshning doʻstligi – bir-biriga dushman boʻlgan ikki shohdan afzaldir».

XXV

1. Chingizxon (asl nomi Temujin, Temuchin) (taxm. 1155–1227.25.8) – moʻgʻul feodal imperiyasi asoschisi, sarkarda.

2. «Agar kishi doʻstlikni havas qilsa, toʻ abad unga ushbu masal kifoyadir».

XXVI

1. «Shohi faridunhasham» – Iskandarga nisbatan ishlatilgan sifat.

2. «Hikmatoyini donanda» – Arastuga nisbatan aytilgan.

3. Uch baytning mazmuni: «Birovning nojo'ya bir ishi bo'lib, uni qilishi zarur bo'lib qoladi. Ammo bu ishdan el-yurtga kattakon zarar yetadigan, tagi qaltis, janjal chiqadigan bo'lsa, birov bu ishni man' etish imkoniyatiga ega bo'lsa-yu, bundan o'zini chetga olsa, u kechirarli emas».

XXVII

1. Mazmuni: «Kishilar xayr berish uchun Rum, Zangibor, Farang mamlakatlaridan boshqa hamma joyga, dunyo bo'ylab to'xtovsiz chopdilar».

2. Turon – O'rta Osiyoning shimoli-g'arbi va Qozog'istonning janubi-g'arbidagi tekislik.

3. «Hamma iqlimning hukmdorlari bo'yinlariga itoat halqasini osib, to'da-to'da bo'lib kelishar edi».

4. Bu va oldingi uch baytning mazmuni: «Xitoy mamlakatining xoqoni Mangu ham, Hind elining boshlig'i Qoraxon ham, Misr yurtining azizi Varqa' ham, Dasht elining hokimi Temurtosh ham, Xovaron mamlakatidan Farangis-u, Shirvon elidan Davoli kabi kishilarning hamma-hammasi Doroning ko'z o'ngidan o'tishdi. Shoh va shahzodalarning, sarkarda va amaldorlarning son-sanog'i yo'q edi».

5. Mazmuni: «Lekin Iskandarning shiori sulh va tinchlik edi, u Doroga o'xshab hovliqmasdi».

6. «Kecha posbonlari qanchalik hushyor bo'lsa, qo'shin qorovullari ham shunchalik ziyrak-bedor edilar».

7. U (Iskandar) «Xaybar qo'rg'onidek xandaq yasadi, yo'q Xaybar emas, Iskandar devoridek istehkom qurdi».

8. Bu ikki baytning mazmuni: «Men hikmat yo'lida muncha lof urib, ajab yerda urush maydonini yoyib-ochib qo'ngan ekanman. Bu yerdan qaytishning imkoni yo'q, urush qilsam nuqsondan boshqa hech narsa bo'lmas».

9. Mazmuni: «Qo'shinning har tarafini ilg'or qism o'rab olgan bo'lib, ular dushman tarafidan pisib keladigan tun o'g'rilarini (razvedkachilarni) qo'lga tushirish payida edilar».

10. «Go‘yo yerda zilzila paydo bo‘lib, u «o‘z homilasini tashlab qo‘ydi».

11. To‘rt bayt mazmuni: «Taqdir ikki daryoga jo‘sh soldi, bu g‘avg‘o Mirrix sayyorasi qulog‘iga yetdi. Polvonlar haybatli na‘ralar tortdilar, bu na‘ralar yer qatlamlariga zilzila soldi. Yerda zilzila paydo bo‘ldi, «va yer o‘z yuklarini yuzaga chiqardi», qilichbozlar, falak turki (Mirrix sayyorasi)dek boshdan-oyoq ko‘k temirga chulg‘andilar».

12. Barong‘or – harakatdagi qo‘shinning o‘ng qanoti.

13. «Bu vaqtda jannatga o‘xshash Samarqand yo‘q edi, buni (Samarqandni) Iskandar bino qildi».

14. Shaypol – Iskandarning qo‘shin boshliqlaridan biri.

15. «Qurollarning bir-biriga urilishidan chaqmoq o‘ti yariqirar, otlarning kishnashidan esa, momaqaldiraq sadosi eshitilardi».

16. Mazmuni: «Falak bevasining tabiatida qisirlik bo‘lmaganda, bu g‘avg‘odan u homila tashlab yuborar edi».

17. Boriqi Barbariy – Doroning sobiq askari. U Dorodan ko‘p jabr ko‘rib, Iskandar qo‘shiniga xizmatga o‘tib ketgan.

18. Harron – Doro pahlavonlaridan biri.

19. Shayda – Harronning qarindoshlaridan, Doroning pahlavonlaridan biri bo‘lgan.

20. Ravshanak – Eron shohi Doroning qizi. Doroning jang maydonida o‘limi oldidan qilgan vasiyatiga ko‘ra, Iskandar bu go‘zal qizni xotinlikka olgan.

21. Bu baytning mazmuni: «Agar davr Doroga zaharni tez bergan bo‘lsa, Iskandarga ham abadiyatni bera qolmaydi-ku!»

XXVIII

1. Ikki baytning mazmuni: «Kimki shohlik qilishni istasa, barcha askarlarning holidan voqif bo‘lsin. Ularning ta‘minoti masalasini hal qilganda, har kishining darajasiga qarab izzatini bajo keltirsin».

2. «Xayr ul-umur» – «ishlarning yaxshisi» demakdir. Bu yerda «Ishlarning yaxshisi o‘rtachasidir» degan hadisi sharifga ishora qilingan.

3. Mazmuni: «Feruzani eshakmunchodan va butun chinini siniq sopol ko'zadan farq qilsa».

4. Arabcha yozuvda har ikkala so'z bir shaklda – الف yozilgan-da, birinchisining qiymati 1000 ga, ikkinchisi esa 1 ga (abjad hisobida) teng.

5. Ikki baytning mazmuni: «Biyobonda o'lgan toshbaqaning quruq chanog'i shaklan sadafni eslatadi. Lekin buning birida durdona bo'lsa, ikkinchisida bir necha chirigan suyakdan o'zga narsa bo'lmaydi».

XXIX

1. Bu qismda gap Sulton Abu Said haqida bormoqda. Sulton Abu Said – Amir Temurning evaralaridan biri (Mironshohning nabirasi). Xuroson hukmdori bo'lgan bu shoh Ozarbayjonga harbiy yurishi vaqtida Mug'on dashtida o'ldirilgan.

XXX

1. Navoiy dostonining asosiy boblaridagi hikmat qismida Iskandar ko'pincha Arastuga savol bilan murojaat qiladi. Bu yo'l faqat yetmish uchinchi bobning uchinchi qismida Suqrotga va yetmish yettinchi bobning uchinchi qismida Luqmonga murojaat qilish bilan o'zgargan, xolos.

2. Mazmuni: «Lekin buni qilish nafsiga og'ir keladi va kishining nafsi yengillik tomoniga mushtoq bo'ladi».

3. «Kimki biron yomon xislatga ega bo'lsa, har ishda va har qanday holatda o'sha tug'ma xislatning ta'sirida yuradi».

4. Atorid – Merkuriy sayyorasi.

XXXI

1. Baytning mazmuni: «Agar Doro ikkidan birini berib, uning ham yarmini xalqdan undirib kelgan bo'lsa, biz buni (maoshni) ikki baravar oshiramiz».

2. «Shoh: Xazinadan ikki hissadan maosh bering, dedi. Shunday qilib, el ranjdan qutuldi».

3. Mazmuni: «Hamma xazinadan maoshini oldi, shoh o'ziga tobelarni shunday rozi qildi».

4. Bayt ul-haram – Makka shahridagi Ka'ba shu nom bilan yuritiladi.

5. Ilhomi hotif – g'oyibdan xabar beruvchi ilhom, joni xoyif – qo'rquvchi jon.

6. Mazmuni: «Agar itoat qilmay, bo'yin egmay, Xudo saqlasin, johillik va o'jarlik qilsang».

7. Mazmuni: «Elchilar har tarafga ketdilar. Ular ishda, so'zlashda lozim ko'ringan hamma narsani maydasidan yirigigacha bilib olgan edilar».

8. Oldingi beshala va bu baytning mazmuni: «Zero, Tangri menga uch hunarni nasib aylaganki, agar birovdan yengilsam kutilmagan g'aroyib voqea bo'lur edi. Birinchisi shuki, mamlakatim nihoyatda mustahkam, uning tog'lari baland, qal'alari istehkom shaklida. Bundan tashqari, bu yerda yana bir ajoyib ish qilinganki, qal'aning butun tevaragi ham, yer osti ham daryodan iboratdir. Ikkinchisi shuki, mening bir qancha sehrgarlarim bor bo'lib, ular hammasi mendan maosh yeb yotadigan xizmatkorlardir. Agar mening boshimga falak biron ofat yuborsa, ular shunday shafqatsizlik bilan chora ko'radilarki, sehr-joduni ishga solib, yumronqoziqni yirtqich sherga, bug'uni salobatda qonxo'r qoplonga aylantiradilar».

9. Hinduyi rexta – hindcha kuy.

XXXII

1. Uch baytning mazmuni: «O'tning manqali may shirasida jonlanib tursa-yu, may shirasi xuddi manqaldagi o'tdek o'tkir bo'lsa. O'rdakshakl, tiniq may idishi yonida bo'rdoqi o'rdak kabobi tursa, o'tning shu'lası uyni gulshan, mayning jilvasi ko'zni ravshan aylasa».

2. Shoir bu misrada qor bilan qoplangan jahonni oq po'stinga o'ralgan kishiga o'xshatgan.

3. Muallif bu misrada suvni simobga va muzlagan suvni toza kumushga tashbih etmoqda.

4. «In yakod» – ko'z tegmasin uchun o'qiladigan duoning boshi.

XXXIII

1. «Koʻz ochib qarasa uyda, xuddi qorongʻu kechada hamma yoqni yoritib turgan Suhayl yulduzidek Layli oʻtirgan ekan».

XXXIV

1. «...doroyi daryonavi» deganda Iskandar nazarda tutilgan.

2. «...hakimi Masihomisol» deb Arastu koʻzda tutilmoqda.

3. «Buning dahshati bilinib turgach, kishi tabiati bundan qoʻrquvda boʻlishi kerak edi».

4. Toʻrt bayt mazmuni: «Donishmand munajjim shunday dedi: «Bu ishning boshqa bir sababi bor. Masalan, qishning tabiati sovuq, nam va rutubatlidir. Aql bu masalaga shu tarzda qaraydi, yosh kishilarning tabiatiga mayin havo yoqqani holda, harorat va quruqlik aziyat beradi. Quruqlik bilan issiq harorat alangalatgan kishi vujudini sovuq va namchil havo moʻtadil holatga keltiradi».

5. Shabob-u kuhulat – «yoshlik va qarilik» maʼnosida.

XXXV

1. Aras rudi – Aras daryosi – hozirgi Ozarbayjon hududida.

2. Sipohon – Isfahon. U Eronning markaziy qismida joylashgan tarixiy viloyat.

3. Xuroson – Eronning shimoli-sharqiy qismidagi tarixiy-maʼmuriy viloyat.

4. Hirmand – Xurosondagi daryolardan biri.

5. Zobuliston – Erondagi bir viloyat (yuqorida ham eslatilgan).

6. Nimroʻz – Xurosondagi daryo.

7. Darijaz – bu ham Xurosondan oqadigan daryo.

8. Birohimi Adham (Ibrohim Adham) – shohlikdan voz kechib, tasavvuf yoʻlini qabul qilgan mashhur shaxs. 777-yilda vafot etgan.

9. Murgʻob rud – Afgʻoniston va Turkmaniston hududidan oqib oʻtadigan daryo.

10. Chaxcharon – Xuroson hududidan oqib o'tadigan daryo.

11. Bu baytda shoir radd ul-ajuz mina-s-sadr san'atidan foydalangan. Xuroson – birinchi misraning boshi va ikkinchi misraning oxirida; Hiri (Hiro) – birinchi misraning oxiri va ikkinchi misraning boshida takrorlangan.

12. Movarounnahr – o'rta asrlarda Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'i shunday nom bilan atalgan.

13. Ko'hak – Zarafshon daryosining qadimgi nomi.

14. Furot (arabcha nomi: Shatt ul-Furot) – G'arbiy Osiyodagi eng katta daryo. U Turkiya, Suriya va Iroq hududidan oqib o'tadi.

15. Nil – Afrika qit'asidagi eng katta daryo.

16. Salsabil – jannatdagi afsonaviy buloq.

17. «Suv bu tepaning oldidan shunday oqar ediki, qaragan kishi: «Tepa oshiqning boshi-yu, daryo suvi uning ko'z yoshi», derdi».

18. Bu bayt irsoli masal san'atiga yaxshi misol bo'la oladi. Unda «Ming qarg'aga bir kesak» maqoli ishlatilgan.

XXXVII

1. Ikki baytning mazmuni: «Gado elga kam ko'rinishi kerak, ko'p ko'rinaverishi uni xor qiladi». «Feruza (toshi) oz bo'lgani uchun, azizdir, eshakmunchoq ko'p bo'lganidan o'ntasi bir puldir».

2. Mazmuni: «Shohining ko'zi ko'r bo'lgan edi».

3. Uch baytning mazmuni: «Kimki sa'y-harakat qilib, mening ko'zimni ochsa, unga ko'z nurimni, ya'ni ko'zim pardasida yashiringan qizimni nikohlab berib, uni ko'z qorachig'iday farzand etaman, ko'zim nurini unga payvand qilaman, deb va'da bergan edi».

XXXVIII

1. Yuqoridagi baytlarning mazmuni: «Ey hikmat ahliga saboq beruvchi hakim! Bir joyda istiqomat qilganda osoyish-

talig-u, safarga chiqqanda ming turli mashaqqat bor bo'lgani holda, nima uchun ilm-hikmat ahli safarni ma'qul topadi?»

2. «Safar o'tida kuyishni o'ziga maqsad qilib olgan odam ham vujud otini toblab, chiniqtirib kamolotga erishadi».

3. Ikki baytning mazmuni: «Masalan, safarda yurgan odamning yegan taomi yaxshi hazm bo'ladi. Ovqat tez hazm bo'ladimi, kishining salomatligi yaxshilanaveradi».

XXXIX

1. Baytning mazmuni: «U shohning savlatidan qochqinda, falon qal'ada uning qo'rg'oni bor.

2. «Doimo ruhparvar nasim esib turgani uchun jannatga o'xshaydi, bo'lmasa jahannamning xuddi o'zidir».

3. «Bu ikkinning tarki» – o't va shamolning tarki ma'nosida.

4. Bu misrada takrir san'atidan («ne» so'zining to'rt marta takrorlanishi orqali aytilayotgan fikr bo'rttirilib) mohirona foydalanilgan.

5. Baytda Navoiy iltizom san'atidan o'rinli foydalangan. Unda «o't», «yel». «suv» so'zlari bir necha bor takrorlangan bo'lib, ular, birinchidan, mazmunni kuchaytirgan, ikkinchidan, o'quvchi xotirasida mustahkam iz qoldirishni ta'minlagan.

6. «Uning tubi Kayumars zamonidan beri yonib turgan katta olov o'chog'ining o'zidir».

7. Bu baytda tavze' (bir xil tovushga ega bo'lgan so'zlardan foydalanish) hamda tasdir (so'zlar takrori) san'ati ishlatilgan.

8. «Har bir tarafdagi taxtga tosh bostirilgan, uning biriga yel, biriga o't yashirilgan».

9. «O't chohdan shu'la urganda, uning yallig'i qal'ani kuydiradi».

10. «Shu onda Iskandar bilan Aflotun ikkovlari qo'rg'onga tomon emas, Tangrining qudratiga ko'z tikdilar».

11. Bu ikki bandizod – Malluning o'g'li va qizi, demak.

12. «Yana tojingni o'zingga qaytarib, o'lkangni ham o'zingga berib chiqib ketamiz».

13. Bargi mamotni soz etmak – o'likni ko'mish uchun yarog'ini tayyorlash (lozim).

14. Amr-u Zayd – hozirgi «Eshmat», «Toshmat» degan ma'noda.

XLII

1. Agar qilsa ta'lil quvvat ketib,
Ko'pidin tabiatqa illat yetib.

Baytning birinchi misrasidagi «ta'lil» so'zi Abdujamil va Sultonali nusxalarida to'g'ri, o'z o'rnida qo'llanilgani holda, Istanbul va Toshkent nusxalarida «taqlil» tarzida berilgan-ki, natijada baytning mazmuniga putur yetgan. «Ta'lil» so'zi kasallanish, bahona qilish ma'nolarini berib, baytning ikkinchi misrasidagi «illat» so'zi ham aynan «ta'lil»ni qo'llashni talab qilyapti. «Taqlil» esa «kamaytirmoq», «ozaytirmoq» ma'nolarini bildiradi. Baytdan ilgarigi qismlarda gap ovqatning inson me'dasi uchun zarurligi, qarilik, kamquvvatlik haqida ketayotganini hisobga olsak, ma'no quyidagicha oydinlashadi:

Kishi badani qarilikka yuzlangach, gavda harorati pasayadi, natijada me'da susayadi, ovqat yaxshi hazm bo'lmaydi. Agar shu sabab bilan ovqat kam tanovul qilinsa quvvat ketadi, ko'p yeyilsa hazm bo'lmaydi, badanga illat – kasallik yuzlanadi, qarilik ana shunday bedavo darddir.

XLIII

1. Bu besh baytda pil (fil) gavdasi ajoyib mubolag'a va o'xshatishlar bilan tasvirlangan: fil gavdasini yaxlit kulrang toshdan bo'lgan toqqa, boshini tog' uchidan chiqib turgan falak singari to'garak toshga o'xshatiladi, tog' bo'lganda ham kema-ga o'xshab yuruvchi, ikki qulog'i esa kema yelkani kabi, xartumi «Somon yo'li»day, balki ajdaho singari, deyiladi.

2. Bu misra talqini: filning tishi shaklan to'g'ri «alif»dek bo'la borib, «lom»dek egiladi. Shu o'xshatish orqali «alif»dek to'g'ri tishlar «lom» kabi egrilarning dastidan («lo» inkor ma'nosini bildiradi) balogardon bo'lib ketganligiga ishora qilinadi.

3. «Yana har bir fil ustida ajoyib bir taxt bo'lib, har taxtning ichida to'qqizta baxti kulgan hind malikasi o'tirar edi».

4. «Bular Zuhul (Saturn) yulduzi singari oltin rangda, Bahrom (Mars) yulduziday otashin va gʻazabnok, oʻylaganlari nuqul urush va adovat edi».

5. «Bu vakillarning Iskandar oldida qimmatli gʻoyat katta edi. Binobarin, ular tomonidan keltirilgan sovgʻa-yu tortiqlar uning nazdida bir qora pulchalik ham koʻrinmaydi».

6. Nigor – Dehli yaqinidagi oʻrmon.

7. Iltizom sanʼati ishlatilgan bu parchada sandal (qorasariq rangli, yoqimli hidli daraxt) bir necha bor takrorlangan. Shoir sandal soʻzini taʼkidlash orqali tilga olingan joyning havosi gʻoyatda yumshoq, yoqimli ekanligini boʻrttirib koʻrsatishga erishgan.

8. Sind – Hindistondagi daryolardan biri.

9. Fasli rabeʼ – bahor fasli.

10. «Unda qish-u yoz rayhonlar toʻla, asalari u yerda gul teruvchidir».

XLIV

1. Bu baytda ishlatilgan «ano» ikki maʼnoni (ona va mashaqqat) bildiradi.

2. Rosu – suvsarlar oilasidan boʻlgan yirtqich hayvon boʻlib, u kaptar va tovuqqa juda oʻch boʻladi.

XLV

1. Adan – Arabiston yarim orolidagi yirik shaharlardan biri. Hozirgi Janubiy Yaman Xalq Respublikasi hududidadir.

2. «Adan mamlakatida bir savdogar bor edi, u savdo ishida oʻz kasbdoshlarining eng epchili edi».

3. «Yoʻlovchi savdogar oʻz jonini qutqardi-yu, biroq oʻz oʻgʻlidan ajralib qolganini koʻrdi».

4. Bu parchada tavzeʼ hamda iltizom sanʼatlari ishlatilgan.

XLVI

1. Doroyi hikmat – «Iskandar» maʼnosida.

2. Nuktapardozi dono – Arastuga nisbatan ishlatilgan.

3. «Biroq har bir kishi aql egasi bo'lsa, uning aqli o'ylamasdan biror ishni qabul qilmaydi».

4. Bu baytda irsoli masal san'ati ishlatilgan. Unda «Kim nima eksa o'shani o'radi» xalq maqoli mavjud.

XLVII

1. Shast bilan mohiyi siyimgun tutmoq – qarmoq bilan kumushday (tanga) baliq tutmoq.

2. Ko'si rahil cholmoq – ko'chish nog'orasini qoqmoq, ya'ni qo'zg'alish haqida signal berish.

3. Solib sulhdin so'z, yiborgay rasul,
Borishmoq tariqini qilg'ay qabul.

Baytdagi «borishmoq» so'zi «yarashmoq»qa ishoradir («borishmoq» so'zining o'zi «kelishmoq», «kelishib olmoq» ma'nolarini bildiradi).

4. «Tinchlik qoidasida kishi urushdan qancha yiroq bo'lsa, shuncha yaxshiroqdir».

5. «Hech shubhasiz, men g'olib bo'lishim kerak edi, oxirida ham Haq (Xudo) menga nusrat va zafar ato qildi».

6. Ayladik – «aylasin» ma'nosida.

7. Ravonroq ketursang javobi savob,
Savob o'lg'usi bizga dog'i javob.

Baytning birinchi misrasidagi «ravonroq» so'zi asarning 1960-yil nashrida «burunroq» tarzida berilgan.

8. Tundsher – Iskandarga berilgan sifat.

9. Ikki baytning mazmuni: «Butun Xitoy yurtlarining hammasidan, ya'ni yetti mamlakat, yo'q, yetti emas, yetmish otoboboning yurtidan lashkar to'plagan, askarlari son jihatidan osmon yulduzidan ham, sahro qumidan ham ko'p edi».

10. «Aylanasi aroba (to'p arobasi) bilan shunday mustahkam qo'rg'on bo'ldiki, falak qo'rg'oni ham o'shanday mustahkam emas edi».

11. Aroba uza to'ra – «to'p arobasi oldida katta qalqon», demak.

12. Chu Xoqon soridin ko'rundi qaro,
Yasab turdi Iskandar ul dasht aro.

Baytdagi «yasab turdi» iborasi 1960-yilgi nashrda «yasol tuzdi»ga aylantirilgan. Vaholanki, har ikki ibora mantiqan bir-biridan farq qilmaydi.

13. Ikki baytning mazmuni: «Ikki tomondan ehtiyot yuzasidan, qo'shinni qo'riqlash uchun, tun posbonlari chiqadilar Bandi ushlovchilar ham ketma-ket ravona bo'lib, eng xira hulkar yulduzlardek, ko'z ilg'amas harakat qila boshladilar».

14. Ar – «agar»ning qisqartirilgan shakli (mumtoz adabiyotda vazn talabi bilan «agar» so'zini «ar» tarzida qisqartirib ishlatish keng odat bo'lgan).

XLVIII

1. Xurshedi Iskandariyning chehra ochishi – «quyosh chiqishi» ma'nosida.

2. Mazmuni: «Yulduzlarning Chin qo'shinidek rangi o'chib, taqdir-qazo osmonining ko'k yaylovini taqir qilib qo'ydi».

3. «Popushakda shunqorni urish odati yo'q».

4. «Meni yo'l kezuvcchi elchi deb o'ylama, sening dargohingga xoqon keldi».

5. Qonim sabil – «qonim hadya» ma'nosida.

6. Ikki baytining mazmuni: «Aslini olganda, senda uncha gunoh yo'q, hamma gap biz tomondan sodir bo'lyapti. Agar avvalgi so'zlarda, ba'zi bir anglashilmovchiliklar bo'lsa ham, endi uning sababini bilganimizdan so'ng, ko'nglimizda hech shubha qolmadi».

7. «Turki hijoz» – cholgu kuyi.

XLIX

1. Bu bayt asarning boshqa nashrlarida uchramaydi. Undagi arabcha so'zlarning mazmuni: «Nazrlariga vafu qilurlar».

2. Nassi Qur'on – Qur'ondan dalil.

3. Yolg'onning yomon oqibatlarga olib kelishi haqida «Hayrat ul-abror»da ham hikoyat bor («Sher va Durroj»ni eslang).

4. Mazmuni: «Oldi-sotti ishi bitavermagach, oxirda og'irligi kampir (vazni)ga teng oltin berdilar».

5. «Agar shoh to'g'rini qo'yib, egri yo'ldan yuradigan bo'lsa, Xudo ko'rsatmasin, shohlikdan voz kecha qolgani yaxshiroqdir».

6. «Rosti rasti» – «Rostlik, to'g'rilik – shodlik, farog'at keltiradi», ma'nosida.

7. Mazmuni: «To'g'rilikning bayrog'i «alif» («ا»)dir, lekin u harf arabchada «alif» o'qilsa «bir» («1»)ni, «alf» o'qilsa «ming» («1000»)ni bildiradi» (Ya'ni, «alif» harfi abjad hisobida 1 raqamiga teng. «1000» soni arab tilida «alf» deyiladi).

8. «Masalan, bir odamning fikri to'g'ri bo'lsa, dushman ko'pligidan qanday xavfi bor?»

9. Maqol ishlatish san'atidan foydalanib yozilgan bu baytning mazmuni quyidagicha: «O'ylash bilan maqsad yuzaga chiqadi, sabr bilan g'o'ra halvo bo'ladi».

LII

1. Xo'tan – Xitoyning shimoli-g'arbiy qismidagi qadimiy shahar. Taklamakon cho'lidagi vohaning markazi. Qadimda karvon yo'llarining kesishgan joyi bo'lgan. XV asrgacha Xo'tan orqali Xitoydan Yevropaga ipak olib borilgan.

2. Mazmuni: «Qachonki kun bilan oy qiron qilsa, ya'ni bir-biriga ro'baro' bo'lsa, arzimas dog'lar ularning nurlari orasida ko'zga ilinadimi?»

3. «Tab'imiz bir narsa deyishdan ojizdir, xurmo daraxti (jannatdagi) To'bi daraxti ishini qilolmaydi».

4. Uch baytning mazmuni: «Uning sipoh (lashkar)lariga beriladigan mohiyonaning bir yilligini to'lash ham xalq uchun vojibdir. Yangi yilgi beriladigan xirojlarni esa dafina (ko'milgan boylik) qulfini ochib, men o'z xazinamdan naqd berib yubora qolarman. Agar sizlarga shu fikrim ma'qul bo'lsa, shaxsan shohni qanday e'zozlashni mening o'zim o'ylab ko'rarman!»

5. Mazmuni: «Yana bir ming to'qqiz yuz xil uy jihozlari qanday taxlanib tugilgan bo'lsa, shundan yechilmay turardi».

6. Oinayi Chin (Chinni oyna) – xoqonning Iskandarga qilgan ajoyib sovg'alaridan biri bo'lib, Navoiyning ta'rificha, u oynaning ikki yuzi ikki xil mo'jizali ya'ni bir yuzi orqali gunohkor va gunohsiz (gunohkor o'ynaga qarasa aksi ko'rinmas, gunohsiz qarasa ko'rinar ekan) aniqlansa, ikkinchi yuzida majlisda o'tirib ko'p ichib mast bo'lib qolgan odamning basharasi namoyon bo'lar ekan.

7. Bayt mazmuni: Bukri va kambag'al, ustida ipdan to'qilgan eski kiyimi bo'lgan ko'rimsiz kishilar ko'ngil mamlakatining shohi bo'lishi mumkin. Insoniylikni, donolikni kiyim va tashqi ko'rinish belgilamaydi, demoqchi shoir.

8. Sho'xi Chiniynajod – «Xoqon Iskandarga tortiq qilgan go'zal».

9. Ikki baytning mazmuni: «Yuzidagi kuldargichi ham yarim davra shaklida bo'lib, bundan butun zamon kishilari jabrlanar edi. Bag'baqa chuqurchasi u davraning nuqtasi bo'lib, bu davrning ko'pgina bechoralari shu chuqurga asir bo'lib qolgan edilar».

10. Mazmuni: «Shoh shunday shaharni qurdiki, keksa dunyo ham misli yo'qligidan «lam'yakun» (misli bo'lmagan) oyatini o'qir edi».

11. «U bog'ning to'rt pargorli eshigi va sakkiz paxsali devori bor».

12. «Bu daraxt shoxlarining ko'kdagi manzarasini ko'rganda, «osmondagi yulduzlar shularning mevasi ekan» deb o'ylaysan».

13. Mazmuni: «Uning sahnalari, qubbalari va burchlari boshdan-oyoq oltin bilan bo'yalgan».

14. Ikki baytning mazmuni: «Avval, o'lkalarning boshida toji bor amir sultonlari, ulardan so'ng vazir-vuzaro-yu lashkar-boshlari o'tirdilar. Aflotun, Arastu va Farfiyonus kabi hikmat ahli – faylasuflar shoh atrofiga joylashdilar».

LIII

1. Bu baytda talmeh va o'xshatish san'atidan foydalanilgan. Unda berilgan Xalilulloh – Ibrohim payg'ambarning laqabi.

2. Baytdagi «kujpusht» soʻzi Abdujamil, Sultonali va Porso Shamsiyev qoʻlyozmalarida «koʻz pusht», 1960-yilgi nashr nusxasida «koʻz pushti» tarzida xato berilgan. Bu ahvolda berilishi uning mazmuninigina mavhumlashtirib qolmay, Navoiyning aytmoqchi boʻlgan falsafiy fikrni ham yoʻqqa chiqargan. Bu soʻz boshqa qoʻlyozmalarda oddiy «z» emas, balki «jola»dagi uch nuqtali («ژ») yozilgan. Demak, «koʻz» («كوز») emas, balki «kuj» («كؤژ») ekani, unga «pushti» emas, «pusht» soʻzini qoʻshib oʻqib koʻrganimizda «kujpusht», yaʼni «bukri» maʼnosini anglatuvchi qoʻshma soʻz yasaladi. Demak, bu soʻz mantiqan yuqoridagi misralarda qayd qilingan mazmunga muvofiq keladi va Navoiy aytmoqchi boʻlgan yuksak falsafiy maʼnoni ochishga xizmat qiladi. Chunki birinchi misradagi parokanda hol, ikkinchi misradagi «Boʻynida chu boʻlgʻay ipe eski shol» jumlasini mantiqan ana shu «kujpusht» soʻzining kelishini talab qiladi.

3. Baytning mazmuni: «Saxovatda mezon bulutdek boʻlmogʻi lozim, zero, bulutga yer ham, yer egasi ham barobardir».

4. Toʻrt bayt mazmuni: «Mehmon hamma ovqatni yesin, toʻysin deyish odamgarchilikdan boʻlsa ham, lekin majburan yedirib, kishini jabrlash insofdan emas. Sening uying Shayx Luqmonning mozori emas, seni hech kim bu joyning shayxi demaydi. Xudo molini isrof qilish, bu qanaqa gap? Jinnilarga oʻxshab oziq-ovqatni toʻkib-sochish nonkoʻrlik emasmi? Xudo «yeng, iching» degani bilan, «isrof qilmang» ham degan-ku, axir?»

5. Ikki baytning mazmuni: «Eng yaxshi odat shu boʻlishi kerakki, yaxshimi-yomonmi, bir odam sening dasturxoningga mehmon boʻlgan ekan, boshlab uni xushmuomalalik bilan xursand qil, soʻngra esa, isrofgarchilik ham qilma, xasislik ham».

6. Mazmuni: «Ishingga «Akrim uz-zayfa» («Mehmonni siylang») soʻzi nur solsa, «Xayr ul-umur» («Har bir ishda oʻrtachalik») rasmini tut».

1. Bahrom Go'r yoki Varaxran V (shohlik yillari 421–433) – sosoniylardan Yazdijirdning o'g'li. Yaman podshohi Nu'mon va unnig o'g'li Munzir tarbiyasida o'sgan. Yazdijird zulmidan bezor bo'lgan xalq u vafot qilgandan so'ng Ardasher naslidan bo'lgan Kisroni (ba'zi manbalarda Xusravni) taxtga ko'taradi. Bu voqeadan xabar topgan Bahrom lashkar tortib Eronga keladi. U otasining xatolarini takrorlamaslik va mamlakatda adolat, tinchlik o'rnatishga o'z a'yonlari va xalq oldida qasamyod qiladi. An'anaviy shartga muvofiq ikkita sherni o'ldirib, ular o'rtasidagi tojni oladi va podshohlik taxtiga o'tiradi. Uning sevgan mashg'uloti go'r – qulon ovi bo'lganligi uchun ham u Go'r laqabini olgan.

Firdavsiyning «Shohnoma», Nizomiyning «Haft paykar», Xusrav Dehlaviyning «Hasht bihisht» va Alisher Navoiyning «Sab'ayi sayyor» dostonlarida Bahrom Go'r adolatli shoh, jasur sarkarda, ayni vaqtda maishatparast, xudbin shaxs sifatida tasvirlangan.

2. Sakkiz baytning mazmuni: «U uch uylining bittasi Qorunday badavlat bo'lsa ham, ammo nazari past odam edi. U shohning aytganlariga ahamiyat bermadi. Ikkinchisi esa, isrofkunanda edi: u qo'ylar so'ydirib, katta qozonlar osdirib, zo'r bir ziyofat tayyorgarligini ko'ra boshladi. Ochlik mehmonning dimog'ini kuydirib, qorni tatalab turgan paytda, uning ertaga pishadigan oshidan nima foyda? Valekin, uchinchi xonadonning egasi aqlli odam edi. Zotan, aqldan madad oluvchi odamlar xushbaxtdirlar. U, baxtiyor odam, shohni o'z uyiga olib kirib, o'sha ondayoq uning oldiga uyida tayyor turgan non bilan qatiqni qo'ydi. Mohazar (tayyor turgan ovqat)ni yegach, shohdan ochlik ranji, mashaqqati ketib, joni huzur topdi. Binobarin, shoh mana shu mohazar bilan mehmon qilgan mehmondo'stga behadd-u hisob mol-dunyo hadya etgani holda, haligi past odamga juda qattiq tanbeh berdi».

1. «Farmondehi ro'zgor» – Iskandarga nisbatan aytilgan sifatlash.

1. Chin – hozirgi Birma Ittifoqi tarkibidagi bir hududning nomi. U Bangladesh va Hindiston bilan chegaradosh. Bu joy qadimda Xitoy tarkibida bo'lgan.

2. Bu baytda Iskandar quyoshga, xoqon esa oyga o'xshatildi.

3. Bu baytda shoir tarse' san'atidan o'rinli foydalangan. Baytdagi hamma so'zlarning vazni teng.

4. Bu baytda: «Yulduzlar holatini va yer yuzidagi «mavolid», ya'ni jonli va jonsiz, tabiatni tekshirib», deyilgan.

5. Kavkab anzori – yulduzlarning o'zaro munosabat darajalari.

6. Mazmuni: «Ma'dan aralashmalaridan tilsim qilib, duma-loq shaklga ega bo'lgan ikki qurol yasadilar».

7. Falak tul-u arzi – «falakning uzunlik va kengligi», ma'nosida.

8. Mir'oti getinamo – jahonnamo ko'zgu.

9. Quyosh ko'zgusining sharaf burji topishi – bahor kelishi ma'nosini bildiradi.

10. Mazmuni: «Hammalari ilm bobida abadiy baxt kabi, yolg'izlik, soflikda sof aql kabi».

11. Uch baytning mazmuni: «Shoh usturlob (astrolyabiya) ni qo'lga olib, shu asbob yordami bilan falakning vaziyati qanaqa-yu, shu'lalariga qaraganda, quyosh yurishidagi yuksak daraja qayerda ekanini aniqlagach, baxtiyorlik bilan mayga mayl qilib, shodlik kelinchagini o'ziga nikohlab oldi».

12. Olti baytning mazmuni: «Har bir kimsaning toj-u taxti bo'lsa, u o'zidan keyin o'rniga valiahd qoldirish tadbirini ham ko'rmog'i lozim. Masalan, quyosh mag'rib (g'arb)ga botish oldidan o'z o'rniga oyni qoyimmaqom (o'rinbosar) qiladi. Mo-hitobon garchi quyoshchalik nur taratmasa ham, baribir uning

yorug'ligi o'rnida o'rinbosar bo'lib qoladi. Agar bir daraxt bog'dan ko'chirilsa-yu, o'rnida bir yosh nihol qolsa. Oqibat natijada u bog'ning ziynati bo'lib qoladi, ham mevasi, ham soyasi bilan kishilarga naf yetkazadi».

13. Tajnis (bir shakldagi so'zlarni turli ma'noda ishlatish) san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: «Navoiy, borar manziling Chin bo'lgach, to'y tugaguncha «Chinga» («yor-yor») vaznida kuylayver».

LVII

1. Ikki baytning mazmuni: «Hut (fevral-martga to'g'ri keladi) kirib sabzalarga jon bitishi bilan, doim tirik va abadiy o'lmas yaratuvchi oftobni hamal (mart-aprel) sabzalari (burji) tomon yo'llab, tabiat ne'matlarini quyosh harorati bilan parvarish qilish taraddudiga tushdi».

2. Izomi ramim – chirigan so'ngak (bu yerda daraxtning tanasi ma'nosida ishlatilgan).

3. Mazmuni: «Qonda fasod paydo bo'lsa, savdo ko'paygani» degani hakimlar ta'biri bo'lib, bu yerda lolani qonga, undagi qoralarni savdoga o'xshatgan.

4. O'vidin tushub bog' aro zilzila,

Choqin shaklidan bo'ynida silsila.

Baytning birinchi misrasidagi «o'vidin» so'zi Sultonali nusxasida «aridin» shaklida yozilgan. Ma'lumki, «ari» so'zi alif bilan yoziladi. Demak, kotib «ayn» harfidan keyin keladigan «vov» harfini «re» shaklida yozib, ham orfografik xatoga, ham ma'no buzilishiga yo'l qo'ygan. Baytdan ilgarigi misralarda bahor fasli, sheri g'arrondek na'ra tortib osmonda kezib yurgan seryog'in bulutlar, ulardan tomgan obi hayot – qatralar, chaqmoq shu'lalari kabi manzaralar tasvirlangan. Shularga yuqoridagi bayt mazmunini ham qo'shib sharhlasak, quyidagi manzara namoyon bo'ladi va baytning ma'nosini «aridin» emas, «o'vidin» so'zi ochishga xizmat qilajagiga ishonchimiz komil bo'ladi: Gulzorga yoqqan bahor yomg'irini qatra deb o'ylama, uning har bir tomchisi obi hayot-u yirik durlardir. Momaqal-diroq ovozidan go'yo bog'da zilzila bo'layotgandek hamma yoq

titraydi. Chaqmoq o'zining olovli rangi bilan go'yo shersifat bulutlar bo'yniga tilla zanjir taqadi.

LIX

1. Ikki baytning mazmuni: «Yer yuzi va undagi odamlarning tabiati to'rt unsurga bo'linadi: issiq, sovuq, ho'l va quruq, bu esa o't va suv, yel va tuproq».

LX

1. To'rt bayt mazmuni: «Ravshanak katta xotin sifatida, yotoqda shoh bazmini qizdirar, u bilan har doim bir taxtda tiz-zama-tizza o'tirar hamda haramxonadagi barcha xonimlarga boshliq va malika edi. Nozmehr esa, ikkinchi darajada, o'rni taxt yonida bo'lib, shohga itoatkorlarcha bo'yin egib o'tirar va goho g'amza-yu istig'no bilan Iskandarning jigarini xun qilar edi».

2. Mahi somiriy, Kashmirning sohiri – «o'ziga maftun qiladigan», demak.

3. «Shakar idishini shakarrez qildi, ya'ni tor og'zidan shirin so'z aytdi, lekin u bol tagida ari nayzasi, ya'ni achchiq so'z bor edi».

4. «Uning g'amzasi jahonni sehlarsa, menga yuzlab Somiriy buzoq bo'ladi». Bundagi Somiriy – mifologik obraz. U Muso payg'ambar zamonida Musoga qarshi chiqib, gapiradigan oltin buzoq yasab, shu bilan kishilarni o'ziga qaratishga uringan ekan. Bu baytda o'shanga ishora qilingan.

5. Nozmehr murojaatining bu qismi iltizom san'atiga yorqin misol bo'lib, unda «gar ul» (Ravshanak), «manga» (Nozmehr), «gar ul» (Ravshanak), «mening» (Nozmehr), so'zlari alohida ta'kidlanmoqda.

6. Irsoli masal san'ati ishlatilgan bu baytda: «Oz baxt – ko'p husndan yaxshiroq» degan xalq maqoli mavjud.

7. Ikki baytning mazmuni: «Ohu sherni shu usul bilan ov qilgach, o'z shikoriga muhabbat izhor ayladi. Sandal shohiga fil tishi urilgach, so'ngra ne bo'lganini aytishga ehtiyoj yo'qdir».

8. Bu soʻz boshqa hamma oldingi nashrlarda «solib» tarzida berilgan.

9. Mulki Gajrot – Gʻarbiy Hindistonda Arabiston dengizi sohilidagi joyning nomi.

10. Ikki baytning mazmuni: «U dashtni itga oʻxshash jonivorlar tutib ketgan boʻlib, bu maxluqlar koʻrinishda xuddi chumolini eslatar edilar. Hammasining oyoq-qoʻllari chumoliningi singari boʻlishiga qaramay, lekin ular yirtqich sherdan zoʻr edilar».

11. «Olooh taoloning qudrati shunday ulugʻki, uning qudrati oldida har qanday aql, bilim va kamolot egasi ojizdir».

12. Bu soʻz barcha nashrlarda «vu» deb berilgan.

LXI

1. Basirat koʻzi – «aql-idrok koʻzi, tafakkur koʻzi, qalb koʻzi va ibrat koʻzi», demakdir.

2. «Osmonning toʻqqiz qavat dasturxonida yuz tuman noz-neʼmat boʻlgani bilan (qoʻl yetmagach) undan ne foyda?»

3. Uch baytning mazmuni: «Boshlab, men odam vujudiy timsolini sharhlab beray, soʻngra, uning maʼnaviy ahvolini bayon aylay. Bu timsol deganim – saxiy dengizning duri, yoʻq, dengiz duri emas, inson vujudi bogʻining sarv daraxtidir. Odamning boshida shohlik toji bor boʻlib, bu toj ustida qimmatbaho laʼl oʻrnatilgan».

LXIV

1. Baytdagi «mashriqiy» soʻzi Abdujamil va Toshkent nusxalarida hamda 1960-yilgi nashr nusxasida ham «magʻribin» shaklida xato berilgan. Bayt mazmuniga eʼtibor beradigan boʻlsak, bu yerda soʻz quyosh haqida, uning Mashriq (Sharq, kunchiqar)dan yuz ochib koʻtarilishi haqida ketyapti. Baytdagi «shah» soʻzi Iskandarga emas, balki osmon shohi – quyoshga taalluqlidir. Bayt mazmuni: Tong oʻz alvon bayrogʻini koʻtarib yorisha boshladi, Mashriq shohi – Quyosh jamol koʻrsata boshladi.

2. Mazmuni: «Yana saf tortgan jangchilarning na'ralari yangrab, jang nog'aralarining sadosi yer-u ko'kni chok-chok qila boshladi».

3. «Bularning ko'zi ko'k, soqoli sariq, yuzi qora bo'lgani holda, hammasining peshonasida shoxi bor edi».

4. Bu baytda o'xshatish – Karkadan (Iskandar pahlavonlaridan biri)ni filga monand etish bilan birga, unda tajnis (karkadan-karktan) san'ati ham ishlatilgan.

5. Ra'd – Karkadanning laqabi.

6. Ikki baytning mazmuni: «Nihoyat, vahshiydan tug'ilgan qaysar pahlavon bir hamla qilib, uning bo'yniga changakli xodani soldi. Changak mahkam o'rtnashgach, xuddi qarmoq bilan baliq tutgandek uni tortib yerga urdi».

7. Qahqar – Iskandar pahlavonlaridan birining laqabi.

8. «O'z kishilariga, «urush qil» deb qat'iy buyurolmasdi, chunki harif g'oyat zo'r edi».

9. Ikki baytning mazmuni: «Bu go'zal, husnda xurshidi tobonning xuddi o'zi, yana Zuhra yulduzidek xushovoz san'atkordir. Bu sifatlari bir tarafda tursin, jang maydonida bunga bas keladigan jangchi topilmas».

10. Chin xoqoni Iskandarga tortiq etgan qiz g'oyatda go'zal bo'lgan. Nizomiy dostonida tasvirlanishicha, u (qiz) vahshiylarga asir tushadi va uni Iskandar odamlari ozod etadilar hamda Iskandar unga uylanadi. Navoiyda tasvirlangan bu obraz o'zining sadoqati, epchilligi, qisqasi, mislsiz jasorati bilan Iskandarni lol qoldiradi. Biroq Iskandar unga uylanmaydi.

11. «Qilingan bu shafqat-u marhamatlar uning bo'yniga qullik sirtmog'ini soldi».

12. «Qachon vaslga erishuv nasib bo'lsa, shu damni kutib, bir damgina bo'lsa ham uni g'animat bil!»

LXV

1. Talmih san'ati ishlatilgan (Sulaymon, Farhod va Majnun-ga ishora) uch baytning mazmuni: «Agar Sulaymonsiz qolgani-ga motamzada bo'lmaganida edi, uzuk o'z ko'ksiga tosh urmasdi. Tog' bechora Farhodsiz jon azobi chekadi shekilli, erta-yu

kech sado solib, fig'on qiladi. Dasht, joni azobda qolgan Majnundan ajralgani uchun, katta yo'lda yuzini timdalab yotibdi».

2. Olti baytning mazmuni: «Firoq dastida jabrlanuvchilarning boshidagi balo bir necha xildir: biri – mol-u davlat ayrilig'i bo'lib, jahon ahliga buning ta'siri zo'rdir. Do'st-yordan ayriliq dog'i ham kishining yurak-bag'rini kuydirib yuboradi: qarindosh-urug', tug'ishgan jigarlarning hajri ham yomon, u kishi joniga iztirob soladi, yana biri ishq dardiga muhtalo bo'lib, birovga ko'ngil qo'yishdir».

3. «Ayriliqlarning hammasida azob-uqubat bor-u ammo hech qaysisining mashaqqati mana shu keyingisichalik emas. Agar haqiqiy maqsadga yetishish yo'li topilmasa, bularning barchasidan mana shunisi mushkuldir».

LXVI

1. Majnun va Layli afsonaviy shaxslar bo'lib, ularning samimiy sevgilari haqida hikoya qiluvchi ko'p rivoyat, ertak va dostonlar mavjud. Layli va Majnun Alisher Navoiyning shu nomdagi dostonida bosh qahramon sifatida tasvirlangan.

2. Najd – Arabistondagi tog'lardan biri. Afsonalarga qaraganda, Majnun ko'pincha ana shu tog' etagida yashagan.

LXVIII

1. Ya'juj – afsonaga ko'ra, xunuk bashara, bahaybat, hamma narsani nobud qiluvchi, odamxo'r maxluq.

2. «O'ng va so'ldan hech kimning kelishiga yo'l qo'ymaydilar».

3. Besh baytning mazmuni: «Bu yerda garmsel shamollar shunday hujum bilan esadiki, bu shamol tekkan zahoti kishi halok bo'ladi. U yerning hatto mo'tadil hisoblangan shamoli esganda ajdaho bo'lsa ham mahv etadi. U dashtning qolgan uch kunlik yo'li esa, hammasi ilonzordan iboratdir. U yerda kafcha, af'i, ja'fariy kabi zaharli ilonlar bo'lib, har biri o'sha yerdagi xazinalarni poylaydigan ajdaholardir. Ularning soni ming

tumandan oshadi, ming tuman qayoqda, balki u ilonlarning son-sanog'i yo'q».

4. Hamul turki chin – Chin xoqoni Iskandarga tortiq qilgan go'zal ayolga ishora.

5. «Xush» so'zi «xash» o'qiladi.

6. Qirvon sarhadi – qadimiy Eron viloyatlaridan biri.

7. Uch baytning mazmuni: «Bu tog' bilan zulmat o'rtasida bir vodiy bo'lib, yo'l boshlovchilar u tarafga bora olmaydilar. U zulmat emas, jahannamdir, vodiy emas – do'zaxdir. Qisqasi, u yer – «ya'juj» deganlarining qarorgohidir. Bu «ya'juj» deganimiz yuz ming tuman balodan iborat bo'lib, biz shu behisob balolardan qochganlarmiz».

8. Bu baytda ajoyib sifatlash («parokanda soch»), kichraytirish («bir qarich»), mubolag'a («uch quloch») ishlatilgan.

9. O'n ming qari – taxminan o'n ming metrga teng masofa.

10. Rang to'kmoq – «qurilish rejasini tortmoq», ma'nosida.

11. «Hunarmand ustalar ganch o'rniga haftjo'sh (yetti ma'dan qotishmasi)ni biriktirib yerga quydilar».

12. Birinchi arz – «yer», ikkinchisi «en» ma'nosida ishlatilgan.

13. Saddi Iskandariy – Iskandar to'sig'i, Iskandar devoriga ishora.

14. Uch baytning mazmuni: «Sadning tepasiga yana qal'alarning singari qubba va kungiralar ham yasab, ular temir bilan mustahkamlandi. U yerga posbonlar uchun ham ikkita joy qilindi va dushmani toshbo'ron qilish uchun yuqoriga ko'p toshlar yig'ildi. Sadni muhofaza qilib qo'riqlab turish uchun ham bir necha yuz kishi tayinlandi».

LXXII

1. «To'rtinchi osmonni quyosh jilvalantirgan ekan, uning bundan faxrlanishiga ajablanishning o'rne bormi?»

2. «O'simliklar, kondan chiqadigan ma'danlar va jonivorlarni, qiziq shakl va ajoyib ko'rinishli maxluqlarni...»

3. «Sohillarda g'aroyibotlar ko'p bo'lgani kabi, orollarda ham ajoyibotlar benihoya ekanini aytadilar. Unday qiziq narsa-

lar dengizlarda qanchalik ko'p bo'lsa, ummonlarda ham behisob emishlar».

4. «Agar shoh mashvarat – majlisda qattiqqo'llik qilar ekan, uning sitamini chekmaslikning iloji bormi?»

5. «Ko'p ish borki» nafs u ishda o'jarlik qilsa lekin (u) o'sha yo'lovchi yordami bilan hal bo'ladi».

6. «Yana ikki yuztasida tuyalar va otlar bo'lib, qirg'oqqa chiqqanda kerak bo'lishi ko'zda tutilgan edi».

7. «Qazo mening boshimga bu safarni soldi, kishi taqdir hukmidan qayga qochishi mumkin?»

8. Uch baytning mazmuni: «G'ij-g'ij kemalar qo'zg'ol-gach, teran daryo hayqirib, to'lqinlanib ketdi. Bu kemalardan suv yuzida ulug' shahar tuzildi, harakatidan esa go'yo o'zga bir olam paydo bo'ldi. Kemalar qorasi – bulut ko'm-ko'k osmonni qoplagandek, chuqur daryo yuzini qoplab oldi».

9. «Ey mug'anniy! Mungli bir kuy chal, sozingga hazin bir qo'shiqni ham jo'r ayla».

10. Hubob uyi – «suv yuzida paydo bo'lib yo'qoladigan pufakcha» ma'nosida.

LXXIII

1. Suqrot, Sokrat (mil. av. 470 (469.) – Afina – 399) – qadimgi yunon faylasufi. Suqrotning hayoti va ta'limoti haqidagi muhim ma'lumotlar shogirdlari – Ksenofont va Platon asarlari orqali yetib kelgan. Suqrot demokratiyaga dushmanlikda asossiz ayblanib, o'lim jazosiga hukm qilingach, o'zi zahar ichib o'lgan.

LXXVI

1. Hakimi ilohiy – «Suqroti hakim» ma'nosida.

2. (Suqrot) «yo'ldagi ishlarni nazorat qilib borsa, uning ishi-ga Ilyos (dengizlar piri) qo'riqchilik qilar edi».

3. Uch baytning mazmuni: «U (Suqrot) kemalarni xuddi qushdek uchirib, suv sayri-safarini boshlab yubordi. Bular tushgan suv Farang va Rum dengizi bo'lib, uning ahvol-vaziyati

hanuzgacha hech kimga ma'lum emas edi. Shoh askar va sipohlari bilan u yerdagi orollarni fath etish ishiga kirishib ketdi».

4. «Dengizda tekshirib o'rganilgan va o'lchangan joylar haqida yozilgan qog'ozlarni» demoqchi.

5. Varaq-varaq qog'ozlar bilan to'lgan u kema qayiq singari kichkina emas. Nihoyatda cho'ng-katta kema edi».

6. Ikki bayt mazmuni: «Suvda yurishda qilingan bu ishlar ikkinchi darajadagi ishlar bo'lib, mening uchun asosiy ish buki, hozirgacha dengiz doirasini aylandim-u, endi dengiz markazini ham aniqlasam edi».

7. Bihil o'ldiklar – (bundagi o'ldik – «o'lsin» ma'nosida) kechirsinlar, demak.

8. Qo'shtirnoq orasidagi Iskandar so'zining mazmuni: «Sizlar ushbu joyda turing, bu yerda to'rt yil meni kuting. Rumdan kuchsizlik va bosh og'rig'ini qaytaruvchi narsalar oldiring. Men safarga chiqib va'dam bo'yicha qaytib ketsam, o'sha dorivor narsalar menga kuch-quvvat bag'ishlashda iloj bo'lar. Hijrondan qutulib, bir-birimiz bilan ko'rishib farog'at bilan Runga qaytarmiz. Agar bordi-yu, falak zulm ko'rsatib, boshqacha o'yin oshkor etib, meni dengizga g'arq qilsa, bu ajdahoni nahang yutib yuborsa, bu bilan va'da vaqti o'tib ketsa, maqsadingiz hosil bo'lmay, noumid qolsangiz, haqqimizga duoyi fotiha yo'llab, bizni kechirib, o'z yo'lingizga ravona bo'ling».

9. «Kemachilik ilmida barcha kemachidek, dengizga sho'ng'ishda xuddi timsohdek».

10. «Xuddi osmon yulduzlari kabi dengiz yulduzlari ham ko'zdan yo'qolishdi».

11. «Girdob emas, tagsiz chuqur choh bo'lib, quyosh yusufini garq qilar darajada». Bu yerda «Yusuf va Zulayxo» qissasidagi Yusufni chohga tashlash voqeasi eslatilmoqda.

12. Kemaga dengiz to'lqinlarining kelib urilishini tol bargiga quyun shamolining urilishiga o'xshatilmoqda.

13. «Ularning hammasi (kemadagilar) o'zini oldirgan bo'lib, faqat Iskandargina o'zini tetik sezardi».

14. Uch baytning mazmuni: «Siz endi xursandchilik bilal shu yerda turing. Men hammangiz bilan xayr-xo'shlashaman. Dengiz qa'riga tushishni havas qilgan edim, hozirgi soatda shu

niyatimga yetib turibman. Orzu qilgan murodim ushaladigan bo'ldi, suv tagiga tushib, u yerdagi hayotni tomosha qilayin».

15. Xusrav – Amir Xusrav Dehlaviyga ishora. Navoiy bu baytda Iskandarning dengiz sayohati haqida turlicha bir-biriga qarama-qarshi rivoyatlar borligi hamda unga Xusrav Dehlaviy alohida e'tibor berganligini ta'kidlamoqda. Navoiy ham o'z dostonining shu parchasida Dehlaviyga yaqin tasvirlar beradi. Biroq ular o'rtasida farq ham bor. Bu farq avvalo, Dehlaviyda Iskandarning dengiz safaridan orqaga qaytishi juda qisqa mud-datni tashkil etganidan iborat bo'lsa, Navoiyda bu vaqt bir yilni tashkil etadi. Ikkinchidan, Navoiyning dengiz sayohati manzarasining tasviri, jonli, ancha realistik bo'yoqlarga ega. Bu, ayniqsa, safar davrida, Iskandarning ozib ketgani, kasal bo'lishini bayon etuvchi manzaralarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

16. Olti baytning mazmuni: «Bundan boshqa ham rivoyat borki, bu rivoyat beruvchi roviy (qissa aytuvchi)lar qoshida maqbuldir. Menga ham shu keyingisi ma'qul bo'lgani tufayli, uni aytish foydadan xoli emas deb bilurman. Bu shundan iboratki, tarixlarni naql qiluvchi kishilar, Iskandarni ham valiy, ham nabi (payg'ambar) bo'lgan deb aytadilar. Bu keyingi xabar-ga ko'ra, murod-maqsadiga yetish yo'lida yurgan Iskandarning ravshan dili ummon ichida qattiq riyozat va zahmat chekkani sababli, yanada pokizalanib ketgan».

LXXVII

1. «Bahrom anga botti-yu chiqmadi». Navoiy bu yerda «Sab'ayi sayyor» dostonidagi Bahrom taqdiriga ishora qilmoqda.

LXXVIII

1. «Kimki dunyoga hirs qo'ymasa, jahonning ranj-mashaqqatidan xalos topishi osonroqdir».

LXXX

1. «Yuzingni shapaloqlab ko'kartirmasang, ko'karganni oq soch bilan yopmasang».

2. «Hamma yoqqa jar solib, katta-kichik, barchaga xabar yetkazib».

3. Iskandariya – Misr Arab Respublikasi shimolidagi qadimiy shahar. U Nil daryosi deltasining gʻarbiy qismida joylashgan. Mazkur shaharni miloddan avvalgi 332–331-yillarda Iskandar Zulqarnayn qurdirgan.

4. Ajal qoʻli nogʻorasini qoqqach, boʻyniga abadiylik tomon joʻnash ishini soldi».

5. Fan-hikmat ahillari – olamlar kitoblardek qora libos kiyib, ilm singari siyohga burkanib oldilar».

6. Ikki bayt mazmuni: «Chunki bir jahon xalqi yalangʻoch boʻlib, butun dunyoga gʻavgo solar edi, nogoh bunday qiyomat yuz berib yer koʻkka chiqib, falak pastga tushdi (dunyo ostinustun boʻldi)».

7. Ikki baytning mazmuni: «Lekin menga falakdan, tez uchadigan yulduzlar-u beparvo dunyodan nihoyatda ogʻir zulm boʻldi. Sendan ilgariroq u dunyoga men yoʻl olmadim, u yerdan jannatdan senga bir tuzukroq joy tayyorlamadim».

8. Bu misrada Iskandarning oʻlishi quyosh botishi (xurshed uyoqti)ga, Iskandarning onasi qari osmon (zoli charx)ga oʻxshatilgan.

9. Uch baytning mazmuni: «Uning tanasini olib borib, xuddi ruhni tanaga kiritgandek, qabrga kiritdilar. Qora tuproqning bagʻrini yorib, uning ichiga quyoshni koʻmdilar. Oxiri quyoshning qora tuproqqa botishi, bu koʻhna dunyoning rasmi – odatidir».

LXXXI

1. Dostonda bir qancha olimlar obrazi mavjud. Bular Naqumohis, Arastu, Filotun (Aflotun), Suqrot, Asqalinus, Buqrot, Hurmus, Faysogʻurs kabilardir. Ularning koʻplari juda qadim zamonlardan boshlab Yaqin va Oʻrta Sharq xalqlari orasida mashhur boʻlib, u olimlar tomonidan yaratilgan asarlarning koʻpchilik qismi arab tiliga tarjima qilinganligi tufayli keng tarqalgan hamda shu joylarda yashaydigan olimlar tomonidan ularga sharhlar berilgan. Xalq orasida Arastu, Aflotun haqida

afsona va rivoyatlar paydo bo'lgan, badiiy asarlar yozilgan. Alisher Navoiy bu afsona, rivoyat, asarlar bilan tanish bo'lgani ehtimoldan uzoq emas. Biroq Navoiy «Saddi Iskandariy»da olimlarning tarixiy obrazlarini yaratish yoki ularning ilmiy ishlarini bayon etish, ijtimoiy-falsafiy qarashlarini talqin etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan. U an'analarga amal qilgani holda, yunon olimlarining nomlarini keltirgan. Bundan maqsad esa, ular obrazi orqali o'z davridagi ijtimoiy-siyosiy, falsafiy qarashlarni yoritish edi. Shuning uchun ham Navoiy olimlarni antik dunyodan o'z zamoniga olib kirgan. Shoir ular orqali ilm-ma'rifatni targ'ib qiladi hamda o'z davridagi olimlarni el-yurt uchun foydali ishlar bilan shug'ullanishga undaydi. Bundan tashqari, Navoiy o'z davri hukmdorlarini ilm-fan ahllariga homiylik qilishlarini (shoirning o'zi bunga yorqin misol bo'la oladi), ularning oqilona maslahatlarini tinglab, davlatni idora qilishni uqtiradi.

2. Bonuyi iffatpanoh – Iskandarning onasiga ishora. Bu obraz o'zining sabr-matnati, oqil-donoligi hamda tadbirkorligi bilan diqqatga sazovor bo'lib, u o'zining ko'pgina yaxshi fazilatlari bilan «Farhod va Shirin»da tasvirlangan Mehinbonu obraziga yaqin turadi.

3. Ikki bayt mazmuni: «Dunyo Bonusi (Iskandarning onasi) yetti daryo (yetti hakim)ning yuz qo'yganini bilgach, ularning qadamini muborak bilib, o'z huzuriga kirishlariga ruxsat bera-di».

4. «Chunki u, dunyoning eng aqllisi, aql bobida xaloyiq ustozidir».

5. «Gavhar daryoga cho'ksa ham bor bo'lsin, quyosh yer tagiga botsa ham qaytib chiqsin».

6. «Shoh vasiyatlarining hammasini ortig'i bilan amalga oshirdi».

7. Yeti ato birla to'rt ano – yetti iqlim bilan to'rt unsur (tuproq, suv, o't, havo) demak.

8. «Pand-nasihat tahsilini olgansan, senga aqli yetuk bo'lmagan odamgina nasihat qiladi».

9. «Bu qadimdan rasmi odat bo'lib, Allohning sunnat va qoidasidir».

10. «Senga Haq taolo shunday fazilatlarni bergan ekan, bunga ko'pdan-ko'p shukr qilish vojibdir».

11. «Ularga uzr aytish yo'li bilan so'zga kirishib, yetti kongga («yetti hakim» ma'nosida) bir vayrona (ko'ngli vayron ona) dan shunday xazina to'kildi».

LXXXIV

1. Xudoga shukrki, baxtim ishimga rivoj berib, bu shohona kitobni bezab tugatdim».

2. Kitobat san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: «Kitob ibtidosini «alif» bilan boshlab, oxirini «mim» harfi bilan tamomladim».

3. Iskandari soniy – «Husayn Boyqaro» demak.

4. «Ul» Iskandar bo'lib, «bu» deganda Husayn Boyqaro nazarda tutilgan.

5. «Agar undan nasl qolmagan bo'lsa, Xudo bunga o'n olti farzand ato ayladi».

6. «Farhod-u Shirin» erur otig'a – «Farhod va Shirin» Sulton Husayn Boyqaroning katta o'g'li Badiuzzamon Mirzo nomiga bag'ishlanganligiga ishora qilingan.

7. Muzaffar Husayn – Husayn Boyqaroning kichik o'g'li. Milodiy 1506 (hijriy 911)-yilda otasi vafotidan keyin akasi Badiuzzamon bilan birga Xurosonda hukmron bo'lgan. Lekin oradan ko'p o'tmay, Shayboniixonning hujumiga uchrab Astrobodga qochgan va o'sha yerda o'lgan.

8. Arabcha baytning mazmuni: «(Butun) dunyoga in'omini (ehsonini) davomli qilsin. Ayt, uning (Muzaffar Husayn Mirzoning) hukmronligini abadiy qilsin».

9. «U (Muzaffar Husayn) adab taxtining osmon qadar baland martabali quyoshi, hayot dengizining pokiza gavharidir».

10. Irsoli masal san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: «Yilning yaxshi-yomon bo'lishi – bahorning kelishidan ma'lum bo'lgani kabi, el-xalq uning olamni yorituvchi yuzidan ko'p umidvordir».

LXXXV

1. Ikki baytning mazmuni: «Shuni unutmaginki, olam vate sizdir, shuningdek, olamda nimaiki bo'lsa, baqosizdir, doimi emasdir. Nima narsa betayin va beqaror bo'lsa, unga e'tiqo qo'yish – ishonish yaxshi emas».

2. Ikki bayt mazmuni: «Kuchsiz-bechora odamlarga xo yaxshilik va xoh zug'um qilsang, kuchlilardan ham shuni tala et, ya'ni odamlarni har ishda teng ko'r. Odam muhrga nima o'ysa, muhr bosilgach, qog'ozga shu tushadi».

3. «Ulug'lik egasi bo'lmish Tangri o'z hifz-himoyati da saqlamasa, odamga na ganj – xazina asqotadi-yu, na mol mulk».

4. Ikki baytning mazmuni: «Fitna va ig'vo bilan shug'ul lanuvchi kishilarni siyosat ostiga olish, ularga qattiq jaz berish – hukmdor uchun shartdir. Yomonlarni haddan tashqar qo'rqinchda saqlash – yaxshilarning nihoyat darajada osoyisht yashashi uchun sharoit yaratib beradi».

5. Qo'shin tortish garchi og'ir ko'rinsa-da, busiz og'irlikn yo'qotib bo'lmaydi.

6. Yasolni kom bila tuzmak – qo'shin safini maqsadga muvofiq tartib berish.

7. Yeti kavkab – Iskandar atrofidagi yetti olim-hakin ma'nosida ishlatilgan.

8. «Ikkinchisi shuki, ota-onangga xizmat qil, bularning ikkisiga qulluq qilishni haqiqiy farz deb bil».

LXXXVIII

1. Bu bobda Alisher Navoiy o'z ukasi Darveshaliga nasi hat qiladi. Darveshalining tug'ilgan va vafot yili noma'lum Darveshali Balx hokimi, Navoiyning vazirlik vaqtida uning kitobdori bo'lgan. Unga 1482-yilda amirlik unvoni berilgan. U Ibrohim Husayn (Husayn Boyqaroning hali voyaga yetmagar o'g'li) nomidan Balxni idora qiladi. Majdiddinning Navoiyga qarshi harakatlaridan norozi bo'lib, 1490-yili Hisor hokim Sulton Mahmud bilan birgalikda Sulton Husaynga qarshi bost

ko'taradi. Husayn Boyqaro uni zindonga soladi. U 1494-yili Makkaga borishga ruxsat oladi. Qaytib kelgach (1498), devoni oliyga xizmatga tayinlanadi. Navoiy vafotidan keyin Balxga ketadi. Shayboniy xizmatida bo'ladi. Shayboniy vafotidan keyin (1510) Zahiriddin Muhammad Bobur xizmatiga o'tadi. Uning 1511-yildan keyingi taqdiri noma'lum.

LXXXIX

1. Bu bayt ruju' («qaytish» so'zidan) san'atiga yorqin dalil bo'lib, shoir unda avval panja, xora (tosh) kabi obrazli iboralarni ishlatib, so'ng undan qaytadi va po'lodi yakpora, deydi.

2. Ikki baytning mazmuni: «Zo'rlar qatoriga kiraman, deb panjaga qo'l urish bilan, u panjadan o'z panjasiga ko'p shikastlar yetkazgan kimsalar ham bo'lgan. Haddan ortiq zo'r berib kuchayishlari natijasida ularning bilaklari tirsaklaridan chiqib ham ketgan».

3. «Panj ganj» – Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»si.

4. Pir – shoirning ustози Abdurahmon Jomiy.

5. «Har bir ochilmagan qulfni ochishda buyuk kishilarning duosi kalit bo'la oladi».

6. Azmi haram qilmoq – Makkaga (hajga) bormoq.

7. Tasdir san'ati (bayt «niyoz» so'zi bilan boshlanib, o'sha so'z bilan tugagan)dan foydalanib yaratilgan bu baytning mazmuni: «Orzu-istagi bor kishilar kirsin!» degan so'z eshitildi, buni eshitgach, umid bilan kirdim».

8. To'rt baytning mazmuni: «U kishining joyi xilvat emas, yuksak ostonani eslatar, o'zlari esa, xilvatda – yolg'iz o'tiruvchiga emas, Jabroil farishtaga o'xshar edilar. Uni, ya'ni Jabroilni muqaddas nur ravshan aylagan, ya'ni u nurdan yaratilgan bo'lsa, buning, ya'ni Jomiyning so'zlaridan muqaddas sirlar ayon bo'lar edi. Jabroilni eslatadigan darajada to'liq aql egasidir. Men shunday bir haramga mahram bo'ldimki, yo'q u haram emas, yorug'lik va poklik olami edi».

9. Olti baytning mazmuni: «Ularning bu yozganlari yuzaga chiqqanda, siyoh bilan yozilgan bu kabi qora-qura narsalar»

ning olamda bo'lishiga hayratlanasan. Ularning yozganini kim o'qisa, xuddi qorong'u kechada qolgandek mashaqqatga tushadi. U shunday zulmatki, odam ichay desa, obi hayot yo'q, u shunday tunki, unda oftob nuridan nishona ham ko'rinmaydi. Unday shoirlar dunyoga eng muattar mushk sepdik, deb maqtanganlaridan ham mushklari ko'ngilni qora va ko'zni xira qiladi, xolos. Lekin bu o'rmonda ikkita mard sher – «Nizomiy bilan Xusrav» bor, bu dengiz ichida ikkita botir nahang – «Nizomiy va Xusrav» bo'lib, bu o'rmonga kirish uchun xuddi o'shanday jangovar sher-u, bu dengizga tushish uchun o'shanday dilo-var nahang bo'lmoq kerak».

10. Qo'shtirnoq ichiga olingan nomlar Alisher Navoiy «Xamsa»sidagi besh doston: «Hayrat ul-abror», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ayi sayyor», «Saddi Iskandariy»dir.

11. Savodin juzvdon aro solmoq – qoralamasini kitobga mo'ljallangan xaltaga solmoq.

12. Aning sari – «Jomiy sari» demak.

13. Ikki baytning mazmuni: «Bundan keyin, o'z so'zlari bilan ajam va arabni olgan, asli nasabi turk bo'lgani holda «hindiy» laqabi bilan nom chiqazgan Xusrav bo'lsa, ko'p afsonalarni qisqartirib, bu mustahkam qo'rg'onni qo'lga kiritdi».

14. Bu ra'noga suratnamoy bo'lmoq – bu go'zalning suratini namoyon qila olmoq, ya'ni «Xamsa» yozish ishini tugallamoq, demakdir.

15. «Kanab shoxi xas-xashakcha bo'lmasa ham, qalandarga barvasta sarv daraxtiday ko'rinadi» (Bu yerda kanop ipidan qalandarlar uchun to'nlik mato qilinishiga ishora bor).

16. «Piri koshif» deganda Jomiy ko'zda tutilmoqda.

17. «Piri ravshanzamir» deb Jomiyga nisbatan ishlatilgan.

18. «Asarim bir kema kabi ma'rifat daryosi – Jomiy tomon yo'nalgach, ulug' daryo (Jomiy) o'z muborak qo'lini bu daftarlarga uzatdi»,

19. «Qanday yengki, uni osmondan tashlasa, ko'kning qiyshiq yuzini bukib yuborar edi».

20. El tavfi Bayt ul-haram – «Odamlar Ka'ba atrofida aylan-gandek» (Ka'ba – Makkadagi ziyoratgoh), demoqda.

21. Jam'i kasir «bir to'da kishilar», demak.

22. «Bu xushta'b va muborak zotlar sen bilan bir nafas ko'rishishni orzu qiladilar!»

23. Hasan Dehlaviy umrining avvalida novvoy bo'lgan. Keyinroq Xusrav Dehlaviy bilan tanishib, uning vositasi bilan ilm va adabiyotga berilib ketgan. Hasan Dehlaviy g'azalgo'ylikda shuhrat qozongan edi. U 1308 (707)-yili Dehlida vafot etgan.

24. Hazrati shayx – «Nizomiy Gajnaviy» demak.

25. «Ustod-u pir» Abdurahmon Jomiyga nisbatan aytilgan.

26. Rahbar – Hasan Dehlaviy ko'zda tutilmoqda.

27. Muslihiddin Sa'diy Sheroziy (1204–1292), Abulqosim Firdavsiy (934–1020), Abulqosim Hasan bin Ahmad Unsurliy (1040-yilda Balxda vafot etgan), Sanoiy G'aznada tug'ilib, o'sha yerda, 1181-yilda vafot etgan. Xoqoniy – Afzaliddin Ibrohim binni Ali Shirvoniy – qasidago'ylikda zo'r shuhrat qozongan. U hajdan qaytishda, 1186 (582)-yilda Tabrizda o'lgan. Qabri o'sha yerda. Anvariyning asl ismi – Avhadiddin. Xurosonning Abivard viloyatidagi Budna qishlog'ida tug'ilib, Tus (hozirgi Mashhad)da tarbiya olgan. Zamondoshlari unga «hakim» unvonini bergan edilar. Anvariyning umrining o'rtalaridan she'r va adabiyot bilan shug'ullanib, ustoz darajasigacha ko'tarilgan. Anvariyni 1152 (53)–1157 (547)-yilda Balxda vafot etgan.

28. «Ikki yor» deganda Jomiy va Xusrav ko'zda tutilmoqda.

29. Ikki bayt mazmuni: «Bo'lmasa, ikki yilda bitta «Xamsa» yozib tamomlash – o'taketgan xomxayoldan boshqa narsa emas. «Xamsa» bo'lganda ham shunday «Xamsa»ki, u beshta gavhar xazinasidan iborat bo'lib, sarflanib, zoe bo'lish xavfidan omonlik topgan xazinadir».

30. «Mavlaviy» Abdurahmon Jomiyga nisbatan ishlatilgan.

31. Dimog'ning yubs topishi – «dimog'ning quruqshab qolishi» demak.

Adabiy-badiiy nashr

Alisher Navoiy

SADDI ISKANDARIY

Doston

Muharrir *Sanjar Tursunov*
Badiiy muharrir *Izzat Yuldashev*
Texnik muharrir *Xosiyat Xasanova*
Musahhih *Dono To'ychiyva*
Sahifalovchi *Umida Valijonova*

Nashriyot litsenziya raqami AI № 290. 04. 11. 2016.
2020-yil 5-yanvarda bosishga ruxsat etildi.
Bichimi 84x108 $\frac{1}{32}$. Tayms garnituras. Ofset bosma.
33,6 shartli bosma taboq. 24,53 nashr bosma tabog'i.
Adadi 5000 nusxa. 5-raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
Toshkent, 100128. Labzak ko'chasi, 86.

Телефон: (371) 241-25-24, 241-83-29

Факс: (371) 241-82-69

ALISHER NAVOIY

*Saddi
Iskandariy*

+16

ISBN 978-9943-6106-6-8

9 789943 610668